

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Orosz Andrea

Kováts József: az életrajz és az életmű feltérképezése

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE: Dr. Lukács István DSc

A MAGYAR BAROKK DOKTORI PROGRAM

A DOKTORI PROGRAM VEZETŐJE: Dr. Kiss Farkas Gábor PhD

A VÉDÉSI BIZOTTSÁG TAGJAI:

Dr. Eisemann György DSc, elnök

Dr. Nagy Levente PhD, opponens

Dr. Hermann Zoltán PhD, opponens

Dr. Balogh Piroska PhD, titkár

Dr. Hegedüs Béla PhD, bizottsági tag

Dr. Vaderna Gábor PhD, póttag

Dr. Laczházi Gyula PhD, póttag

TÉMAVEZETŐ:

Dr. Szilágyi Márton DSc

Budapest, 2019.

ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **OROSZ ANDREA**

MTMT-azonosító: **10060373**

A doktori értekezés címe és alcíme: **KOVÁTS JÓZSEF: AZ ÉLETRAJZ ÉS AZ ÉLETMŰ FELTÉRKÉPEZÉSE**

DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2019.252**

A doktori iskola neve: **IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

A doktori iskolán belüli doktori program neve: **A MAGYAR BAROKK**

A témavezető neve és tudományos fokozata: **DR. SZILÁGYI MÁRTON DSC**

A témavezető munkahelye: **ELTE-BTK MAGYAR IRODALOM ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI INTÉZET, XVIII-XIX. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TANSZÉK**

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Iroda ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének

Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2019. november 11.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

TARTALOM

Előszó helyett...	4
Bevezetés	6
1. Utak és útvesztők	11
1.1. A források ismertetése	11
1.1.1. Kéziratos, közvetlen források	11
1.1.2. Kéziratos, közvetett források	20
1.1.3. Nyomtatott, közvetlen források	22
1.1.4. Nyomtatott, közvetett források	27
1.2. Lexikonok fogságában	29
1.2.1. A rímkovács Kováts	33
1.2.2. Kováts és a nyugati nyelvek	39
1.2.3. Kováts egyházi beszédei	42
2. Az életrajz	44
2.1. Születés és származás	44
2.2. Tótvázsonyi évek	50
2.3. Tanulmányok: Veszprém (?) és Pápa	53
2.4. A felsőöri tanítóskodás időszaka	62
2.5. Visszatérés a kollégiumba, az újbóli beilleszkedés nehézségei	72
2.6. Pátkai évek	82
2.7. A városhídvégi káplánkodás és annak előzményei	93
2.8. A Somban történetek, a börtönbe kerülés körülményei	105
2.9. Kováts József, Kozma János és Kiss István büntetőpere	112
2.10. Az ítélet, Kováts raboskodása és halálának körülményei	131
3. Az életmű	144
3.1. Az életmű feldolgozására tett kísérletek	144
3.2. Az autográf versgyűjtemény viszonya az életműhöz.....	146
3.3. Ferdős Dávid szerkesztői, kiadói tevékenysége, a nyomtatott kiadások	150
3.4. Kováts József versei a 19. század eleji kéziratos versgyűjteményekben	166
3.5. A közköltészet áramában	170
3.6. Variációk egy témára	172

3.6.1. Morféma és lexikai variánsok	172
3.6.2. A tartalom szintaktikai szintű változásai	177
3.6.3. Az életmű továbbírása	180
3.6.4. Az életmű megrövidítése	182
3.6.5. Kötetszervező erők	183
3.6.6. Dallá vált versek – Kováts és az énekelt érzékeny költészet.....	188
3.6.7. A Kováts-versek másolatban való terjedése – népszerűségi mutató	197
3.7. Az életrajz és életmű találkozási pontjai, hatások és utóhatások	210
3.7.1. Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és az <i>Anakreoni Dalok</i>	210
3.7.2. Kováts József és Szemere Pál	222
3.7.3. Jókay József Kováts-képének visszatükröződése Jókai Mór regényeiben ..	233
Összegzés	242
Irodalomjegyzék	246
Mellékletek	254
A mellékletek jegyzéke	255
I. Kováts József autográf iratainak jegyzéke	256
II. Kováts Józseffel kapcsolatos tanulmányok listája	257
III. Kováts József említések – a legfontosabb tanulmányok listája	259
IV. Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről	260
V. A kéziratok jegyzéke	261
VI. A lelőhelyek mutatója	277
VII. A versek kezdősorainak mutatója	279
VIII. A versek címeinek mutatója	290
IX. Kosztolányi Dezső, <i>Rímkovács</i>	292
X. Fotómásolat Kováts József egyik kéziratából (illusztráció)	294
XI. Gárdonyi Szabó István Kováts-epitáfiuma	295
XII. Kováts József, <i>Válasz Szemerei Szemere Pálhoz</i>	297
XIII. Kováts József, <i>Csokonai Úrhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek</i>	299
XIV. Jókay József Kováts-életrajza	300
XV. Kováts József, A kopottabb nemesekhez	303
XVI. Az 1817-es Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet (illusztráció).....	304

ELŐSZÓ HELYETT...

A dolgozat tényleges bevezetője előtt talán nem érdektelen röviden szót ejteni arról, miért dönt manapság valaki úgy, hogy doktori disszertációja témájaként egy olyan 19. század eleji költőt választ, akinek verseit nemcsak a 21. századi olvasók, de még a korszak irodalomtörténészei sem becsülik túl sokra. Az elmúlt évek során számos alkalommal kellett már ezt a döntésemet megindokolnom. Röviden akár ez is lehetne a válaszom: *Miért ne?*

Természetesen ennél részletesebb magyarázattal is szolgálhatok.

Sok évvel ezelőtt, még egyetemistaként, Kovács Sándor Iván *Szövegkiadói és tanulmányírói szemináriumán* néhány szemeszteren keresztül a mesterkedő költők életrajzával és életművével foglalkoztunk, és egy-egy konferencia keretén belül adtunk számot kutatásainkról. Mátyási József és Édes Gergely után Kovács József következett, majd a sort a korszak egy mecénása (s egyben költője), Sárközy István zárta. Ami engem illet, minden konferenciára elkészítettem a magam előadását, de sem Mátyási, sem Édes Gergely esetében nem éreztem úgy, hogy tüzetesebben is foglalkoznom kellene velük.

Kovács József más volt. Megfoghatatlan, titokzatos és meglehetősen ellentmondásos figura, akiről különféle, utólag már ellenőrizhetetlennek tűnő legendák keringtek. Amikor Kovács Sándor Iván egy készülő előadása kapcsán arra kért, hogy próbáljam meg Kovács Festeticshez írt ódájának egy viszonylag pontos másolatát megtalálni, hamar világossá vált számomra, hogy ez az a típusú kutatómunka, amely érdekes lehet számomra.

Kovács autográf verseskötetének megtalálása után döntöttem úgy, hogy szakdolgozatomban kiadatlan verseit közlöm. A doktori képzésre való jelentkezéskor nem volt kérdéses számomra: a célom Kovács életrajzának és életművének feltérképezése lesz.

Úgy érzem, egyvalamiről ugyanitt még írnom kell. Számos oka van annak, hogy a kitűzött cél elérése ilyen sokáig váratott magára. Sokszor tűnt úgy, hogy egykori tervemet végül nem fogom megvalósítani. Türelmes és megértő családomon kívül leginkább három embernek lehetek rendkívül hálás azért, hogy e dolgozat most mégis elkészült.

Kovács Sándor Iván volt az, aki a kezdetekkor olyan mértékű bizalmat szavazott meg nekem, amire talán sohasem szolgáltam rá. Az ő hatalmas energiáját és munkabírását látva én magam is nagy erővel fogtam bele a kutatásba. Úgy tűnt, semmi sem állhatja útját terveimnek, de végül egy külföldi egyetemi munka és az ebből adódó sok új és izgalmas kihívás hosszú évekig képes volt eltéríteni kezdeti terveimtől.

Hazatérve két változással is meg kellett békélnem. A külföldi munka szükségszerűen azt eredményezte, hogy itthon már nem folytathatom ugyanott, ahol korábban abbahagytam. El kellett fogadnom azt, hogy Kovács Sándor Iván már nem lehet többé a témavezetőm, és ez a fajta talajvesztés sokáig bizonytalanná tett. A külföldön szerzett új tapasztalataim itthon is hasznosnak bizonyultak, így ennek köszönhetően csak még távolabb sodródtam az irodalomtudománytól.

Azt, hogy a megváltozott helyzet ellenére mégsem adtam fel egészen korábbi terveimet, leginkább Orlovsky Gézának köszönhetem, aki vállalta, hogy témavezetőként segíti a munkámat. Hasznos tanácsaiért rendkívül hálás vagyok, és mély szomorúsággal tölt el, hogy dolgozatom elkészültét már nem érhettem meg.

Akaratom ellenére két nagy segítőt veszítettem, és egy ideig komolyan úgy tűnt, mindez olyan leküzdhetetlen akadályt jelent, hogy tervemnek örökre búcsút kell mondanom.

Egyszer, még évekkel ezelőtt Szilágyi Márton a doktori óráján egy rendkívül meggyőző példával igyekezett óva inteni minket attól, hogy túlságosan sokáig foglalkozzunk egy témával, anélkül, hogy beszámolnánk kutatási eredményeinkről. Egy diszkoszvetőt hozott fel példaként, aki forgás közben elvétí a dobás megfelelő pillanatát és ezek után már képtelen eldobni a diszkoszt, így bennragad a dobókörben. Vigyáznunk kell tehát arra – mondta –, hogy soha ne maradjunk benn a dobókörben.

Ennek a szemléletes példának és végső soron Szilágyi Mártonnak köszönhetem azt, hogy végül megírtam ezt a dolgozatot. Bármennyire is közhelyszerűen hangzik, a disszertációm aligha készülhetett volna el, ha ő nem vállalja, hogy immáron harmadik témavezetőként segíti a munkámat. Megértésének, türelmének és hasznos tanácsainak köszönhetően végül elég erőt és bátorságot éreztem ahhoz, hogy ne csak írjam, de be is fejezzem dolgozatomat. Mert senkinek nem jó az, ha örökre bennragad a dobókörben.

BEVEZETÉS

A dunántúli születésű Kováts József (1780-1809) életéről, költészetéről és a 19. század eleji irodalmi életben betöltött szerepéről az elmúlt két évszázadban nem sokan és nem sokat írtak, annak ellenére, hogy költeményei halála után több évtizeden keresztül nagy népszerűségnek örvendtek a református kollégiumi diákság és a kollégiumokból kikerülő fiatalság körében. Stoll Béla bibliográfiájának köszönhetően tudjuk, hogy száznál is több ránk maradt kéziratos gyűjtemény őrzi verseinek másolatát határainkon belül és túl egyaránt.¹

Kováts személye és költeményei iránt sokáig igen élénk érdeklődés volt jellemző, ennek ellenére a mai napig nem született róla önálló monográfia. Alakja legtöbbször csak mellékesen tűnik fel különböző tanulmányokban, az irodalomtörténészek rendszerint úgy tekintenek rá, mint egykori Csokonai-epigonra, vagy a mesterkedő költészet egyik képviselőjére.

Mindezidáig nem került még sor életművének felmérésére, illetve összes verseinek kiadására sem. Az 1817-ben, illetve 1835-ben megjelenő – a kritikai igényeket nem igazán szem előtt tartó – verseskötetei nem tartalmazzák minden költeményét,² életművének jelentős része ma is csak kéziratban található.

Éppen ezen hiányosságok miatt, jelen dolgozat legfőbb célkitűzése Kováts József életének monografikus feldolgozása, illetve a költő életművével való számvetés. Egy ilyen jellegű munka hasznos kiindulópontként szolgálhat majd azon kutatók számára, akikben felmerül az igény, hogy Kováts alakjával és verseivel behatóbban is foglalkozzanak.

A dolgozat *első fejezetében* a kutatás során használt forrásokról esik szó, a második fejezet pedig a Kováts-életrajz felvázolására tesz kísérletet, míg az életmű tárgyalására a *harmadik fejezetben* kerül sor.

---

¹ STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542-1840)*, Balassi Kiadó, Bp., 2002. A kéziratos versgyűjtemények száma valószínűleg sokkal nagyobb lehetett a 19. század első felében, mint amiről ma tudomásunk van. Nem minden kézirat került be közgyűjteményekbe, számos munka maradt magántulajdonban, és az elmúlt évszázadokban vagy megsemmisült, vagy még ma is lappang. Ebből arra következtethetünk, hogy a ma ismerteken túl, még több másolata lehetett Kováts József verseinek.

² *Kováts József versei*, kiad. FERDŐS Dávid, Pest, 1817, Kolozsvár, 1835.

Maga a dolgozat egyfajta kísérletként is felfogható. Kováts Józseftől szinte alig maradt fenn ún. egodokumentum, így sokáig az is nagy kérdés volt számomra, megírható-e egyáltalán a költő életrajza, és utólag rekonstruálható-e költői életműve.

Az elmúlt két évszázadban megjelenő Kováts-csal kapcsolatos tanulmányok, lexikonbejegyzések legfőbb sajátsága az ismétlés és a variálódás volt. A szerzők gyakran egymás írásait felhasználva ugyanazokat a közhelyekké váló kifejezéseket hangoztatták, így ezek a munkák sok pontatlanságot és tévedést tartalmaznak az életrajz és az életmű tekintetében egyaránt. A tanulmányok szerzői rendszerint nem ellenőrizték forrásaik megbízhatóságát – sok esetben erre esélyük sem volt –, a költő verseit nem autográf iratokból ismerték, illetve idézték. Az anekdoták, a téves életrajzi adatok oly sokszor ismétlődtek a különböző írásokban, hogy egy idő után valódiságukat már senki nem kérdőjelezte meg. Az életművel kapcsolatban sem sokkal jobb a helyzet, mivel a különböző írások gyakran olyan verset is Kovátsnak tulajdonítottak, amely más költőtől származik. Így számos esetben a költészetéről, költői tehetségéről való vélekedés eleve téves információkon alapul.

Kováts József életrajzának és életművének „újragondolása” lehetetlen lenne, ha pusztán a nyomtatott forrásokat vennénk alapul. Ha a dolgozatomban ezt a módszert követném, akkor nem tennék mást, mint a legtöbb róla szóló tanulmány szerzője: a személye és versei körül kialakult évszázados legendákat erősíteném csak tovább.

A nyomtatott források számos csapdát rejtnek magukban, mivel sok esetben sokan ugyanazt írták le a költővel kapcsolatban, és ezzel akaratlanul is az ismerősség érzését, a hitelesség látszatát keltik. A kizárólag szekunder források nyomán való tájékozódás tehát Kováts József esetében olyan zsákutca, amelyen nem érdemes elindulni.

Munkám célja természetesen nem az volt, hogy minden esetben ellenvéleményt fogalmazzak meg, és cáfoljam mindazt, amit az idők során Kovátsról leírtak, hanem inkább arra törekedtem, hogy megbízható források felhasználásával alátámasszam azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, illetve helyesbítsem a Kováts életrajzzal és életművel kapcsolatos esetleges tévedéseket, amennyiben ez lehetséges. Mindehhez elengedhetetlennek tűnt az évszázadok alatt kirajzolódó Kováts-kép lehető legapróbb részleteire való szétbontása, és lépésről-lépésre történő újraalkotása.

A monografikus feldolgozás megkívánja, hogy új szemszögből tekintsünk Kováts József életére. A cél – a korábbi írásokkal ellentétben – immár nem az, hogy pusztán egyes életrajzi események legyenek kiemelve a költő életéből, hanem az, hogy a dolgozat elolvasása után egy minél teljesebb, összetettebb Kováts-kép bontakozzék ki az olvasók előtt.

Az életmű felmérése is hasonló elvek alapján történik a dolgozatban. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy jelen munka előtanulmányként szolgál Kováts József verseinek készülő kritikai kiadásához, és egy ilyen típusú, egész életműre kiterjedő alap kutatás elvégzése a versek majdani kiadásának elengedhetetlen feltétele volt.

A dolgozatban nagy hangsúlyt kap Kováts Józsefnek a kortársaira és a későbbi évtizedek íróira, olvasóira gyakorolt hatása is, illetve a költő társadalmi kapcsolatainak hálózatrendszere is bemutatása kerül.

Szerencsés lett volna Kováts mindennapi tevékenységeivel, személyiségével, érdeklődési körével, műveltségével, terveivel és lelki világával kapcsolatban a meglévónél jóval több adattal szolgálni, de erre a meglévő források sajnos nem adtak túl sok lehetőséget.

Ahogy arról már esett szó, a dolgozatban az életrajz és az életmű külön részben kapott helyet, hogy mindkét terület kellő figyelmet kapjon. A *második* fejezetben tárgyalt életrajzhoz csak akkor történik közelítés a versek felől, ha ez valóban segíteni tudja az életrajzi események rekonstruálását.

A *harmadik* fejezet elsősorban a Kováts-életmű nagyságának felmérésére törekszik, s egyben választ kíván találni arra, hogy az egyes versek mennyire lehettek ismertek, illetve népszerűek a 19. század első felében. A versek esztétikai szempontból való értékelésére e dolgozatban azért nem történik kísérlet, mivel az ilyen jellegű vizsgálat elvégzése sokkal meggyőzőbb, pontosabb és eredményesebb lehet majd akkor, ha már a rendelkezésünkre áll egy kritikai igényeknek megfelelő, a teljes életmű közlésére vállalkozó verseskötet.

Módszertani szempontból, a Kováts-életrajz megírásakor és az életművet tárgyaló fejezet egyes részeinél a mikrotörténeti megközelítés bizonyult a legalkalmasabbnak. Magáról a módszerről Szijártó M. István Jürgen Schulmbohm egy tanulmányából a következőket idézi:

Általában jellemző az új társadalomtörténet megközelítésére a szimpátia és az érdeklődés az elnyomottak és a társadalom perifériájára szorítottak iránt, a törekvés arra, hogy mindezen csoportokat beemeljék a történelembe, de nemcsak kuriózumként, hanem egyenrangú résztvevőjeként a múltbeli folyamatoknak. A mikrotörténelem kezdettől törekedett arra, hogy a múlt korábban figyelmen kívül hagyott lényeges jelenségeit megjelenítse, s emellé az a törekvés társult, hogy a múlt embereit megértse, méghozzá aktív és saját célokkal és stratégiákkal rendelkező szereplőkként értse meg.³

---

³ BÓDY, Ö. KOVÁCS (szerk.), 2006, 327. (Szijártó hivatkozása a fenti idézet kapcsán: Jürgen SCHULMBOHM, *Mikrotörténelem – makrotörténelem*, Aetas, 2000/4. 170-179. Szijártó M. István hosszabb ismertetése a

A hangsúlyt tehát a mikrotörténelem gyakran az egyénre helyezi, és ez a módszer eredményesnek bizonyul akkor is, amikor Kováts Józsefnek, egy elfeledett, az irodalomtörténet perifériájára szorult költőnek az életútját és életművét próbáljuk meg rekonstruálni és ezzel mintegy esélyt adni számára, hogy kiléphessen a hozzá szorosan kötődő anekdotikus hagyományból, és új színben tűnjön fel a korszak irodalomtörténészei szemében.

A dolgozatban ahol csak lehetséges, a léptékváltás módszerének alkalmazása kerül előtérbe, és a mikroszintű, Kovátszal kapcsolatos állítások összevetése is megtörténik makroszintű ismeretekkel. Amikor iskolai éveiről esik szó, a korabeli kollégiumi élettel való párhuzamba állításra is sor kerül, és ugyanez a módszer lesz érvényes akkor is, amikor az iskolamesteri, segédlelkészi munkája bemutatásakor a református kollégiumból kikerülő fiatalság életpályaesélyeiről is esik szó. Büntetőpere és börtönben való raboskodásának bemutatása is hasonló elvek alapján történik.

Életműve kapcsán legtöbbször a textológiai és szövegkritikai módszerek kaptak nagyobb hangsúlyt, és bár a mikrotörténeti megközelítés háttérbe szorult, de nem tűnt el teljesen.

Munkámat nagymértékben segítették Szilágyi Márton mikrotörténeti módszert alkalmazó írói biográfiái Lisznyai Kálmánról és Csokonai Vitéz Mihályról.⁴ E két nagyszerű könyv megszületése kiváló bizonyítéka annak, hogy a mikrotörténeti módszer nemcsak történelmi tárgyú dolgozatok megírásához alkalmazható, hanem egy-egy írói életrajz megalkotásakor is.

A legnagyobb dilemmát a kutatás és az alkotás során az okozta, hogy vajon megírható-e egyáltalán ez a dolgozat ennyire kevés közvetlen forrás alapján. Kováts Józsefnek, ha esetleg voltak is naplói, jegyzetei vagy bármiféle visszaemlékezései, azok nem maradtak fenn az utókor számára, vagy mindezidáig nem kerültek elő. Nem rendelkezünk egy olyan átfogó, nagy terjedelmű és részletes dokumentummal, amely a kutatás alapjául szolgálhatna. Mindössze három Kováts által írt levél maradt fenn,⁵ néhány versének autográf másolata, valamint egy autográf verseskötete. Ez utóbbi sem igazán tartalmaz a verseken kívül más típusú bejegyzéseket tőle. Egyedül élete utolsó éveiből maradt fenn viszonylag informatív anyag, ez az a perirat, amelyben vádlottként tűnik fel.

---

mikrotörténelemről a következő tanulmánykötetben található: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 319-333.

⁴ Az említett művek: SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001. SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014.

⁵ Az említett három levél tulajdonképpen csak kettő, mivel a harmadik egy Kováts versen kívül mást nem tartalmaz. Ezekről a levelekről a későbbiekben még részletesen esik szó.

A kutatás szempontjából szerencsés az, hogy Kovátsnak volt legalább egy peres ügye – még akkor is, ha ő maga erről minden bizonnyal másképp vélekedett –, mert így legalább életének egy bizonyos periódusáról viszonylag bőséges anyaggal rendelkezhetünk.

Mivel a legnagyobb nehézséget tehát az egodokumentumok égető hiánya okozza, a kevés számú közvetlen forrás mellett be kellett vonni a kutatásba számos közvetett forrást is. A kutatás alkalmával megtalált, illetve a dolgozathoz használt közvetlen és közvetett forrásokról az első fejezetben részletesen esik majd szó. Nem kérdéses, hogy ez a módszer olyan költők és írók esetében, akik nagyszámú autográf dokumentumot hagytak maguk után, sokkal jobb esélyekkel alkalmazható, Kovátsnál azonban épp azért tanulságos, mert nála szinte egészen az új források feltárásától kellett elkezdni a munkát. Bízom abban, hogy a dolgozat meggyőzően bizonyítja majd, hogy csakis az alapos levéltári, kéziratári kutatás adhat hozzá valami újat az eddig ismert Kováts-képhez, és az itt-ott található apró, elszórt megjegyzésekből szerencsés esetben összeállhat egy olyan, az eddiginél jóval árnyaltabb kép, amely választ adhat egy-egy, az irodalomtörténészeket foglalkoztató kérdésre.

Mindezek ismeretében talán az olvasók számára jobban érthetővé és elfogadhatóbbá válik, hogy a dolgozatban találhatóak majd olyan életrajzi események és költemények, amelyek viszonylag nagyobb figyelmet kapnak – mivel a meglévő források ezt lehetővé teszik –, ugyanakkor lesznek olyan életrajzi periódusok, illetve Kováts-versek is, amelyekről szinte semmi új nem derül ki.

Ezek az egyenetlenségek sajnos az életrajzot és az életművet egyaránt jellemzik. Bármennyire is szerettem volna elkerülni, számos esetben csak bizonytalan kijelentéseket tehettem, illetve csak kétségeimnek, felmerülő kérdéseimnek adhattam hangot.

Mindezen hiányosságok ellenére meggyőződésem, hogy a kéziratári kutatások során felszínre hozott újabb adatok segítségével sok értékes információval gazdagodtunk Kováts Józsefet illetően. Reményeim szerint az életrajz és életmű rekonstruálásán túl egy másik célt is sikerült valamelyest megvalósítanom dolgozatommal: bemutathattam egy olyan, atipikusságában is tipikusnak mondható, dunántúli református diák/költő életutat, amelynek eseményeiből, fordulópontjaiból, esetenkénti normasértéseiből a kor társadalmának életére és normáira is következtethet a tisztelt olvasó.⁶

---

⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani a dolgozat előopponenseinek, **Bárth Dánielnek**, **Csörsz Rumen Istvánnak** és **Mészáros Gábornak**, akik hasznos tanácsokkal láttak el még a dolgozat végleges befejezése előtt. Észrevételeikért, apró kiegészítéseikért és legfőképpen biztatásukért nagyon hálás vagyok nekik.

1. UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

Ahogy arról a *Bevezetés*ben már szó esett, a meglehetősen kevés számú közvetlen forrás miatt a kutatás sikere érdekében egyéb források bevonására is szükség volt. E fejezet célja: a dolgozat megírása során felhasznált kéziratok és nyomtatásban megjelent dokumentumoknak a rövid bemutatása, illetve az egyes forrástípusok – a dolgozat szempontjából lényeges – pozitívumainak és negatívumainak kiemelése.

A fejezet címében szereplő *utak* a Kováts-kutatás szempontjából jól használható, megbízható forrásokra kíván utalni, míg az *útvesszők*, az egyes forrásokban rejlő csapdákra igyekeznek felhívni a figyelmet.

1.1. A források ismertetése

A kutatás során használt források két nagy csoportba sorolhatóak, a kéziratban fennmaradt, illetve a nyomtatott forrásokra. E két csoportot további két külön rész alkotja, attól függően, hogy jelen dolgozat szempontjából közvetlen, azaz elsődleges, illetve közvetett, azaz másodlagos forrásokról esik-e majd szó.

1.1.1. Kéziratok, közvetlen források

Anyakönyvek

Egy életrajzi fejezet megírásához, a születési és halálozási adatok tisztázásához, illetve a családi kapcsolatok rekonstruálásához nagy segítséget nyújthatnak a különböző anyakönyvek. A Kovátsra vonatkozó adatok felkutatása sajnos csak részben járt sikerrel, annak ellenére, hogy a 18-19. századi magyarországi keresztlési, házassági és halotti anyakönyvek nagy részének digitális másolatai ma már számos levéltárban viszonylag könnyen elérhetőek.

Kováts József esetében, a tótvázsonyi keresztelési anyakönyv segítségével sikerült keresztelésének idejét és helyét hitelesen adatolni, a városhídvégi halotti, keresztelési és házassági anyakönyvek pedig nagy segítséget nyújtottak abban, hogy az eddiginél árnyaltabb legyen a kép Kováts segédlelkészi munkáját illetően.⁷ A halálával kapcsolatos bejegyzést tartalmazó halotti anyakönyv hollétére azonban máig nem sikerült fényt deríteni. Ennek okairól az életrajzi fejezetben esik majd szó.

Írói levelezése

Kováts József fennmaradt leveleinek száma rendkívül csekély, a hozzá írt levelek közül pedig egyetlenegy sem ismerünk. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy életének utolsó előtti lakhelyéről, Városhídvégről való hirtelen távozásakor csak a legszükségesebb dolgait vihette magával, és akkor még maga sem sejtette, hogy többé nem tér oda vissza. Így ha korábban meg is őrizte a hozzá írt leveleket, halála után azok könnyen elkallódhattak. Valószínűleg ugyanerre a szomorú sorsra jutottak – ha voltak – egyéb iratai, naplói és feljegyzései is, akárcsak személyes tárgyai.

Mindössze három írói-baráti leveléről van tudomásunk, ezek közül egyet Horvát Istvánhoz, kettőt pedig Szemere Pálhoz írt.⁸ Az említett három dokumentum valójában csak két levelet tartalmaz, mivel az egyik Szemere Pálhoz írt levélben pusztán csak egy Kováts-vers autográf példánya található.

A levelek bár meglehetősen rövidek, e dolgozat szempontjából mégis rendkívül értékesnek mondhatók. Az életrajzi adatok tisztázásán túl Kováts költői ambícióiról, terveiről is értesülhetünk belőlük, a mellékletként csatolt versek pedig a kritikai kiadás szempontjából bírnak majd nagy jelentőséggel a későbbiek folyamán. E meglehetősen kevés fennmaradt forrás alapján természetesen nehéz bármiféle következtetést levonni azzal kapcsolatban, hogy Kováts kikkel folytatott levelezést.

---

⁷ Tótvázsony és Városhídvég (ma Szabadhídvég) református anyakönyveinek digitalizált másolatai megtalálhatóak a Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisában. Pontos hivatkozás ezekre az életrajzi fejezetben történik majd, az anyakönyvek Kováts József-re vonatkozó adatainak ismertetésekor.

⁸ Az említett levelek lelőhelyei: **1.** *Kováts József levele Horvát Istvánhoz, 1806, OSZK, Levelestár*; A levél Kováts négy versét is tartalmazza (*Tűnődés, A magyar és a hazafi, Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán, A Magyar Nemzeti Könyvtár alkotójának fenséges érdeméről Kováts József, Somogyban*); **2.** *Kováts József levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 63*; **3.** *Kováts József levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 65*. Ez utóbbi címe megtévesztő, mert valójában nem tartalmaz levelet, csak a Szemere Pálhoz írt Kováts-vers található meg benne. Az sajnos nem tudható, tartozott-e kísérő levél eredetileg a vershez vagy sem.

Különböző adatokból tudható, hogy Horváttal több levelet is váltottak, de ezek holléte egyelőre nem ismert. Bármennyire is gazdag az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt Horvát István-levelezés, több Kováts levelet mégsem őriz. Szemerével kapcsolatban még a többszöri levélváltás ténye sem állítható biztosan. Egyvalami azonban e kevés forrásból is kitűnik: Kováts nem tartozott azon költők közé, akik vidéki magányosságukban, egyfajta íráskényszer folytán ontották magukból a baráti, írói leveleket. Korai halála miatt kiterjedt baráti körrel sem nagyon rendelkezhetett. Ha ugyanis így lett volna, akkor valószínűleg sokkal több levele maradt volna fenn a különböző írói hagyatékokban.

Autográf verseskötete

Kováts saját kézzel írt verseskötete az életmű rekonstruálásához és a készülő kritikai kiadáshoz nyújt óriási segítséget, ugyanis a legtöbb Kováts versnek csak ebben a gyűjteményben maradt fenn autográf példánya. A kötet azért is a kutatás egyik legfontosabb dokumentuma, mert szép számmal találhatóak benne olyan költemények, amelyek mindezülig nem jelentek meg nyomtatásban.⁹

Az 53 verset tartalmazó kézirat 1911-1912 körül, a Sárközy család hagyatékából került a Curgói Református Gimnázium kéziratárába, ahol ma is őrzik. Az elmúlt kétszáz évben a Kovátsról szóló munkák szerzői egyáltalán nem használták, és valószínűleg nem is ismerték ezt a gyűjteményt.

Első oldalán a következő címet olvashatjuk: *Mi 's Más Versei Kováts Josefnek. 1803. Augustus' 6kán, Pátkán.* A kötetbe minden kétséget kizáróan maga Kováts másolta be a költeményeit, ugyanis a benne szereplő verseinek, és fennmaradt leveleinek írásképe teljes mértékben megegyezik.¹⁰

A címben szereplő dátum a versek gyűjteménybe való összeírásának kezdetét jelzi, a hely pedig Kováts akkori iskolamesteri állomáshelyére utal. Kováts már 1800 körül elkezdett

---

⁹ A kötet lelőhelye és jelzete: Curgó, Református Gimnázium, **K 205** *Kováts József versei.* (Továbbiakban: Curgó **K 205**.)

¹⁰ Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a kötetben szereplő első és utolsó Kováts-verset nem a költő jegyezte be a saját kötetébe. Ezeket – valószínűleg már Kováts halála után – Sárközy István másolta be a gyűjteménybe. Sárközy István kézírását Violáné Bakonyi Ibolya, a Curgói Református Gimnázium kiváló könyvtárosa, s egyben Sárközy-könyvtárának kutatója azonosította.

verseket írni, és utólag ezeket a korábban készült darabokat is bemásolta gyűjteményébe. Az utolsó versek, amelyek bekerültek a verseskötetbe, 1807-ből valók.¹¹

Kováts József ezt – a mindeddig egyetlen fellelhető autográf versgyűjteményét – valószínűleg még életében Sárközy Istvánnak ajándékozta, vagy halála után hagyta rá örökül. A család több mint száz évig őrizte azt – az 1808-as alkalmi kiadvánnyal és az 1817-es nyomtatott kiadással együtt – mielőtt a csurgói könyvtárnak adományozta volna.¹² Sárközy István és Kováts József kapcsolatáról az életrajzi fejezetben részletesen esik majd szó.

Autográf verse Csokonai haláláról

A kutatás során átvizsgált számos kézirat között mindössze nyolc olyan található, amelyek a kéziratári katalógusokban Kováts autográfként vannak feltüntetve.¹³ Ezeket egybevetve sajnos az derül ki, hogy mindössze öt származik valóban Kováts Józseftől. Ezek között található a fentebb említett három Kováts-levél, illetve az autográf verseskötet.

A további négy kéziratot a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi, háromról közülük azonban teljes bizonyossággal megállapítható, hogy nem Kováts-tól származik. Az íráskép alapján egyértelmű, hogy ezek a dokumentumok – bár a költő verseit tartalmazzák – pusztán másolatok.¹⁴

A negyedik kézirat esetében a katalógus nem téved, ez valóban Kováts egy versének autográf másolata. Tartalma pedig nem más, mint a *Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán* című halotti búcsúztató.¹⁵ A vers egy tisztázatnak tűnik, amelyet Kováts valószínűleg egy újságnak szánt, vagy esetleg valamelyik barátjának, költőtársának küldhette el ajándékba. Mivel a kézirat nem található dátum, és más írás sem tartozik hozzá, így keletkezési körülményei egyelőre

---

¹¹ Kováts első verse 1799-ben született, az utolsó pedig 1808-ban. A verseskötet tehát csaknem a teljes költői korszakot felöleli.

¹² A kézirat származásával kapcsolatban, ugyancsak Violáné Bakonyi Ibolya adott tájékoztatást.

¹³ A kutatás során áttekintésre kerültek a nagyobb budapesti könyvtárak kéziratok katalógusai (OSZK, MTA), illetve a magyarországi nagyobb református és katolikus könyvtárak kéziratári katalógusai is. Stoll Béla bibliográfiájának köszönhetően néhány határon túli kéziratok versgyűjteményben található Kováts József versemásolatot is sikerült katalogizálni. A lelőhelyek listáját a **VI. melléklet** tartalmazza.

¹⁴ A tévesen autográfként feltüntetett három dokumentum a következő: **1.** Kováts József, a „rím-kovács” versei, MTAK Ms 4825/39, 4 folio. 3 verset tartalmaz, de az első kettő nem fordul elő sehol máshol Kováts neve alatt, további kutatást igényelnek. **2.** Kováts József: Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor anacreoni dalait legelőször megolvastam, MTAK K 3/80, 2 folio, 1 verset tartalmaz. **3.** A Magyar Nemzeti Könyvtár alkotójának fenséges érdeméről Kováts József Somogyban, 1808, MTAK Vegyes 2-r. 37. sz, 2 folio. 1 verset tartalmaz. Valójában az 1808-ban kiadott Széchényi-óda másolata (a cím alatt utalás a kiadásra: „Sopronban, Sziesz Antal József maradéki betűivel”). Egyik dokumentum esetében sem egyezik az íráskép Kováts Józsefével.

¹⁵ Kováts József, *Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán*, MTAK K 3/81.

nem tisztáztak. A Vargha Balázs által szerkesztett *Csokonai emlékek* idézi a verset, és e kézirattal kapcsolatban azt tartja, hogy Csokonai Józsefné kérésére készült, akinek Kováts a verset levélben küldte el.¹⁶

A feltételezésnek van némi alapja, hiszen tudható, hogy Csokonai halála után édesanyja számos költőt, régi barátot levélben keresett meg, és arra kérte őket, írják meg fiával kapcsolatos emlékeiket. Sokan eleget is tettek ennek a kérésnek, számos vers és levél tanúskodik erről, és legtöbbjük eredetije valóban az Akadémia kéziratárában található.

Ennek ellenére kevésbé valószínű, hogy Kováts verse megrendelésre készült volna, ugyanis nem maradt fenn olyan kísérőlevél, amely Csokonai édesanyjához szólna, ráadásul a két költő személyesen valószínűleg nem is találkozott egymással. Nehezen hihető, hogy Kovátsot bárki is felkérte volna erre a feladatra. Feltételezhetően, költőtársa korai halála rendítette meg, és pusztán a versei és személye iránti tisztelet készítette őt epitáfiuma megírására. Maga a kézirat a kritikai kiadás szempontjából lesz majd érdekes a későbbiekben.

Okmánytári iratok

A Pápai Református Gyűjtemények Levéltára őriz néhány Kováts Józseffel kapcsolatos okmánytári dokumentumot, amelyek a Pápán eltöltött diákévekről nyújtanak számunkra tájékoztatást. Ezeket a dokumentumokat a Kovátszal foglalkozó kutatók egyáltalán nem ismerték, vagy legalábbis nem említették meg írásaikban.

Az iratok nagy segítséget nyújtanak abban, hogy néhány egészen új életrajzi adalék közlésével, a korábbi írásokhoz képest e munka jóval több részlettel szolgáljon a költő kollégiumi életéről és baráti kapcsolatairól egyaránt.¹⁷

---

¹⁶ *Csokonai emlékek*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1960, 259-261, 594.

¹⁷ A Pápai Református Gyűjtemény három, egymáshoz szorosan kapcsolódó dokumentuma a következő: **1. Okmánytár 575.a.** *Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József kollégiumi deákok folyamodása a pápai consistoriumhoz, melyben büntetésük jogosságát megkérdőjelezve, engedelmességet ígérve visszavételüket kérik.* 1801. április 26. (Továbbiakban: Okmánytár 575.a.); **2. Okmánytár 575.b.** *A pápai consistorium határozata Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József ügyében.* 1801. április 26. (Továbbiakban: Okmánytár 575.b.); **3. Okmánytár 575.c.** *Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József számára megfogalmazott bizonyítvány szövege.* 1801. április 26. (Továbbiakban: Okmánytár 575.c.)

Kováts József perével kapcsolatos iratok

Kováts tragikusan korán véget érő életének utolsó esztendejéről, életkörülményeiről az ellene folytatott büntetőper iratai nyújtanak némi tájékoztatást.

A kaposvári Somogy Megyei Levéltárban őrzött, részben magyar, részben pedig latin nyelvű terjedelmes perirat számos kérdésre választ ad Kováts büntetével és raboskodásával kapcsolatban, és általa a korábbi félreértések, téves állítások is végre tisztázhatóak.¹⁸ A perirat tartalmazza Kováts vallomását és két olyan kérvényét is, amelyet társaival közösen fogalmazott meg. Ezek az iratok ugyan nem tudják pótolni az elveszett, vagy talán soha el sem készült személyes hangvételi naplókat és leveleket, de valamelyest segítenek abban, hogy a száraz, szikár adatok közlésén túl, egy érzékeny, kissé heves és esendő fiatalember képe táruljon fel előttünk.

Kéziratos versgyűjtemények Kováts-életrajzai, versmásolatai, marginális bejegyzései

Amint arról már korábban szó esett, Kováts József költeményei egészen az 1840-es évekig hihetetlen népszerűségnek örvendtek a református kollégiumokból kikerülő ifjúság körében. Verseinek számos másolata maradt fenn kéziratos énekeskönyvekben és versgyűjteményekben. Az egyes másolatok felkutatásához óriási segítséget nyújtott Stoll Béla *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565-1840* című nagyszabású munkájának második, egyben bővített kiadása. Ebben csaknem 100 olyan gyűjtemény szerepel, amely tartalmaz Kováts-verseket.¹⁹ E köteteket Magyarország nagy könyvtárainak kéziratárcai őrzik, néhány közülük pedig határainkon túli gyűjteménybe került, vagy jelenleg is magántulajdonban van. Legtöbbjük az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémián, a Sárospataki Református Kollégiumban és három debreceni kéziratárban található.²⁰

---

¹⁸ Somogy Megyei Levéltár, **Büntetőperek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz**, 1808. Kováts József, Kiss István és N. Kozma János büntetőpere.

¹⁹ Valójában 100-nál is több olyan kéziratot sikerült katalogizálnom, amely tartalmaz Kováts-verseket. Stoll Béla bibliográfiája csakis a vegyes versgyűjteményekre koncentrál. A kutatás során azonban olyan kéziratokat is találtam, amelyek vagy csak Kováts József verseit tartalmazó gyűjtemények, vagy mindössze néhány lapot tartalmazó dokumentumok. A csak Kováts verseket tartalmazó gyűjtemények adatait az **V. mellékletben**, a versgyűjteményekkel együtt közlöm.

²⁰ A Debrecenben található versgyűjteményeket a Debreceni Református Kollégium, az Egyetemi Könyvtár és az Irodalmi Múzeum kéziratárcai őrzik.

Ezek a versgyűjtemények Kováts költeményeit gyakran közlik Csokonai műveinek társaságában, időnként névvel, olykor pedig név nélkül, vagy éppen más költők neve alatt. Csokonai verseit – a meglévő gyűjteményes kötetek segítségével – nem nehéz különválasztani, de sajnos ugyanez nem mondható el azokban az esetekben, amikor kevésbé ismert szerzők (például Fodor Gerzson, Bányai József, Szél Sámuel, Bereczki Márton) verseit találjuk a kéziratokban Kovátséi mellett.²¹ A korábban már említett autográf versgyűjtemény ugyan a legtöbb Kováts verset tartalmazza, de néhány költemény csak ezekben a forrásokban fellelhető. Emiatt, a gyűjtemények vizsgálata – bármennyire is sok időt vett igénybe – elengedhetetlenül szükséges volt az életmű nagyságának meghatározásához.

A kötetek között akad néhány, amely nemcsak az életmű, hanem az életrajz szempontjából is különös fontossággal bír. Néhány közülük ugyanis a versek mellett rövidebb-hosszabb életrajzi bejegyzéseket is tartalmaz Kováts Józsefről. Úgy tűnik, a gyűjtemények készítői időnként szükségesnek érezték, hogy Kováts költeményei elé életrajzi összefoglalást is írjanak. Halála után jó pár évtizedig nemcsak a versei, hanem az első róla írt életrajzok is kézirat formában terjedtek. Mindezülig kilenc hosszabb kézirat életrajzot ismerünk, amelyek közül nyolc – bár némileg eltér egymástól – minden kétséget kizáróan, egyazon munkán alapszik.²² E nyolc másolat eredeti szövegének szerzőjéről sajnos nem rendelkezünk elegendő információval, de valószínűleg személyesen ismerte a költőt, vagy egy közeli ismerősét.

Az életrajz legkorábbi előfordulása egy Egerben található, 1812-ben készült versgyűjteményben található, az azonban nem bizonyítható, hogy ez lenne a legelső, eredeti szöveg.²³ Az egri kézirat egyik érdekessége – sok más egyéb mellett, – hogy egy katolikus levéltárban található, ami igencsak ritkán fordul elő református versgyűjtemények esetében. Első tulajdonosáról és a kéziratárba való bekerüléséről sajnos nem rendelkezünk adatokkal.

---

²¹ Ez olykor igazi kihívást jelentett, és nem állíthatom biztosan, hogy minden esetben sikerült Kováts József verseit pontosan elkülönítenem másokétól. Mindennek ellenére mégis úgy vélem, hogy az esetleges apróbb pontatlanságok vagy tévedések ellenére is sikerült képet kapnunk Kováts Józsefnek e gyűjteményekben való szerepéről.

²² Az említett nyolc kézirat életrajz közül négy az Országos Széchényi Könyvtárban található. Egyet-egyét őriz a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, a debreceni Irodalmi Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum, illetve az egri Főegyházmegyei Könyvtár. Jelzeteik: OSZK Kézirattár: **Oct Hung 360; Oct. Hung. 590; Oct. Hung. 595; Oct. Hung. 696.**; Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára: egy kézirat. Jelzete: **R 1172.**; Debrecen, Irodalmi Múzeum: egy kézirat. Jelzete: **K X. 76.144.**; Szerencs, Zempléni Múzeum: Szerencsi gyűjtemény (jelzet nélkül); Eger, Főegyházmegyei Könyvtár: egy kézirat. Jelzete: **Ms 0079.** A kéziratok tartalmáról a későbbiekben még lesz szó. A versgyűjtemények pontos elnevezését az **V. melléklet** tartalmazza.

²³ Eger, Főegyházmegyei Könyvtár. Jelzete: **Ms 0079.**

A kötetben szereplő Kováts-életrajz viszonylag korai, a költő halála után három évvel jegyezték le. A nyolc különböző változat összevetésére jelen dolgozatban nem kerül sor, de a szövegváltozatok közötti lényegesebb eltérésekről lesz szó.

Nem kizárt, hogy a későbbi kutatások során még további életrajzmásolatok is előkerülnek, és segítségükkel az eredeti szöveg is azonosítható lesz.

Bár eddig mindössze nyolc ilyen forrást sikerült felkutatni, ismeretes, hogy létezett még legalább egy olyan gyűjtemény, amely minden kétséget kizáróan tartalmazta az életrajz másolatát. A Stoll Béla által *Aradi kéziratnak* elnevezett kötetet eredetileg az aradi líceum Vásárhelyi-féle könyvtárában őrizték, de mai fellelhetősége sajnos nem ismert. Ami bizonyos, a kézirat 1882-ben még a líceum tulajdonában volt, és Márki Sándornak köszönhetően részletek jelentek meg belőle a Figyelőben.²⁴ A Kováts-életrajzot Jerney János, a 19. század első felében élt nyelvtörténész, a magyar őstörténet kutatója másolta be a kötetbe. (Ezt a szöveget Márki Sándor, Jerney saját alkotásának vélte, mivel nem volt tudomása a korábbi másolatokról. Feltételezése azonban téves, mivel Kováts halálakor Jerney mindössze 9 esztendő volt, így aligha lehetett ő a szöveg szerzője.)

A fentebb említett életrajzmásolatoktól teljesen eltérő kilencedik kézirat szerzőjéről és keletkezési idejéről már több adattal rendelkezünk. E visszaemlékezés Jókay Józsefnek (Jókai Mór édesapjának) kéziratosa hagyatékából került elő, aki ugyan nem ismerte személyesen Kovátsot, de verseit nagyon kedvelte, saját állítása szerint kívülről is megtanulta azokat.²⁵ Gyűjteményében számos vers másolata fennmaradt, és az ő rajongásának is köszönhető, hogy Kováts regényes alakja később fiának, Jókai Mórnak néhány regényében is felbukkant.²⁶ Jókay József kéziratosa visszaemlékezése valamikor 1819-24 között íródott, és 2000-ben az *Irodalomismeret* lapjain nyomtatásban is napvilágot látott.²⁷

A kéziratosa életrajzok jelentősége elsősorban nem a bennük szereplő adatokban keresendő – hiszen azok legtöbbször, ahogy azt a későbbiekben a dolgozat bemutatja majd, nem teljesen felel meg a valóságnak, vagy erősen elnagyolt –, hanem inkább az általuk kifejezni kívánt

---

²⁴ Az *Aradi kézirat*ról: STOLL, 2002, 399. A kiadott életrajz: JERNEY János, *Tiszteletes nemes Kovács József úr élete*, MÁRKI Sándor szövegközlése, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1882, 157-158.

²⁵ Jókay József kéziratának lelőhelye és jelzete: OSZK **Quart. Hung. 753. Helikoni virágok**.

²⁶ Kováts Józsefnek, a Jókai regényekben való felbukkanásáról a későbbiekben még szó esik. Egy friss tanulmány a témában: FRIED István, *Jókai Mór életrajzai*, It, 2017/1, 16-31.

²⁷ JÓKAY József, *Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére*, (szövegközlés OROSZ Andrea olvasata szerint, SZEREDY Ádám jegyzetével), Iris, 2000/1, 24-27.

kultikus tiszteletben.²⁸ Leginkább az az érdekes ezekben a szövegekben, hogy Kováts életének mely eseményeiről számolnak be, illetve melyekről igyekeznek tapintatosan tudomást sem venni. Ezeknek a meglehetősen retorizált szövegeknek kétségkívül nagy szerepük volt abban, hogy a 19. század elején ennyi lelkes másolója akadt Kováts verseinek. Az a tudat, hogy ismerték a szerencsétlen sorsú, fiatalon elhunyt költő életének bizonyos részleteit, valószínűleg kedveltebbé tette költeményeit is sokuk számára.

A kéziratos kötetek vizsgálata sok más szempontból is hasznosnak bizonyult. Kováts verseinek számbavételével az olvasóközönség ízlésére is következtethettem. Az egyes versek előfordulásáról készített statisztika alapján sikerült egy olyan népszerűségi listát készítenem, amelyből kiderül, hogy mely költemények nyerték el leginkább az olvasók tetszését. A versek melletti marginális bejegyzések, magyarázatok, kritikák pedig olykor segítséget nyújtottak abban, hogy világossá váljanak például olyan kulturális, aktuálpolitikai dolgok is, amelyek ma már egyáltalán nem egyértelműek. (Ez utóbbiak leginkább a kritikai kiadás készítésekor nyújtanak majd nagy segítséget a későbbiek folyamán.)

Kétszáz év távlatából rendkívül nehéz megérteni és megfogalmazni azt, miben is rejlett Kováts népszerűségének titka. Egyvalami azonban bizonyos: ez a titok elsősorban itt keresendő, ezekben a gyűjteményekben, amelyek ismerete nélkül aligha lehetséges közelebb kerülni az igazsághoz.

Kortárs levelezések, naplók Kováts József-re vonatkozó megjegyzései

Nem állíthatom azt, hogy a 19. század első évtizedeiből fennmaradt kéziratos és nyomtatásban megjelent írói levelezésben a Kováts József-re való esetleges hivatkozásokat módszeresen átvizsgáltam volna. E rendkívül időigényes feladat elvégzése egyelőre várat

---

²⁸ Szilágyi Márton Csokonairól írt biográfiájának előszavában Dombó Márton Csokonai-életrajza és a 19. század második felében készült monográfiák (Toldy Ferenc Kazinczy könyve, Gyulai Pál Katona Józsefről és Vörösmartyról szóló munkái) kapcsán a következőket jegyzi meg: „A kultikus tisztelet, amely egyáltalán életre hívta ezeket a klasszikus 19. századi nagymonográfiákat, egyébként nem a művek alapszerkezetében vagy a megközelítési módban mutatkozik meg, hanem leginkább a megfogalmazás retorizáltságában, illetve a tárgyalásra érdekesített vagy éppen a tárgyalásból kihagyott, a biográfia tárgyát esetleg dehonosztáló életrajzi mozzanatok kezelésében. Ez aligha független attól, hogy az irodalmi klasszikussá avatás – vagy mondjuk így: az irodalmi klasszikus státusz irodalomtörténeti megerősítése – nem nélkülözte az erkölcsi mozzanatok sem: a nemzeti kánonba való bekerülésnek alapfeltétele volt (s bizonyos megszorításokkal mindmáig is az maradt), hogy a kiválasztott író rendelkezzen a morális példakép tulajdonságaival – illetve, ha valamilyen okból ennek bizonyos életrajzi adatok ellentmondtak volna, akkor a biográfia megalkotásakor az életrajzi narratívából ezeket vagy ki kellett iktatni, vagy illetl megfelelő magyarázattal semlegesíteni.” (SZILÁGYI, 2014, 46.) A kéziratos Kováts-életrajzok esetében bizonyos mértékig ugyanez a törekvés figyelhető meg.

magára. E helyett viszont igyekeztem azokat az írói levelezéseket és személyes feljegyzéseket átnézni, amelyekkel kapcsolatban a kutatás során felmerült annak lehetősége, hogy tartogatnak információkat Kovátsról. Így kerültek elő az életrajz és az életmű szempontjából érdekes és hasznos adatok Sárközy István, Horvát István, Szemere Pál és mások szövegeiből, amelyekről a későbbi fejezetekben részletesen szó esik majd.²⁹

1.1.2. Kéziratos, közvetett források

Egyházközségi, egyházmegyei és egyházkerületi iratok

Kováts, a pápai kollégiumban eltöltött ideje alatt, illetve tanulmányai befejeztével tanítói hivatalt vállalt, majd néhány év elteltével segédlelkészként tevékenykedett, így kézenfekvőnek bizonyult, hogy a kutatás látóterébe különböző kéziratos egyházi iratok is bekerüljenek. Az egyházigazgatás alsó és felső szintjein keletkezett iratok jó eséllyel nyújthatnak némi információt Kováts tanítói, segédlelkészi munkájáról, így ezeket is be kellett vonni a kutatásba.

Ha egy-egy református egyházközséggel kapcsolatban maradtak fenn egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyvek, általában tartalmaztak néhány adatot Kováts Józsefről is. Legtöbbször azonban az ilyen típusú források felkutatása nem járt sikerrel, mert az elmúlt évszázadok során vagy megsemmisültek vagy ma is lappanganak, illetve néhány helység esetében nem is rendelkezünk velük. A meglévő egyházi dokumentumok ismertetésére Kováts egyes állomáshelyeinek tárgyalásakor kerül majd sor.

A pápai kollégium iratai

Az egykori pápai kollégium felvételi könyvei és különböző diáklístái nagy segítséget nyújtottak Kováts kollégiumi életének rekonstruálásában. Az iratoknak köszönhetően sikerült Kováts pápai kollégiumbeli tanulmányainak kezdési és befejezési dátumát is megállapítani, illetve valamelyest képet alkotni tanulmányi előmeneteléről, diáktársairól és baráti köréről is. Bár ezek az iratok itt, a kéziratos források között szerepelnek, de ugyanígy helyet

---

²⁹ E szövegek legtöbbször nyomtatott formában is fellelhető, de nem mindegyikük. Épp ezért valamennyit a kéziratos források között említem meg.

kaphatnának a nyomtatott források között is, hiszen a pápai levéltárosok áldozatos munkájának köszönhetően, szinte valamennyi megtalálható nyomtatásban is.³⁰ Az ok, amiért mégis itt említtem meg őket, nem más, mint az a tény, hogy – bár legtöbbször a nyomtatott forrás segítségével akadtam rájuk – a kutatás során a fellelhető kéziratokat is átnéztem, az esetlegesen bennük rejlő többletinformáció végett, jól tudva azt, hogy a forráskiadványok, bármennyire is igyekeznek hűek lenni az eredeti dokumentumokhoz, nem minden esetben képesek erre.³¹

Az Okmánytár néhány olyan iratát is itt érdemes megemlíteni, amelyek közvetlenül ugyan nem kötődnek Kovátshoz, azonban a bennük lévő információk mégis kapcsolatba hozhatóak személyével. Ezek az iratok az életrajzi fejezethez szolgálnak majd értékes adatokkal.

Egyéb levéltári források

Az egodokumentumok alacsony száma miatt el kellett fogadnom azt a gyakori tény, hogy a hosszú kutatói napok végén legtöbbször alig, vagy szinte egyáltalán nem sikerült értékes adatokra bukkanni.

Talán némileg meglepő, de a lehetséges források átvizsgálása során számos alkalommal már az is hasznos információnak bizonyult, ha egy adott dokumentum nem tartalmazott adatot Kováts Józsefről. A nemesi származása körüli bizonytalansággal, illetve a nemesi felkelésben való részvételével kapcsolatban épp az számíthat fontos ténynek, hogy egyikre sem találtam meggyőző bizonyítékot.³²

Ugyancsak itt említeném meg azt, hogy a Kováts/Kovács József név gyakorisága végett számos dokumentum átvizsgálására volt ahhoz szükség, hogy kutatási körből kizárhassam a másokra vonatkozó iratokat.

A költő életrajzának megírásához nagy segítséget nyújtottak azok a levéltárakban őrzött, kéziratban maradt helytörténeti munkák is, amelyek életének bizonyos

---

³⁰ Az említett forráskiadvány: *A pápai református kollégium diákjai 1585-1861*, szerk. KÖBLÖS József, Pápa, 2006 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9).

³¹ E dokumentumok esetében ez különösen igaz. Például egy-egy listánál annak okára, hogy miért hiányoznak a felsorolásból adatok, csak akkor jöttem rá, miután láttam a kéziratok félig kitépett lapjait. Azt is csak az eredeti dokumentumok alapján lehetett megállapítani, hogy egy-egy Kováts József aláírás saját kezű-e vagy sem.

³² Kováts nemesi származására a Veszprém Megyei Levéltárban, a nemesi felkelésre való jelentkezésére a Vas Megyei Levéltárban próbáltam bizonyítékot találni.

állomáshelyeivel kapcsolatosak. Ezek segítségével könnyebben képet alkothattam azokról a helyekről, ahol Kováts hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott.

Bizonyos, hogy számos olyan kézirat forrás létezik még, amely további adatokat rejt Kováts Józseffel kapcsolatban, de a dolgozat megírásáig nem akadtam ezek nyomára. Vagy azért, mert nem a megfelelő helyen kerestem őket, vagy pedig azért, mert létezésükről tudomásom sem volt. Emiatt tehát nem tekinthető teljesen befejezettnek a kutatás. Távolság áll tőlem, hogy a dolgozatomban leírtakat kőbe vésett igazságként tüntessem fel, helyette inkább arra törekszem, hogy munkámmal másokat is ösztönözzek további, elsősorban kézirat források felkutatására.

1.1.3. Nyomtatott, közvetlen források

Kováts életében megjelent költeményei

1802. június 29-én, a Decsy Sámuel és Pánczél Dániel szerkesztette Magyar Kurírban megjelent Kovátsnak *A Poéta és a Múza* című költeménye. Az alig 22 éves ifjú életében ez fontos pillanatnak számított, hiszen nevét nemcsak a Dunántúlon, de országos szinten is megismerhették. Ha nagy hírnévre nem is tett szert, néhányan azért felfigyeltek rá. Ennek a versnek köszönhető például Szemere Pál baráti levelét is.

Később a lap még egy-egy alkalmi költeményét is közölte, amelyeket Festeticshez, illetve Csokonaihoz írt.³³

Néhány évvel később, 1808-ban, néhány lapnyi terjedelmű alkalmi kiadványként napvilágot látott Széchényi Ferenchez írt ódája is.³⁴ E négy, életében megjelent költemény ugyan nem számít különösen nagy teljesítménynek, de ha arra gondolunk, hogy Kováts mindössze 10 esztendeig alkothatott, akkor talán mindez mégsem olyan csekély. E négy megjelenés az életrajz, az életmű és a kritikai kiadás szempontjából egyaránt kiemelt jelentőséggel bír.

---

³³ Az említett versekről a következő fejezetekben esik majd szó.

³⁴ Az alkalmi kiadvány egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. (Jelzete: **202.464.**) Sárközy Istvánnak is volt belőle egy, ez jelenleg Csurgón, a református kollégium könyvtárában található egy 58 darabos kolligátumban. (Jelzete: **13458**)

1817-ben és 1835-ben megjelent verseskötetei

Kováts kéziratban terjedő verseiből Ferdős Dávid – aki egykor maga is Pápan diákoskodott – egy válogatást készített és Pesten meg is jelentette azt 1817-ben.³⁵ A korabeli kritika ezt a kiadást teljesen figyelmen kívül hagyta, annak ellenére, hogy a költő népszerűsége – az ekkor készült versmásolatok nagy számából ítélve – talán épp ez idő tájt volt a legnagyobb. A kis nyomtatott könyv a költő 41 versét tartalmazza. (Ha ezeket egybevetjük a kéziratos versgyűjteményekben és az autográf iratokban fellelhető költeményekkel, látható, hogy jó néhány vers kimaradt a kötetből.)

A harmincas évek elején Kovátsnak már jóval kevesebb alkotása került be a kéziratgyűjteményekbe, helyüket más alkotók munkái vették át. Ennek ellenére – vagy talán épp emiatt – Ferdős Dávid szükségesnek látta, hogy Kováts kötetét – változatlan tartalommal – újra kiadja Kolozsvárott 1835-ben.³⁶ E második kiadás már nem maradt visszhang nélkül: Garay János és Toldy Ferenc is éles hangon bírálta az újra megjelenő kötetet.³⁷

A kiadó személyével, kötetszerkesztési elveivel és a megjelent kiadványok fogadtatásával, az életművel kapcsolatos fejezetben esik bővebben szó.

Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről

Az 1882-1887 között megjelenő, magyar protestáns írók életrajz-gyűjteménye, az *Új Magyar Athenás* volt az első, amely életrajzi összefoglalást közölt Kovátsról.³⁸ Ezt még két másik követte a század utolsó éveiben: A *Pallas Nagy Lexikonában* Négyessy László írt rövid ismertetést a költőről 1895-ben,³⁹ a máig legismertebb és leginkább hivatkozott életrajzot pedig Szinnyei József készítette 1899-ben, és az általa szerkesztett *Magyar írók élete és munkái* VI. kötetében jelent meg.⁴⁰

A később megjelenő lexikonok általában ezeket a korai munkákat vették alapul, újabb információkat, kiegészítéseket azonban már ritkán közöltek a költőről.

³⁵ Hasonlóképpen az alkalmi kiadványhoz, ez a kötet az OSZK-ban, illetve Csurgón is megtalálható. Ez utóbbi szintén Sárközy hagyatékából való. *Kováts József versei*, kiad. FERDŐS Dávid, Pest, 1817.

³⁶ *Kováts József versei*, kiad. FERDŐS Dávid, Kolozsvár, 1835².

³⁷ A hivatkozott két írás: GARAY János, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), Honművész, 1836, 389-390.; TOLDY SCHEDEL Ferenc, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), Figyelmező, 1838/1, 8-11.

³⁸ *Új magyar Athenas, Ujabbkori magyar protestáns írók életrajz-gyűjteménye*, szerk. SZ. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas, BIERBRUNNER Gusztáv, Bp., 1882, 235-236. (A továbbiakban: *Új magyar Athenas*, 1882.)

³⁹ *A Pallas Nagy Lexikona*, X, Bp., 1895, 844.

⁴⁰ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., 1899, 1295-1296. (A továbbiakban: SZINNYEI, VI, 1899.)

A kutatás megkezdésekor a 19. századi lexikonok Kovátsra vonatkozó adatai nagy segítséget jelentettek az elinduláshoz. E bejegyzések számos forrásra felhívták a figyelmemet, ugyanakkor hamar világossá vált, hogy nem minden esetben megbízhatóak, és olykor-olykor tévutakra is vezethetnek. Úgy vélem, erről a forrástípussal érdemes hosszabban is írnom, mivel az irodalomtörténetben ma is élő, Kovátsról kialakított kép megszületésében nagy szerepet játszottak. A forrástípusok felsorolása után – ugyancsak ebben a részben – a *Lexikonok fogságában* című alfejezetben kerül majd sor erre.

Róla szóló tanulmányok

A kéziratos másolatok divatjának megszűnésével nemcsak Kováts versei, de az életével kapcsolatos valós és olykor valótlan állítások is szép lassan kezdtek feledésbe merülni. Ez utóbbiak talán kicsit lassabban. Az 1817-ben, majd 1835-ben megjelenő Kováts-kötetek valószínűleg nem kelthettek túl nagy feltűnést. A második verseskötet megjelenése után, amint arról már szó esett, született ugyan egy-egy erősen bíráló kritika Garay János és Toldy Ferenc tollából, de ezeket leszámítva senki más nem érezte szükségét annak, hogy Kovátsról külön tanulmányt jelentessen meg.⁴¹ Az időközben megváltozott irodalmi ízlés nem igazán kedvezett költészetének, így több évtizedig úgy tűnt, Kováts végleg eltűnik a magyar írók palettájáról. Végül mégsem ez történt. Egy Csokonaival kapcsolatos tévedésnek köszönhetően neve az 1870-80-as években többször is újra felbukkant. 1876-ban Kőváry Béla egy tanulmányt jelentetett meg a Figyelőben *Kováts József, Csokonai költészeti tanítója* címmel, amelyben tévesen azt állította, hogy Háló Kováts József és Kováts József egy és ugyanazon személy.⁴²

Kőváry tájékozatlansága révén a 19. század második felében Kováts élete és költészete valamelyest újra a figyelem középpontjába került és felkeltette a korabeli irodalmárok érdeklődését. A téves adatokat közlő tanulmány megjelenése után, rövid idő alatt, még számos írás jelent meg vele kapcsolatban, ugyancsak a Figyelő hasábjain. Úgy tűnik, hogy bár több évtizedig nem írt Kovátsról senki, alakja mégis tovább élt az irodalmi köztudatban.⁴³

---

⁴¹ GARAY, 1836, 389-390; TOLDY, 1838/1, 11.

⁴² KŐVÁRY Béla, *Kováts József, Csokonai költészeti tanítója*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1876, 356-359.

⁴³ Az említett tanulmányok a következők: KESZI HAJDÚ Lajos, *A két Kováts József*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1877/2, 193-196; ÉDES Albert, *Kováts József, a somogyi tanító*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1877/2, 197-198; JERNEY János, *Tiszteletes nemes Kovács József úr élete*, MÁRKI Sándor szövegközlése, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1882, 157-158; ILLÉSY János, *Somogyi Kováts József kiadatlan versei*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1885, 390-393; FARKAS Márton, *Kováts József és Szemere Pál*, Figyelő-

A tanulmányok szerzői együttesen – bár nem valamiféle előre megbeszélte terv alapján – megkísérelték Kováts életrajzát rekonstruálni, és néhányan az életmű egyes darabjainak közzétételére is vállalkoztak. Céljuk ezzel elsősorban az volt, hogy tisztázzák a két Kováts József szerepét Csokonai körül, és csak kevesen akadtak, akik ennél nagyobb jelentőséget is tulajdonítottak a költő személyének és életművének.

A 20. században Kováts alakja, ha nagyobb lélegzetű munkákra nem is serkentette az irodalomtörténészeket, időről időre mégis felbukkant különböző folyóiratokban, tanulmánykötetekben, és néhány antológia verseket is közölt tőle.⁴⁴

A század elején, 1915-ben, Kosztolányi Dezső a Nyugatban jelentetett meg egy szép visszaemlékezést Kovátsról, amelyben egy költő szemével tekintett vissza elődje munkásságára. Ennél azonban jóval többet is tett: a kritikusokkal ellentétben, költőnek merte őt tekinteni. Így ír Kovátsról és költészetéről:

Nem érdektelen fellapozni ezeket a verseket ma sem. Annak pedig, aki a régi magyar szellem fejlődése iránt érdeklődik, egyenesen izgató olvasmány. Itt van egy bogaras, különös, dadogó magyar úttörő, aki fogyatékos képességgel a szépet keresi. A szerszáma meggörbült. Bicskája beletört az ereje felül való vállalkozásba. De bizonyos, hogy egy távoli korban, amikor csak a legjobbak tudtak a csínról, a dallamosságról, a szóknak puha és kemény voltáról, aféle bolondos előfutárja az eljövendő új iránynak, a l'art pour l'art-nak. Akkor bizonyára túlbecsülték őt, de újabban – az a hitem – túlságosan lebecsülik, mikor csak »rímkovács«-nak tartják. Úgy becsülik le, hogy meg se értik. Ez a költő, aki a debreceni iskola könnyed és választékos hagyományaihoz ragaszkodik, görcsös akarattal akarta nálunk a teljes harmóniát lélek és forma közt. S félig-meddig egy megfeneklett magyar Theodor de Banville-nek, egy félszeg Stefan George-nek tekinthető. [...] Kováts József különben költő. Láncozás, tánc közben néha félrelép és akkor gyengéd, eredeti, még ma is újszerű.⁴⁵

Kosztolányi írása után mintegy két évtizeddel, Gulyás József megkísérelte felmérni Kováts életművének nagyságát, de úgy tűnik, elhatározása nem bizonyult elég erősnek, mivel egyetlen, meglehetősen sok tévedést tartalmazó tanulmányának megjelentetése után többre

---

Irodalomtörténeti Közlöny, 1887, 250-255; ILLÉSY János, *Kováts József és Szemere Pál, (Helyreigazítás)*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1889, 379-383. (Hozzászólás Farkas Márton írásához.)

⁴⁴ Az antológiákat a tanulmányok listájával együtt a **III. mellékletben** közöljük. Érdekes, hogy még ebben a században is volt olyan tanulmány, amely rendületlenül próbálta a két Kováts Józsefet egymástól elkülöníteni. Erre példa: KARDOS Albert, *Csokonai és a két Kováts József*, EPHK, 1908, 724.

⁴⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rímkovács*, Nyugat, 1915, 690.

nem is vállalkozott e témában.⁴⁶ Rövid írása után, mintegy fél évszázadig nem született újabb önálló tanulmány a költőről.

1982-ben, Weöres Sándor megjelentette a *Három veréb hat szemmel* című rendhagyó antológiáját, azzal a nem titkolt céllal, hogy válogatást közöljön „a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.”⁴⁷ E munka, alig ismert vagy teljesen ismeretlen versek közlésével igyekezett felhívni a figyelmet a magyar költészet gazdagságára és méltatlanul elfelejtett rétegeire. Az antológiában Kovács néhány verse is helyet kapott. Weöres, akárcsak Kosztolányi, költőként tekintett ezekre az alkotásokra, és olyan szépségeket is meglátott bennük, amelyek elkerülték az irodalomtörténészek figyelmét. Kovács költészetéről – Kosztolányihoz hasonlóan – a következőket gondolta:

Sokat kanyargó, s cifrázó, keveset mondó: igazi manierista. Inkább kuriózum, mint beteljesülés, de így is becses és sajtóságos.⁴⁸

A 20. század legvégén, Kovács Sándor Iván – akinek a Weöres antológia bevezető tanulmányát is köszönhetjük – egy saját antológiát jelentetett meg *Mesterkedők* címmel, amelyben Kovács életrajzát és néhány versét is közölte.⁴⁹

A 21. századba átlépve pedig, ugyancsak Kovács Sándor Iván kezdeményezésére, Kovács József születésének 220. évfordulóján a Kaposvári Egyetemen tudományos konferenciát rendeztek a költő tiszteletére, és az ott elhangzott előadásokból újabb tanulmányok születtek.⁵⁰ E nagyszerű kezdeményezést – néhány rövid tanulmányt leszámítva, – sajnos nem követték komolyabb tettek.

A Kovácsról alkotott képet a lexikonbejegyzéseken túl, napjainkig erősen befolyásolják a róla megjelent 19-20. századi tanulmányok, ellentmondásaikkal, téves állításaikkal, szubjektív, legtöbbször negatív értékítéleteikkel együtt. Éppen ezért a

---

⁴⁶ GULYÁS József, *A rímkovács Kovács József ismeretlen versei*, ItK, 1937, 306-307.

⁴⁷ WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, Bp., 1982. (Az antológia bevezető tanulmánya Kovács Sándor Iván munkája, *A költészetünk vonulata* című kötet záró tanulmány pedig Bata Imre írása.)

⁴⁸ WEÖRES, 1982, 444.

⁴⁹ *Mesterkedők*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 1999.

⁵⁰ A konferencia megszervezése ugyancsak Kovács Sándor Ivánnak volt köszönhető, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a 18-19. század fordulóján tevékenykedő, egykor nagy népszerűségnek örvendő, ún. mesterkedő költők újra a figyelem középpontjába kerüljenek. Az ő ösztönzésére készült számos szakdolgozat és forráskiadás is ebben a témában. Ugyancsak az ő érdeme az Édes Gergelyre és Mátyási József emlékező konferenciák megszervezése is. A Kovács Józsefről szóló konferenciát 2000. április 4-én tartották, Kaposváron. A konferencián elhangzott előadások az *Irodalomismeret* 2000/1. számú kötetében jelentek meg.

disszertáció megírása során ezekre a forrásokra csak abban az esetben támaszkodtam, ha más, közvetlen források alapján magam is úgy véltem, valós információkat közölnek.

Mindezek ellenére fontosnak tartom, hogy még a saját kutatási eredményeim ismertetése előtt röviden szóljak a lexikonbejegyzések mellett majd ezekről a tanulmányokról is. Egyrészt azért, mert ma már csak kevés ismert közülük az irodalomtörténészek körében, másrészt pedig azért, hogy láthatóvá váljék, miből is építkezhettem volna, ha nem próbálok meg újabb forrásokat feltárni.⁵¹

1.1.4. Nyomtatott, közvetett források

Levéltári kiadványok, iskolatörténetek, helytörténeti munkák

Egyes levéltári kiadványok még abban az esetben is komoly segítséget jelentettek számomra, ha nem tartalmaztak konkrét információkat Kováts Józseffel kapcsolatban. Elsősorban – de nem kizárólagosan – a Pápai Református Gyűjtemények által kiadott munkák segítettek a kutatást, a már korábban említett iskolai dokumentumokon túl olyan lelkészi, tanítói adattárak, amelyeknek köszönhetően többet megtudhattam Kováts iskolamesteri, segédlelkészi állomáshelyeiről, és a vele azonos helyen tevékenykedő lelkészekről és tanítókról egyaránt.⁵²

Számos helytörténeti kiadványt is átnéztem annak érdekében, hogy Kováts szülőhelyéről és későbbi lakhelyeiről több adat derüljön ki.⁵³ A pápai kollégium történetéről szóló munkák tanulmányozása ugyanezt a célt szolgálta.⁵⁴ Egy sajátos helytörténeti kiadványból pedig,

---

⁵¹ A Kovátsról szóló írások listája a **II. mellékletben** található. Az életrajz és az életmű vonatkozó részeinél pedig még utalni fogok rájuk.

⁵² Az említett adattár: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761-1849*, szerk. KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt, Pápa, 2018 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 15-16).

⁵³ Ezek közül a leghasznosabbnak a következők bizonyultak: VERESS D. Csaba, *Tótvázsony múltja és jelene*, Veszprém, 1994; GUETH Sándor, *A felső-őri evangélikus református egyház története*, Szombathely, 1873; Dr. k[ézdivásárhelyi] NAGY Gyula, *A Pátkai Református Egyházközség Története*, Pátka, 1943.

⁵⁴ A pápai kollégiumról sok értékes adattal szolgált a Köblös József által szerkesztett, már korábban is említett, *A pápai református kollégium diákjai 1585-1861* című munka bevezető tanulmánya. Egy másik fontos mű a kollégium történetével kapcsolatban: KIS Ernő, *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Története 1531-1895*, Pápa, 1896.

amely a 19. századi kaposvári börtönéletéről tájékoztat bennünket, érdekes dolgokra lehet következtetni Kováts utolsó esztendejének mindennapi életkörülményeiről is.⁵⁵

Irodalomtörténeti tanulmányok Kovátszal kapcsolatos elszórt megjegyzései

A legtöbb olyan tanulmány, amelyben Kováts mintegy mellékalakként tűnik fel, általában Csokonai Vitéz Mihályról, az alkalmi vagy mesterkedő költészetéről, az epigonizmusról, a debreceni diákirodalomról vagy különböző rímelési technikákról szól. Tapasztalataim szerint a régebbi korok írásaiban csak nagyon ritka esetben szóltak elismeréssel a költőről, ha pedig ezt véletlenül meg is tették, szinte mindig csak egy-egy pozitívumot emeltek ki vele kapcsolatban, majd ezután – rendszerint egy-egy kiragadott versrészletének segítségével – hosszasan sorakoztatták fel *ellenérveiket* Kováts esetleges költői tehetségével kapcsolatban. Ezek a munkák Kovátsot szinte mindig az irodalom peremére helyezik, egyfajta különcnek titulálva őt, aki a valódi költészetéről mit sem tudva, rímfaragóként, rendületlenül utánozta mások verseit. Az irodalmi hagyományban betöltött szerepének megítélése az elmúlt évszázadok során nem sokat változott.

A 19. században Toldy Ferenc két irodalomtörténeti munkája foglalkozik vele röviden,⁵⁶ a 20. században pedig Vári Emil, Alszeghy Zsolt, O. Nagy Gábor, Bán Imre és Julow Viktor, illetve Mezei Márta tanulmányai azok, amelyek általában csak mellékalakként, de számon tartják a 19. század elején alkotó költőt.⁵⁷ (A tanulmányok listáját a *III. melléklet tartalmazza.*)

E munkák Kovátsra vonatkozó megjegyzéseit természetesen szem előtt tartottam dolgozatom megírásakor, a megfelelő helyeken hivatkozom is rájuk, ugyanakkor, akárcsak a Kovátsról szóló önálló tanulmányok esetében, adataikat csak akkor fogadom el, ha megbízható forrásokat rendelhetek melléjük.

---

⁵⁵ A kaposvári börtön történetét feldolgozó munka: BERTA Gyula, *Betyárok, hóhérok, börtönök Somogyban*, Kaposvár, 2002.

⁵⁶ Az említett munkák: TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig*, Pest, 1864-1865.; TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története. Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*, Pest, 1867.

⁵⁷ Az itt említett szerzők vonatkozó tanulmányai illetve tanulmánykötetei: VÁRI Emil, *A mesterkedőkről*, A kispárdai áll. főgimn. ért., 1913; ALSZEGHY Zsolt, *Epigon lírikusaink*, Itk, 1917, 419-437; OTROKOCSI NAGY Gábor, *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen, 1942; BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., 1964; MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974.

A nem túl bőséges forrásanyag ellenére úgy gondolom, hogy kutatásaim eredményeként számos félreértés tisztázható Kováts Józseffel kapcsolatban, jelentős mennyiségű, eddig nem tárgyalt, elveszettnek hitt adat kerülhet napfényre, és ezek segítségével megkérdőjelezhetővé válik több olyan állítást is vele kapcsolatban, amely az elmúlt századokban gyakran csak azért nyerhetett létjogosultságot, mert sokan és sokszor írták le azokat. Ugyanakkor nem szeretnék senkit abba a hamis illúzióba ringatni, hogy egy teljesen új Kováts-életrajz és életmű kristályosodik majd ki e tanulmány lapjain, a sikert inkább a sok kis apró részlet tisztázásában látom, illetve a megfelelő helyen feltett, egyelőre még megválaszolatlan kérdésekben, amelyekre jó eséllyel előbb-utóbb a válasz is megadható majd.

Az életrajzzal és életművel kapcsolatos személyes kutatásaim ismertetése előtt azonban van még egy teendő. Jelen fejezet az *Utak és útvesztők* címet kapta, ezzel utalva az általam megbízhatónak és megbízhatatlannak vélt forrásokra. A kutatás során használt anyagok között azonban akadnak olyanok is, amelyek ambivalens módon, egyszerre képesek segíteni, ugyanakkor hátráltatni is a munkát. Ezek nem mások, mint a már fentebb röviden ismertetett, Kováts Józsefről szóló lexikonbejegyzések, amelyekre számos tanulmány írója hagyatkozott. E fejezet befejező részében ezekkel szükséges még kissé részletesebben foglalkozni.

1.2. Lexikonok fogságában

Ha egy költőről, íróról, időről-időre több tanulmány is születik, és műveit többször kiadják, akkor a róla szóló lexikonbejegyzések is – az alapvető életrajzi adatokat leszámítva – folyamatosan változnak, variálódnak. A korábbi tévedéseket korrigálják, a hangsúlyok eltolódnak az életrajzon és az életművön belül egyaránt.

Kováts József esetében ez a változás nem figyelhető meg, mivel a lexikonok készítőinek alig-alig állt rendelkezésére olyan új adat, amely alapján módosulhattak volna a róla szóló ismertetések. Így a 19. században megjelent három nagy lexikon rá vonatkozó megjegyzései nemcsak a későbbi szócikkeknek, de a róla szóló tanulmányoknak is alappillérei lettek.

Mindez rendben is lenne így, amennyiben a lexikonokban szereplő adatok pontosak lennének, vagy ha legalább a későbbi korok szerkesztői és tanulmányírói némi fenntartással kezelték volna azokat.

A legelső bejegyzést Kovátsról az *Új magyar Athenas* közölte 1882-ben. Írójának, Kiss Károlynak nem lehetett egyszerű dolga az adatgyűjtés során, hiszen Kovátsccsal kapcsolatban számos tévedés, félreértés és legenda keringett a köztudatban. Amint arról már többször is szó esett, magától a költőtől szinte alig maradt fenn valami, ami segíthette volna Kiss munkáját. Ami bizonyos: a szerkesztő ismerte Kováts két verseskötetét, ezekre röviden utalt is, de a második kiadáshoz írt recenziókra, és a Figyelő 1882-ig megjelent tanulmányaira nem hivatkozott, valószínűleg ezek nem jutottak el hozzá. Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkájából idézett néhány sort Kováts verseivel kapcsolatban, de nem fűzött hozzá további kiegészítést.⁵⁸ Kováts költői tevékenységét ő maga így fogalmazta meg:

A régibb költészeti iskola utolsó s tragikus végű bajnoka.⁵⁹

A meglehetősen kevés forrás ellenére Kiss Károly alapos munkát végzett, és sikerült egy viszonylag hosszú és részletes bejegyzést közölnie a költőről.

A költő halála után 73 évvel készült lexikon szerkesztője érezhetően nem volt biztos minden adat pontosságában, és ezt az olvasók előtt sem kívánta titkolni. Kováts halálának okáról épp ezért így fogalmazott:

Állítólag a börtönben maga vetett véget életének önkíéheztetés által.⁶⁰

Kováts bebörtönzésének és halálának pontos helyével kapcsolatban ugyancsak bizonytalan volt. Az erre vonatkozó megjegyzése nemcsak arra bizonyíték, hogy Kiss próbált alapos kutatást végezni és adatgyűjtéskor több helyről tájékozódott, hanem arra is, hogy Kováts József még évtizedekkel halála után is sokszor lehetett kedvelt témája a dunántúli református diákok, tanítók és lelkészek beszélgetéseinek:

---

⁵⁸ Toldy Ferenc idézett sorai: a „formát, kivált a rímelést a remekségig vitte; de annál lelketlenebb, ízetlenebb a tartalom.” Az említett sorok eredeti forrása: TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig*, Pest, 1864-1865. (Dolgozatomhoz e munka harmadik, 1872-ben megjelent kiadását használtam, ahol Kovátsról a 125. lapon esik szó.)

⁵⁹ *Új magyar Athenas*, 1882, 235.

⁶⁰ *Új magyar Athenas*, 1882, 236.

Szücs Dániel⁶¹ veszprémi lelkész állítja, hogy [Kováts] nem Veszprémben, de Kaposvárott halt meg a börtönben; hasonlót állít Ács Károly⁶² t[ót]vázsonyi lelkész. Ezzel ellenkezőleg Kálmán Farkas⁶³ gyüdi lelkész, ki Varas (!)-Hidvégen⁶⁴ született, mondja, hogy gyermekkorában apjától s más v[áros]hidvégi éltes emberektől hallá Kovács egyéb kalandjait s veszprémi bebörtönzését.⁶⁵

E bizonytalanságok ellenére úgy vélem, a lexikonszerkesztő – a korabeli lehetőségekhez mérten – sikeresen teljesítette feladatát, amikor elsőként próbált átfogó képet nyújtani Kovátsról.

Ugyanez a lelkiismeretesség a soron következő lexikonbejegyzés készítőjét sajnos már nem jellemezte. Az 1895-ben megjelenő *Pallas Nagy Lexikona* Négyessy Lászlót, a századforduló neves irodalomtörténészét és esztétáját bízta meg a Kovátsról szóló bejegyzés elkészítésével. A több száz irodalmi, verstani és retorikai szócikk írójának fő kutatási területe épp a romantika előtti, újkori klasszikus magyar líra alakulásának verstani és esztétikai vizsgálata volt, így Kováts költészete sem lehetett teljesen idegen számára.

Ennek ellenére Négyessynek a Kováts Józsefről szóló lexikonbejegyzése végül nem lett egyéb, mint az előző szócikk rövidített másolata. Talán a terjedelmi korlátok miatt, talán mert túl terjengősnek vélte Kiss Károly írását, néhány adatot elhagyott, a többit azonban hűen közölte. Így került bele írásába újra a bizonytalan veszprémi vagy kaposvári bebörtönzés és halálozás, illetve a halál okaként feltételezett önkíéheztetés is.

Bár Négyessy nem végzett alapos munkát, egyvalamiért talán mégis hálásak lehetünk neki. Elképzelhető, hogy Kováts verseivel az ő híres szemináriumain találkozott először Kosztolányi Dezső, akinek a máig megjelent legszebb írást köszönhetjük költőnkéről.⁶⁶

---

⁶¹ **Szücs Dániel** (1812-1884) egykor maga is pápai diák volt, majd veszprémi református lelkész. Ő is verselgetett, a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta.

⁶² **Ács Károly** (1819-1882) személyesen nem ismerhette Kovátsot, de pápai diákként (1843-47 között) és tótvázsonyi lelkészként (1854-1882) hallhatott a költőről, aki Tótvázsonyban született.

⁶³ **Kálmán Farkasról** (1838-1906) itt ugyan az derül ki, hogy Városhídvégen született, ahol Kováts segédlelkészkedett börtönbekerülése előtt, de eredetileg Siómaroson (ma Balatonszabadi) született. Édesapja 1845-től lett Városhídvégen pap, így az iskolát ő is ott kezdte. Ekkoriban tehát még élénken élt Kováts története a városhídvégi emberek körében. Kálmán később pápai kollégista lett, majd Pátkán tanító. Így elmondható róla, hogy végigjárta Kováts életének főbb állomáshelyeit.

⁶⁴ Helyesen Városhídvég. Pustán elírási hiba lehet ez a lexikonban.

⁶⁵ *Uj magyar Athenas*, 1882, 236.

⁶⁶ Az említett írás Kovátsról: Kosztolányi Dezső, *Rímkovács*, Nyugat, 1915/12, 690. Kosztolányi a Nyugatban megjelent munkáját ezzel a mondattal kezdi: „*Régi magyar irodalmi tanulmányaim során kezembe kerülnek Kováts Jó'sef versei.*” Épp ezért feltételezhető az, hogy a Négyessy-szemináriumok alkalmával ismerkedett meg a költő verseivel. Természetesen az is elképzelhető, hogy afféle magánkutatás során kerültek a kezébe Kováts versei.

A 19. században megjelenő lexikonok utolsó, Kovátsról szóló bejegyzését Szinnyei József írta, aki csaknem 30 évig végzett előtanulmányokat, mielőtt a lexikon 24 évig tartó kiadásába fogott volna. Szinnyei József nagyszabású munkája a mai napig alapműve az irodalomtudománynak, mivel számos ismert és kevésbé ismert íróról ad tájékoztatást. Értéke éppen emiatt felbecsülhetetlen. Meggyőződésünk, hogy az ő lexikonbejegyzése máig a legtöbbször idézett szöveg Kováts Józseffel kapcsolatban. A kutatók ugyanis automatikusan ehhez a munkához nyúlnak, ha a költőről szeretnének megtudni valamit.

Szinnyei alapos kutatást végzett, amikor Kovátsról készített előtanulmányokat. Jól ismerte az előző két lexikon adatait, számon tartotta a megjelent versesköteteket és az azokhoz fűződő kritikákat. A Figyelőben megjelent cikkekről is tudomása volt, és ráakadt Sárközy Istvánnak Kazinczyhoz írt levelére is, amellyel pontosítani tudta Kováts József életének utolsó szakaszát. A kéziratok kutatásakor pedig megtalálta Jókay József Kovátsról szóló életrajzát, amit szintén felhasznált szócikke írásakor.

Maximalizmusa bámulatba ejtő: egy akkor már alig ismert költő esetében sem elégedett meg azzal, hogy pusztán az előző lexikonok adatait közölje. Bejegyzése azonban nemcsak emiatt figyelemre méltó: írását az előző két forrással összevetve, szembetűnik, hogy nem vette át azoktól a Kováts költeményeiről szóló, Toldy Ferentől származó negatív kritikát, amelyről természetesen neki is tudomása volt. Helyette inkább a Kováts versek *egykori* népszerűségét és kéziratok terjedését, illetve Jókay József csodálatát igyekezett munkájában kiemelni.

Döntését többféleképpen is magyarázhatjuk: talán ő maga is kedvelte a költő verseit és így próbált meg esélyt adni nekik egy új század küszöbén, vagy vérbeli lexikoníróként objektivitásra törekedve, nem kívánta negatívan befolyásolni olvasóit és meghagyta számukra a lehetőséget, hogy maguk hozzák meg ítéletüket, amikor Kováts verseit olvassák.

Ez a lexikonbejegyzés sokáig óriási segítséget jelentett a szórványokban megjelenő, Kovátsról szóló dolgozatok íróinak, akik olyannyira magukénak érezték Szinnyei szövegét, hogy legtöbbször hivatkozás nélkül idéztek belőle részeket.⁶⁷ Mintegy 120 év elmúltával azonban mégis úgy gondolom, hogy ezek a Kovátsról írt sorok, napjainkban kifejezetten

---

⁶⁷ Ezzel kapcsolatban eszünkbe jutnak Pintér Jenő sorai Szinnyei munkájáról: „[Szinnyei] életének ezt a fő művét sohasem méltathatja elég hálával a magyar tudományosság. Nincs egyetlen tudományszak sem, amely a maga történeti visszapillantásaiban mellőzhetné ezt az anyaggyűjteményt. Sajnos, akik legsűrűbben forgatják, többnyire azok idézik legkevesebbszer. A tizennégy kötet annyira közkinccsé vált, hogy olybá veszik, mint a szótárak közkeletű anyagkészletét; ez azonban nagy méltánytalanság a szerző iránt; az igazán jóhiszemű kutató nem tekintheti szabad zsákmánynak egy emberélet gazdag szellemi termését. Ez a mű örök forrás. A jólcseggő nevek száza és ezrei fognak eltűnni az idők sodrában, amikor Szinnyei még mindig ott forog a tudósok kezén.” Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés, VII, Budapest, 1934, 209-210.

hátráltató erőként hatnak a kutatókra. A bejegyzésben lévő hibákat és pontatlanságokat nemcsak a későbbi lexikonok örökítették tovább, hanem a Kovátsról szóló írások is. A szerkesztő állításai – bár erről ő maga egyáltalán nem tehet - pedig hangzatos közhelyekké váltak az idők során.

Szinnyei lexikonja olyan egyedülálló és pótolhatatlan forrás napjainkig, hogy tévedéseitől és közhelyeitől megszabadulnunk talán még egy új, pontosabb szócikk megalkotásával sem lehetséges. Épp ezért nem tehetünk mást, minthogy újra hangsúlyozzuk, lexikonbejegyzése valóban jó kiindulópont lehet egy Kováts-kutatás kezdetén, de csak abban az esetben, ha képesek vagyunk túl is lépni azon.

A dolgozat megírása előtt sorra vettem az elmúlt bő évszázad lexikonjainak Kovátsra vonatkozó bejegyzéseit és 13 különböző szempont szerint vizsgáltam azokat. Összesen 13 munkában találtam a költőre vonatkozó adatokat. (A lexikonok felsorolását a *IV. melléklet* tartalmazza.)

Az említett 13 szempont a következő volt: *Kováts neve és megkülönböztető előneve; születési és halálozási adatai; tanulmányai; munkahelyei; nyelvtudása; verseivel kapcsolatos megjegyzések; általa elkövetett bűntett; börtönbüntetésének és halálának körülményei; folyóiratban megjelent versei; egyházi beszédei; nyomtatásban megjelent versei; verseinek kéziratos másolatokban való terjedése; a rá vonatkozó szakirodalom.*

Úgy vélem, a továbbiakban meglehetősen hosszadalmas és értelmetlen lenne ebben az alfejezetben sorra venni az egyes lexikonok adatait e 13 szempont alapján, főként azért, mert a tanulmány második fejezetében, az életrajz tárgyalásakor a vonatkozó részeknél az egyes adatokra külön-külön kitérek majd és jelzem a lexikonok tévedéseit is. Mindössze három olyan adatról kívánok most részletesebben szólni, amelyek bár nem felelnek meg teljesen a valóságnak, napjainkig megtalálhatjuk őket a Kovátsról készült írásokban.

Az első Kováts József nevének helyesírásával és az előnévként gyakran említett „rímkovács” jelzővel, a második a költő nyelvtudásával, a harmadik pedig egyházi beszédeivel lesz kapcsolatos.

1.2.1. A rímkovács Kováts

Kováts Józseffel nincs egyszerű dolga az irodalomtörténetnek. Legalábbis, ami a nevét illeti, amely oly gyakori volt már a 18-19. század fordulóján is, hogy Szinnyei írói lexikonjában 17 szerzőt találunk ezzel a névvel. Ezt a jelenséget csak tovább bonyolítja az,

hogy közülük öten református teológiát végző írók voltak, akárcsak költők. A lexikonok készítőinek épp ezért nem lehetett könnyű dolguk, amikor életrajzi adatokat vagy irodalmi műveket kellett kapcsolniuk egy-egy személyhez.

A költő családnevét a lexikonokban kétféleképpen is megtalálhatjuk. A Kováts/Kovács névváltozat nagyjából hasonló arányban fordul elő a bejegyzésekben, és ugyanez a kettősség jellemzi a tanulmányokat is. Ezt a fajta következetlenséget azonban aligha róhatjuk fel hibaként bárkinek is egy ennyire mindennapos név esetében. Mindettől függetlenül mégis fontosnak tartom tisztázni a családnév helyesírásának kérdését.

Maga a költő kizárólag a *Kováts* alakot használta, a tőle fennmaradt aláírások mindegyike ezt a formát őrizte meg, így dolgozatomban én is ragaszkodom ehhez az írásmódhoz. A keresztnév esetében az aláírások szintén következetesek. Minden esetben a hosszú *ó*-s, és az *s* betű előtti aposztrófós forma, azaz *'s* szerepel az aláírásokban: *Jó'sef*. Ebben az esetben viszont – a könnyebb olvashatóság kedvéért – a mai helyesírás alapján a *József* alakot használom a dolgozatban.⁶⁸

Nem nehéz belátni azt, hogy egy ilyen egyszerű vezetéknev és keresztnév egy költő esetében szinte kíván maga elé valamiféle megkülönböztető jelzõt, vagy előnevet, legyen az egy helységnév, vagy akár egy gúnynev. Érdekes tehát röviden azzal is foglalkozni, hogyan is alakult ez Kováts esetében az elmúlt évszázadok során.

Bán Imre és Julow Viktor *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* című könyvének bevezetőjében a következő szerepel:

Van ennek a gyűjtemény-irodalomnak egy „klasszikusa” is, Csokonai után a legnépszerűbb, legtöbbet másolt költő diákkörökben: Kováts József, akit már kortársai „rímkovácsnak” neveztek.⁶⁹

A bevezető szöveget író Bán Imre szerint tehát Kovátsot már életében is ezzel a jelzővel illették. Mi lehet igaz ebből? Vajon tényleg csak egy egyszerű rímkovácsnak látták őt a kortárs olvasók? Hogyan is értelmezhetjük ma ezt a jelzõt és hogyan értelmezték ezt a korábbi

---

⁶⁸ Az említett autográf iratokról és lelőhelyükről *A Források ismertetése* alfejezetben részletesen esett már szó. A családnév és az utónév helyesírását elsősorban a Kováts József által írt levelek, az autográf verseskötet, és a pápai kollégiumi listákban szereplő aláírása alapján állapítottam meg. Mivel az aláírás minden iraton megegyezik, így ezekre külön-külön itt nem tértem ki.

⁶⁹ Az állítás a Bán Imre által írt bevezető tanulmányból származik. BÁN, JULOW, 1964, 15. Ugyanez a vélemény, miszerint Kováts a kortársaitól kapta a Rímkovács előnevet, megtalálható *Tolnai Új Világlexikonában* is (1927). Elképzelhető, hogy Bán Imre innen vette az adatot, mivel itt szó esik még Kováts alkalmi költészetéről, illetve a debreceni körhöz való tartozásáról is, akárcsak az itt idézett tanulmányban. A többi lexikon, amelyben szerepel a rímkovács jelző, nem említi, hogy már *a kortársak* is így nevezték volna Kovátsot.

századokban? Valóban azt gondolták, hogy e fiatal református költő, tanító, segédlelkész nem is kaphatna más megkülönböztető előnevet, csupán ezt? Szükség volt-e egyáltalán arra, hogy még életében egy előnévvel különböztessék őt meg másoktól?

A költő nevéhez oly erősen kötődő *rímkovács* jelző oly természetessé vált az idők során, hogy mindezidáig senkinek nem jutott eszébe komolyabban foglalkozni vele. Az irodalomtörténet számára ez kényelmesnek bizonyult, hiszen általa könnyebb volt megkülönböztetni költőnket Csokonai költészeti tanítójától, Háló Kováts Józseftől. Korábbi tanulmányaimban én magam is hasonlóképpen jártam el, egyszerűen követtem a megszokott hagyományt. Az újabb kutatások során azonban olyan sokszor találkoztam ezzel a jelzővel a különböző szövegekben és oly sokszor negatív kontextusban, hogy egyre inkább kezdett zavaróvá válni. Épp ezért érdemes alaposabban is megvizsgálni létrejöttének idejét, lehetséges okait és körülményeit.

Ha a Kováts csal kapcsolatos forrásokat időrendben áttekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy a költő életében és a halála utáni néhány évtizedben születő írások szerzői még egyáltalán nem használták a *Rímkovács* előnevet.

Kicsivel később, a kéziratok életrajzok és a Kováts halála utáni epitáfiumok szerzői sem éltek még ezzel a megkülönböztetéssel. Horvát István naplójában *pátkai református mesterként* emlegeti Kovátsot,⁷⁰ Fábrián Gábor pedig, egy Toldy Ferenchez írt levelében *az ifju Kováts Józsefként* említi meg őt 1827-ben.⁷¹ Másoknál (Sárközynél, Pálóczi Horváthnál) pedig egyáltalán nem találunk megkülönböztető jelzőt a neve előtt. Mindezek ismeretében úgy tűnik, cáfolnunk kell tehát Bán Imre állítását, miszerint Kovátsot már a kortársai is így nevezték.

De miért is használták volna ezt a tagadhatatlanul negatív jelzőt? A század első évtizedeiben aligha érezték szükségét ennek, hiszen egészen 1836-ig nem találunk olyan visszaemlékezést, amely elítélően nyilatkozott volna Kováts versalkotási módszeréről és rímeiről.

Valószínűleg ennek nem az volt az oka, hogy költeményeit mindenki nagyra tartotta, csak egész egyszerűen ekkoriban még nem született olyan tanulmány, amely kifejezetten Kováts költői teljesítményével foglalkozott volna. (Elképzeltető, hogy szűkebb irodalmi körökben használták ezt a jelzőt Kováts kapcsán, de erre egyelőre nincs bizonyíték.)

---

⁷⁰ *Mindennapi, Horvát István pest-budai naplója 1805-1809*, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Tankönyvkiadó, Bp., 1967, 190. A továbbiakban: (*Mindennapi*, 1967.)

⁷¹ TAXNER-TÓTH Ernő, *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Bp., 1987, 76 (Az MTAK Közleményei, 17).

Garay János volt az, aki – eddigi ismereteink szerint – először említette a *rímkovács* kifejezést vele kapcsolatban, Kováts verseinek második kiadása után, egy meglehetősen durva és éles hangú kritikában:

Nem vétek-e hát, nem a' kor fertőztetése-e illy „holmi tollakat összeenyvező, 's a' naptól fejszédelgést kapó rímkovácsot” – ki már eléggé meg vala azzal büntetve, hogy egyszer jutott a közönség mulatságára sajtó alá – másodszor is világra bocsájtani, még pedig 1835-ben!⁷²

Ugyancsak ő az, aki cikkében megjegyzi Kovátsról:

[...] poetai tekintetben a nálánál csaknem három századdal korábban élt Zrinyinél is alább áll, és az egykor vele együtt túlbecsült Poocs, Lácza, Mátyási 'sa't. silány rímpengetők sorába tartozik.⁷³

Látható tehát, hogy Garay a *rímkovács* kifejezést, akárcsak a *rímpengetőt* magára a költői módszerre értette, pontosabban a rímelési technikára, és nemcsak Kovátsra, hanem másokra is vonatkoztatta. Előnévről ekkor tehát még szó sem volt.

A verseskötet megjelenése után három évvel, 1838-ban jelent meg Toldy Ferenc kritikája a Figyelmezőben. Ez az írás is, akárcsak Garayé, elítéli Kováts kötetének újbóli megjelentetését, de Toldyt elsősorban nem Kováts-rímei zavarják, hanem a verseinek tartalma. Úgy véli:

A legüresebb kebel' legvizényősebb emanatiói⁷⁴ ezek a versek.⁷⁵

Kritikája, meglepő módon épp Kováts rímeivel kapcsolatban megengedő. Amit Garay elítélt, azt ő némiképp erényként értékelte:

Őelőtte a' forma minden volt, 's nem lehet tagadni, hogy mérték, de főleg rím' tisztasága' tekintetében kevés párja van: de ez aztán mindene is.⁷⁶

---

⁷² GARAY, 1836, 390.

⁷³ I.m, 389.

⁷⁴ *kiáramlás, kiáradás* (lat.)

⁷⁵ TOLDY, 1838/1, 11.

⁷⁶ U.o.

Toldy Ferenc tehát – ha ismerte is Garay kritikáját – nem érezte szükségét annak, hogy rímkovácsként utaljon a költőre. Mintegy két és fél évtizeddel később, a magyar nemzeti irodalom történetét tárgyaló munkájában – akárcsak Fábrián Gábor a hozzá intézett 1827-es levelében, – már *iff. Kovács Józsefként* említi a költőt, hogy megkülönböztesse Háló Kovács Józseftől, akit munkájában ekkor még *id. Kovács Józsefnek* nevez.⁷⁷ Néhány évvel későbbi, költészettörténeti munkájában ugyancsak ifjabbként utal rá, annak ellenére, hogy itt már *Háló Kovácsként* szerepelteti a névjegyzékben a nagykőrösi prédikátort.⁷⁸

Toldy Ferencnek e két irodalomtörténeti áttekintő munkája rendkívül nagy hatásának bizonyult a 19. század második felében. Kovátsról írt, meglehetősen kritikus, elmarasztaló sorai rendre visszaköszönnek a későbbi Kováts-tanulmányokban, legtöbbször szó szerint, de hivatkozás nélkül. Elítélő véleménye napjainkig érezteti hatását. A 19. századi Kováts-lexikonbejegyzések is felhasználták Toldy sorait, de úgy tűnik, a *Rímkovács* előnév elterjedését nem neki köszönhetjük.

Az 1870-es évek második felében hat rövid írás jelent meg Kovátsról a Figyelőben. Ezek közül kettő olyan is akad, amely említi a *rímkovács* jelzőt, mindkétyszer negatív értelemben, a többiben *somogyi Kovács Józsefként*, illetve *felsőpátkai iskolamesterként* találunk utalást a költőre. Az 1880-as években, a legelső lexikonbejegyzés, az *Uj Magyar Athenas* még az *ifjabb Kovács Józsefként* utal a szerzőre (1882-1887), és egyáltalán nem említi a rímkovács jelzőt, de röviddel ezután, a Figyelőben megjelenő négy újabb tanulmányból háromban ismét olvashatjuk. Alig egy évtizeddel később, a század legvégén megjelenő két lexikon pedig már tényként közli a rímkovács jelzőt Kovács előneveként. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az előnevet valamikor csak az 1870-1890-es években kezdték el használni, legalábbis nyomtatásban, nem pedig 70-80 évvel korábban, ahogy azt Bán Imre feltételezte.

A Figyelőben megjelenő tanulmányok írói szinte valamennyien negatív értelemben használták a jelzőt, *puszta*, illetve *lelketlen rímkovácsolásként* utaltak Kovács költői tevékenységére. Akik Kovács rímeiről, költészetéről másképp vélekedtek, nem éltek ezzel a kifejezéssel.

Édes Albert somogyi tanítóként hivatkozik Kovátsra, a *rímek mestereként*, nem pedig kovácsként utal rá, még 1877-ben is. Ugyancsak ő az, aki írásában egy kedves történetet oszt

---

⁷⁷ Első megjelenés. TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig*, Pest, 1864-1865. (Dolgozatomhoz a harmadik, 1872-es kiadást használtam. Ott a 135. és a 174. lapon esik szó a két Kovács Józsefről.)

⁷⁸ TOLDY, 1987, 293, 365.

meg olvasóival saját pápai iskolaéveiről, és Kovács verseinek a diákságra gyakorolt hatásáról. Édes az 1810-es évek második felétől tanult a kollégiumban, 15-20 esztendővel később, mint Kovács.⁷⁹ Emléke a következő:

[...] kicsinye-nagyja az iskolának Pápán azon törte az eszét, hogy mint utánozza Kovácsot a rimek alkotásában; a mikor diák társalogni sem tudott kadencia nélkül. Például egyik füttyörészve sétált az V-ik számú tágas szobában, a másik, iroasztalához lépve, az ott fekvő tiszta ivre ezt írta:

Patrióta, mint a flóta
Füttyörész.

A papir tulajdonosa odalép, s látván, mit irt az a másik latinus, utána rögtön ezt firkantotta:

Ide állni s így firkálni
Ökör ész.

Kovács a kadenciák, azaz: rimek iskolájának hasonlíthatatlan mestere volt. Az ő fel- és letünése után, nem néztük mi ifjak a verset, ha nem úgy rimelt, mint Kovácsé. Pedig az ilyen verselés, a mellett, hogy nehézkes, nem esik erőltetés nélkül.⁸⁰

Édes Albert egyébként maga is verselgetett, Kovács modorában. Ifjúkori munkáit Kazinczynak is megmutatta, aki időmértékes verseiért megdicsérte – sőt néhányat megjelentetett a Felső-Magyarországi Minervában is, – de rímes versei miatt alaposan megróttá őt. Márton István is igyekezett lebeszélni őt a költői pályáról, mondván, ha azt folytatja, örökösen szegény lesz, mint az apja. Ennek ellenére a költészetnek később sem fordított hátat, de tudva, hogy „most már más versiskolázást értünk,” munkáit kéziratban hagyta hátra.⁸¹

Az 1800-as évek legvégén egyre gyakrabban felbukkanó rímkovács jelző negatív kicsengését, érdekes módon Szinnyei nem érzékelte, vagy talán nem akarta. Lexikonbejegyzésében megemlítette az akkor már Kovács neve elé ragasztott jelzőt, azonban pozitív értelműnek állította be:

[...] a rímelésben nagy népszerűsége tett szert; ezért nevezték el később «rim-kovácsnak».⁸²

⁷⁹ **Édes Albert** (1805-1887) költő, a Tiszáninneni Református Egyházkerület esperese volt. Édes Gergely fia. Pápán és Sárospatakon is tanult. Tanított Sárospatakon, majd Miskolcon. Később lelkész lett. Több lapban is jelentek meg írásai.

⁸⁰ ÉDES, 1877, 197-198.

⁸¹ ÉDES, 1877, 198.

⁸² SZINNYEI, VI, 1899, 1295.

Átlépve a huszadik századba, többé már nem volt kérdés, hogy az irodalomtörténet két Kováts Józsefet tart nyilván Csokonai kapcsán. *Rímkovács* Kováts Józsefet, és *Háló* Kováts Józsefet. Mintha csak a kezdetektől fogva így különböztették volna meg őket.

1913-ban Vári Emil *A mesterkedők* című tanulmányában még felvetette ugyan, hogy költőnk esetében szerencsésebb lenne a *somogyi* előnevet használni, javaslata azonban teljesen visszhangtalan maradt. A rímkovács jelző egészen megszokottá vált és a romantika korától távolodva, negatív üzenete sem volt már olyan erőteljes, mint a 19. század végén keletkező írásokban. Ennek ellenére használatát mégsem tartom szerencsésnek, mivel túlságosan leegyszerűsíti és befolyásolja a Kovátsról való gondolkodást.

De akkor mit tehetünk?

Értelmetlen lenne bárkit is arra biztatni, hogy a továbbiakban hagyja el ezt a jelzőt Kováts neve előtt. Aligha eredményezne az bármiféle változást, ha egy újabb előnév bevezetése mellett érvelnék. Mindössze csak azt tehetem, hogy jelen munkámban – akárcsak a későbbiekben – nem használom többé ezt a jelzőt Kovátscsal kapcsolatban.

1.2.2. Kováts és a nyugati nyelvek

Kováts József nyelvtudásáról az első adatot Szinnyei József lexikonjában olvashatjuk:

Nagy jártassága volt a nyugoti nyelvekben; így a latinon kívül, németül, olaszul és francziául értett és olvasott.⁸³

Ugyanerről az 1915-ben megjelenő *Révai Nagy Lexikonja* csak annyit közölt, Kováts „sok nyelvet bírt,”⁸⁴ 1928-ban a *Somogyi Helikon*⁸⁵ pedig szóról szóra megismételte Szinnyei szavait.

Az 1941-ben megjelenő *Dunántúli kultúrmunkások* valamiféle félreértés, vagy inkább félreolvasás nyomán már a következőt írta:

[Kováts] sok nyelven tudott bámulatosan gyorsan verselni.⁸⁶

---

⁸³ *Uo.*

⁸⁴ *Révai Nagy Lexikona, XII, 1915, 102.*

⁸⁵ *Somogyi Helikon*, szerk. HORTOBÁGYI Ágost, Kaposvár, 1928, 100.

⁸⁶ SZIKLAY János, *Dunántúli kultúrmunkások*, Bp., 1941, 375.

Ez utóbbi lexikonbejegyzés szerkesztője nyilván soha egyetlen sort sem olvasott Kovátsról.

Igaz lehet-e, hogy Kováts ilyen fiatalon ennyi nyelven értett és olvasott? Ő maga nem hagyott hátra ezzel kapcsolatban semmiféle visszaemlékezést és a kortársak leveleiben, naplóiban sem találunk erre vonatkozó adatokat.

Az egykori pápai kollégium diáklisztáiból kiderül, hogy latinul jól tudott, mivel a kollégiumba való jelentkezésekor, 15 évesen már nem volt szüksége arra, hogy az alapozó latinos osztályhoz csatlakozzék, hanem rögtön egy felsőbb gimnáziumi osztályba kerülhetett.⁸⁷ Kellő latin tudás nélkül ez aligha történt volna meg. A Pápán eltöltött néhány esztendő alatt pedig latin nyelvtudása csak még inkább erősödhetett.

Kováts idejében a pápai kollégiumban a latinon kívül a görög és a héber nyelveket oktatták, ez utóbbit valószínűleg csak a teológiát végző hallgatóknak kellett elsajátítaniuk.

A francia, az angol és az olasz nyelv tanulására vonatkozó adatot azonban egyáltalán nem találunk a 18-19. század fordulójáról. Fél évszázaddal később a nyelvtanulási lehetőségek már jóval gazdagabbak voltak Pápán. Az 1850-es évek táján Bocsor István professzor a német és a francia nyelv tanulása mellett az angol nyelvet népszerűsítette, Stettner György pedig az első olyan tanár volt, aki az olasz nyelv tanulása mellett kardoskodott. Kováts József diákoskodása idején e nyelvek tanulására azonban még nem volt lehetőség.⁸⁸ Ha igaz lenne az, amit Szinnyei állít, akkor Kováts az olasz és a francia nyelvet csakis magánszorgalomból sajátíthatta volna el.

Ha a költő verseit e szempont alapján vizsgáljuk, akkor a latinon kívül a további három nyelv ismeretére – néhány németes, franciás, olaszos szó magyarítását leszámítva – nem találunk bizonyítékot. Nem írt ezeken a nyelveken, és nem is fordított róluk verseket. Miért gondolhatta mégis ezt róla Szinnyei?

A választ Jókay József kéziratos életrajzában találjuk meg, amelyet Szinnyei is olvasott, de a jelek szerint kissé gyorsan, és alaposan félreértve azt. Az erre vonatkozó rész így hangzik:

[...]mely nagy poétai talentom temettetett el Kováts Józsefben, s kit vesztett el a magyar literatúra. Mit lehetett volna még ettől várni, ha hosszabb időre terjedt volna az ő élete, akiről még azt is meg kell jegyeznünk, hogy ő oly széles tudományú és nagy tapasztalású ember nem volt, mint hazánk több jeles poétái, akik a nemzeti, s itthon tanult deák nyelveken kívül a német, francia, s olasz nyelvekbe is jártasok lévén, nagyobb alkalmatosságok lehetett, az ég áldásából vett talentumaikat

---

⁸⁷ Kováts kollégiumi tanulmányaival az életrajzi fejezetben foglalkozom részletesen.

⁸⁸ Lásd erről bővebben: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 89, 102, 103.

kifejteni. Kováts József az ő tanulását csak a Pápai Református Kollégiumban végezte, és a magyar s deák nyelveken kívül csak a németet értette valamennyire.⁸⁹

Láthatjuk tehát, hogy Jókay József épp az ellenkezőjét igyekezett állítani annak, ami később bekerült a lexikonokba. Úgy vélte Kovátsnak nem volt lehetősége olyan sok nyelvet tanulni, mint a kor más poétáinak, korai halála pedig megakadályozta abban, hogy elég tudásra és tapasztalatra tegyen szert, ellentétben más költőkkel. Éppen e hiányosságait állítja szembe tehetségével. Kováts tehát Jókay életrajza szerint, a latin és a magyar nyelv mellett csak a németet ismerte valamennyire. Nagyon valószínű, hogy ebben igaza volt. És bár Szinnyei hivatkozásként megemlítette Jókay életrajzát, soha senkinek nem tűnt fel a két adat közötti ellentmondás. Mindezek tudatában tehát, addig, amíg nem bukkan fel konkrét bizonyíték Szinnyei állítására – amely nyilvánvalóan egy félreolvasás révén született – célszerűbb inkább Jókay József állítására hagyatkozunk.

Kováts kiemelkedő nyelvtudására a későbbi tanulmányok írói – egy-két kivételtől eltekintve⁹⁰ – nem utaltak, annak ellenére, hogy Szinnyei lexikonbejegyzését jól ismerték, és egyéb adatait gyakran fel is használták. Csokonai Vitéz Mihály esetében a nyelvtudás felemlegetése, mint a rendkívüli memória és magas szintű műveltség bizonyítéka rendre helyet kapott a róla szóló írásokban, Kovátsnál ez azonban elmaradt. Aligha csodálkozhatunk ezen. Míg Csokonainál számos fordítás is bizonyítékként szolgálhat több nyelv ismeretére, addig Kovátsnál, két latin nyelvű vers fordításán túl nem találunk egyéb példát. Ha pedig figyelembe vesszük azt a tényt, hogy mennyire különbözőképpen alakult az egykor hasonló népszerűségnek örvendő Csokonai és Kováts költői pályafutásának megítélése az elmúlt évszázadokban, máris könnyebben érthető az is, hogy az erős kritikával illetett Kováts József esetében meglehetősen különös lett volna kiváló nyelvérzéket, és sokféle nyelvtudást emlegetni. Vele kapcsolatban inkább a közepszerűség hangsúlyozása volt a cél, nem pedig a zsenialitása. Nyelvtudásáról valószínűleg nem azért hallgattak, mert időközben rájöttek Szinnyei tévedésére, hanem azért, mert mindez nem illett volna bele abba a képbe, amit róla igyekeztek megalkotni.

---

⁸⁹ JÓKAY, 2000, 26. Az életrajz teljes szövegét (a benne szereplő hosszabb költemények kihagyásával) a dolgozat **XIV. melléklete** tartalmazza.

⁹⁰ Vári Emil tanulmányában – amelyet a mesterkedő költőkről írt – újra olvashatunk erről. Írásában szinte szóról szóra idézte Szinnyei szócikkét, így a nyelvtudásra vonatkozó adatot akaratlanul is továbbörökítette, bár nem fűzött hozzá egyéb megjegyzést. Az életrajzi adatok megadásakor Vári nem utalt az általa használt forrásra. VÁRI, 1913, 26.

1.2.3. Kováts egyházi beszédei

Az *Uj magyar Athenas* szerint Kovátsnak egyházi beszédei is napvilágot láttak a *Prédikátori Tárházban*.⁹¹ A lexikon nem említi a prédikációk számát, illetve azt sem közli, hogy pontosan mely kötet tartalmazza ezeket a beszédeket. Az 1805 és 1808 között kiadott, első magyar nyelvű protestáns teológiai folyóirat gazdag és sokrétű anyag közlését tűzte ki célul, amellyel a lelkészek munkáját kívánta segíteni, és egyúttal megjelenési lehetőséget is biztosított számukra. A folyóiratba nemcsak prédikációk, hanem ágendák, tudományos értekezések, lelkészéletrajzok, hazai és külföldi könyvek ismertetői is bekerültek. A prédikációkat újszerűség jellemezte, nevezetesebb és ritkább vallási témákhoz kapcsolódtak és erősen kötődtek a mindennapi élet gyakorlati kérdéseihöz. A szerkesztőpárosnak, Látzai Szabó Józsefnek és Fábrián Józsefnek elsődleges célja a nép valláserkölcsei nevelése és a hívek felvilágosítása volt. A *Prédikátori Tárház* évi négy számot adott ki (négy *Fogás*), általában egy *Darabban* (egybekötve).⁹²

A folyóirat átvizsgálása során azonban nem akadtam olyan prédikációra, amely mellett szerzőként Kováts József neve szerepelt volna. Ettől függetlenül mégsem jelenthető ki teljes bizonyossággal az, hogy az *Uj Magyar Athenas* valótlanságot állít, mivel a prédikációk között számos név nélküli is akad, így ezek közül származhat néhány akár tőle is. Látzai Szabó József személyesen is ismerte Kovátsot, így akár közölhette is a segédlelkész egy-egy jól sikerült beszédét, ha volt ilyen.⁹³

Egyelőre nem sikerült megoldást találnom arra, hogyan is lehetne valós személyeket hozzákapcsolni ezekhez a név nélkül megjelent egyházi beszédekhez. Kovátsról származó kéziratos, autográf prédikációk egyáltalán nem maradtak fenn, és nem ismeretesek olyan másolatban terjedő beszédek sem, amelyeket az utókor neki tulajdonított volna. A kéziratos versgyűjteményekben sincs olyan utalás, amely erre a tevékenységére utalna.

A fentebb említett lexikonbejegyzés nemcsak a Kováts prédikációkat említi, hanem azt is, hogy a folyóirat III. kötetének IV. füzetében a káplánok között Kovátsról is találunk adatokat. Ez valóban így van. A hivatkozott ismertetés a következő:

---

⁹¹ *Uj magyar Athenas*, 1882, 236.

⁹² További információk még a folyóiratról: PÁLYI Zsófia Kata, *Látzai Szabó József tudós prédikátor élete és munkássága*, *Egyháztörténeti Szemle* XV/3, 2014, 33-34.

⁹³ Látzai Szabó József és Kováts ismeretségéről a második fejezetben esik még szó.

T. Kováts József Úr, Született] Tót Vásonyba N[emes] Veszprém Vármegyében 1780, tanult Veszprémben és Pápán, Pátkai Rector volt két esztendeig. 1805től fogva Káplán V[áros] Hidvégen, jöttek ki a' M[agyar] Kurirban, némely jeles Versei, Kézírásban többek is forognak, és újjabbakhoz is méltó reménységet nyújtanak.⁹⁴

A két információt, miszerint Kovátsról megemlékezik a folyóirat és egyben egyházi beszédek is közöl tőle, a későbbi lexikonok szintén átvették, anélkül azonban, hogy ellenőrizték volna az adatok eredeti forrását. Sőt, még a korábbi hivatkozást is tévesen közölték.

A *Pallas Nagy Lexikonában*, a Kováts bejegyzést író Négyessy nem sokat törődött azzal, hogy ellenőrizze és feltüntesse a prédikációk pontos helyét. Nemes egyszerűséggel csak ennyit közölt: „*Egyházi beszédei is jelentek meg a Fábrián J-tól szerkesztett Pred. Tárházban.*”⁹⁵

Szinnyei ennél egy fokkal még pontatlanabb volt, amikor az egyházi beszédek említésekor lelőhelyként zárójelben megadta a folyóirat III. kötetét, majd a felhasznált források között így utalt a rövid kápláni életrajzra: „*Prédikátori Tárház IV. 171.l.*”⁹⁶

Hivatkozásával leginkább az a probléma, hogy félrevezeti az olvasóit, akik úgy gondolhatják, a harmadik kötetben Kováts prédikációira lelnek majd, ami persze nem történik meg, ráadásul a negyedik kötet hivatkozott lapján sem bukkannak az említett életrajzra, mivel az a harmadik kötetben jelent meg. Szinnyei forrása minden bizonnyal az *Új Magyar Athenas* lehetett, de valószínűleg rosszul értelmezte az ott szereplő hivatkozást, és összekeverte a *Prédikátori Tárház* kiadási éveit, és az évenként megjelenő 4 számot.

Neki köszönhetően a 20. századi lexikonok sorra elkövették ugyanezt a hibát és egyelőre nem jobbák a 21. századi kiadások sem.⁹⁷ A nagy kérdés számunkra szinte már nem is az, megjelentek-e valóban Kováts-prédikációi az említett folyóiratban, hanem inkább az, hány lexikon fogja még ellenőrzés nélkül felemlegetni Kováts nyomtatásban megjelenő egyházi beszédeit.

---

⁹⁴ FÁBIÁN József, LÁTZAI SZABÓ József, *Prédikátori Tárház*, Harmadik kötet, Negyedik fogás, Vátzon, 1808, 171-172.

⁹⁵ *A Pallas Nagy Lexikona*, X, Bp. 1895, 844.

⁹⁶ SZINNYEI, VI, 1899, 1296.

⁹⁷ A 20. századi lexikonok közül néhány: *Révai Nagy Lexikona*, XII, Bp., 1915, 102.; *Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., 1927, 485. És az általam ismert 21. századi lexikon, amely szintén átveszi az említett tévedést: *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, III, szerk. MARKÓ László, Bp., 2002, 1159-1160.

2. AZ ÉLETRAJZ

2.1. Születés és származás

Kováts József születésének helyeként a lexikonok a Veszprémhez közeli Tótvázsonyt jelölik meg, születésének pontos dátumát pedig többnyire 1780. április elsejére teszik.

A születési hely pontosságában biztosak lehetünk, mivel maga Kováts is tótvázsonyi születésűnek vallja magát, amikor 1808-ban egy ellene folyó perben kihallgatják.⁹⁸ Születésének pontos dátumára viszont sem a periratban, sem más tőle származó autográf iratban nem találunk utalást.⁹⁹

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyakönyveket tartalmazó adatbázisa mikrofilmen őrzi a tótvázsonyi református keresztelési anyakönyvet az 1738-1793 közötti időkből.¹⁰⁰ Az 1780. áprilisi bejegyzések között valóban megtalálhatóak egy Kováts József nevű gyermek keresztelési adatai – a hónap legelső napján –, azonban mégsem valószínű, hogy ezt a dátum jelölné születésének napját.

A református szülők és lelkészek a kor szokásai szerint arra törekedtek, hogy az újszülött megkeresztelése minél korábban megtörténjen, de csak ritkán fordult az elő, hogy már a gyermek születése napján megejtsék a szertartást. Ez leginkább a katolikus hívőkre volt jellemző, akik ha úgy látták, a gyermek életben maradása kétséges, gyakran szükségkeresztelést is végeztek, akár már a születés ideje alatt a szülői háznál, mivel hitük szerint a gyermek csak így üdvözülhetett. A református irányzat vélekedése szerint a keresztelés nélkül elhunyt gyermek nem feltétlenül kárhozik el, így a papok és egyházi vezetők arra törekedtek, hogy a katolikus gyakorlatban bevett szokásnak számító szükségkeresztelés teljes kiiktatásának érdekében a keresztelés szertartását az istentiszteleti

---

⁹⁸ A perirat anyagáról a későbbiekben részletesen esik majd szó.

⁹⁹ Sajnos még az ellene folytatott per idején készült tanúvallomásaiban sem említi a pontos születési dátumát, mindössze életkorát jelöli meg.

¹⁰⁰ Az adatbázis a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának állományában lévő anyakönyvek adatait, illetve – amennyiben rendelkezésre áll – azok digitális másolatait tartalmazza. A gyűjtemény nagy része az úgynevezett mormon mikrofilmezés keretén belül készült mikrofilmek szkennelt változatai.

rendbe illesszék be. A keresztelés helye tehát a templomban volt, ideje pedig akár több nappal a születés után is lehetett.¹⁰¹

Fellelhető több olyan forrás is, amely 1780 márciusát említi meg Kováts születési dátumaként, és valószínűleg nem is tévednek, de teljes bizonyossággal egyiket sem vehetjük alapul. A már korábban említett kéziratok életrajzok közül öt nemcsak az évet (1780), hanem a hónapot (március) is megadja.¹⁰² E szövegek azonban mind egyetlen forrásra mennek vissza, amelynek szerzőjét nem ismerjük, így a szövegekben szereplő információkat is óvatosan kell kezelnünk.

Egy másik említés ezzel kapcsolatban Stettner György¹⁰³ Fábián Gáborhoz¹⁰⁴ írt 1824-es levelében olvasható:

Ime megint egy kérésemmel terhellek: Tiszt. Pap István Urat¹⁰⁵ nevemmel is kérd-meg nagyon hogy Tót Vázsonyba menvén Kovács Józsefnek (ki a' mint mondják 1780ban Mártiusban született) Keresztelő levelét a' Matriculából per extensum kiirván neked küldje-meg; 's te osztán velem leveledben ne mulassz-d-el közleni.¹⁰⁶

Ma már sajnos nem tudjuk, hogy Stettner György honnan, illetve kitől szerzett tudomást a születési hónapról, így az ő levele sem tekinthető hiteles forrásnak.

Mivel a fentebb említett források alapján nem állapítható meg a pontos születési dátum, úgy vélem, a későbbiekben célszerűbb a költő életrajzának közlésekor a református

---

¹⁰¹ A református keresztelés szokásairól bővebben: BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelő, avatás – Egyházi és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, 2005, 150.

¹⁰² Az életrajzok forrásai: OSZK **Oct. Hung. 590**; **Oct. Hung. 595**; **Oct. Hung. 360**. Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára: **R 1172.**; Eger, Főegyházmegyei Könyvtár: **Ms 0079**.

¹⁰³ Stettner György (1799-1866) (későbbi nevén Zádor György) 1809-től volt a pápai református kollégium diákja. Később a kollégium jogtanára lett. Valószínűleg diákévei alatt hallhatott Kovátsról. Pápai tanulmányaitól kezdve levelezésben állt Kazinczy Ferencsel. Egyelőre nem tudható, hogy miért szerette volna Kováts József keresztelésének pontos adatait kimásoltatni az anyakönyvből, mint ahogy az sem, Papp István végül eleget tett-e a kérésnek, és az adatok (Fábián Gáboron keresztül) végül eljutottak-e hozzá.

¹⁰⁴ Fábián Gábor édesapja Fábián József volt, aki 1808-tól haláláig 1825-ig volt Tótvázsony református lelkésze. Fábián Gábor is a pápai kollégium diákja volt 1808-tól. Pápai és pesti tanulmányai után, 1819-ben egy időre visszaköltözött édesapjához Tótvázsonyba. Bár Kovátsról 15 évvel fiatalabb volt, elképzelhető, hogy személyesen is ismerte.

¹⁰⁵ Papp István Stettner (Zádor) Györggyel egyidőben volt a pápai kollégium diákja (1802-1813). Lelkész, egyházi író. Nagy valószínűséggel személyesen is ismerte Kováts Józsefet a kollégiumból. 1817-1818 között tótvázsonyi káplán volt Fábián József lelkész mellett. Márton István tanítványa, akit a professzor annyira kedvelt, hogy halála után a pénztárcájában hagyott egy pár soros feljegyzést, amelyben Papp Istvánt ajánlotta utódjául. A fent említett levél keletkezésekor Papp István vilonyai lelkész volt.

¹⁰⁶ TAXNER-TÓTH, 1987, 59.

hagyományokat figyelembe véve egy apró módosítással élni, és az április elsejét a *keresztelés napjaként*, nem pedig születési dátumként megadni.

A keresztelést Somogyi István végezte, aki 1761 és 1783 között volt Tótvázsony református lelkésze.¹⁰⁷ Az általa vezetett keresztelési anyakönyv bejegyzéséből kiderül, hogy a költő édesapját Kováts Sándornak hívták. Ez az adat más – általam ismert – forrásokban sehol nem fordul elő. Az anyakönyvi bejegyzés sajnos nem említi az édesapa foglalkozását és az édesanya nevét sem. (Somogyi István csak kivételes esetben jegyezte fel ezeket.)

A kéziratos életrajzmásolatok között több olyan is akad, amely utal arra, hogy Kováts nemesi származású volt, de sajnos az anyakönyvben nem található erre vonatkozó bejegyzés.

A Magyar Nemzeti Levéltárban mikrofilmen megtekinthető tótvázsonyi keresztelési anyakönyv eredetijét ma a pápai református kollégium levéltára őrzi.¹⁰⁸ Átnézve az 1738-1793 közötti adatokat, azt feltételezem, hogy az édesapa, Kováts Sándor nagy valószínűséggel nem volt mindig tótvázsonyi lakos, mivel 1738 után¹⁰⁹ ilyen nevű gyermek nem született a faluban. Elképzelhető, hogy házassága révén került a faluba és ezt az is valószínűsíti, hogy az 1768-as tótvázsonyi úrbéri felmérésben sem a nemesek, sem a jobbágyok között nem találkozunk a nevével.¹¹⁰ Az anyakönyvben először csak az 1775-ös bejegyzések között tűnik fel a Kováts Sándor név, ahol apaként említik, fia, János kereszteléskor. Korai lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy Kováts Józsefnek lett volna egy János nevű bátyja, mivel a Kováts Sándor név a későbbiekben többször is feltűnik még az anyakönyv bejegyzéseiben, hol apaként, hol keresztapaként. Az anyakönyvet tovább lapozva kiderül, hogy 1781-ben egy Péter nevű gyermeket keresztelnek, 1782-ben pedig egy Ferencet, azonos nevű apától. Ami pedig végképp világossá teszi azt, hogy az adott időben több Kováts Sándor nevű férfi is élt a faluban, az a következő: 1785-ben és 1786-ban is újabb Kováts József nevű gyermek születik, és mindkettő édesapja Sándor. Az általam vizsgált időszakban tehát akár három Kováts Sándor nevű férfi is élhetett Tótvázsonyban, ami csak tovább nehezíti a családdal kapcsolatos kutatást.

¹⁰⁷ Somogyi István, a nyelvújítási harcok jelentős képviselőjének, Somogyi Gedeonnak volt az édesapja. Ugyancsak Somogyi István volt a lelkész Pálóczi Horváth Ádám és Oroszy Julianna házasságkötésekor. Ő eskette a párt a tótvázsonyi református templomban, 1782-ben. (VERESS, 1994, 88.) Pálóczi Horváth Ádámnak Kováts életében betöltött meghatározó szerepéről a későbbiekben esik majd szó.

¹⁰⁸ Azt, hogy az anyakönyvet kézbe vehettem, elsősorban Hudi Józsefnek, a Pápai Református Gyűjtemények főlevéltárosának köszönhetem. Az anyakönyv megtalálása azért nem volt egyszerű, mert az Országos Levéltár nem rendelkezett az eredeti dokumentum pontos lelőhelyének ismeretével.

¹⁰⁹ Ekkortól rendelkezünk a keresztelési anyakönyvvel. Kováts József 1780-ban született, feltételezhető, hogy az édesapja 20-40 év közötti lehetett fia születésekor. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy 1738 előtt született és már közép-, vagy időskorú volt fia születésekor.

¹¹⁰ Tótvázsony *Urbárium*ának adatait közli: VERESS, 1994, 62-72.

Veress D. Csaba *Tótvázsony múltja és jelene* című, nagy alaposággal megírt helytörténeti munkája csupán egyetlen Kováts Sándort említ az 1780-as évek táján és róla is csak annyi derül ki, hogy a falu egyik nemesének, Tallián Józsefnek volt házas zsellére.¹¹¹ Ez az adat azonban nem elegendő ahhoz, hogy a költő édesapjának társadalmi rangja megállapítható legyen, hiszen abban sem lehetünk biztosak, hogy az adat őrá vonatkozik.

Nem található több információ az édesapával kapcsolatban a pápai kollégium anyagaiban sem, annak ellenére, hogy a különböző névjegyzékekben a diákok neve mellett szinte mindig szerepel adat az apákról vagy gyámokról is.¹¹² A pápai kollégium levéltára két olyan dokumentumot is őriz, amelyekből szerencsés esetben kiderülhetne valami származásáról vagy foglalkozásáról. Az egyik egy felvételi könyv, amely éppen azon a lapon sérült és hiányos, ahol Kováts József neve szerepelt korábban. A lap ép részein jól látható, hogy a diákok neve mellé feljegyezték az édesapák vagy a gyámok nevét, és időnként a foglalkozásukat is, de a lap hiányossága miatt néhány diák neve és egyéb adata hiányzik, köztük Kovátsé is.¹¹³ Hogy mégis róla van szó a kérdéses helyen, azt a meglévő többi adat bizonyítja.¹¹⁴

A másik dokumentum a kollégium alumnusainak névsorát tartalmazza 1795-től kezdődően.¹¹⁵

A Látzai Szabó József által készített lista a legtöbb diák neve mellett közli az apa foglalkozását és néhány esetben megemlíti a nemesi származást is. Kováts nevét kétszer is megtalálhatjuk a listában, először egy 1795. január 10-ei bejegyzésben, majd egy április 23-ában. Az első bejegyzés, amely igazán hasznos lehetne, át van húzva, de ennek okát nem ismerjük pontosan. Ebben – az utólagosan kihúzott, ám jól olvasható bejegyzésben – a következő szerepel(t):

Kováts József, Tót Vásonyi Nemes ember fia.

---

¹¹¹ VERESS D., 1994, 86.

¹¹² Kováts József pápai diákéveiről csak később esik majd szó részletesen. Az itt említett adatok nyomtatásban is megtalálhatóak: *A pápai református kollégium diákjai 1585-1861*, szerk. KÖBLÖS József, Pápa, 2006 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9).

¹¹³ Az említett irat: *Pápai református gimnázium iratai. Felvételi könyv I. kötet (1797-1850/51.)*, 3-11. Lelőhelye: DREL I. 7.g. Nyomtatott formában: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 189.

¹¹⁴ Az irat ugyanis utal a tótvázsonyi származásra, illetve Kováts felsőöri pátkai rektorkodására. Így lehetséges a beazonosítás.

¹¹⁵ Az említett irat: *A' Pápai Reformáta Szent Ekklé'sia Alumnussainak Laistroma azoknak Alumnusi idejikkel [...]*. Lelőhelye: DREKK O. 1026. 3-7, 41, 43-72, 97-100, 113. Nyomtatott formában: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 918-920.

Majd néhány sorral lejjebb, a három hónappal későbbi bejegyzés már jóval szűkszavúbb:

Kováts József, Tót Vásonyi.¹¹⁶

Hogy miért lett kihúzva a költő neve a januári diákok névsorából, az sajnos nem teljesen világos, mint ahogy az sem, hogy a nemesi származás tévedésből került Kováts neve mellé, majd később javítva lett, vagy egyszerűen csak figyelmetlenségből maradt el a második bejegyzésből.

Az 1780. évi nagy nemesi összeírásban („*Catalogus Dominorum Nobilium Possessionatorum, Inpossessionatorum Repositorum de Anno 1780. Processus Weszprimiensis*”) sem szerepel az édesapa neve Tótvázsony nemesei között.¹¹⁷ Elképzelhető lehetne persze az is, hogy mivel az apa eredetileg nem volt tótvázsonyi, nemességét máshol jegyezték be. Átnézve azonban a Veszprém Megyei Levéltár egész Veszprém vármegyére vonatkozó nemesi összeírásait, ebből az időből – és a későbbi évekből – mindössze egyetlen Kovács Sándor nevű nemesre akadtam, akiről viszont – egyéb adatok alapján – könnyen megállapítható, hogy biztosan nem ő volt Kováts József édesapja.¹¹⁸

Kováts családjának társadalmi helyzetére a választott keresztszülők felől is igyekeztem választ találni, sajnos kevés sikerrel. A református hagyományoknak megfelelően egy-egy gyermek több keresztapával, illetve keresztyával is rendelkezhetett, így volt ez Tótvázsonyban is a 18. század második felében. A szülők és a keresztszülők általában nem voltak rokonok, de közeli, gyakran baráti kapcsolatban álltak egymással, társadalmi rangjuk többnyire azonos volt, bár előfordulhatott az is, hogy a falu köztisztviselőiben álló személyei, nemesemberei vállalták a keresztapaságot jobbágyaik kérésére.

Kováts József keresztelesekor az anyakönyv szerint öt keresztya és kereszta volt jelen: Mészáros Péter, Szalai Péter, Márkus Péter, Sz[ent] Gáli Devecseri István, Udvari Bozzai János és az említettek feleségei. (Ez utóbbiak neveit nem tudjuk meg az anyakönyvből.)

A keresztapák közül hárman bizonyosan tótvázsonyiak voltak (Mészáros Péter, Szalai Péter és Márkus Péter), nevük több helyen is megtalálható az anyakönyvben és Veress D. Csaba

---

¹¹⁶ l.m. 918.

¹¹⁷ A nemesi összeírást említi: VERESS, 1994, 82. Az eredeti dokumentum lelőhelye: Veszprém Megyei Levéltár, *Nemesi összeírások*. IV. 1.e.cc.Ö-215 (1780).

¹¹⁸ A Veszprém Megyei Levéltár teljes listával rendelkezik 1780-ból, 1819/20-ból, illetve a köztes időszakból őriz még töredékes összeírásokat. Az itt található 1780-as összeírásban egyetlen Alexander Kovács szerepel, aki Keréktelekiben élt (Cserneki járás), egy fia (János) és egy leánya (Barbara) volt ekkoriban.

helytörténeti munkájában is.¹¹⁹ Az anyakönyvet vizsgálva jól látható, hogy ez idő tájt az öt keresztszülő nem számított soknak Tótvázsonyban, és a legtöbb keresztelésnél ilyen nagy számban voltak jelen, függetlenül a keresztelt gyermek családjának társadalmi rangjától.

A már említett 1780-as nemesi összeírásból kiderül, hogy két keresztszülő, Mészáros Péter és Szalai Péter tótvázsonyi jobbágy volt.¹²⁰ A keresztapák között egy tótvázsonyi birtokos nemes is szerepelt: Márkus Péter. A Márkus család nemessége 1751-ben, Veszprém vármegyében lett kihirdetve, ezt követően a vármegye életében jelentős szereppel bírtak. A két másik keresztszülővel (Sz[ent] Gáli Devecseri Istvánnal és Udvari Bozzai Jánossal) kapcsolatban egyelőre nem találtam közelebbi adatokat. Nagy valószínűséggel ők nem tótvázsonyiak voltak, és a nevük előtt szereplő Sz[ent] Gáli, illetve Udvari két közeli településre utalhat, az ugyancsak Veszprém megyei, Tótvázsonytól alig 12 kilométerre fekvő Szentgálra, illetve a csak néhány kilométerrel távolabbra eső Balatonudvarira.¹²¹ A fentebb említett vármegyei összeírásokban mindkét név megtalálható, a Devecseri családnév gyakran felbukkan a szentgáli nemesi családok között, és talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy ugyanitt nagyon sok Kovács családnevű nemes is élt ekkoriban. Elképzelhető, hogy a keresztszülők az apa barátai vagy rokonai lehettek, épp ezért azt gondolom, a Kovács József származásával kapcsolatos további kutatásokat érdemes lenne e két keresztszülő irányából, illetve, az említett települések helytörténeti visszaemlékezései felől is – amennyiben vannak ilyenek – megközelíteni a későbbiek folyamán.

A fentiek fényében mindenesetre az elmondható, hogy a három nemesi és két jobbágy származású keresztszülő kiválasztása csak újabb bizonytalanságra ad okot.

Két lehetőség merülhet fel e kérdés kapcsán: egyrészt elképzelhető, hogy nem a megfelelő helyen kerestem a nemesi származással kapcsolatos bizonyítékokat, hiszen a család más vármegyéből is származhatott, másrészt az is lehetséges, hogy maga a család rendelkezett valamiféle nemesi öntudattal, csak épp nem rendelkeztek az ezt bizonyító irattal.

Az, hogy az első kéziratos életrajz szerzője megemlíti a nemesi származást, két okkal is magyarázható.¹²² Egyrészt hallhatta ezt magától Kovácstól vagy egy közeli ismerőseitől is, és

---

¹¹⁹ VERESS, 1994, 67, 74, 75, 82, 101, 127.

¹²⁰ Róluk csupán annyit tudunk meg az összeírásból, hogy 6/8 hold belső telekkel rendelkeztek. Mészáros Péter a Kazay család jobbágya volt.

¹²¹ Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy létezik egy Tolna megyei *Udvari* és egy Baranya megyei *Udvar* nevű település is Magyarországon. Bár mindkettő távolabb esik Tótvázsonytól, mint Balatonudvari, ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Kovács keresztapja távolabbról érkezett volna a keresztelőre.

¹²² A nemesi származást mind a nyolc korábban említett (egy forráson alapuló) kéziratos életrajz megemlíti.

eszébe sem jutott, hogy kételkedjen a költő nemesi voltában, másrészt az is előfordulhatott, hogy egy híres-hírhedt Kováts vers alapján ő maga jutott erre a következtetésre.

A kopottabb nemesekhez című Kováts vers némi enigmatikusságot magán viselő utolsó két sorában mintha maga a szerző is lebegtetni szeretné ezt a kérdést:

Én nemes vagyok, de nem tudom, a nagy Nem'
Fényétől megvakult Apám az e', vagy nem!¹²³

Bár a nemesség meglétét, vagy éppen annak hiányát, úgy tűnik, egyelőre nem sikerült bizonyítani, azt mindenesetre tény, hogy az első kéziratos életrajz erre vonatkozó adata jelentős befolyással bírt a költő halála utáni évtizedekben kialakuló és a későbbiekben továbbhagyományozódott Kováts-képre is.

2.2. Tótvázsonyi évek

Kováts József életének első tizennégy évéről szinte semmi bizonyosat nem tudunk. Az valószínű, hogy gyermekkorát Tótvázsonyban töltötte, hiszen Pápara való beiratkozásakor, tizenöt évesen is tótvázsonyinak vallotta magát, így tanulmányait is ott kellett kezdenie, a helyi református iskolában. Veress D. Csaba helytörténeti munkájából és Hudi József tanulmányaiból szépen kirajzolódik az, milyen is volt az élet Tótvázsonyban a 18. század utolsó évtizedeiben.¹²⁴

A tótvázsonyi nemesség, valamint az őshonos, nem nemesi lakosság zöme református volt még ekkoriban. Bár a falu a török hódoltság idején elnéptelenedett, 1671-től újra a lakott települések között említették. A 18. század elejétől hosszú időn keresztül az Oroszy család volt a falu legnagyobb birtokosa.¹²⁵ Kováts József idejében a család egyik művelt tagja, Oroszy Pál (1763-1833) élt Tótvázsonyban, aki a református gyülekezet meghatározó tagjának számított. Felvilágosult és széles látókörű köznemes volt, aki 17 éves korától

---

¹²³ Autográf kézirata: Csurgó, K 205, 92 f.

¹²⁴ Hudi József két tanulmánya: HUDI József, *Oroszy Pál táblabíró könyvtára*, Honismeret, 1993/4, 48-53.; HUDI József, *Fábián-émlékkönyv. Fábián József (1761-1825) református esperes pályafutása*, Pápa, 2002 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 4).

¹²⁵ A Közép-Dunántúlon ismert és tekintélynek örvendő Veszprém és Zala megyei köznemesi család számos tagja vármegyei tisztséget viselt, amit a család tekintélyének és befolyásának növelésére használtak fel.

gyűjtötte a könyveket (a klasszikusok mellett előszeretettel vásárolt magyar nyelvű nyelvészeti és szépirodalmi munkákat is), és halála után gazdag könyvtárat hagyott hátra.

Az Oroszy családon kívül több irodalomkedvelő, művelt nemesi família is élt itt ekkoriban. Voltak itt birtokai a Kazay családnak,¹²⁶ és szintén itt élt – a már korábban említett – csaknem 22 esztendeig református lelkészként tevékenykedő, nemesi származású Somogyi István is.

A Kazay-, Somogyi-, Oroszy-família tagjai voltak a helyi református egyház fő patrónusai is, e családok férfitagjai közül többen vármegyei és egyházkormányzati tisztséget töltöttek be és nemcsak olvasták, hanem gyarapították is a magyar irodalmat.¹²⁷

A tótvázsonyi reformátusok – patrónusaiknak is köszönhetően – egy békés, szabályozott és rendezett egyházközséget tudhattak magukénak, és iskolával, templommal kizárólag csak ők rendelkeztek ekkoriban a faluban.¹²⁸

Kováts József gyermekkorában a református lelkészi hivatalt Somogyi István (1761-1783 között), majd Tamassa Ferenc (1783-1793 között), később, a nyugati egyetemeket is megjárta Naszályi János (1793-1807 között) töltötte be. A leglátványosabb gyarapodás Naszályi tevékenykedése alatt történt. Új hivatalába lépve gondja volt az egyházi épületek felújítására, tornyot emeltetett a templom elé (1793-94), s jól működő presbitériumot szervezett. 1793-ban a falu előljárói egyházi törvényeket is alkottak, amelyek részletesen szabályozták az egyházközség működését.¹²⁹ A helyi református iskola tanítója Kováts gyermekkorában: Barcza Mihály (1768-1789) majd később Tapodi Péter (1790-1797) volt.¹³⁰

Kováts egy olyan faluban tölthette el gyermekéveit, ahol egy református család fiaként jó esélye volt művelt nemesi családok pártfogásába kerülni, és megkaphatta az egyháztól és az iskolától mindazt a támogatást és tudást, amelynek segítségével később bekerülhetett a pápai református kollégium falai közé, még abban az esetben is, ha esetleg anyagi helyzete ezt nem

---

¹²⁶ Kazay Gábor (1763-1840) lett a második férje Oroszy Juliannának, aki 1793-ban vált el első férjétől, Pálóczi Horváth Ádámtól.

¹²⁷ HUDI, 2002, 11.

¹²⁸ A katolikus plébánia csak 1817-ben jött létre, a tótvázsonyi katolikus templom 1818-ban épült. Ekkor kezdődött csak meg a katolikus anyakönyvezés is. HUDI, 2002, 12.

¹²⁹ HUDI, 2002, 12.

¹³⁰ VERESS D., 1994, 61. Az adat csak részben származik Veress D. Csaba helytörténeti munkájából, mivel ő tévesen úgy véli, Barcza Mihályt Tóth József követte a tanítóskodásban. Munkájában 1789-1805 közé teszi Tóth szolgálati idejét, ezt azonban két másik forrás is cáfolja. Tóth csak 1798-ban kezdte meg munkáját Tótvázsonyban. Akárcsak Kováts, ő is pápai diák volt, minden bizonnyal ismerték is egymást. 1798-ban írta alá az iskolai törvényeket, neve mellett a tótvázsonyi rektorkodást említi meg. Lásd erről: KÖBLÖS, 2006, 775. A Pápai Református Gyűjtemények Levéltárának iskolai rektorokkal kapcsolatos online *Adattára* szerint 1800-ig maradt Tótvázsonyban. Őt váltotta Vári Szabó Sámuel (1800-1802), aki szintén pápai diák volt. (KÖBLÖS, 2006, 105.) Ugyancsak az *Adattárból* tudható, hogy Barcza Mihályt Tapodi Péter követte 1790-ben. (Kováts József ekkor 10 éves volt.) Az *Adattár* elérhetősége:

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1399&Itemid=84

tette volna lehetővé. Erre bizonyíték lehet az is, hogy Kováts idejében és az 1800-as évek elején is több tótvázsonyi ifjú tanult Pápán, nemesi és nem nemesi családokból egyaránt.¹³¹

A Kováts család tótvázsonyi életéről elsődleges források híján mindeddig nem sok derült ki, és az a csekély mennyiségű adat, amely egyelőre rendelkezésemre áll, sajnos nem teszi lehetővé, hogy Kováts gyerekkorának részleteiről beszámoljak. Ha nem kerülnek elő újabb, ezzel kapcsolatos források, ez valószínűleg így is marad.

Kováts egész életében tótvázsonyinak vallotta magát, mégis felmerül annak a lehetősége, hogy szülei és testvérei – ha voltak – nem maradtak egész életükben Tótvázsonyban. A település második, 1793 és 1837 között vezetett vegyes anyakönyvét – amely már születési, házasodási és halálozási bejegyzéseket is tartalmaz – szintén a pápai levéltár őrzi,¹³² és meglepő módon ebben már sehol sem található az édesapa, Kováts Sándor neve, illetve utalás a feleségére vagy a fiaira. A korábban vizsgált keresztelési anyakönyvvel ellentétben, amelyben neve – vagy legalábbis ez a név – többször is felbukkant, a későbbi anyakönyvben már egyáltalán nem szerepel.

Az új, vegyes anyakönyvet 1793-ban Naszályi János kezdte el vezetni, akinek a bejegyzései rendkívül alaposak voltak és a későbbi lelkészek is híven követték példáját. A keresztelési adatoknál nem csak az édesapák, de az édesanyák nevét is feljegyezte, és a keresztapák neve mellé odakerült a keresztanyák neve is. De a Kováts családra a keresztelési anyakönyvben sehol nem történik utalás. A halálozási bejegyzések között sincs adat se Kováts Sándorról, se feleségéről, se gyermekeikről, annak ellenére, hogy az anyakönyv viszonylag hosszú időt dokumentál. Az utolsó 1837-es bejegyzések idején a szülők – ha még éltek – már legalább 70 évesek voltak. (Előfordulhatott természetesen, hogy ennél magasabb életkort éltek meg.)

A házasulandók neveit átnézve sem akadtam olyan bejegyzésre, amely Kováts Sándort mint tanút, vagy valamely gyermekét kiházásító apát említi, így komolyan számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a család elköltözött a faluból. Hogy pontosan mikor, az egyelőre kérdéses. Amikor Kováts József 1795-ben felvételt nyert a pápai kollégiumba, még mindig tótvázsonyinak vallotta magát, sőt az 1807-ben született tanúvallomásában sem említi más települést származása helyéül.

---

¹³¹ Például Mészáros Ferenc 1793-tól, Mészáros János 1799-től. Ők ketten mindenképpen ismerhették Kovátsot személyesen is. Az 1800-as évek elején találhatunk diákokat a tótvázsonyi kötődésű Somogyi, Fábíán és Oroszi családokból is. Somogyi Benjamin (1802); Fábíán Gedeon (1810); Oroszy László (1819). Lásd erről KÖBLÖS, (szerk.) 2006, 190, 196, 199, 227, 424, 433, 467.

¹³² DREL III.252. 1.d.1.k *Vegyes anyakönyv 1793-1837. (A tótvázsonyi Református Egyházközség iratai, 1682-1981).*

Rendelkezünk még egy Tótvázsonyra vonatkozó adattal Kováts József egyik leveléből, amelyet 1806. szeptember 27-én írt. Ebben a következő kérdést teszi fel a levél címzettjének, Horvát Istvánnak:

Nem tudom 1804-be T. Vásonybol utasított Irasomat tettszett é venni?¹³³

Ebből tehát kiderül, hogy Kováts 1804-ben valamennyi ideig szülőfalujában, Tótvázsonyban tartózkodott. Az elveszett 1804-es levél hiányában, sajnos nem lehet tudni, hogy vajon a családját látogatta-e meg, vagy esetleg a család nevében régi ügyeket rendezett el, mint ahogyan azt sem ismeretes, rövidebb vagy esetleg hosszabb ideig tartózkodott-e ott akkortájt. Ha a szülők máshová költöztek is, a fiuk valószínűleg nem túl gyakran látogathatta őket iskolai tanulmányai idején, és a későbbiekben sem, amikor már rektorként, illetve segédlelkészként tevékenykedett. Ennek ellenére szülőhelye és gyermekévei minden bizonnyal meghatározó élményt jelentettek számára és büszke volt tótvázsonyi származására, amelyről talán akkor sem mondott le, ha időközben családja már máshol élt.

2.3 Tanulmányok: Veszprém(?) és Pápa

A 19. század elején keletkezett kéziratos életrajzok Kováts tanulmányainak következő állomásaként Pápát jelölik meg, ellentétben a század végén keletkezett lexikonbejegyzésekkel, amelyek szerint egy rövid veszprémi kitérő előzte meg a pápai diákéveket.¹³⁴ A veszprémi diákévekre – bármennyi lexikon-utalás is történt ezekre, – egyelőre nem sikerült meggyőző bizonyítékot találni.¹³⁵

A pápai kollégium iratai szerint Kováts 1795 áprilisában, alig tizenöt esztendősen kezdte meg tanulmányait Pápán, így Veszprémben csakis előtte tanulhatott és csupán néhány esztendeig. A város református iskolája hosszas, mintegy 65 évnyi szünet után, csak 1783-ban nyitotta

---

¹³³ OSZK Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

¹³⁴ A kéziratos életrajzokról már az előzőekben bővebben esett szó. A veszprémi tanulmányokat megemlítő lexikonokról szintén. Röviden ezek: *Uj Magyar Athenás*, 1882-1887, 235.; *A Pallas Nagy Lexikona*, X, 1895, 844.; SZINNYEI, 1899, 1295. Alapvetően megfigyelhető, hogy a 19. századi lexikonok még fontosnak tartják a veszprémi tanulmányokat megemlíteni, a 20. századra ez az információ eltűnik a lexikonbejegyzésekből. (Kivételesen: *Révai Nagy Lexikona*, 1915, 102; *Somogyi Helikon*, 1928, 100.) A pápai tanulmányokat szinte valamennyi lexikon számon tartja.

¹³⁵ Leginkább azért kell óvatosan kezelnünk ezt az információt, mert nagy valószínűséggel a lexikonkészítők ellenőrzés nélkül vették át az adatot a korábbi lexikonokból.

meg újra kapuit,¹³⁶ és csak ekkor sikerült a 300-nál is több református vallású családnak elérnie azt, hogy engedélyezzék számukra templomuk felépítését és a közös istentiszteleteket. Az 1790-es évek első felében – amikor esetleg Kováts József ott tanult – a veszprémi református közösség lelkésze Kocsi Horvát Sámuel (1783-1806 között) volt, a diákok tanítója pedig Fodor Miklós (1783-1799 között).¹³⁷ Mivel az iskola működéséről csak nagyon kevés információval rendelkezünk, Kováts veszprémi tanulmányainak megerősítése vagy cáfolata a későbbiek folyamán további kéziratári kutatásokat igényel majd.¹³⁸

Szerencsére Kováts pápai diákéveiről ennél jóval több adattal rendelkezünk.¹³⁹ Bár a kollégium nem rendelkezik egy egységes szerkezetű, az általunk vizsgált korszakot teljes egészében átfedő matrikulával, az egyes diáknévsorok segítségével mégis nyomon követhetők Kováts iskolaévei és előmenetele. A kutatás szempontjából az egyik legfontosabb forrásnak egy vegyes tartalmú, díszes bőrkötésű kötet bizonyult, amely a *Matricula Collegii Papensis* nevet viseli, és jelenleg *Felvételi könyv 1797-1850/51* cím alatt van nyilvántartva a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában.¹⁴⁰

Ez az irat számos adatot tartalmaz az egykori pápai diákokról: a felvételt nyert ifjak neveit, személyes adatait, teljes diáknévsorokat, a tanulók előmenetelével kapcsolatos feljegyzéseket, valamint a rektornak kirendelt diákok névsorát. A feljegyzések között megtaláljuk az iskola törvénykönyvét és az azt aláíró diákok neveit is. A *Felvételi könyv* rendszere nem egységes, mivel több kéz által íródott, többféle szempontrendszer alapján, és gyakran előfordult az is, hogy a korábbi bejegyzéseket további adatokkal egészítették ki a későbbiek folyamán.

---

¹³⁶ A veszprémi református egyház történetéről bővebben: THÚRY Etele, *A veszprémi református egyház története*, Budapest, 1893.

¹³⁷ THÚRY, 1893, 36-87.

¹³⁸ Azzal kapcsolatban, hogy vajon van-e esélye annak, hogy találok valamilyen listát a veszprémi iskola tanulóiról az adott időszakból, Hudi Józsefet, a pápai levéltár vezetőjét, és Jakab Rékát, az MNL Veszprém Megyei Levéltárának munkatársát is kérdeztem. Sajnos egyikük sem volt túl bizakodó ezzel kapcsolatban. 2018-ban megjelent egy konferenciakötet, amely foglalkozik a Veszprémi Egyházmegye múltjával, de sajnos csak a 16-17. századi történésekre koncentrálnak: *Folyamatosság és változás, Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*, szerk. KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, 2018 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 32). A nagyobb összefoglaló munkák pedig nem térnek ki olyan apró részletekre, mint az iskolai diákság névszerinti felsorolása.

¹³⁹ Mindez köszönhető a már korábban többször is említett, Köblös József által szerkesztett forráskiadványnak, amely a pápai kollégium diákjaival kapcsolatban közöl adatokat: *A pápai református kollégium diákjai 1585-1861*, szerk. KÖBLÖS József, Pápa, 2006 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9). Ez a munka nagy segítséget jelentett számunkra Kováts Pápan töltött éveinek kutatása során.

¹⁴⁰ A *Felvételi könyv* a levéltár I. 7. g. állagában található, anyaga négy részre tagolódik. Erről lásd bővebben: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 13-14.

Egy másik fontos forrásanyag a Kováts-kutatások szempontjából az a keményborítású, 114 oldalas könyv, amely az 1795-1799 közötti alumnus diákok névsorát, illetve a diákok pénztárának bevételét és kiadását tartalmazza, más egyéb adatok mellett.¹⁴¹

Ebben Kováts neve először 1795-ben tűnik fel, a Látzai Szabó József által készített alumnusi listában.¹⁴²

Látzai Szabó 1791-től volt a kollégium második professzora Márton István mellett, egészen 1805-ig.¹⁴³ A Történelmi-Nyelvészeti Tanszék professzoraként ő maga is jól ismerte és tanította Kovátsot. Feljegyzéseiből kiderül, hogy Kováts József 1795. április 23-án kezdte meg tanulmányait a kollégiumban.¹⁴⁴ A lista szerint 17-en iratkoztak be januárban, akikhez Kováts egymaga csatlakozott tavasszal, és még ugyanebben az évben további 5 diák iratkozott be, de ők csak a nyár vége felé, illetve az őszi időszakban.

Az ekkor mindössze tizenöt éves fiatal diák meglévő tudásával kapcsolatban csak találgathatunk. A kollégium oktatási szintje ebben az időszakban valahol a mai gimnázium és egyetem között helyezkedett el. Klasszikus formája a képzés egészét felölelte, alsó, középső és felső tagozata egyaránt volt. Alsó tagozatán elemi oktatás folyt, középső tagozata egy korabeli városi gimnázium tananyagához volt hasonló, felső tagozatán – amely a kollégium életének nehezebb időszakaiban időnként elég redukált lehetett¹⁴⁵ – filozófiai és teológiai tárgyakat oktattak.

Az iskola egyetemi végzettséget nem adott, így a tudományos fokozatok megszerzéséhez valamely külföldi egyetem látogatására is szükség volt.¹⁴⁶ A kollégium növendékei közé bármely életkorban, bármilyen tanultsági szinttel lehetett jelentkezni. A rektor feladata volt,

---

¹⁴¹ A könyv a kollégium könyvtárának kéziratárában található DREKK O.1026. szám alatt. Erről az iratról bővebben: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 16.

¹⁴² DREKK O.1026. 3-7. Lásd: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 918.

¹⁴³ **Látzai Szabó József** (1761-1828) református lelkész és tanár volt. Tanulmányait Kassán és szülővárosában, Sárospatakon végezte, majd 1789-ben külföldre ment, előbb Utrechtben, majd Göttingenben tanult. 1791-ben az újra éledő pápai kollégium hívta meg tanárnak. 1805-ben lett Lepsény lelkésze, majd 1807-ben Sárospatakra ment lelkésznek és a sárospataki kollégiumban tanított gyakorlati teológiát. Itt is halt meg 1828-ban. A *Prédikátori Tárházat* Fábián Józseffel közösen szerkesztette 1805-1808 között. Versek, tankönyvek írója.

¹⁴⁴ Találunk ugyan egy 1795. január 10-ei bejegyzést is ugyanitt, a „bejöveteli idő” megjelöléseként, de ezt a bejegyzést utólag áthúzták, így valószínűleg a későbbi dátum lehetett a pontos. Arra sajnos egyelőre nincs magyarázat, mi lehetett az oka annak, hogy Kováts csak három és fél hónappal később kezdte meg tanulmányait, mint diáktársainak többsége.

¹⁴⁵ A kollégium adászteveli korszakában (1753-1784) felső tagozat nem is volt, csak 1794-ben indulhatott újra. Az akkori két professzor (Mándi Márton István, Látzai Szabó József) által készített törvények csak 1794. november 2-án léptek életbe.

¹⁴⁶ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 28.

hogy felmérje a jelentkezők tudásszintjét, és megtudja korábban milyen iskolákba jártak a diákok, és mennyi ideig.¹⁴⁷

Kováts József tótvázsonyi és – lehetséges – veszprémi iskolaévei minden bizonnyal kellő alapot nyújtottak ahhoz, hogy már nem kellett az elemi oktatásban részt vennie. Ahogy arról már korábban szó esett, Kováts Barcza Mihály és Tapodi Péter tanítványa volt Tótvázsonyban, akik több éven át láttak el tanítói szolgálatot a jól szervezett református közösségben. Így valószínűleg arra is gondjuk volt, hogy a kezeik alól kikerülő, majd Pápán további tanulmányokat folytató diákok megfelelő alapokkal rendelkezzenek. A lehetséges veszprémi tanulóévek pedig csak tovább erősítik azt a feltevésemet, hogy Kováts elég felkészült volt ahhoz, hogy belépéskor már középfokú tanulmányokat folytasson a kollégiumban.

E feltevést igazolni látszik az a tény, hogy két évvel a pápai tanulmányok megkezdése után, egy 1797-ben készített listán Kováts neve már a teológus és filozófus diákok között szerepel, akik felső tagozatos tanulmányaikat végezték.¹⁴⁸

A felső tagozat megkezdéséhez Kováts Józsefnek tehát mindössze két évig kellett középfokú tanulmányokat folytatnia, annak ellenére, hogy ekkoriban a gimnáziumi képzés akár 5-6 év is lehetett.¹⁴⁹ A kollégiumban az 1730-50-es évektől – az adászteveli nehéz időszakot leszámítva – öt gimnáziumi osztály létezett (declinista, coniugista et comparista, grammatista, syntaxista, poeta), illetve 1785-től egy hatodik osztály is, a rétorok és logikusok osztálya. (Ők korábban valószínűleg a felső tagozathoz voltak sorolva.) Arról sajnos nincs adat, hogy Kováts pontosan mit tanult a gimnáziumi évek alatt, de a rövid, mindössze kétesztendő időszak arra enged következtetni, hogy Pápara érkezve a 15 éves ifjú már megfelelő latin tudással rendelkezett ahhoz, hogy ne okozzon gondot számára a középfokú oktatás felsőbb évfolyamaiba való azonnali bekapcsolódás. Az 1797-es teológus és filozófus diákok listáját átnézve látható, hogy a tanulók csaknem fele minimum 5 évig tanult a kollégiumban, mielőtt a felső tagozatba léphetett volna, és csak 20%-uk vett részt – köztük Kováts is – rövidebb, egy vagy két esztendeig tartó képzésben.

---

¹⁴⁷ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 30.

¹⁴⁸ DREL I. 7. g. *Pápai református gimnázium iratai. Felvételi könyv* I. kötet (1797-1850/51.), 3-11. Lásd: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 186.

¹⁴⁹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 33. Mindez csak megerősíteni látszik a veszprémi gimnáziumi éveket, és további kutatásokra ösztönöz ezzel kapcsolatban.

Kováts József pápai tanulmányai kapcsán egy másik kérdésre a válasz egyelőre még várat magára. Ki szorgalmazhatta azt, hogy Kováts ösztöndíjas/alumnus diákként felvételt nyerjen a kollégiumba?

A kollégiumba járó tanulók zárt társadalmat alkottak. Az egymás közötti hierarchiájukat két dolog szabta meg. Egyrészt számított az, hogy melyik osztályba jártak, de még ennél is fontosabb volt az, hogy milyen jótétemények és ösztöndíjak birtokosai voltak.

A Látzai Szabó-féle lista, ha nem is ad egyértelmű választ a fenti kérdésre, mégis tartalmaz némi információt ezzel kapcsolatban, hiszen a professzor nemcsak a diákok kollégiumba való belépésének és kimenetelének idejét jegyezte fel, hanem az alumnusok kasszájába történő befizetéseket és a pénzkivételeket is.¹⁵⁰

Kováts tanulóévei idején több alapítvány is támogatta a diákokat és maga az egyházközség is tartott 30 alumnust. Ebben az időben különbséget tettek az egyházközség támogatottjai, illetve a patrónusok és egyházmegyék ösztöndíjasai között. Az előbbieket alumnusokként, az utóbbiakat beneficiátusokként, jótéteményesekként emlegették. Az egyházközség természetben adta ki alumnumát, vagyis étkeztette támogatottjait és emellett készpénzt is juttatott, míg a beneficiátusok az iskola kasszájába befizetett pénzből lakhattak és tanulhattak a kollégiumban. Az egyház alumnumaira az egyházközség consistoriuma vette fel a diákokat a professzorok ajánlására, a beneficiátusokat pedig vagy a professzorok, vagy maguk a patrónusok. Az egyház alumnusainak saját vagyona, törvényei és külön számadáskönyve volt.¹⁵¹

Látzai Szabó listájának címe beszédesen kezdődik: *A' Pápai Reformáta Szent Ekkle'sia Alumnussainak Laistroma ....* Az 1795-ös belépő diákok között 20 társával együtt Kováts József neve is ott szerepel, így nagy valószínűséggel tanulmányainak egy részét, legalábbis az ellátását és a lakhatását az egyházközség finanszírozta. A számadáskönyvből kiderül, hogy Kováts beiratkozásának napján, 1795. április 23-án két forintot fizetett be az alumnusok kasszájába. Arról egyelőre nincsenek adatok, hogy ezt az összeget, illetve megélhetésének további költségeit egy patrónus ajándékozta-e neki, vagy maga a család gondoskodott-e a fiú taníttatásáról.

Az öt pontban kifejtett, Látzai Szabó által lejegyzett szabályok szerint minden belépő diáknak ekkora nagyságú összeggel (azaz két forinttal) kellett gyarapítania a kasszát, amelyből a

---

¹⁵⁰ DREKK O.1026. 3-7. Lásd: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 920-922.

¹⁵¹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 36-37.

kollégium gondoskodott a diákok „csészéjéről,” azaz ételhordó/tároló edényükről, illetve egyéb közös költségekről.¹⁵²

A befizetett összegből 15 krajcár akkor is levonásra került, ha egy diák rövid idő után úgy döntött, mégsem kíván a kollégium falai közt maradni. A diákok havi ételhordására két-két krajcárt számoltak fel minden hónapban. Ha pedig valamilyen kárt okoztak, azt is ebből az összegből fizették. Amikor 1797. január 12-én Kováts befejezte gimnáziumi tanulmányait, 1 forint 3 krajcárt kapott vissza a korábban befizetett összegből, azaz szűk két éves ott tartózkodásáért 57 krajcárt számolt fel a kollégium. Ha ebből levonjuk a kötelezően benmaradó 15 krajcárt, kiszámítható, hogy a fennmaradó 42 krajcár épp 21 hónapnyi étkeztetésnek felelt meg, amennyi idő szükséges volt számára a középfokú oktatás befejezéséhez.¹⁵³

A fennmaradó ösztöndíj felvétele és a neve melletti kilépésére vonatkozó bejegyzés azonban nem jelenti azt, hogy Kováts véglegesen elhagyta volna a kollégiumot. Kis Ernő szerint a tavaszi vizsgákat ekkoriban Gergely nap hetében tartották, azaz valamikor március 12-e táján, így aligha valószínű, hogy a gimnáziumi tagozatot befejező diákok – köztük Kováts is – ennél korábban távoztak volna.¹⁵⁴ Ami bizonyos, hogy 1797. május 22-én Kováts József neve újra ott szerepelt egy kollégiumi listán, a – már korábban említett – teológus és filozófus diákok között.¹⁵⁵ Elképzelhető, hogy ez a májusi lista nem a beiratkozás első napján készült, hanem csak hónapokkal később, mintegy rögzítéseként az akkori tanulóifjúság adatainak. Ha ez valóban így történt, akkor Kováts talán el sem hagyta a kollégiumot, hanem rögtön megkezdte felsőfokú tanulmányait a gimnáziumi évek után.¹⁵⁶ Sajnos ennek anyagi költségeiről, az esetleges befizetésekről nem rendelkezünk konkrét információval. Talán anyagi támogatásra ekkor már nem is volt szüksége, hiszen a filozófus és teológus diákok maguk is elegendő pénzt kereshettek ahhoz, hogy tanulmányaikat finanszírozni tudják.

A felsőfokú tanulmányok megkezdése nagy változást hozott a tanulók életében. A kollégiumi rendszer szerint ekkor váltak csak igazi diákokká, a coetus (a diákság önkormányzati

---

¹⁵² Az ételhordó edények „kopása” volt az, amit a diákoknak meg kellett fizetnie, nem pedig az étkezésüket.

¹⁵³ A krajcár mint váltópénz a 18. században jelent meg, 1754-ben vált fő váltópénzzé és 1892-ig volt forgalomban. 1857-ig 1 forintnak 60 krajcár felelt meg.

¹⁵⁴ Kis Ernő, *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Története 1531-1895*, Pápa, 1896, 114.

¹⁵⁵ DREL I. 7. g. *Pápai református gimnázium iratai. Felvételi könyv* I. kötet (1797-1850/51.), 3-11. Lásd: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 186-189.

¹⁵⁶ Kis Ernő könyvében részletesen bemutatja a pápai kollégium ezen időszakát is. Állítása szerint ebben az időben egy évben kétszer engedélyeztek a diákok számára iskolai szünetet: júliusban egy teljes hónapot, és további két hetet az őszi vizsgák után, szüret idején. Kis, 1896, 114. Ez alapján tehát az általam említett időszakban épp nem volt iskolai szünet.

szervezete)¹⁵⁷ teljes jogú tagjaivá, akiknek esküt kellett tenniük a kollégiumi törvények betartására, amit azzal is kifejezésre juttattak, hogy aláírták a törvénykönyvet. Filozófiát és teológiát tanultak, és azok, akik rektori, prédikátori, azaz egyházi pályára készültek, magukra öltötték a tógát is.¹⁵⁸ A törvénykönyvet kizárólag csak azok a diákok írhatták alá, akik előzőleg a lelkészek és az egyház patrónusai előtt nyilvános vizsgálaton megjelentek. Az 1797-es törvénykönyv szerint a jelentkezőknek előző iskolájukból bizonyítványt kellett hozniuk és csak ennek bemutatása után írhatták alá a törvényeket. Nagy valószínűséggel ezt a bizonyítványt Kováts még 1795-ben, gimnáziumi tanulmányai megkezdésekor bemutatta, így ekkor már, a pápai kollégium régi diákjaként ilyen papírra nem volt újból szüksége.¹⁵⁹

Pápan a felsőfokú oktatás csak néhány évvel korábban indult újra, a kollégium két energikus professzorának, Mándi Márton Istvánnak és Látzai Szabó Józsefnek köszönhetően. 1793-ban nekik sikerült elfogadtatniuk az egyházközséggel az akadémiai tagozat létrehozásának tervét, majd az 1794-es nyári vizsgákat követően Márton István felvette az első hallgatókat a felsőbb tudományok hallgatására. Egy évvel később született határozat arról, hogy a filozófiai és teológiai tanulmányok három éves képzés keretén belül folynak majd és 1796-ban az egyházkerületi gyűlés ezt el is fogadta. (1805-től a Teológiai Akadémia 4 évfolyamos lett.)¹⁶⁰ E fontos lépéseket követően a kollégium szerkezete ismét teljessé válhatott, és ezek után már könnyebben megtörténhetett a kollégium egyházkerületi anyaiskolaként való elismertetése is.¹⁶¹

Az ekkoriban Pápan tanuló ifjúság tehát abban a szerencsés helyzetben volt, hogy továbbtanulásuk végett nem kellett az ország távolabbi részeibe, Debrecenbe vagy Sárospatakra vándorolniuk, hanem folytathatták megkezdett tanulmányaikat Pápan, a kollégium jól ismert falai között. Ez nagyban növelte annak az esélyét, hogy a felsőbb tanulmányok befejezése után rektorként, majd néhány éves tapasztalatszerzés után esetleg prédikátorként is állást találjanak egy-egy dunántúli településen. Sokuk számára – megfelelő anyagi forrás híján – az egyetlen esélyt a továbbtanulásra kizárólag Pápa jelenthette, hiszen dunántúliként legtöbbjük csak itt kaphatott egyházi támogatást vagy patrónusi ösztöndíjat.

---

¹⁵⁷ Magyar elnevezése: Deáksági Társulat volt.

¹⁵⁸ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 33.

¹⁵⁹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 34.

¹⁶⁰ Lásd erről: *Félezer év, A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi évkönyve*, szerk. HUDI József, MEZEL Zsolt, Pápa, 2000, 14.

¹⁶¹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 35-36.

Felmerül a kérdés, vajon Kováts József folytatta/folytathatta volna-e tanulmányait más református kollégiumban, ha nem indult volna újra a felsőfokú képzés Pápán épp ekkoriban.

A már említett 1797-es teológus és filozófus diákok listája érdekes adatokkal szolgál azzal kapcsolatban, kikkel is tanult együtt Kováts ez alatt a néhány esztendő alatt, és milyen életút is várt rá az iskola befejezése után. A mintegy 67 fős diáktársaság jó része már korábban megkezdte tanulmányait a kollégiumban, legtöbbjük 1790-95 között iratkozott be, így Kováts, a régi tanulótársakkal együtt, már egy ismert közegben kezdhette meg új típusú képzését.¹⁶² Legtöbben Veszprém (19), Komárom (12), Vas (7), Somogy (5), Pest (5), Fejér (4) vármegyéből érkeztek, de tanult itt néhány diák Zala (2), Szabolcs (2), Csongrád (2), Abaúj (2), Győr (1), Pozsony (1), Sopron (1), Heves (1), Bihar (1), Bars (1) vármegyéből is.¹⁶³

A Veszprém vármegyei Tótvázsonyból Kováts József egyedüli diákként kezdte meg felsőbb tanulmányait a kollégiumban.

A diákok származásával kapcsolatban sajnálatos módon nem maradtak fenn adatok. A listát készítőknél csak arra volt gondjuk, hogy a beiratkozottak neve után az édesapjuk nevét is feljegyezzék,¹⁶⁴ foglalkozásukat azonban csak abban az esetben írták be, ha prédikátorok voltak. Összesen csak 11 erre utaló feljegyzés fordul elő az iratban, amiből látható, hogy nem feltétlenül csak egyházi személyek szánták fiaikat egyházi pályára.¹⁶⁵

Ami azonban ennél is érdekesebb lehet számunkra, az nem más, mint a végzett diákok életének további alakulására vonatkozó utólagos bejegyzések. Kivétel nélkül minden diák neve mellé feljegyezték az ezzel kapcsolatos információikat, tehát nagy valószínűséggel ez komolyan érdekelte a pápai kollégium tanárait. (A lista ezen részéről a későbbiekben esik még szó.)

A néhány éves képzés nem jelentette azt, hogy a diákok állandóan az iskola falai között töltötték napjaikat. A kollégium fenntartását épp ekkoriban vette át az egyházkerület, és az

---

¹⁶² Akadtak persze olyanok is, akik még ennél is korábban kezdték tanulmányaikat a kollégiumban. Nyolc név mellett pedig nem szerepel évszám (Kováts József is közéjük tartozik), így velük kapcsolatban nehéz bármilyen megállapítást is tenni.

¹⁶³ Egy diák neve mellett nem szerepel a vármegye, valószínűsíthető, hogy ő Veszprém vármegyéből származott.

¹⁶⁴ Kováts neve mellett sajnos ez az adat is hiányzik, mivel a lista egy lapjának nagy része hiányzik. Több diákkal kapcsolatos adat is csak Köblös József utólagos következtetése.

¹⁶⁵ Egyetlen esetben tettek kivételt, Fáy Lajos és Fáy Ferenc pápai diákok esetében. Édesapjuk Fáy Ábrahám abaúji főszolgabíró, majd a tiszántúli kerületi tábla ülnöke és királyi tanácsos volt. Az ő neve mellé feljegyezték foglalkozását is (*districtualis assessor*), mivel magas rangú személynek számított. (ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Tarantus Kiadó, Győr, 2012, 161, 202.

Érdekes adat, hogy pápai származású diák ezen az iskolai szinten mindössze csak négy volt 1797-ben.

iskola a gyülekezetek rendszeres adakozásának, a jötevők adományainak köszönhető működését. Az adományok (például gabona, bor) begyűjtése és beszállítása komoly szervezőmunkát igényelt, amelyből a felsős diákoknak is ki kellett venniük a részüket. Nagyobb egyházi ünnepeken pedig a kollégium legátusokat küldött ki a gyülekezetekbe prédikálni, amiért cserébe pénzadományt kapott az iskola és a prédikációt mondó diák egyaránt.¹⁶⁶ Ez az anyagi forrás is segíthette Kováts további tanulmányainak finanszírozását, hiszen teológus diákként nagyon valószínű, hogy neki is részt kellett vennie az ilyen típusú utakban.

A kollégiumban más jellegű munkák is vártak a tanítványokra. A *docendo discimus* (tanítva tanulunk) elve alapján a felső tagozat diákjaiból kerültek ki a rektor munkáját segítő tanítók, azaz a *praeceptorok*, akik kétféle munkát láttak el. Egyrészt magántanítóként korrepetálták a fiatalabb diákokat, másrészt osztálytanítóként rendes tantárgyakat tanítottak az elemi, vagy a gimnáziumi osztályokban egy teljes éven keresztül. Természetesen ez utóbbi feladat nagyobb megtiszteltetéssel és felelősséggel is járt, ugyanakkor egyfajta kötelezettséget is jelentett számukra. Az osztálytanítók kaptak ugyan járandóságot, de az is előfordult, hogy munkájukat ellenszolgáltatásként végezték valamely ösztöndíjért cserébe.¹⁶⁷

Nagy valószínűséggel létezett nyilvántartás arról, hogy ki kapott tanítói állást Kováts idejében, de pontos listák csak 1806-tól maradtak fenn.¹⁶⁸ E később keletkezett listákból arra következtethetünk, hogy egy-egy felsőbb éves diáknak magántanítóként akár 5-10 fiatalabb diák munkáját is figyelemmel kellett kísérnie egy teljes tanéven keresztül, és ez alól Kováts sem lehetett kivétel. Az viszont bizonyos, hogy osztálytanító nem lett belőle, mert neve mellett nem szerepel erre való utalás sem a már korábban vizsgált 1797-es listában, sem a későbbiekben. Számos más diák neve mellett olvasható erre vonatkozó megjegyzés, ami azt bizonyítja, hogy ha lett volna ilyen megbízatása, azt mindenképpen feljegyzésre méltónak találták volna.

A diákok számára volt még egy lehetőség arra, hogy kipróbálják a tanítást és pénzt is keressenek. Tanulmányaik megszakításával elmehettek egy kisebb falusi iskolába rektornak, vagy egy gimnáziumba segédtanítónak is. A kollégium partikulahálózata épp ezekben az években bővült jelentősen, és a kiküldött rektorok száma is megnövekedett. (Erre már csak azért is szükség volt, mert a diákok száma is jócskán gyarapodott az 1790-es évek végére.)

---

¹⁶⁶ HUDI, MEZEI (szerk.), 2000, 12-13.

¹⁶⁷ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 42.

¹⁶⁸ Ilyen lista az 1806 és 1832 közötti időkből maradt fenn, *Priváták protocolluma* címmel. Ezekben feljegyezték a tanítók és tanítványaik neveit is. Lelőhelye: DREL I. 7. v. Közli: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 961-1012.

Bár minden egyes évről nem rendelkezünk adatokkal, az tudható, hogy 1797-ben 43 diák látott el rektori feladatokat, többségük Veszprém vármegyében (5), illetve a dunántúli egyházkerületekben (Fejér, Győr, Komárom, Pozsony, Somogy, Vas, Zala) (33), néhányan pedig távolabb, Pest (1) és Tolna (4) vármegyében.¹⁶⁹

2.4. A felsőöri tanítóskodás időszaka

Kováts József első rektori kiküldetésére valamikor 1800-ban került sor, de a pontos dátum a rektori névsorból sajnos nem derül ki.¹⁷⁰ Az 1800 és 1828 között keletkező névsor rendkívül precízen adja meg a rektori kiküldetések kezdetét, de éppen Kováts az, akinek neve mellett nem szerepel ilyen jellegű információ. A névsorban a neve fölött található diákról, Sarlos Györgyről tudható, hogy 1800. március 14-én hagyta el a kollégiumot, a listán utána következő Németh Sándor pedig 1800. december 7-én távozott. Kováts esetében a dátum helyén mindössze egyetlen vonal található, ami jelentheti azt, hogy ő is március 14-én kelt útra, akárcsak a névsorban felette lévő diák, de utalhat arra is, hogy nem tudták pontosan megállapítani rektori munkájának kezdetét. Ezen információ hiánya leginkább azért bosszantó, mert Kovátsot leszámítva, kivétel nélkül minden diák neve mellett szerepel dátum, még abban az esetben is, ha egy adott napon több diák is aláírta a kötelezvényt.

További bizonytalanságra adhat okot az, hogy a már korábban vizsgált teológus és filozófus diákok névsorában Kováts felsőöri rektori tevékenysége kapcsán az 1801-es dátum szerepel.¹⁷¹

A pápai kollégium dokumentumaiból tehát nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy pontosan mikortól volt Kováts segédtanító Vas vármegyében, így más forrásokban kell erre a választ keresni.

A róla készült kéziratos életrajzok sem közlik a felsőöri időszak pontos dátumát, belőlük csupán annyi derül ki, hogy Kováts egy ideig Felsőőrben volt rektor, majd újra visszatért a kollégiumba:

---

¹⁶⁹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 48.

¹⁷⁰ A rektori névsort ugyancsak a Felvételi könyv tartalmazza. DREL I. 7.g. Felvételi könyv I. kötet (1797-1850/51.) A rektóriákra kiment diákok aláírása a 299. oldalon található kötelezvény szövege után következik. A listát közli: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 1019-1038.

¹⁷¹ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 189. A pontos szöveg: „*Előbb Felső Őri 1801, Pátkai Rector 1802.*” Ugyanakkor az 1798-as aláíró könyvben neve mellett ismét az 1800-as dátum van feltüntetve, mint felsőöri rektori időszak. KÖBLÖS (szerk.), 2006, 777.

Pápára vitetvén tanulás végett, minek utánna ott Togátus Deákká lett volna, ki ment Örbe Rectornak, a' hol esmeretessé tette magát felséges versei által. Innen, érezvén magába a Sz[ent] tüzet melly őtet a merdek Pindus meg hágására hevítette, vissza ment ismét Pápára [...]¹⁷²

A 19. századi lexikonok egyáltalán nem említik meg a felsőőri tanítóskodást – és ebből kifolyólag a későbbiek sem –, úgy tűnik tehát, hogy ez az életrajzi adat teljesen elkerülte a bejegyzéseket készítő figyelmét.

A felsőőri időszak behatárolásához érdemes az ekkoriban született Kováts-verseket is megvizsgálni, amelyekre a fenti életrajzi részlet is utal. Annak ellenére, hogy Kováts-tól alig maradt fenn saját kezűleg írt, életére vonatkozó feljegyzés, autográf versgyűjteménye segítségével viszonylag jól beazonosítható életének ezen időszaka.¹⁷³ Bár a kötetet csak 1803. augusztus 6-án, Pátkán kezdte el írni, az mégis látható, hogy nem csak az ez után született versei kerültek bele a gyűjteménybe, hanem korábbi alkotásai is. A kutatás szempontjából nagyon szerencsés, hogy Kováts általában nem mulasztotta el a versek születésének dátumát is feljegyezni az egyes költemények mellé.¹⁷⁴

A kéziratos verseskötet születése valószínűleg annak volt köszönhető, hogy Kováts ekkorra már fontosnak tartotta verseinek egybegyűjtését. Anélkül, hogy a verseskötet elemzésébe bocsátkoznánk – amit majd a későbbiekben részletesen megteszek, – a benne lévő versek segítségével viszonylag jól behatárolhatjuk a felsőőri rektorkodás időszakát, annak ellenére, hogy a kötet a költeményeket nem időrendi sorrendben tartalmazza, illetve, hogy az egyes bejegyzések között időnként több hónap is eltelt. Az 1800-ban írt versek három külön szakaszban kerültek be a gyűjteménybe, közrefogva néhány később készült alkotást. Az ekkor született versekből egyszerre általában többet is bemásolt a szerző, és – egy évköszöntő időverset leszámítva – ezek a költemények mind március 30-a és november 3-a között íródtak.

A 19 költemény legtöbbje tavasszal és kora nyáron született, májusban (9 vers), illetve júniusban (4 vers), az ez előtti és utáni időszakból mindössze 3-3 költemény található ugyanebből az évből. Az autográf kötet hét év költői termését őrzi, kicsivel több mint 50 verset, amelyek közül 19 épp akkortájt született, amikor Kováts József felsőőri szolgálatát

---

¹⁷² OSZK Oct. Hung. 696, 91b. A részletet Sebestyén Gábor kéziratából vettem, de tartalma több más kéziratban őrzött életrajzzal is megegyezik.

¹⁷³ Az autográf verseskötet: Csurgó K 205.

¹⁷⁴ A legtöbb vers esetében ezt megtette, de sajnos nem mindegyiknél.

tölthette. Tavaszi, nyári versei a természet szeretetét, közelségét és a szerelmi vágyakozást idézik, így akarva akaratlanul is arra a következtetésre juthatunk, hogy e versek inkább születhettek Felsőőrön, mint a pápai kollégium szigorú falai között.

Kováts minden bizonnyal korábban is írt már verseket iskolai feladatként, de azokkal kapcsolatban egyelőre semmiféle adattal nem rendelkezünk, így a felsőőri időszak különösen fontos periódusnak tekintethető a fiatal diák költővé válásának folyamatában. E 19 verset megvizsgálva egy olyan adatra bukkanhatunk, amely még inkább meggyőzhet bennünket a versek felsőőri keletkezésével kapcsolatban: egy 1800. július 6-án született vers címe: *Vas Vármegyébe*, amit egy bizonyos Sz. Zsófia nevű hölgy ihletett.¹⁷⁵ Bár a versben említett hölgyről a nevéen kívül más nem derül ki, Vas vármegye említése csakis Felsőőr vonatkozásában értelmezhető.

Az 1800-ban készült rektori névsorra – a fentiek fényében – újra visszatérve, az 1800. március 14-ei dátum, mint a felsőőri rektorkodás kezdete tűnik tehát valószínűnek, még akkor is, ha Kováts neve mellett ezt nem tüntették fel egyértelműen.

A kollégiumban a rektori kiküldetés helye nagyon fontos volt a diákok számára. A jó magaviseletű és kiválóan tanuló diákoknak jó esélye volt arra, hogy egy nagyobb, gazdagabb református gyülekezethez kerüljenek és jobb körülmények között végezhessék munkájukat, mint kevésbé szorgalmas vagy tehetséges társaik. A felsőőri református egyházközség – bár a pápai kollégiumtól messze eső hely volt – jelentős református központnak számított ekkoriban. A ma Ausztriához tartozó, nagy múlttal rendelkező Felsőőr – mai nevén Oberwart – területére még az Árpád házi királyok telepítették az első magyarokat, akiknek feladata elsősorban a határok védelme volt. A kismemesi paraszti családok adómentességgel és fegyverviselési engedéllyel rendelkeztek. Az egykori falu – ma már város – református gyülekezete az egyetlen, amely a reformáció óta megszakítás nélkül napjainkban is fennáll Ausztriában. Az ellenreformáció idején sem tudták őket a katolikus hitre kényszeríteni, még annak ellenére sem, hogy templomukat 1673-ban német zsoldosok erőszakkal elfoglalták és katolikussá nyilvánították. Közel száz évig a gyülekezet egy fatemplomban tartotta istentiszteleteit, amely az 1681-es soproni országgyűlés végzése szerint, mint artikulás templom, a messze kiterjedő vidék számára az egyetlen megengedett istentiszteleti hely volt. II. József türelmi rendelete előtt tíz évvel a gyülekezet kiharcolta magának a jogot, hogy a ma is álló – Ausztria legrégebbi protestáns – templomát megépíthesse (1770-1772 között).¹⁷⁶

---

¹⁷⁵ A vers autográf kézirata: Csurgó, **K 205**, 47-50. f.

¹⁷⁶ Az adatok a felsőőri református egyház honlapjáról valók. <https://www.ref-kirche-oberwart.com/hu.html>

A kollégium 1797-ben, a rektori hálózat bővítésekor küldött először rektort a Vas vármegyei falvakba, a korábbi tanítók más kollégiumokból, főleg Debrecenből és Sárospatakról érkeztek. 1797-től azonban, amikor a pápai iskola az egyházkerület kollégiumává lett, egyre gyakoribbá vált a pápai diákok alkalmazása, sőt 1806-tól kezdve csak onnan kérhettek tanítót maguknak a gyülekezetek.¹⁷⁷

Felsőőrön az első pápai diák Almási János volt, aki 1797-től 1799-ig látta el tanítói feladatát, majd egyéves távollét után, 1801-ben újra visszatért, és egészen 1815-ig tanította a református közösség gyermekeit.¹⁷⁸ Kovács tehát 1800-ban Almási Jánost váltotta a tanítói munkában és nem egészen egy esztendeig maradt ott.

A tanítónak kirendelt diákoknak minden esetben fogadalmat kellett tenniük:

A pápai collegium eránt, amelynek kebelében nevelkedtem s akitől ezen mostani szerencsém vettem, tartozó háladatossággal leszek, annak mindenekben becsületét, hasznát jó lélekkel oltalmazom és előmozdítom.¹⁷⁹

Erről értesítették a befogadó gyülekezetet, hozzátéve azt, hogy:

[...] és ha ezen fogadásával magát ellenkező módon fogja viselni, nemcsak hatalmat adunk, hanem kérjük is egész bizodalommal a szent eklézsiát, hogy őtet, mint anyaoskolója, becsülete, boldogulása ellen s tanítóinak gyalázatjára járó ifjat megfenyítse, vagy vétségéhez képest fél időn is minden fizetés nélkül, hivataljából kivetesse, – s amely esetre mi mindenkor nálánál becsületesebb ifjúval fogunk szolgálni. Ha pedig, amint inkább reményljük, ezen fogadástétele szerént hivatalának eleget tesz, úgy mi őtet, mint nagyobbra készülő jóreménységű ifjat a szent eklézsia munkás szeretetébe alázatosan ajánljuk.¹⁸⁰

E fogadalomból és a gyülekezethez kiküldött értesítésből kitűnik, hogy a tanítók boldogulása nagyban függött attól, hogy hová kerültek. Jó vagy rossz dolguk egyaránt függött a

---

A felsőőri református egyház történetéről lásd még: GUETH Sándor, *A felső-őri evangélikus református egyház története*, Szombathely, 1873.

¹⁷⁷ PATAKY László, *Az őrségi református egyházmegye története*, Szabad Tér Kiadó, 1992, 146.

¹⁷⁸ **Almási János** (később Almási Barabás János néven) 1797-1799, illetve 1801-1815 között végezte tanítói munkáját Felsőőrön. A kollégiumi bejegyzések szerint Vésztőről származott. Neve szerepel az 1795-ben teológiát és filozófiát tanuló ifjak között. KÖBLÖS (szerk.), 2006, 185. 1816-ban compossessor (közbirtokos) lett Felsőőrben, tehát nem hagyta el a falut, csak a tanítói szolgálatát gazdálkodásra cserélte.

¹⁷⁹ PATAKY, 1992, 146.

¹⁸⁰ PATAKY, 1992, 146.

gyülekezet lelkészétől, az eklézsia vezetőitől és a gyermekek szüleitől, így a jó viszony ápolása az egész közösséggel szükségszerű volt, ha maradni akartak.

A tanítók élete azonban nem mindig volt egyszerű. A tanítólakás ezekben az időkben még nagyon szegényes volt, és rendszerint az iskolaépület egy külön kis szobáját jelentette, a tanterem mellett. A rektori fizetés kevés volt és bizonytalan és súlyos anyagi kárt jelentett, ha nem volt elég tanítványuk, mert díjazásukat elsősorban a szülőktől kapták. Hidegebb hónapokban szinte lehetetlen volt a gyermekeket beiskolázni a távolabbi falvakból, épp ezért a tanítók gyakran változtatták helyüket a jobb megélhetés reményében.¹⁸¹

A felsőőri gyülekezet, mint artikuláris hely, viszonylag nagynak számított a 18-19. század fordulóján – egy 1799-ben készített lista szerint – 1148 tagja volt a református közösségnek, akik között valószínűleg jó néhány gyermek is akadt.¹⁸² Ennek fényében akár azt is gondolhatnánk, hogy Kováts számára ez a kiküldetés egyfajta jutalom volt a pápai kollégium részéről, és talán a professzorok maguk is ekképp vélekedtek, amikor oda küldték őt.

A valóság azonban egészen más volt. Az új paplak ugyan 1784-re elkészült, de az iskolának ekkor még csak egy fából készült, elavult épület adott otthont, ami nem könnyítette meg a tanító mindennapjait.¹⁸³ A legnagyobb gondot azonban mégsem ez, hanem a diákok alacsony száma jelenthette az oda érkező fiatal rektor számára, legalábbis ez derül ki a Pápai Egyházmegye 1790-1822 között vezetett egyházlátogatási jegyzőkönyvéből.¹⁸⁴ Néhány évnyi anyagot áttekintve világosan kitűnik, hogy leginkább ezzel a problémával küzdöttek akkoriban a felsőőri tanítók, nemcsak Kováts József, de elődei, Kováts Ferentz és Almási János is. Példaként egy feljegyzés 1790-ből, Kováts Ferentz iskolamester idejéből:

Oskola Mester Kováts Ferentz ellen az a' panasz hogy a' gyermekeket nem tanítja de ez hejtelen panasz, mivel nints a' kit tanittson, nem járattatván a' Szülek oskolaba gyermekeiket.

Az elöljáróknak es azok által a' kösségnek serio injungaltatott, hogy a' gyermekek feljártatására és az oskola gyarapitasara nagyobb gondjok légyen.¹⁸⁵

---

¹⁸¹ PATAKY, 1992, 147.

¹⁸² Az adatot közli: GUETH, 1873, 15.

¹⁸³ Az új épület 1802-ben készült csak el, így annak előnyeit Kováts már nem élvezhette. Lásd: GUETH, 1873, 9.

¹⁸⁴ **DREL II. 35.k.1.** *A pápai egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve 1790-1822.* Felsőőr ekkoriban (1709-től) a Pápai Egyházmegye ellenőrzése alá tartozott, épp ezért az egyházlátogatásokat ennek az egyházmegyének az esperesei végezték. Csak 1808-ban alakult újjá az Őrségi Egyházmegye. (Továbbiakban: **DREL II. 35.k.1.**)

¹⁸⁵ **DREL II. 35.k.1.** 1790. október 8-ai bejegyzés. (p. 9.)

Ugyanez a probléma gyakran felmerül a későbbiekben is, 1791-ben és 1794-ben szintén a kevés diák miatt panaszkodik az egyik tanító, és persze az ebből fakadó alacsony bérezésre.¹⁸⁶ Egy 1798-as bejegyzéséből pedig kiderül, hogy Almási János a kevés járandóság miatt komolyan fontolgatta, hogy elhagyja az iskolát, annak ellenére, hogy a falu elöljárói elégedettek voltak vele:

Az o[skola] mester ellen [...] nem panaszkodnak, sőt szeretik és hallván tőlök butszuo szavát arra az okra, hogy tsekély a' Conventiója¹⁸⁷, erőssen marasztyák, de nem akar maradni különben 's nem is marad meg, hanemha Conventioját megnevelik, és mellette Praeceptort is tart az Ekklesia.¹⁸⁸

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv Felsőőrre vonatkozó sorait olvasva nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a látogatások mindig az aktuális eseményeket és a pillanatnyi hangulatot rögzítették, amikor a falu vezetősége vagy elégedett volt a lelkésszel és az iskolamesterrel, vagy éppen nem. Jól mutatják ezt az 1793 és 1805 között tevékenykedő felsőőri prédikátorral, Nagy Sámuellel kapcsolatos bejegyzések is. A felsőőri elöljárók időnként a legnagyobb elismeréssel szóltak a munkájáról, máskor viszont megrótták barátságtalan természeté miatt, sőt előfordult az is, hogy kötelessége elmulasztásával vádolták meg, vagy épp úgy vélték, túl sok tűzifát használ. Az is megesett, hogy néhány haragosa szerette volna őt elmozdítani prédikatori hivatalából. Megítélése szinte évről évre változott. Ugyancsak ez volt jellemző az iskolamesterekkel kapcsolatban is: Kováts Ferentzet kezdetben elfogadták, de néhány év után a tanítónak olyannyira megromlott az eklézsiával való viszonya, hogy ő maga kérte, helyezték máshová, Almási János képességeivel, szorgalmával és hatékonyságával pedig szinte majdnem minden évben elégedetlenek voltak az elöljárók, ennek ellenére marasztalták, amikor ő menni akart.

Kováts József felsőőri munkájáról mindössze egyetlen feljegyzés maradt fenn, 1800. november 23-áról, ami bár rendkívül hasznos információkat tartalmaz számunkra, mégis hiba volna, ha Kováts több hónapos rektori munkájára következtetnénk belőle. A fenti példák felsorolását épp emiatt is tartottam szükségesnek.

---

¹⁸⁶ Az iskolába járó gyermekek alacsony létszáma még 1814-ben is probléma volt. Az akkori adatok szerint 1253 református hívő tartozott a gyülekezethez, ennek ellenére mindössze 11 fiú és 15 lány járt iskolába. Az adatot közli: GUETH, 1873, 15.

¹⁸⁷ járandósága

¹⁸⁸ DREL II. 35.k.1. (p. 121-122.)

Ha a márciusi munkakezdésre vonatkozó elméletem helyes, akkor Kováts a novemberi bejegyzés idején már több mint nyolc hónapja élte a vidéki iskolamesterek életét és végezte több-kevesebb sikerrel feladatát. A bejegyzés szerint a tiszteletes, Nagy Sámuel nem panaszkodott rá – igaz, épp neki is az ellene felsorolt vádak ellen kellett védekeznie, – a falu vezetősége viszont annál inkább. A bejegyzést – a könnyebb megértés végett – teljes egészében közlöm, de a dolgozatban csak a Kovátsra vonatkozó – vastagon szedett – részekkel foglalkozom.

d.23.Nov.F[első]Őrben Pred[ikátor] Tiszt[eletes] Nagy Sámuel. O[skola] Mester, Kováts Jó'sef.

Bejöttek az Ekklesiából Benkő Márton, Méts István Curátor, Méts Mátyás Egyházi, Balikó Ferentz, Zámbo Mihály, Kelemen János, Siskó Mátyás, Imre István, Bötskőr János, Benkő János, és mások nagy számmal. Ezek más Prédikátort kívánnak magoknak ezeken az okokon 1, mert sok tüzi fát égett el. 2, egy ember meghalván nem akart Prédikációt különben felette tartani hanem ha elébb megfizetnek érette. 3, a' Curator a Parochialis Háznál akart számot adni, de a' Tiszteletes nem engedte meg. azután N[em]z[e]tes Szita László Úr Hazánál adván számot itt a' számadason nem jelent meg Ad primu[m] azt feleli Tiszteletes Uram, h[ogy] azt a' fát sem égeti el, amit kellene a' szokás szerént esztendőnként néki bé vinni. Hanem hogy a' Curator a' tüzi fáért szollongattya ez az oka: mert nem viteti mindenekkel se tüzi fát: némelly visz: sok pedig tellyeseggel nem. Ez illyenikre nints gondja. Szükséget is lát az illyenek miatt a' tüzifából. Javasoltatott ezen panasznak el-hárítására h[ogy] öl szám szerent fizessék a' Tiszt[eletes] Predikátornak a' tüzi fát. Ad secundum feleli Tiszteletes Uram nem igaz a' Vád. Meg is tettett abból: mert az az úr ki az Ekklesia Gyűlésében azon vádolást a' Curator szájába adta, nem jelent meg a' Parochiánál. Ad tertium azt mondja Tiszteletes Uram: Nem is lehetett akkor a' Parochiánál számadást tartani; mivel a Tiszteletes Asszony szinte akkor feküdt gyermekágyat. Szita Ur Házához pedig nem hivattatott. NB., Gondolni lehetett h[ogy] ezen vádoknak készítője Balikó Ferentz volt: mert midőn ezen okok nem ítéltetnének elégséges fontosságúaknak a' Tiszteletes Predikátor ezen Ekklesiából való el vételére, nagy indulattal minden köszönés nélkül előlünk el ment. – **Az O[skola] Mesterre is panaszkodnak, azt mondják az oskolával nem gondol, most sints Tanitványa. Miolta az insurrectio fel állott mindég megy katonának, De Hadnagyságot kér, nem tudgyák el kapja e' vagy nem? – A' Tiszteletes Úr bajját nem említette volna, hanem az ellene tett vadokkal exacerberatur.¹⁸⁹ Az O[skola] Mester sem hoz elő semmi panaszt. Hanem negligentiája¹⁹⁰ szemére vettetvén hannya veti magát, nyakasan felelget.¹⁹¹**

---

¹⁸⁹ feldühödött, elkésértetett

¹⁹⁰ hanyagsága

¹⁹¹ DREL II. 35.k.1. (p. 154-155.)

A viszonylag részletes jelentésnek mindössze néhány mondata vonatkozik csak Kovátsra, alakja mégis megelevenedik szemünk előtt. A vele kapcsolatos források szűkszavúsága, ellenőrizhetetlensége vagy éppen égető hiánya miatt, egy-egy ilyen mellékesnek tűnő feljegyzés hatalmas értékkel bír, amikor életének apró mozzanatait próbáljuk rekonstruálni és azokból valamiféle képet alkotni róla.

Az alig 20 éves ifjú tehát diákihiánnyal küzdött a tél közeledtével, de azt nehéz megítélni, mennyire lehetett ez az ő hibája, és mennyiben a szülőké, akiknek hanyagsága folyamatosan előkerült már a korábbi beszámolókból is. Az, hogy „az iskolával nem gondol,” a korábbi tanítókkal kapcsolatban is gyakran felmerült vádként, Kováts Ferencz szemére például azt vetették, hogy túl sokat jár a len-kereskedésben, ahelyett, hogy az iskolával törődne. Egy alkalommal a diákok kikérdezése után feljegyezték róla, hogy:

[...] rest a' tanításban, a' melly hogy igaz legyen, oskolája meg mutatta: mert egyetlen egy gyermekén kívül több semmit sem tudott.¹⁹²

Almási Jánosnál is gyakran előfordult hasonló panasz, 1799-ben nehezményezték, hogy munkálkodása nem látszik meg a gyermekeken, 1801-ben a következőt jegyezték fel:

Valosággal pedig nagy panasz lehetne ellene, hogy rossz iskolát tart.

1802-ben pedig ezt:

Az O[skola] Mesterrel meg elégszik az Eklésia, ámbár semmi nyoma nem tetszik szorgalmatosságának Tanítványi körrül.¹⁹³

Mindezek alapján Kováts József elmarasztalását legalább háromféleképpen értelmezhetjük. Egyfelől nagyon is elképzelhető, hogy a többi tanítóhoz képest valóban hanyagul végezte a munkáját, hiszen egyetlen diákot sem tudott felmutatni. Lehetséges, hogy inkább foglalkozott a versírással és minden egyéb mással, mint a kevés sikerrel kecsegtető iskolai munkával. Másrészt előfordulhatott az is, hogy nem tett egyebet, csak követte azt a normát, amit az őt

---

¹⁹² DREL II. 35.k.1. (p. 21)

¹⁹³ DREL II. 35.k.1. (p. 139; 164; 178)

megelőző tanítók már kialakítottak, és nem vesződött túl sokat a szülők meggyőzésével, illetve az iskolába alig járó diákok képzésével sem. Harmadrészt pedig elgondolkodhatunk azon a magyarázaton is, hogy olykor mennyire hálátlan feladat a tanítóskodás, mivel a diákok sikertelenségét látva könnyen születhet elítélő vélemény a tanár munkájával kapcsolatban, még abban az esetben is, ha lelkiismeretes munkát végez és megtesz mindent, ami tőle telik. Hogy Kováts esetében pontosan miről lehetett szó, ebből a rövid jelentésből aligha fogjuk kideríteni, de az mindenképpen nagy hiba lenne, ha egyetlen elmarasztaló feljegyzés miatt lusta és hanyag, a diákjaival mit sem törődő tanítónak tartanánk. Jellemével, viselkedésével kapcsolatban sokkal inkább beszédesnek tűnik a jegyzőkönyvi bejegyzés már korábban idézett utolsó sora:

Hanem negligentiája szemére vettvén hannya veti magát, nyakasan felelget.¹⁹⁴

Kováts itt leírt megnyilvánulásában észrevehető némi dac és felsőbbrendűségi érzésből származó magatartás, amit magyarázhatunk egyfajta nemesi tudat megnyilvánulásaként, vagy akár egy fiatalember hevességének, sértettségének kifejeződésekként is. Magatartásának okát, több mint kétszáz év távlatából valószínűleg nem lenne sok értelme boncolgatni, a miéltre meggyőző válasz aligha adható. A vádakkal szembeni megnyilvánulását viszont érdemesnek tartom kiemelni, mert ebből következtethetünk valamelyest Kováts személyiségére. Az életrajz későbbi részeiben, ahol Kovátsnak hasonló helyzetekben történő viselkedéséről lesz szó, nem árt majd emlékezni minderre.

Életrajzi szempontból még érdekesebbnek tartom a bejegyzés egy másik részletét, amely szerint Kováts a nemesi felkelés hatására azt fontolgatta, hogy katonának áll. Vajon mennyire lehetett ez komoly elhatározás a részéről? Hirtelen fellángolásról volt szó, vagy valóban azt tervezte, hogy elhagyja a pápai kollégiumot, lemond az egyházi karrieréről és a katonai pályát választja?

Az *insurrectio*, vagy más néven a nemesi felkelés intézménye hosszú ideig a magyar nemesség „vérrel adózása,” azaz katonai szolgálati kötelezettsége volt a magyar jogrendben. Az 1792-ben kezdődött, s kisebb-nagyobb megszakításokkal majdnem negyed századig elhúzódó, Franciaország elleni háborúk alatt a magyar nemesség négyszer fogott fegyvert: 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és végül 1809-ben. (Az 1797-es nemesi felkelés meghirdetésekor tizenháromezer lovas és ezeröttszáz gyalogos gyűlt össze.) Az osztrák

---

¹⁹⁴ DREL II. 35.k.1. (p. 155.)

hadsereg néhány átmeneti győzelme után, Napóleon 1800 júniusában Egyiptomból visszatérve, Marengónál győzedelmeskedett a császári és a királyi hadseregen, és ettől kezdve az osztrák sereg menekülni kényszerült. A magyar ezredek lélekszáma drasztikusan csökkent, ezért 1800 szeptemberében I. Ferenc ismét fegyverbe hívta a nemesi felkelő seregeket.¹⁹⁵ Felhívására tízezer lovas és huszonhatezer gyalogos fogott ismét fegyvert, és amint az egyházlátogatási jegyzőkönyvből kiderül, ez az esemény Kováts Józsefet olyannyira fellelkesítette, hogy hadnagyi kinevezésért folyamodott. Bár a felhívás szeptemberben történt, úgy tűnik, Kováts még november végén, az egyházlátogatási bejegyzés születésekor sem tudta biztosan, hogy a katonákkal tart(hat)-e, vagy sem.

A felsőőri nemesi felkeléssel kapcsolatos iratokat a Vas Megyei Levéltár őrzi, *Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai* között. Az insurrectio iratai az 1708-1843 közötti időszakból valók, ezek elkülönítve, 17 csomóban találhatóak. A több mint 100 évet átfogó, terjedelmes iratanyag 9. csomója tartalmazza az 1741-1808 közötti nemesi összeírásokat.¹⁹⁶ Ezeket átvizsgálva összesen három olyan dokumentumot találtam, amelyben Felsőőrre vonatkozó adatok szerepelnek, de sajnos jelen kutatásomat érdemben egyik sem segíti. Mindhárom összeírás a felsőőri nemeseket veszi sorra, ezek közül kettő csak felsorolja őket, a harmadik pedig arra ad választ, hogy a listában szereplő nemesek maguk kívánják-e teljesíteni katonai szolgálati kötelezettségüket, vagy mást küldenek maguk helyett. E három iraton nem szerepel évszám, így nem állapítható meg pontosan, melyik felhívás idejéből valók. Ha Kováts József írt is bármiféle kérvényt, hogy hadnagyi rangot kapjon, az nem őrződött meg e dokumentumok között, így egyelőre nem tudható, mi miatt hiúsult meg a terve. A levéltárban található nemesi felkelés iratai között ilyen jellegű írásokat egyáltalán nem találtam. Valami azonban mégis megállapítható a Felsőőrre vonatkozó iratokból: a nemesi felkelésekkor e település jelentős számú nemest állított ki, akik rendszerint maguk vállalták a szolgálatot.¹⁹⁷ Egy-egy ilyen összeírás alighanem nagy visszhangot válthatott ki a faluban élők között, hiszen e listák 100-nál is több nemest említenek. Nem csoda hát, ha Kováts maga is

---

¹⁹⁵ További adatok a háború ezen szakaszával kapcsolatban: GERHARDT Éva, *Magyarország katonai szerepe az európai nagyhatalmi politikában a Franciaország elleni háborúk idején. Mágánások, birtokosok, címerlevelek*, Debrecen, 1997, 97-131 (Rendi társadalom – Polgári társadalom, 9).

¹⁹⁶ MNL Vas Megyei Levéltára, IV.-1/e *Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének Iratai, 3. Nemesi felkelés iratai 1708-1843*. 9. csomó *Összeírások 1741-1809*. A fent említett három dokumentumon sajnos nem szerepel külön jelzet és évszám, így ennél pontosabb hivatkozás nem adható.

¹⁹⁷ A település lakosai szinte mind nemesek voltak a 18-19. század fordulóján. Egy 1814-es adat szerint a felsőőri lakosok száma 1253 volt, ebből nemesi származású: 1138. Az adat a Felsőőri Református Egyházközség saját irattárában található, *A felső őri ref. gyülekezet presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve 1756-1844* című kéziratos munka tartalmazza. (p. 40.)

fellelkesült, és – bár e lelkesedés mértékét utólag nem lehet megállapítani – egy rövid ideig fontolgatta azt, hogy új karrierbe kezd. Az pedig, hogy egyből hadnagyi rangot remélt, csak újabb kérdéseket vet fel nemesi származásával kapcsolatban.

2.5. Visszatérés a kollégiumba, az újbóli beilleszkedés nehézségei

Felmerül a kérdés, Kováts pontosan mikor és miért ment vissza Pápára. Vajon maga döntött a visszatérésről, vagy feljebbvalói elégedetlensége miatt kellett visszatérnie? A felsőőri református egyházközség saját irattárában őrzött presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyvében részben választ találunk a kérdésre. Ez az irat ugyanis tartalmaz egy, a felsőőri gyülekezet történetéről készült összefoglaló munkát, amely az iskolamesterekről is nyújt némi tájékoztatást.¹⁹⁸ Ebben Almási János és Kováts József kapcsán a következőt olvashatjuk:

Almassy János, ez itt egy darabig szolgálván le tette hivatalát 's elment házájába Békésre, de ott nem sokáig mulatván ismét vissza jött. Az idő alatt Kováts József tette az Oskola Tanítói szolgálatot. Almassy János megjövén, Kováts József elhagyván hivatalát, ismét bé állott a' Rectori Hivatalba és hűségessen szolgált.¹⁹⁹

E rövid bejegyzés tehát arról tanúskodik, Kováts számára mindvégig világos volt, hogy felsőőri tartózkodása csak egy rövid időre szólt, és csak addig helyettesítette Almásit, amíg ő vissza nem tért családjától.

A Pápára való visszatérés dátumával kapcsolatban azonban csak találgathatunk. A kollégiumban a tanév általában november elején kezdődött, amikor a diákok visszatértek a

---

¹⁹⁸ Az említett dokumentum a Felsőőri Református Gyülekezet saját irattárában található: *A felső őri ref. gyülekezet presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve 1756-1844*. Az ebben szereplő történeti áttekintést (*A Felső Eőri Reformata Ekklesiának Historiája*) Arany József, a felsőőri gyülekezet egykori lelkésze készítette el, aki 1812-től volt a gyülekezet lelkésze, egészen haláláig. A felsőőri református egyházközség dokumentumait a gyülekezet lelkésze, GÚTHY László bocsájtotta rendelkezésemre – az Osztrák Református Egyház külön engedélyével – akinek végtelen hálával tartozom segítségéért.

¹⁹⁹ A Felsőőri Református Gyülekezet irattára, *A felső őri ref. gyülekezet presbiteriális és közgyűlési jegyzőkönyve 1756-1844*, 39.

szüreti szünet után, az első félév végét pedig a márciusi vizsgák jelentették.²⁰⁰ Mivel Kováts 1800. november 23-án még Felsőőrön tartózkodott, így aligha kezdte el Pápán a tanévet még ebben a hónapban. Feltételezhető, hogy a felsőbb tanulmányokat folytató, rektori munkát végző diákok esetében nem vették olyan szigorúan a tanévkezdési időpontokat, mint az alsóbb osztályok tanulóinál. Valószínű, hogy Kováts valamikor 1801 elején, a tél vége felé vagy kora tavasszal mondott csak búcsút az iskolamesterségnek, és tért vissza Pápára, hogy részt vehessen a márciusi vizsgákon. Így már értelmet nyer a pápai kollégium teológus és filozófus diákok névsorában, a neve mellett szereplő, a felsőőri rektorkodást jelölő 1801-es dátum.

Az bizonyos, hogy Kováts 1801 áprilisában már ismét a kollégiumban tartózkodott. A pápai levéltár Okmánytára őriz ugyanis egy kérelmet 1800. április 26-ai keltezéssel, amelyet 3 pápai diák Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József írt, címzettje pedig a iskolai egyháztanács, illetve az egyházi főfelügyelő volt.²⁰¹ Bár a levelet Beretzky Márton írta, az aláírások között ott szerepel Kováts saját kezű aláírása is.²⁰² Hogy valóban róla van szó, az nem kétséges, mivel ebben az időben ő volt az egyetlen felsőbb tanulmányokat folytató Kováts József nevű diák a kollégiumban. A nemesi származású Beretzky fivérek Komárom vármegyéből, Csep²⁰³ községből érkeztek a kollégiumba, Kovátsnál egy évvel korábban, 1794-ben. Nevük ott szerepel az 1797-es listán a teológiát és filozófiát hallgató diákok között is. Az idősebb fivér, Beretzky Márton minden bizonnyal jó eszű diák lehetett, mivel a poétai osztály praeceptorává is kinevezték 1801-ben.²⁰⁴

Magaviseletükkel azonban – úgy tűnik – épp ekkortájt, a kollégium vezetősége nem volt teljesen elégedett, legalábbis az általuk írt kérvényből ez derül ki. Hogy pontosan milyen erkölcsi kihágást követtek el – valószínűleg együttesen –, arról sajnos nem maradtak fenn adatok, és kérelmük sem ad részletes tájékoztatást ezzel kapcsolatban.

Az egyháztanácsához, illetve az egyházi főfelügyelőhöz intézett irásuk bevezető sorai a következők:

---

²⁰⁰ KÖBLÖS (szerk.), 2016, 100. Az adatot a Hudi József által írt bevezető rész tartalmazza. A márciusi vizsgák után, a sátoros ünnepek idején rövid szünetre hazamehettek a diákok, de a törvénykönyvben megszabott határidőig vissza kellett érniük. A márciusi vizsgákat említi még: KIS, 1896, 114.

²⁰¹ **Okmánytár 575.a.** *Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József kollégiumi diákok folyamodása a pápai consistoriumhoz, melyben büntetésük jogosságát megkérdőjelezve, engedelmességet ígérve visszavételüket kérik.* 1801. április 26. (Továbbiakban: **Okmánytár 575.a.**)

²⁰² Saját kezű aláírásának írásképe megegyezik az autográf versgyűjteményben és leveleiben található aláírásainak írásképeivel.

²⁰³ A kollégiumi iratokban a Csep forma szerepel, amelyet a faluban élők közül még ma is sokan használnak.

²⁰⁴ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 188.

Mi Alólmegnevezettek, noha edgy részről ugyan még most is erősebben ver kelletinél Életerünk, ha t. i. tartóssabban képzelgetjük magunkal méltatlan bal sorsunkat; de más részről tsendessebb vérrel érezzük lenni magunkat azonnal, mihelyt, velünk ugyan részből ellenkező, de a' mellett boldogságunkra tzelőző Tanátsi és kérlelési jutnak eszünkbe némely érettebb Fejeknek. Azért is már jobbann gondolóra vehetvén mostani környülálásinkat, ennek mind kezdetét, mind folytát, mind kétséges Kimenetelét, úgy találjuk, hogy, bátor mi érezhetőleg megvagyunk sértve, de mivel Superioritas²⁰⁵ által esett az, annyival könnyebbnek, és türhetőbbnek tetszik, mint, ha magunkhoz hasonló, vagy nálunknál alábbvaló okozta volna azt.²⁰⁶

Az érezhetően felhevült érzésekkel megfogalmazott írás első része szinte alig tartalmaz konkrétumokat. Amire mégis következtethetünk belőle, az az, hogy a három ifjút bizonyos véleménykülönbség, vagy valamilyen tettük miatt jóakarattal ugyan, de egyik feljebbvalójuk kritikával illette, és valószínűleg meg is büntette. E miatt a levél megírásakor még mindig megbántva érezték magukat, de mivel egy rangban felettük álló követte el ellenük a sértést, hajlandónak mutatkoztak mégis eltűrni azt.

A kérvény folytatása egy kicsit több részletet árul el a történetekről, bár továbbra is csak találgathatunk a konkrét esettel kapcsolatban:

Minekokáért ha Testimoniumunknak²⁰⁷ elébb megtagadása, 's halogatása, most pedig azoknak ijjesztgető görbe sorai további letartóztatásunkat tárgyazzák: tehát már a leendő megmaradásra, az előbbi Társaság közibe-álásra való hajlandóságunkat alázatossan jelentjük a' Venerabile Consistoriumnak.²⁰⁸

E szerint nehezményezték, hogy iskolai tanulmányukról a kollégium nem volt hajlandó bizonyáglevelet kiállítani számukra, illetve amikor ezt némi halogatás után az iskola kész volt kiadni, elrettentette őket az, amit az egyháztanács a készülő igazolásba szándékozott bejegyezni. Az, hogy a letartóztatás pontosan mit is jelenthetett, sajnos nem tudjuk meg a szövegből, de valószínűleg hatással lehetett arra, hogy mégis késznek mutatkoztak az iskola falai között maradni és tanulmányaikat folytatni. Ebből arra következtethetünk, hogy – még

---

²⁰⁵ felsőbbrendű hatalom által

²⁰⁶ **Okmánytár 575.a.**

²⁰⁷ bizonyáglevél, itt bizonyítvány, az iskolai tanulmányokról kiadott igazolás

²⁰⁸ **Okmánytár 575.a.**

ha csak rövid időre is – mindhárman megszakították tanulmányaikat és elhagyták a kollégiumot. A kérvény megírásakor kollégiumi státuszuk tehát igen bizonytalan lehetett.

A szöveg folytatása egy pillanatra azt a benyomást keltheti, hogy a három ifjú komolyan megbánta tettét és az egyháztanács bocsánatát kéri, de ezt a gondolatot írásukban szinte be sem fejezve, magyarázkodásuk hirtelen követelőzésbe vált át:

Magunkat pedig ezutánra egész a' lehetőségig való kész Engedelmességre ígérjük; reménylven, hogy a Venerabile Consistorium is ezen esetet többé nem megveszett Erköltsünk,' hanem inkább valamely nagyobbra való nemes, de még most edgyszersmind Iffjui szeles Igyekezetünk' éretlen gyümöltssének tartván, arol egészen elfelejtkezik, és róla többé soha meg sem is emlékezik; semminemű Protocollumba²⁰⁹ akármelly kissebbítő Kifejezéseket be nem iktattat, és ha már volnának, azokat pappirosostól kivetteti: sőt a' még eshető szemrehányásokat is keményen megtiltatja.²¹⁰

Az ifjak tehát nemcsak a vezetőség bocsánatát kérték, hanem azt is, hogy felejtsek el ügyüket és arról semmilyen feljegyzés ne készüljön, illetve ha már készült, akkor azt semmisítsék meg és a továbbiakban semminemű elítélő megjegyzést ne engedjenek meg a kollégiumban velük kapcsolatban. Ifjúi hevességükkel magyarázták cselekedetüket az egyháztanács előtt, és továbbra is úgy gondolták, hogy tettüket nemes szándék vezette.

A kérvényben ezután Beretzky Márton saját magára vonatkozó óhaját fogalmazta meg, amiből megtudható, hogy a megírással társai őt bízták meg, vagy esetleg ő maga érezte úgy, hogy mindezt neki kell megfogalmaznia. A poétai osztály praeceptoraként valószínűleg ő volt az, akinek a legtöbb kára keletkezett az eset kapcsán. A történetből fakadó veszteségei enyhítésére az alábbi megoldást javasolta:

– Nékem pedig volt Poëseos Praeceptornak,²¹¹ valamint a' lejendő Classisomba, úgy mások előtt mint Jurátusnak²¹² auctoritasom²¹³ történtt megtsonkulását publica auctoritate²¹⁴ visszaállítani; nem

---

²⁰⁹ jegyzőkönyv

²¹⁰ **Okmánytár 575.a.**

²¹¹ a költészet tanítójának

²¹² Itt felesküdt diákot jelent, nem pedig joghallgatót, illetve joggyakornokot. (A szót Jókai magyarázza az *És mégis mozog a föld* című regényének legelső fejezetében.)

²¹³ döntési jogkör, méltóság, hatalom

²¹⁴ közhatalom

különben a' Weszprémi következő Legatiót,²¹⁵ és a' Majusi fél Alumnumot²¹⁶, megesett, 's szenvedett károm visszapotlására megadatni méltóztatik.²¹⁷

A kérvény zárásából kiderül, hogy bíztak az egyháztanács rájuk nézve kedvező határozatában, amit írásos formában látni is akartak kérvényük hátoldalára feljegyezve.

Melly kegyes grátiáját²¹⁸ 's resolutioját,²¹⁹ hogy tulajdon szemeinkel olvashassuk, ezen alázatos Instantiánk²²⁰ Hátírásába óhajtvá várjuk, 's a' midőn magunkat szokott könyörületességébe ajánlnánk, vagyunk

A' V[enerabile] Consistoriumnak, 's a Főtisztelendő Superintendens²²¹ Urnak

Pápánn, 26dik April. 1801.

készen Engedelmeskedő Szolgái

Beretzky Márton mk.

Beretzky Péter mk.

Kováts Jó'sef mk.²²²

Utólag már nehezen kideríthető, hogy a három ifjú együtt, közös elhatározással fogalmazta-e meg ezt az alázatos hangvételűnek aligha nevezhető írást, vagy maga Beretzky Márton volt a szöveg értelmi szerzője és megalkotója. Akárhogyan is történt, Kováts József aláírta ezt az iratot, s ezáltal – ha esetleg volt is némi ellenérzése a kérvény tartalmával és hangnemével kapcsolatban – ő maga is a történetek aktív részesévé vált. Az eset kapcsán mindenesetre újra eszünkbe juthat Kováts felsőöri kihallgatása, és az akkori vádakkal szemben tanúsított „nyakas” magatartása. Úgy tűnik, a saját döntéseiben erősen hinni képes ifjú időnként nehezen viselte, ha feljebbvalói megpróbálták a saját igazukról meggyőzni őt. Az egyháztanács nem váratta sokáig a három ifjút a döntés meghozatalával. Ahogy azt Beretzkyék kérték, kérvényük hátoldalára még ugyanazon a napon feljegyzésre került az egyházi tanácskozáson született határozat.

A rendkívüli tömörséggel megfogalmazott döntés a következő volt:

---

²¹⁵ a református papnövendékek prédikációs és adománygyűjtő útja

²¹⁶ az az összeg, amit a pápai diákok étkeztetésére, szállásolására fizetnek be a kollégiumnak beiratkozáskor, itt valószínűleg az az ösztöndíj, amit Beretzky Márton kapott a kollégiumtól

²¹⁷ **Okmánytár 575.a.**

²¹⁸ kegy, kedvezés

²¹⁹ megszüntetés, határozat, eltörlés

²²⁰ kérelem, folyamodvány, kérvény

²²¹ egyházi főfelügyelő

²²² **Okmánytár 575.a.**

Anno 1801. d. 26. Apr Pápán tartatott Eklésiai Consistoriumban²²³ Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József a' Collegiumban tanult ifjak instantiájokra²²⁴ ez végeztetett; Hogy mivel a' beadott Instantia dölyfös kifejezésekkel és képtelen kívánságokkal tellyes, sőt a' V[enerabile] Consistoriumot is²²⁵ törvénytelenéssel tellyes, sőt illetlen tselekedetekkel vádolja; és inkább parantsoló mint esedező hangon vagyon írva; tehát a' jelentett ifjak ezen negédes irására az Oskolai Társaságba, mellyől magokat különbenis önként szakasztották el, bé nem vétethetnek.²²⁶

A szigorú határozat értelmében a három ifjú nem folytathatta tovább tanulmányait a pápai kollégiumban. Ha kezdetben volt is némi esély a megbocsájtásra, kérelmük beadása után ez a remény szertefoszlott. Az egyháztanács döntésében már szó sem esik arról, mit is követtek el az ifjak, a figyelem egyértelműen a beadott kérvény stílusára és tartalmára terelődött. A tanács tagjai úgy vélték, hogy az általuk csak „dölyfös” jelzővel illetett irat képtelen kívánságokat és követeléseket tartalmazott, ráadásul az egyháztanácsot is törvénytelenéssel vádolta meg. A fentiek fényében tehát esélye sem lehetett annak, hogy a diákok – akik tulajdonképpen önkényesen függesztették fel tanulmányaikat – visszatérhessenek a kollégiumba.

A határozat egy mondatban kitér a diákok bizonyáglevelére is, amelyet tanulmányaikról kapnak, majd kis kihagyás után, ugyanezen a lapon megtaláljuk a latin nyelven megfogalmazott elbocsájtó szöveget is:

Testimonialissok²²⁷ pedig következő módon adatik ki nékiek, mellyet a' Collegium Seniors expedialván,²²⁸ Tiszt[elt] Professor Uraimék ki fognak nékik adni:²²⁹

A bizonyáglevel latin szövegének magyar fordítása a következő:²³⁰

---

²²³ eklésiai (egyházi, egyházmegyei) tanácskozás, gyűlés

²²⁴ kérvény, kérelem

²²⁵ Tisztelt Egyháztanács

²²⁶ **Okmánytár 575.b.** A pápai consistorium határozata Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József ügyében. 1801. április 26. (Továbbiakban: Okmánytár 575.b.)

²²⁷ bizonyáglevel, itt: bizonyítvány

²²⁸ elküldetvén

²²⁹ **Okmánytár 575.b.** A pápai consistorium határozata Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József ügyében. 1801. április 26.

²³⁰ Az elbocsájtó okmány eredeti latin szövege a következő: „Praesentium ostensor N. N. sub quadriennio audivit apud nos theologica, philosophica, historica aliaque his ex more nostro adnecti solita studia; in quibus qualem sibi fecerit progressum exploraturis dijudicandum relinquimus. Quamquam autem negari nequeat, gravioribus antea morum defectibus quantum quidem nobis innotuit eum caruisse, sed vero neque illud est inficiandum eundem extremo tempore seposita ab oculis omni subordinationis reverentia praevaricationis se

Ezzel az írással tanúsítom, hogy N. N. nálunk teológiát, filozófiát, történelmet, és más szokás szerint ezekhez kapcsolódó tárgyakat hallgatott; amelyekben hogy mennyire haladt előre, annak megítélését mások felfedezésére bízuk. Habár eltagadni nem lehet, hogy komolyabb, előtünk ismert erkölcsi hiányosságai nem voltak, mégsem hallgathatjuk el, hogy az utóbbi időkben minden köteles tisztelet és alázat elhagyásával odáig süllyedt, hogy be kellett vádoljuk. S midőn a felsőség üdvös rendeletével nem csupán tiszteletlenül szembeszegült, hanem egyenesen fellázadt ellene, és tetten érték, hogy a többieket is lázítja, és számos atyai intésre és buzdításra sem volt hajlandó észhez térni; ezért most másoknak is intő például az iskolai társaság testületéből, amelynek engedelmeskedve mindenkor át kell engedni a dicsőséget, jelen írásunkkal elbocsátjuk. Kelt Pápán, 1801. április 26-án. Kiadatott Oswald Sigmond consistorialis actuarius által manu propria.²³¹

A csaknem négy évig felsőbb tanulmányokat hallgató fiatalemberek bizonyára nem épp ilyen elbocsájtó iratra vágytak. Bár a dokumentum szövege megjegyzi, hogy a diákok korábban nem követtek el komolyabb kihágásokat, mindez mit sem változtat a tényen, hogy most a törvények be nem tartása, tiszteletlen magatartásuk, makacsságuk és társaik lázítása miatt el kellett hagyniuk a kollégiumot.

Az eset persze nem volt egyedülálló a kollégiumban. A diákoknak nem volt egyszerű dolguk, ha be akarták tartani a kollégium szigorú törvényeit, amelyek meglehetősen szűk mozgásteret biztosítottak számukra. Mindennapjaikra jellemző volt a szigorú ellenőrzés, egymás megfigyelése és bevádolása, sőt gyakran előfordult az is, hogy feljebbvalóik testi fenyegetéssel igyekeztek őket a megfelelő magatartásra bírni. Ekkoriban még a lelki és fizikai kényszerítés teljes eszköztárát alkalmazták a kollégiumban. Vétségek esetén a diákok vesszőzésre, időnként 6-12-24 órás elzárásra, végső esetben pedig kizárásra is számíthattak. Milyen kihágásokra is kell gondolnunk? A diákok leggyakoribb csínytevései között a következők szerepeltek ekkoriban: engedély nélküli kimaradozás, kocsmázás és korhelykedés, kávéházba és bálházba járás, színházi előadások látogatása. A főként nemesi származású ifjak gyakran verekedést kezdeményeztek az általuk lenézett iparoslegényekkel,

---

animadversione omnino dignae fecisse reum. Nam cum salubri superioritatis ordinationi non modo malitiose se opponeret, sed acto tumultuosus aliorumque concitator fuisse deprehenderetur, quid? quod nec etiam multis cohortationibus monitisque paternis ad saniora semet reduci pateretur; nunc in salutare aliorum exemplum a corpore societatis scholasticae cui omnem in obsequendo gloriam relictam esse oportet praesentibus dimittitur. Signatum Papae 26. Aprilis 1801. Kiadatott Oswald Sigmond consistorialis actuarius által manu propria."

²³¹ **Okmánytár 575.c.** Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József számára megfogalmazott bizonyítvány szövege. 1801. április 26. **A latin nyelvű kézirat leiratát és a magyar fordítást kérésemre Petneházi Gábor készítette, akinek fáradozását itt szeretném megköszönni.**

parasztokkal. A kisebb, inasi feladatokat ellátó szegényebb diákokat szolgának tekintették, s durván bántak velük. Egyesek az istentiszteletekről is el-elmaradoztak, hanyagul tanultak. Mások kifecsegték az iskolai titkokat, amiért éppúgy vesszőzés járt, mint a város önkényes elhagyásáért. A kollégiumban tiltva volt a fegyverek tartása, a „mértéktelenség minden neme” és a legtöbb játék, mint például a kártyázás és a karikázás.²³² Hudi József külön felhívja figyelmünket a következőre: a legsúlyosabb vétségnek a lázadás szítása, illetve a lázadásban való részvétel számított, amelyet keményen tiltottak és büntettek.²³³

Az egyházi tanács az egyházhoz kötődő világiakból, egyházi személyekből és tanárokból tevődött össze. Az Eöri Szabó, Kolmár, Nagy Szabó, Oswald, Sebestyén családokból kikerülő, többnyire ügyvédi végzettségű, kiterjedt vármegyei kapcsolatokkal rendelkező, konzervatív felfogású világi előljárók nagy befolyással bírtak a presbitériumban és az iskolai tanácsban is. A professzorok egyedül nem dönthettek a törvények ellen vétő diákok sorsáról, mivel ők maguk is erősen függtek a felügyeleti jogokat gyakorló egyházi és iskolai tanácstól.²³⁴

Azt, hogy Kovátsék mely rendelet ellen vétettek, nem derül ki az iratokból, de maga a tény, hogy fellázadtak, sőt társaikat is lázították, minden bizonnyal nagyban befolyásolta az egyháztanács szigorú döntését.

Az Okmánytár őriz egy másik iratot is – ami a Beretzkyék és Kováts által írt kérvény előtt néhány nappal született – amelyben a pápai kollégiumi ifjúság azt kéri az egyháztanáctól, hogy a nemrégiben bevezetett háromszögletű kalap viselését töröljék el, és helyette az ifjúsághoz illőbb alakú kalap viselésének engedélyezését kérik.²³⁵ A kérvény megfogalmazása egészen más hangvételű, mint a Beretzky Márton által írott levél, névtelen megfogalmazója a kollégiumi ifjúság akaratát tiszteletteljes kérésként adja elő. Ennek ellenére mégis elképzelhető, hogy a két eseménynek volt némi köze egymáshoz, és épp a Beretzky fivérek, illetve Kováts voltak azok, akik társaikat az újonnan bevezetett kalap elleni lázadásra és a levél megírására buzdították. Mivel további adatokkal nem rendelkezünk az esetről, mindez inkább csak egy lehetséges magyarázat a részemről, nem pedig bizonyosság.

A korábban említett 1797-es összeírásban a diákok kollégiumi kimenetelének idejét és módját is feljegyezték. Beretzky Mártonnal kapcsolatban ezt olvashatjuk: „elküldetett

---

²³² Egyedül a pipázás (meghatározott időben és helyen), illetve a sakkozás és ostáblázás volt engedélyezve a diákoknak ekkoriban.

²³³ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 100. További részleteket ezzel kapcsolatban a Hudi József által írt előszóban olvashatunk.

²³⁴ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 92-93, 97, 102-103. Az adatok Hudi József bevezető tanulmányából valók.

²³⁵ **Okmánytár 574.** Pápa, 1801. április 15.

nyakasságáért,” Beretzky Péter nevéhez pedig a következőt jegyezték fel: „Bátyával együtt elküldetett.”²³⁶

A fivérek további sorsának nyomon követése túllép ugyan a doktori disszertáció keretein, de röviden mégis érdemes foglalkozni velük, már csak azért is, mert további kapcsolódási pontokat fedezhetünk fel közöttük és Kováts József között. Beretzky Péter a kollégiumot elhagyva joghallgatóként folytatta tanulmányait. A pápai kollégium Okmánytára két olyan 1804-ben született tanúvallomását is őrzi, amelyek Márton Istvánnak egy peres ügye kapcsán születtek. Az akkor 23 esztendőes Beretzky fiú mindkettőben egykori professzora ellen tett vallomást.²³⁷ Az első vallomásból (1804. július 20.)²³⁸ kiderül, hogy Beretzky a kollégiumi elbocsájtás után néhány évvel ismét pápai lakos volt, és juristaként, azaz joghallgatóként – vagy talán már jogászként – tevékenykedett. Elmondása szerint hét évig volt pápai diák, és több alkalommal is hallgatója volt Márton professzor, Kanttal kapcsolatos vallástalan magyarázatainak.²³⁹ Nagy kérdés azonban, hogy a Mártonra nézve terhelő tanúvallomás Beretzky valós véleményét, vagy inkább a korábbi sérelmeit tükrözi.

A néhány hónappal későbbi, második tanúvallomásban újabb adatok bukkannak fel a kényszerű kollégiumi távozással, és a bizonyáglevél körüli bonyodalmakkal kapcsolatban.²⁴⁰ Ebben az egykori pápai diák így vall:

A’ Tanú Ur Márton István Professor Urnak Közel hét Esztendeig folyvást Taníttványa lévén, gyakor izben tapasztalta azon idő alatt a’ Taníttványival való visszázkodását, mivel valamint a’ Tanú Urnak úgy több Tanuló-Társainak is, a’ midőn a’ Tanulásnak folytatása végett tovább szándékoztak menni, a’ Testimoniálisnak ki-adását nem tsak ellenezte, seőt sokaknak úgy a’ Tanunak is azt ki-sem-adta, noha vagy jót, vagy roszzat köteleztetett volna adni [...].²⁴¹

Ha hihetünk tehát az ifjabb Beretzkynek, a kollégiumból való távozás Márton Istvánnak köszönhetően okozott némi problémát néhány diák számára, és a három ifjú elleni vád, amely szerint társaikat lázították lehetett ezzel kapcsolatos is. Elképzelhető, hogy többen is máshol

---

²³⁶ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 188.

²³⁷ Márton Istvánról készült monográfia: TÓTH Endre, *Mándi Márton István élete*, Pápa, 1931. Peréről: KIS, 1896, 132-139. Illetve: CSÜRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*, ItK, 1912, 11–38, 175–199.

²³⁸ **Okmánytár 612.** Pápa, 1804. július 20. Pápa – 1804. augusztus 28. Veszprém – *Tanúvallomás Márton István állítólagos vallástalan kijelentéseivel kapcsolatban.*

²³⁹ Beretzky Péter 1794-1801 között tanult a kollégiumban, így nem kétséges, hogy a két személy egy és ugyanaz.

²⁴⁰ **Okmánytár 615.** Pápa, 1804. szeptember 5. – *További tanúvallomások Márton egyéb ügyei kapcsán.*

²⁴¹ **Okmánytár 615.** Pápa, 1804. szeptember 5. – *Beretzky Péter tanúvallomása.*

kívánták folytatni tanulmányaikat, ami a kollégiumi vezetőségnek aligha nyerte el a tetszését. A tanúvallomás alapján úgy tűnik, hogy még az egyháztanács határozata után sem lehetett problémamentes a Beretzky testvérek és Kováts számára a bizonyoságlevél kézhez vétele, ami miatt az ifjabb Beretzky láthatóan Márton professzort okolta. Állítása szerint az egyháztanács által megszövegezett latin nyelvű igazolást soha nem kapta meg, ami hét évnyi folyamatos tanulás után igencsak nehezen elfogadható lehetett. Valószínűleg nem jártak el másképpen a két másik diák esetében sem. Az ifjabb Beretzky végül joghallgató lett, és ha korábban voltak is a teológiával kapcsolatos tervei, úgy tűnik, végképp lemondott róluk.²⁴²

Az idősebb Beretzky fivér, Márton egészen más utat járt be. Bár vele kapcsolatban sem rendelkezünk túl sok életrajzi adattal, az mindenesetre tudható, hogy pápai diákoskodása után iskolamesterként próbált szerencsét, három – az ország túlsó végében található, – a pápai kollégiumtól távol eső településen: Dobrán, Börvelyen és Dengelegen.²⁴³ Ha öccse vallomása megfelel a valóságnak, akkor valószínűleg ő sem rendelkezett igazolással kollégiumi tanulmányairól, így ha voltak is ennél nagyratörőbb tervei, valószínűleg esélye sem volt megvalósítani azokat. Az egykori osztálytársak – talán barátok is –, Kováts és Beretzky Márton bár földrajzilag nagyon távol kerültek egymástól, közös iskolai múltjuk, a pápai kollégiumbeli lázadásuk mégis összeköti őket. Meglepő, hogy az irodalomtörténet erről mindmáig nem szerzett tudomást, kollégiumi botrányukat egyetlen velük kapcsolatos írás sem említi.²⁴⁴ Ami viszont ismeretes: a 19. századi kéziratos énekeskönyvek készítői, illetve másolói gyakran rendezték egy csokorba Kováts József és Beretzky Márton verseit, rendszerint azokat a költeményeiket, amelyek sanyarú és viszontagságos iskolamesteri éveiket örökítették meg. (Ezekről a későbbiekben még részletesen esik szó.)

A Beretzky fivérek tehát búcsút mondtak a pápai kollégiumnak és logikus lenne azt gondolni, hogy Kováts József is – egyéb választása nem lévén – ugyanezt a példát követte. De a korábban vizsgált 1797-es diáknévsor vele kapcsolatban semmi ilyet nem említ. Róla mindössze ennyi olvasható:

„Előbb Felső Őri 1801, Pátkai Rector 1802.”²⁴⁵

---

²⁴² Beretzky Péterrel kapcsolatos további konkrét adatokkal egyelőre nem rendelkezünk. Érdekes lenne további sorsának alakulását nyomon követni, de a jelen doktori disszertáció szempontjából ez aligha lenne releváns.

²⁴³ Mindhárom település a mai Románia területén található.

²⁴⁴ Kováts esetében ezt nagy bizonyossággal állítható. Beretzky Márton esetében csak óvatosan merem mindezt kijelenteni.

²⁴⁵ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 189.

A kollégiumi határozat után úgy tűnik, Márton professzortól ő sem kapta meg latin nyelvű bizonyáglevelét, így tovább folytatta tanulmányait. Az egyelőre nem ismeretes, hogy ezt ő kérvényezte-e, vagy – bizonyáglevél híján – kénytelen volt engedelmeskedni professzora döntésének.

Az, hogy valakit elküldenek, majd később mégis visszavesznek, nem volt példa nélküli a kollégiumokban, korábban és a későbbiekben is előfordult hasonló eset.²⁴⁶ Kováts tehát maradt, és az ő esetében úgy tűnik, a vezetőség hajlandó volt szemet hunyni a történetek felett. Az Okmánytár által őrzött dokumentumon kívül egyetlen feljegyzés sem ismeretes ügyével kapcsolatban. A kéziratos életrajzi írások szerint a felsőöri rektorkodást ismét pápai diákoskodás követte,

a'hol el végezvén oskolai futását Pátkára ment ki Rectornak.²⁴⁷

Valószínűleg ekkor már rendelkezett olyan elbocsájtó irattal, amely igazolta számára a pápai kollégiumban végzett tanulmányok befejezését, mindenféle elmarasztaló megjegyzés nélkül.

2.6. Pátkai évek

Kováts második rektorkodására tanulmányai befejezése után került sor, és ezúttal a pontos kezdődátumot is ismerjük: Kováts 1802. február 23-án jegyezte be nevét a rektorok névsorába, megemlítve új állomáshelyét is, a Fejér vármegyei Pátkát.²⁴⁸

Az, hogy Kováts mennyire volt elégedett új megbízatásával, nem tudható. Hogy ekkor többre vágyott-e, mint az iskolamesterség, az nem derül ki az általam eddig ismert iratokból.

---

²⁴⁶ 1797. augusztus 15-én például a tótvázsonyi „korhely” Mészáros Ferencet újra visszavették a kollégiumba, annak ellenére, hogy néhány hónappal korábban el kellett küldeniük. Az ő esetében bátyja kérését teljesítette a kollégium, „*olly reménység és fel tétel alatt, hogy magát minden tekintetben meg jobbitsa.*” KÖBLÖS (szerk.), 2006, 919. Egy későbbi 1854-es lázadás után 12 papnövendéket bocsájtottak el, akik megtagadták, hogy a megszabott csekély díjért temetésen énekkari tagként részt vegyenek. Később azonban mindannyiukat visszavették, így elvégezheték a teológiát. KÖBLÖS (szerk.), 2006, 101. Említi Hudi József a bevezető tanulmányban.

²⁴⁷ **Oct. Hung. 696**, 91b. Az adat Sebestyén Gábor kézirataiból származik, de több más kéziratos életrajzi leírás is említi.

²⁴⁸ *Rektorok névsora 1800-1828.* Pápai református gimnázium iratai. DREL I.7.g. Felvételi könyv I. kötet (1797-1850/51.), 299-311. Az adatot közli: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 1020.

Azoknak a Pápán végzett diákoknak, akik szerettek volna lelkészként tevékenykedni, vagy esetleg egy komolyabb tanintézményben professzori állást szerezni, mindenképpen folytatniuk kellett tanulmányaikat egy másik intézményben. A pápai évek után rendszerint csak valamely vidéki iskolamesterség jöhetett szóba számukra, legalábbis az első néhány esztendőben.

A lelkésznek készülők rendszerint Sárospatakra vagy Debrecenbe mentek, akik pedig jogi pályán akartak később elhelyezkedni, általában Pozsonyban vagy Sopronban tanultak tovább. Néhány diák külföldi akadémiákat keresett fel és csak évek múltán tért újra vissza Magyarországra.

A pápai kollégium 1797-es teológus és filozófus diákok nevei mellett szereplő adatokat átnézve az derül ki, hogy a névsorban szereplő 67 diák közül csak 1 volt olyan szerencsés, aki rögtön prédikatori állást kapott. Legtöbben – akárcsak Kováts, – rektorként (37) helyezkedtek el egy-egy vidéki iskolában. Néhányan a saját birtokot igazgatták tovább (9), mások folytatták tanulmányaikat (8), illetve voltak, akik a katonaságot választották (2) további életútként. Akadtak olyanok is, mint a Beretzky testvérek, akik valamilyen okból kifolyólag nem fejezték be tanulmányaikat (6), így a további sorsukat nem is kísérte figyelemmel a kollégium. Van még egy nem elhanyagolható tényező: a 67 diák közül 4 élete végét ért még mielőtt bizonyítványt szerezhetett volna.²⁴⁹

A prédikatori pálya nem volt elérhetetlen a pápai diákok számára, csak néhány évnyi türelem, kitartás, szorgalom és némi szerencse szükségeltetett hozzá. Kováts József pátkai rektorkodására tehát úgy is tekinthetünk, mint egy jövőbeli lelkészi állás megszerzésének első állomására. Az iskolából frissen kikerülvén ennél többet aligha remélhetett.

Kováts Pátkára érkezésekor a református gyülekezet lelkipásztora Ónody Sámuel volt, aki 1796 pünkösdje után lépett hivatalba. Az őt megelőző két lelkipásztor, Hollósy Ádám (1777-1793 között) és Szentgáli Pálffy Ferenc (1793-1796 között) is igencsak viharos körülmények között hagyta ott pátkai hivatalát. Hollósy olyannyira csalódott a hívekben, hogy jobbnak látta máshol folytatni papi tevékenységét, Pálffy Ferencet pedig maguk a hívek panaszolták be és a Traktusi Szék döntött úgy, hogy mennie kell.²⁵⁰ Ónody meglehetősen

---

²⁴⁹ A fent említett számadatokat az 1797-es teológus és filozófus diákok névsora alapján készítettem. Előfordulhat, hogy a nevek melletti bejegyzések nem voltak egészen pontosak, így a számításokba hiba csúszhatott, de mindez akkor sem változtat azon a tényen, hogy a kollégiumból kikerülő diákok legtöbbször rektorként kezdte meg pályafutását.

²⁵⁰ Dr. k[ézdivásárhelyi] NAGY, 1943, 41-43. Egy másik forrás, amely név szerint felsorolja az 1750-1822 táján Pátkán tevékenykedő református lelkészeket, nem említi meg Hollósy Ádám lelkipásztori tevékenységét 1777-

nehéz körülmények között foglalta el hivatalát, megérkezésekor az előző lelkész, Pálffy nem volt hajlandó kiköltözni a lelkészlakból, így Ónody kénytelen volt a főszolgabíró közbeavatkozását kérni.

A történetek hatására az új lelkipásztort a gyülekezet nagyobb része ellenségesen fogadta, úgy tekintettek rá, mint aki csak igen rövid időre érkezik. 1798-ban a hívek megpróbálták visszahívni előző lelkészüket, Pálffy Ferencet, és miután ő nemet mondott, a sárkeresztúri lelkésznél is próbálkoztak, de sikertelenül. A hívekkel való rossz kapcsolat miatt 1800 táján már maga Ónody is azt fontolgatta, hogy búcsút mond Pátkának, de végül mégis maradt. A gyülekezet csak hat év után, 1802 körül fogadta be őt a soraiba, épp akkoriban, amikor Kováts a faluba érkezett. Az 1802. évi traktusi jegyzőkönyv szerint:

A Pátkai Eklésia T. Prédikátora Onody Sámuel Úr onnan való elköltözésének egészen ellene állott, sőt hozzá való ragaszkodásának bizonyos jeléül, mind a szükséges épületek megtételére, mind a további jó békességben való maradásra kézírással kötelezte magát.²⁵¹

Amikor Kováts József Pátkára érkezett 1802 kora tavaszán, Ónody Sámuel tehát már jó ideje a gyülekezet lelkésze volt. A zömében magyar falu ekkoriban katolikus és református parókiával is rendelkezett és két iskola is működött. Egy korábbi, 1770-es adatból kiderül, hogy az akkori református tanító 40 gyereket oktatott, 1781-ben pedig 27 fiú és 14 lány járt a református iskolába. A II. József-kori összeírás 161 tizenkét év alatti gyermeket említ, és további 69 tizenhárom év felettit.²⁵² A gyermekek száma 1801-re csak tovább nőtt, ekkor 228 „kisebb fi” és 215 „kisebb nő” élt a faluban, akik között szép számmal akadhatott iskoláskorú is.²⁵³ Egy részük ugyan katolikus, de többségük református diák volt, így a Pátkára érkező, alig 22 éves fiatal rektornak valószínűleg sok iskolai feladata lehetett. Ezt bizonyítja az is, hogy segítségül segédtanítót is kijelöltek mellé. A Kováts ideje alatt tevékenykedő praeceptorokat Nagy Gyula név szerint is megemlíti munkájában: Pázmándi Benjámint²⁵⁴ (1802), Pintér Sándor (1803) és Kalló János (1804).²⁵⁵ A tanítók – akárcsak Kováts –

1793 között, hanem erre az időszakra egy másik lelkipásztort nevez meg, Virágh Mihályt. Az említett forrás: KÁLLAY István, *Pátka*, Fejér Megyei Történeti Évkönyv 21, Székesfehérvár, 1990, 261.

²⁵¹ A szöveget közli: Dr. k[ézdivásárhelyi] NAGY, 1943, 43-44.

²⁵² Az adatokat említi: KÁLLAY, 1990, 262.

²⁵³ KÁLLAY, 1990, 263.

²⁵⁴ Nagy Gyula könyvében Pázmádi (!) Beniamin néven szerepel, ez azonban elírás.

²⁵⁵ Dr. k[ézdivásárhelyi] NAGY, 1943, 95.

mindannyian a pápai kollégiumból érkeztek, de ők évenként váltották egymást.²⁵⁶ Kováts élete tehát lényegesen pezsgőbb, mozgalmasabb, munkásabb volt itt, mint felsőöri rektorkodása idején, ahol időnként egyetlen diákja sem akadt.

A Székesfehérvár melletti kis faluban egy barátot is talált magának Horvát István személyében, aki rokonsága végett gyakran megfordult itt. Horvát apai nagybátyja, Horváth Ferenc ekkoriban a pátkai katolikusok plébánosa volt, őt látogatta meg gyakran a fiatal pesti joghallgató.

Horvát István 1805-ben kezdett bele naplója írásába, amelyből kiderül, mennyire szeretett itt vendégeskedni, és látogatásai alkalmával gyakran felkereste katolikus és református barátait is. Ónody Sámuellel szinte minden alkalommal találkozott, amikor Pátkán járt, és az általa nagyra becsült református prédikátorral mindig hosszasan elbeszélgetett.²⁵⁷

Naplóját sajnálatos módon csak akkor kezdte el írni, amikor Kováts József már nem élt a faluban, így nem maradt fenn adat arról, milyen gyakran találkoztak, miről beszélgettek. Megismerkedésükkor Kováts 22-23, Horvát István pedig mindössze 18-19 éves volt, és nagyon jó véleménnyel volt az idősebb, immár végzett teológus diákról. Egy 1805. október 2-ai naplóbejegyzéséből megtudhatjuk, hogy évek múltán sem felejtette el Kovátsot:

El végezvén kilentzedfél órakor kéz tsókolásaimat Mészáros Józseffel Válból Atsára utaztunk az ottani Plébánushoz Schiller Mihályhoz. Föl vettük Kotsinkra Kevés üdő mulva, és innend Lovas Berénybe hajtattunk Berderits Mihály Plébánushoz. Jelen volt ennél oda értünkkor Horváth Ferentz Pátkai Pap és a' meg halálozott Édes Atyámnak egyetlen egy Testvér Öttse. Szent Mihály napát ülték együtt az egyházi személyek. Alig jöttünk össze, ők azonnal le ültek jadszani, én pedig a' kártyának nem lévén barátja Szvorenji Ius Publicum Ecclesiasticum Ungariae nevű könyvét olvastam. Ebéd után folyton folyt a' kártyázás, én pedig Nyikos László Református Mestert kerestem meg, hogy Kováts József, volt

---

²⁵⁶ Nevüket megtaláljuk a pápai kollégium irataiban is. További adatok a 3 pápai diákról: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 782 (Kalló János); 1035 (Pintér Sándor, Pázmándi Benjamin). Nagy Gyula adatait azonban némi fenntartással kell kezelnünk, mivel egyedül Pintér Sándor praeceptorai aláírása található meg a pápai iratok között. Kalló Jánosé és Pázmándi Benjáminé nem.

²⁵⁷ Horvát naplójából az is kiderül, mennyire jó kapcsolatban volt Pátkán a református és a katolikus pap, Ónody Sámuel és Horváth Ferenc ekkoriban. Gyakran meglátogatták egymást és hosszasan beszélgettek. Horvát István rendkívül nagy tudású embernek tartotta a református prédikátort. Egy idézet a naplóból: „[...] a *Helvetika* vallást követőknek szorgalmatos Pásztorok Tiszteletes Ónody Sámuel Úr, kinek társaságában több esztendőktől fogva sok édes órát töltöttem. Tanúltsága, jószívúsége, Emberi szeretete mindenüddön bőltsben leszen előttem. Velem beszélgetett késő éjjelig.” *Mindennapi*, 1967, 152. Az Országos Széchényi Könyvtárban Horvát irodalmi hagyatékában egy kis lapon Ónody életével kapcsolatos feljegyzéseket is találunk. OSZK, Analekta, *Ónody Sámuel életére vonatkozó feljegyzések*.

Pátkai Ref. Mester Jó barátomnak hol létét ki tanulhatnám. El értem szándékomat, és meg tudtam, hogy ő most Híd végen (Tolna Várm) Káplány egy éltes Tiszteletes Úr mellett. Irok neki Fehérvárról.²⁵⁸

A bejegyzésből kiderül, hogy Horvát jó barátjának tartotta Kovátsot, akinek valószínűleg írt is ezt követően. Sajnos a Kovátshoz írt levelei nem maradtak fenn, vagy egyelőre lappanganak, és mindezidáig Kovátstól is csak egyetlen hozzá intézett válaszlevél ismeretes. Ez az egy levél ugyan nem túl sok, de ha figyelembe vesszük, hogy Kovátsnak mindössze két levelét ismerjük – az egyiket Horvát Istvánhoz, a másikat pedig Szemere Pálhoz írta, – akkor a Kováts-kutatás szempontjából igencsak értékes dokumentumnak számít. (A levelek tartalmáról a későbbiekben részletesen esik majd szó.)

Szintén a naplóban találunk bizonyítékot arra, hogy Horvát István nemcsak iskolamesterként, hanem költőként is gondolt barátjára, hiszen az általa személyesen ismert 188 tudós és költő között őt is szerepelteti.²⁵⁹

Mi lehetett ennek az oka? Ahogy arról már korábban szó esett, a felsőöri tanítóskodás Kováts költői tevékenysége szempontjából rendkívül jelentős időszaknak számított, hiszen akkortájt kezdett el verseket írni. Autográf versgyűjteményében 19 olyan vers található, amelyeket viszonylag rövid idő alatt, mintegy fél esztendő alatt írt. Az autográf kéziratból az is kiderül, hogy a két tanítói állás közötti pápai kollégiumi időszak nem igazán kedvezett a versírásnak, a kollégiumi botrány idején Kováts egyetlen sort sem írt, és csak 1801 őszen, illetve telén született néhány újabb verse.

Alkotói kedve Pátkán újra felerősödött, de ha autográf versgyűjteményében ezt az időszakot vizsgáljuk, kiderül, hogy az itt eltöltött esztendők már korántsem voltak olyan termékenyek, mint a felsőöri néhány hónap. Mindössze 5-10 verse született itt szűk két esztendő alatt.²⁶⁰ Ennek ellenére ismerősei, barátai számára többé már nem volt kétséges, hogy Kováts nem csupán egy vidéki iskolamester, hanem költő, akiben még sok lehetőség rejlik, és ebben valószínűleg óriási szerepet játszott az a tény is, hogy 1802. június 29-én a Magyar Kurír

---

²⁵⁸ *Mindennapi*, 1967, 190.

²⁵⁹ Horvát 1809-ben egy listát készített az általa személyesen ismert Magyarországon élő tudósokról és költőkről, itt szerepel Kováts József neve is. Ekkor Kováts már nem élt, de úgy tűnik, Horvátnak erről nem volt tudomása. Valószínűleg nem jutott el hozzá ekkor még az a hír sem, hogy a fiatal költő 1807 novemberétől a kaposvári börtönben raboskodott.

²⁶⁰ A versek pontos számát egyelőre két dolog miatt nehéz megállapítani. Egyrészt, mert nem tudjuk pontosan, mikor fejezte be Kováts József a tanítóskodást Pátkán, másrészt azért, mert az autográf kötet nem minden vers mellett tartalmaz keletkezési dátumot. Néhány vers esetében csak a *terminus post quem* és a *terminus ante quem* megállapítása lehetséges, időnként még az sem teljes.

közölte Kováts *A Poéta és a Múza* című versét.²⁶¹ Ez a – Virág Benedek által ihletett – vers röviddel Kováts Pátkára való érkezése után született, 1802. április 22-én, és a költő minden bizonnyal azonnal eljuttatta a Magyar Kurír szerkesztőihez, akik közlésre méltónak találták.

A hírlapban megjelenő vers valószínűleg nem maradt visszhang nélkül azokon a dunántúli településeken, ahol személyesen is ismerték Kovátsot, és ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az időben csak két magyar nyelvű lap jelent meg hazánkban – a Magyar Hírmondó és a Magyar Kurír –, akkor feltételezhető, hogy Kováts némi országos ismertségre is szert tett e verse által.²⁶² Horvát István tehát egy olyan fiatalembert ismert meg Pátkán, aki nemcsak verseivel, hanem a Magyar Kurírban való szereplésével is büszkélkedhetett.

Ahogy azt már említettem, Horvát csak 1805-ben kezdte el *Mindennapját* vezetni, így nem tudható, hogy mikor ismerkedett meg a két ifjú és milyen gyakran találkoztak egymással. Horvát 1803-ban ha naplót nem is, de egy jegyzőkönyvszerűséget vezetett, amelybe a magyar irodalom különféle témáival kapcsolatban jegyezte fel benyomásait, olvasmányélményeit, megjegyzéseit. A latin és magyar nyelven vegyesen írt kézirat Horvát sokszínű érdeklődéséről árulkodik, műfaja a bejegyzések sokfélesége miatt nehezen meghatározható. A kézirat vége felé egy néhány soros „Jegyzésre” lehetünk figyelmesek:

Kováts József Pátkai Kálvinista Oskola Mester (Rector) volt 1802. és 1803-dik esztendőben. Született Tótvázsonyban Veszprém Vármegyében. Tanult először Veszprémben,²⁶³ onnan Páparára ment. Páparól egyenesen tanulása után Pátkára vitetett. – Ezen jó barátom igen éles eszű költő. Néhány versei kijöttek a' Magyar Kurirban, Néhányokat pedig önnön kézzel le írt számomra. Megvagynak ezek most is írásaim között. – Majd valamennyiben igen eleven a' képzelődés.²⁶⁴

Bár az idézett „jegyzés” elég rövid és alapvetően inkább életrajzi adatokat tartalmaz, néhány fontos adalékkal mégis szolgálhat számunkra kettejük ismeretségével kapcsolatban. Kiderül belőle, hogy Horváth „igen éles eszűnek” gondolta a pátkai költőt, és verseiről is jó véleménnyel volt. Tudott a Magyar Kurírban való szerepléséről, és iratai között őrizte Kováts verseinek másolatait, amelyeket a költő külön az ő számára írt össze. (Annak ellenére, hogy

---

²⁶¹ Megjelent: Magyar Kurír, 1802. június 29. kedd, (Nro 52), 805-807.

²⁶² Ennek bizonyítására a későbbiekben Szemere Pál kapcsán teszek majd kísérletet.

²⁶³ Mivel Horvát személyesen ismerte Kovátsot, valószínűleg a veszprémi tanulmányokról is tőle hallott. Annak ellenére, hogy a veszprémi iskoláról szinte semmiféle konkrét adattal nem rendelkezünk az 1790-es évek idejéből, az, hogy Kováts valóban ott tanult, e bejegyzés ismeretében hihetőnek tűnik.

²⁶⁴ OSZK **Quart Hung. 478/1.kötet**, *Horváth (!) Istvánnak Jegyzései, melylyeket egybeírt 1803.dik Eszt[endőben]*, 63b.

Horvát gondosan őrizte a kéziratait, melyekből az Országos Széchényi Könyvtárban rengeteg megtalálható, ezeket az 1802-1803 körüli Kováts autográfokat sajnos nem találtam meg.)

A kötet alapján úgy tűnik, ez a bejegyzés 1803-ban született, de mégis vannak ezzel kapcsolatos kétségeim. Nem teljesen világos, hogy hogyan említhet Horvát több, a Magyar Kurírban szereplő verset akkor, amikor még csak egyetlen jelent meg ekkor, a *Poéta és a Múza* című költemény. Kováts más verseit ugyanis az 1805-ben kiadott lapszámok közölték csak. Az bizonyos, hogy a bejegyzés semmiképpen sem lehet 1805 októbere utáni, mivel Kováts pátkai rektori időszakának csak az 1802-1803 közötti időszakot jelöli meg – az 1804-et már nem –, és itt Horvát még nem tud a városhídvégi káplánkodásáról sem. *Mindennapijából* viszont tudható, hogy 1805 őszen tudomást szerzett Kováts segédlelkészi munkájáról. A bejegyzés keletkezése egyelőre tehát nem állapítható meg pontosan, de nagyon is elképzelhető, hogy csak utólag, valamikor 1805 tavaszán, nyarán – amikor már újabb Kováts versek is napvilágot láttak a Kurírban – került bele az 1803-as keltezésű kéziratba, aminek oka pedig akár az is lehetett, hogy egyfajta „visszadátumozással” élve, Horvát a Kovátscsal történő megismerkedés idejére akarta bejegyezni a vele kapcsolatos tudnivalókat. Horvát 1805. január elsején megkezdett naplója mottójául ezt írta:

Soha sem árt azokat, a' miket hallasz, vagy tapasztalsz föl jegyezni: mert nem hallja, vagy tapasztalja azokat a' késő maradék, és mégis tudni kívánja.²⁶⁵

Nem lehetünk elég hálásak neki azért, hogy e vezérelvét követve Kovátscsal kapcsolatban is megőrzött számunkra néhány gondolatot.

Térjünk most kicsit vissza a *Poéta és a Múza* című költemény Magyar Kurírban való megjelenésre, és annak általam feltételezett következményeire.

A vers megjelenésének apropójára nem találtam magyarázatot a Magyar Kurír lapjain. Egyetlen versként jelent meg az aznapi számban, fölötte egy rövid bejegyzés: „Székes Fehér Vármegyéből,” a vers alatt pedig: Kováts Jo'sef Pátkai Ref. Rector.

Keszeg Anna Gyöngyösi Jánosról írt könyvében részletesen ír arról, hogy a Magyar Kurír Szacs vay Sándor szerkesztői ideje alatt (1786-1792) megjelenő számaiban a költemények gyakori szerepe pusztán abban merült ki, hogy egy-egy régió aktuális eseményéről tudósítsanak. Keszeg Anna épp a Tordán élő Gyöngyössi verseit hozza fel példaként:

---

²⁶⁵ *Mindennapi*, 1967, 60.

Gyöngyössi verseinek közlése szinte minden esetben egy olyan helyi eseményhez kötődik, mely a verset egyfajta hírértékkel ruházza fel, illetve lokális identitás megkonstruálására, egy csoporttudat közvetítésére, reprezentációjára tette alkalmassá.²⁶⁶

Kováts versének esetében erről nem volt szó, mivel a vers egyáltalán nem kapcsolódott az aznapi lapszám egyéb híreihez, olyannyira nem, hogy közvetlenül előtte – nem éppen felemelő módon – a (tehén)himlőoltás hasznosságáról olvashatunk egy tudósítást, a verset pedig egy előfizetési hirdetés követi. Igaz, a Magyar Kurírt ekkor már Decsy Sámuel és Pánczél Dániel szerkesztette, nem pedig Szacs vay, náluk tehát a korábbi szempont már aligha lehetett meghatározó. Nem világos, hogy a szerkesztők mi alapján döntöttek Kováts versének megjelentetése mellett, és az sem, hogy rendelkeztek-e bármiféle információval a fiatal rektor/költő személyével kapcsolatban.

Nem kétséges, hogy ennek az első megjelenésnek nagy szerepe volt abban, hogy a későbbi kéziratos énekeskönyvekben Kovátsot gyakran csak „pátkai rektorként” emlegették. Ez a helységnev, illetve az iskolamesteri foglalkozás szorosán rögzült a nevéhez még az 1800-as évek második felében is. Egy szépirodalmi példát is találunk erre: Arany János, *Báró Kemény Zsigmondhoz* című versében, amikor Kovátsot idézi, szintén így utal rá:

„Csitt rabláncok csörgési, csitt!
Ne visítsatok egy kicsit –”
Ez a magas ideál;
Toldott rím, mozaik munka,
Hanem ettől minálunk a
Legjobb is, hajh! messze áll.

Vagy ha csak, mint Csokonay
(Bár Kovács, ama pátkai
Irta ezt is) zengenék:
„Mivel homlokomra Liza
Rózsakoszorút tászliza –”
Úgy is volna ebben ék.²⁶⁷

Az Arany versben felidézett két Kováts vers közül az első 1808-ban, a költő kaposvári raboskodása idején készült, a második pedig valószínűleg még Felsőőrön. Arany mégis a

---

²⁶⁶ KESZEG Anna, *Gyöngyössi János, Szövegek és Kontextusok*, Ráció Kiadó, Bp., 2011, 43.

²⁶⁷ ARANY János, *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések*, szerk. VOINOVICH Géza, Akad. Kiad. Bp., 1952, 153 (Arany János *Összes művei*, 6).

pátkai Kovátsra utal versében, nem sokat törődve azzal, hogy ottani rektori munkáját még jó néhány évnyi városhídvégi káplánkodás követte. E mögött fölösleges lenne bármiféle tudatosságot feltételeznünk, az 1817-ben született Arany aligha olvasta a Magyar Kurír 1802-ben megjelenő számait,²⁶⁸ és valószínűleg azzal sem törődött túl sokat, hogy Kováts életrajzát közelebbről megismerje, mindössze csak elfogadta és egyúttal továbbörökítette azt a hagyományt, amely a fiatalon elhunyt költőt Pátkához kötötte.

A Kurírban megjelenő költemény után aligha tekinthetjük véletlennek azt, hogy Kováts, régi és új verseinek egyetlen autográf kötetbe történő összeírását is épp Pátkán, 1803 nyarán érezte szükségesnek. A hírlapban való szereplés egyfajta költői tudatosságot is eredményezhetett, és arra ösztönözhetette Kovátsot, hogy költeményeit, ha nem is kronológiai sorrendben, vagy egyéb más elvek szerint rendszerezve, de egyetlen kötetbe másolja. Nagyon valószínű, hogy a költői tevékenységre barátja, Horvát István is biztatta, aki maga is próbálkozott a versírással, bár állítása szerint neki ehhez nem sok tehetsége volt. Horvát saját magával kapcsolatban így vall, egy közeli barátjának, Horváth Andrásnak írott 1804-es levelében:

Nekem a költőség nem természeti hajlandóságom. Csak el vevve dalolgotok érzeményeiről, hogy a' verskoholásból egészen ki ne tseppenjek. Sokkal jobban kedvelem a' Numismaticát, Grammaticát, Philológiát, Aestheticát, Medicinát, és a' mit legelőször köllött volna említenem, a Diplomatiát.²⁶⁹

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Horvát ne olvasta volna lelkesen a barátok tollából születő verseket. Ugyancsak az említett levelében így dicséri barátja költői tehetségét:

Tüzes költőségedről már akkor kijelentettem teljes megelégedésemet, mikor feddő satyrádot olvastomban poétai hevedet el anyira bötsűlni kezdettem: hogy az ollyatán költeményeket írásra biztatni merészeltelek. [...] Iparkodjál Andorom! és ne hadd ki halni eleven buzgóságodat.²⁷⁰

Horvát István naplóbejegyzései és egyéb levelei is arról árulkodnak, hogy gyakran bátorította ismerőseit a versírásra, és egyben fontosnak tartotta azt is, hogy megismertesse őket a friss

---

²⁶⁸ Bár ez természetesen nem állító teljes bizonyossággal.

²⁶⁹ OSZK Levelestár, *Horvát István levele Horváth Andrásnak*, Pest, 1804. december 17.

Pázmándi Horváth Endre (1778-1839) költő, katolikus pap, a Kazinczy-féle nyelvújítás ellenzője volt. Győrött tanult, majd káplán lett Győr belvárosában, 1806-tól Tét plébánosa. Horvát Istvánnal 1804-től levelezett, szoros barátság alakult ki közöttük, az OSZK több mint 200 egymáshoz írt levelüket őrzi. Bővebben: *Mindennapi*, 1967, 532-533.

²⁷⁰ Uo.

irodalmi hírekkel. Gyakran küldözgette el számukra a legfrissebb kiadványokat is levelei kíséretében. Nem sajnálta a fáradságot arra sem, hogy a barátok által írt verseket másokhoz írt leveleibe bemásolja és így népszerűsítse azokat.

Kováts-hoz írott levelei sajnálatos módon megsemmisültek vagy mindaddig nem kerültek elő, de Horvát egyéb leveleit, kissé grafomán hajlamát és a magyar nyelv és nemzet iránt érzett mély elkötelezettségét ismerve szinte biztosak lehetünk abban, hogy azok tartalma a fent idézett részletekhez hasonló lehetett. Mivel ő maga nem gondolta, hogy túl nagy költői tehetséggel rendelkezik, minden biztonnyal elismeréssel szemlélte Kováts – a mesterkedő költészeti eszmény által sokra becsült – könnyed versfaragását, játékos rímelését és változatos témáit. Mindezt csak még inkább megerősíti az a néhány soros „Jegyzés”, amit már fentebb idéztem.

Kováts pátkai iskolamesteri munkájáról egyelőre nem kerültek elő közelebbi adatok. Ebben az időben csak katolikus vizitációk voltak a faluban, így sajnos nem rendelkezünk a felsőőrihez hasonló egyházlátogatási jegyzőkönyvekkel. Nem tudjuk, hogyan vélekedtek a pátkaiak Kováts munkájáról, az egyetlen következtetés ezzel kapcsolatban Nagy Gyula tanulmányából vonható le. E munkában a pátkai iskolamesterek név szerinti felsorolásakor Kováts neve mellett ez a megjegyzés szerepel: „korán elhalt szépreményű ifjú.” Jóllehet a tanulmány 1943-ból való, adatait mégis a korábbi pátkai egyházi iratokból veszi, amelyekben – úgy tűnik – ezt az információt kívánták továbbörökíteni Kováts-csal kapcsolatban. Épp ezért kevésbé valószínű, hogy itt is oly mértékben elégedetlenek lettek volna munkájával, mint korábban Felsőőrön.

Bármennyire is igyekszem elkerülni azt, hogy Kováts verseinek témaválasztásából következtessek az életére, mégis meg kell említenem, hogy Kovátsnak van egy viszonylag korai verse, amelyben az elbocsájtott iskolamester keserű tapasztalatait veszi sorra. Ennek címe beszédes: *A ki cs[apott] mester éneke*. Az autográf kötetben szereplő vers mellett nem szerepel a keletkezési dátum, és a szöveg a keletkezés helyére vonatkozóan sem ad támpontot, így a kronológiailag problémás versek közé sorolandó. Épp ezért, ha áll bármiféle életrajzi esemény a vers születése mögött, akkor az éppúgy lehet felsőőri, mint ahogy pátkai is. Mindemellett nem kizárt az sem, hogy Kováts mindenféle konkrét, kézzelfogható élmény nélkül is kedvet kapott a téma versben való feldolgozásához, mások hasonló témájú versei láttán. Egykori pápai diáktársa Beretzky Márton is megénekelte e témát, és a kéziratos

gyűjteményekben hasonló témájú verses és prózai szövegeket egyaránt találunk.²⁷¹ Bán Imre és Julow Viktor épp e vers kapcsán, és minden bizonnyal Kováts kaposvári raboskodásának tudatában állapítja meg a következőket a költőről a *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* című közös szerkesztésű kötetükben:

A Dunántúlon volt iskolamester és segédlelkész, de sehol sem tudott megmaradni.²⁷²

Az említett mű nem közli, hogy a szerzők Kovátsról alkotott képüket – miszerint képtelen volt megmaradni egy-egy helyen – konkrét források alapján fogalmazták meg, vagy pusztán a vers tematikája miatt vélték tudni azt. Előfordulhat az is, hogy a kaposvári börtönének tudatában hajlamosak voltak Kováts egyházi pályájának előző, iskolamesteri állomásait is egyfajta kudarcként értékelni, anélkül, hogy erre konkrét bizonyítékuk lett volna. (A felsőöri egyházlátogatási jegyzőkönyvről aligha tudhattak.) Mentségükre szolgáljon, hogy nem ők voltak az egyetlenek, akik megbízható források hiányában igyekeztek kézenfekvő és logikusnak tűnő magyarázatokkal kitölteni a hiátusokat Kováts életrajzának megrajzolásakor.

Arról tehát, hogy miért hagyta ott Kováts Pátkát, nem rendelkezünk kézzelfogható adatokkal, és meglepő, hogy Horvátnak sem volt tudomása barátja távozásának körülményeiről és okáról. Naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy 1805-ben több alkalommal is járt Pátkán és találkozott Ónody Sámuellel, akinek református papként és Kováts feljebbvalójaként tudnia kellett (volna) az iskolamester további sorsáról. Aligha elképzelhető, hogy Horvát és Ónody hosszas beszélgetései alatt egyszer sem került szóba a fiatal költő. Miért a szomszéd falu iskolamesterénél, Nyikos Lászlónál érdeklődött Horvát a költő hollétéről? Egy esetben lehetséges csak, hogy Ónody nem tudott felvilágosítást adni számára: ha Kováts Pátkáról való távozásakor még maga sem tudta, hol várja őt a következő megbízatás.

Horvát naplójában és leveleiben több ízben kitér arra, hogy korának teológiát végzett fiataljai mennyire botrányos és haszontalan életet élnek. Ha Kováts pátkai rektorkodása alatt komoly bajba keveredett volna, annak híre előbb vagy utóbb Horváthoz is eljut, és őt ismerve, a történeteket és arról alkotott véleményét naplójában vagy más egyéb feljegyzései között most olvashatnánk is. Egyelőre azonban ilyen feljegyzésről nincs tudomásunk, és amíg újabb

---

²⁷¹ A Beretzky vers címe: *A dobrai rektor búcsúja*. A téma kéziratos népszerűségéről a disszertációban később esik még szó. A vers olykor más címmel is szerepel.

²⁷² BÁN, JULOW, 1964, 244.

adatok nem bukkannak elő e témában, úgy vélem, nem szerencsés továbbörökíteni azt a vélekedést, miszerint Kováts „sehol sem tudott megmaradni.”

A távozás pontos dátuma nem ismert, de a meglévő források alapján úgy gondolom, Kováts valamikor 1804 elején hagyta el Pátkát.

A Dunántúli Református Egyházkerület nemrégiben napvilágot látott prédikatori és rektori adattára Kováts József pátkai iskolamesteri tevékenységét 1802 és 1804 közé helyezi.²⁷³ Az adattár csak az évet adja meg, a hónapot nem, így ebből nem derül ki, hogy Kováts még az év elején, vagy esetleg csak később távozott Pátkáról.

A hónap meghatározásában segítséget nyújthat a jelen munkában már sokszor forrásként megjelölt másik pápai kiadvány, amely a kollégiumban tanuló diákokkal kapcsolatban nyújt tájékoztatást. Az ebben található praeceptorai és rektori listából kiderül, hogy 1804-ben a kollégium új rektort küldött Pátkára Bíró János személyében, aki február 27-én írta alá a kötelezvényt,²⁷⁴ és feltételezhető, hogy röviddel ezután jelentkezett is szolgálati helyén. Ez alapján úgy tűnik, hogy Kováts József szűk két esztendeig maradt ott, és legkésőbb az új rektor megérkezésekor, 1804 márciusában elhagyta a települést.

2.7. A városhídvégi káplánkodás és annak előzményei

A fentebb említett adattár szerint Kováts csak 1805-ben lett segédlelkész Városhídvégen,²⁷⁵ és a 19. századi lexikonok is következetesen kitartanak e dátum mellett.²⁷⁶ Az 1808-ban megjelenő, de a korábbi év adatait közlő *Prédikatori Tárház* is az 1805-ös kezdésről tud. Ezt az egyházi kiadványt érdemes kiemelten kezelni, mivel Látzai Szabó József, a kötet egyik szerkesztője személyesen is ismerte Kovátsot, még pápai professzorsága idejéből, ráadásul a kötet szerzői információikat a prédikátoroktól szerezték be.²⁷⁷

A kéziratos Kováts-életrajzok dátumokat nem közölnek ugyan, de ebben az esetben is folyamatosságot és egyfajta sikertörténetet sugallnak, amely szerint Kováts magasabb pozíciót akarva rektori munkáját önként segédlelkészi állásra cserélte. A két hivatal közötti

---

²⁷³ KÖBLÖS, KRÁNITZ (szerk.), 2018, 710.

²⁷⁴ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 1035.

²⁷⁵ KÖBLÖS, KRÁNITZ (szerk.), 2018, 710.

²⁷⁶ A lexikonok listáját a dolgozat **IV. melléklete** tartalmazza.

²⁷⁷ FÁBIÁN József, LÁTZAI SZABÓ József, *Prédikatori Tárház*, Harmadik kötet, Negyedik fogás, Vátzon, 1808, 171.

szünetet egyetlen forrás sem említi. Az életrajz egyik változatában, Sebestyén Gábor másolatában ezt olvashatjuk:

[...] Pátkára ment ki Rectornak. – De nagy Lelke fellyebb vágyván ezt a' hivatalt két esztendőök után letette 's Hidvegenn káplánná lett.²⁷⁸

A kezdés dátumával kapcsolatban a korabeli városhídvégi református anyakönyvek adják meg a választ.²⁷⁹ A születési, halálozási és házassági bejegyzéseket alapján kiderül, hogy a lexikonbejegyzések, a *Prédikatori Tárház* és a lelkészi adattár 1805-ös kezdődátuma valóban helyes. A városhídvégi halotti anyakönyv első, Kállay András²⁸⁰ prédikátor által megkezdett kötete 1773 és 1804 közötti bejegyzéseket tartalmaz. A bejegyzések nem igazán rendszerezettek, és úgy tűnik, a prédikátor fel sem jegyzett minden temetést. Láthatóan csak az ő kézírása szerepel az anyakönyvben.²⁸¹

Az új anyakönyv 1805-ös dátummal kezdődik, és belső borítóján egy ismerős kézírásra lehetünk figyelmesek. Az energikus, erőteljesen jobbra dőlő írás egyértelműen Kováts Józseftől származik. Az említett bejegyzés ugyan a lapszél leszakadása miatt hiányos, de viszonylag jól olvasható:

Laistroma A' Megholt 's eltemettetett ..... fiaknak, Asszonyi Nemenn Levő ..... a' Házás Társak mind a' két nemének, és a' Magzatok mind a' két Nemének az Attyáknak nevekkal a' Város- és Falu-

---

²⁷⁸ OSZK **Oct. Hung. 696**, 91b. SEBESTYÉN Gábor, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*. A korábban tárgyalt kéziratos életrajzokban ugyanez az adat található, ezért nem tartom szükségesnek valamennyire hivatkozni itt. Sebestyén Gábor életéről és a közköltészethez való kapcsolatáról bővebben: VADERNA, Gábor, *Sebestyén Gábor és a közköltészet*, In: *Doromb 4. Reciti*, Budapest, 2015, 267-282. Illetve: VADERNA Gábor, *A költészet születése, A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Universitas, 2017, 459-502.

²⁷⁹ A városhídvégi református anyakönyvek digitális változatát a Pest Megyei Levéltárban sikerült átnézni. Az anyakönyvek másolatai az **A 1645** számú jelzet alatt találhatóak. Az iratok pontos lelőhelyét egyelőre nem sikerült azonosítanom. A Magyar Nemzeti Levéltár az anyakönyveket ugyan lemásolta, de elmulasztották feljegyezni, hogy hová küldték vissza az eredeti anyakönyveket a fotózás után. A Somogy Megyei Levéltárban csak az 1828-tól kezdődő anyakönyveket lehet megtekinteni, de azok is csak másolati példányok. A Fejér Megyei Levéltár szintén csak másolati példányokat őriz. Az eredeti anyakönyv felkutatása a dolgozat szempontjából azért lenne fontos, mert elképzelhető, hogy az anyakönyvet őrző levéltár vagy plébánia más korabeli városhídvégi egyházi iratokkal is rendelkezik, amelyekből újabb adatokat tudhatnánk meg Kováts segédlelkési tevékenységével kapcsolatban. Az eredeti anyakönyv lelőhelyét épp ezért továbbra is keresem. Kézenfekvő, hogy a szabadhídvégi református plébánia őrizze. Tőlük egyelőre még nem kaptam választ.

²⁸⁰ Kállay András nevét a továbbiakban ipszilonnal írom, annak ellenére, hogy a legtöbb vele kapcsolatos forrás a Kállai változatot használja. E választás oka az, hogy ő maga is ipszilonnak írta a családnevét.

²⁸¹ Erre az évenként bejegyzett elhunytak alacsony számából következtetünk. Az adatok szerint 1803-ban összesen öt temetés volt a faluban, 1804-ben pedig mindössze egy.

Hidvégi edgyesült Ekklesiába, az 1805dik Esztendőnek, Április Holnapjának 1.=első napjától fogva. Tiszteletes T[ekintetes] Kállay András Ur' Predikatorságába.²⁸²

Úgy tűnik tehát, hogy Kováts Józsefnek hivatalba lépésekor, az egyik első dolga az volt, hogy jól áttekinthető, pontos halotti anyakönyvet készítsen. Az anyakönyvi bejegyzésekből megtudhatjuk az elhunytak nevét, elhalálozásuk pontos dátumát, életkorukat és haláluk okát. Bár a halálozások mellé nincs feljegyezve, hogy a prédikátor, a káplán vagy esetleg valaki más végezte a temetési szertartást, a kézírásból ez mégis jól adatolható. A bejegyzések az 1805-ös esztendőben kivétel nélkül mind Kovátstól származnak, 1806-ban a prédikátortól és a káplántól is vannak beírások, 1807-ben pedig ismét csak Kovátstól, egészen december 13-ig. Utána csak Kállay Andortól, melynek okára a későbbiekben még visszatérek. A házassági anyakönyv nem új, hanem folytatolagos, és ebben lényegesen kevesebb a bejegyzés. Kováts első esketésére csak 1805. június 6-án került sor, mivel legtöbbször az idős prédikátor adta össze a házasodni kívánó párokat. 1806-ban Kováts csak hat párt esketett, 1807-ben pedig mindössze egyet, az év végén, december 7-én.

A keresztelési anyakönyv 1805-ös adataiból jól látható, hogy az idős Kállayt Kováts érkezése előtt Varga Ádám káplán segítette. Az általa elvégzett utolsó keresztelő 1805. január 26-án volt. Kováts első ilyen jellegű munkájára pedig április 13-án került sor.

Ebben az esztendőben Kállay csak nagyon ritka esetben végzett keresztelőket, ezt a feladatot – akárcsak a temetéseket – a fiatal káplán átvállalta tőle.

Az anyakönyvi bejegyzésekből immár világosan kitűnik, hogy Kováts valamikor 1805 késő telén (februárban), vagy kora tavaszán (márciusban) érkezhetett Városhídvégre.

Ezt a kezdési dátumot Kováts József Városhídvégről Horvát Istvánnak küldött levele is megerősíti. Az 1806. szeptember 27-én kelt levélben Kováts arról számolt be Horvátnak, hogy másfél esztendeje káplán Városhídvégen, tehát e szerint is valamikor 1805 kora tavaszán érkezett csak oda.²⁸³

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, mivel is tölthette idejét Kováts a pátkai és a városhídvégi időszak közötti egy esztendőben.

Horvát Istvánhoz intézett levelében az iránt érdeklődik barátjától, hogy megkapta-e a Tótvázsonyból küldött, 1804-es keltezésű levelét.²⁸⁴ Ebből tehát kiderül, hogy pátkai és

²⁸² *Városhídvég halotti anyakönyve 1805-1823*. Az anyakönyv digitalizált változata: MNL, **A1645**. Az említett adat az anyakönyv 3. lapján található.

²⁸³ OSZK **Levelestár**, *Kováts József levele Horvát Istvánnak*, 1806. szeptember 27.

²⁸⁴ *Uo.*

városhídvégi időszaka között valamikor szülőfalujába is hazalátogatott. Mivel az említett levél keletkezésének pontos dátumát nem adta meg, csak az évet (1804), így nem tudjuk, hogy mikor járt arrafelé, és pontosan mennyi időt töltött ott. Mindössze néhány hetet vagy hónapot, vagy esetleg egy egész évet?

Az általa említett 1804-es levél sajnos nem maradt fenn Horvát István hagyatékában, valószínűleg el sem jutott a címzetthez, így sajnos tartalmát sem ismerjük. Éppen emiatt a tótvázsonyi tartózkodásról nem derül ki, hogy mi is volt az apropója. Elképzelhető, hogy a két munka közötti szünetet használta ki a költő, hogy ott élő ismerőseit meglátogassa, vagy esetleg egy családtag elvesztése, betegsége miatt kellett hazautaznia. Persze az sem kizárt, hogy egy előre nem tervezett kényszerszabadságról volt szó, amely egészen addig tartott, amíg nem talált új munkát magának.

Mivel erről az időszakról egyelőre semmi bizonyosat nem tudunk, ismét csak érdemes Kováts autográf verseskötetét elővenni, és a versek felől közelíteni.

1804-ből a gyűjtemény mindössze hat verset tartalmaz. A kötetbe való beírásuk nem egymást követően történt, hanem számos korábbi – többnyire 1800-ban íródott – vers közé ékelődnek be. Nagyon úgy tűnik, hogy Kováts ugyan Pátkán kezdte el összegyűjteni verseit egyetlen kötetbe, azonban a kezdeti fellángolás után lelkesedése gyorsan lecsillapodott, és csak 1804-ben – szabadsága vagy kényszerszabadsága idején – vette újra a fáradságot, hogy korábbi, többnyire Felsőőrön született verseit is bemásolja a gyűjteménybe, és így keveredhettek azok az 1804-ben született versek közé.

Az első 1804-es vers áprilisban, az utolsó pedig novemberben született. A költemények közül néhány egy lehetséges új szerelemről árulkodik. Míg az egészen korai versekben Liza az az elképzelt vagy talán valós nőalak, aki Kováts múzsájaként szerepel, 1804-től már Fanni volt a költő új választottja.

Ez utóbbi hölgyről az *Uj Magyar Athenas*, a legelső Kováts Józsefről szóló életrajzi bejegyzést tartalmazó lexikon így emlékezik meg:

Kováts József [...] Város Hidvégen (Somogy m.) segédlelkészkedett Kállai András prédikátor oldala mellett. Ennek mostoha leánya Fanni volt ideálja, kihez irta többek közt amaz ismeretes kezdetű versét: *Alszik Fanni, oh isteni.*²⁸⁵

---

²⁸⁵ *Uj magyar Athenas*, 1882, 236.

Ezt az adatot Szinnyei József szinte szóról szóra átvette, s bár a későbbi lexikonokból Fanni említése ugyan kimaradt, a Kovátsot méltató, vagy épp ostorozó későbbi írások szerzői határozottan tudni vélték, hogy Kováts műzsája Kállay András mostohalánya volt.

Ha ez valóban így lett volna, akkor Kováts Józsefnek már 1804 nyarán Városhídvégen kellett volna élnie, hiszen Fanni neve ekkor tűnt föl először verseiben.²⁸⁶ Úgy tűnik tehát, hogy ellent kell mondanom a fent idézett lexikonbejegyzésnek, és ideje leszámolni azzal a legendával, miszerint Kováts Fannija – akit verseiben a költő előszeretettel hasonlított Csokonai Lillájához – a városhídvégi idős prédikátor mostohalánya lett volna.²⁸⁷

Természetesen jelen dolgozattal nem az a célom, hogy megcáfoljak mindent, amit ma Kovátsról tudunk vagy tudni vélünk, és még csak az sem, hogy Kováts műzsájához egy valós személyt társítsak – bár ez utóbbi nem lenne éppen olyan nagy baj –, mindössze arra szeretnék immár sokadszorra rávilágítani, hogy hiba lenne a költővel kapcsolatos vélekedéseket minden ellenőrzés nélkül elfogadni és továbbörökíteni, pusztán azért, mert sokszor és sokan hivatkoztak rájuk, és épp ezért hihetőnek tűnnek.

Az 1804-ben született versek valami másról is árulkodnak még. Ebben az időszakban Kovátsnak több olyan költeménye is született, amelyek erős Csokonai hatásról árulkodnak.²⁸⁸ Mivel Csokonai és Kováts kapcsolatáról egy későbbi alfejezetben részletesen esik majd szó, itt most pusztán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy vélhetőleg ebben a nyugalmasabb periódusban több ideje volt Kovátsnak arra, hogy jobban megismerhesse Csokonai költészetét, ami újonnan születő saját költeményein is meglátszott.

Veress D. Csaba, Tótvázsonyról írt helytörténeti tanulmányában arról ír, hogy Csokonai 1798-ban egy ideig a helyi parókián vendégeskedett Naszályi János prédikátornál.²⁸⁹ Veress azonban elmulasztja közölni a forrást, amelyből ezt az információt kölcsönzi, és egyelőre nem sikerült olyan forrást találnom, amely ezt megerősítené. Akár járt ott Csokonai, akár nem, az nagyon valószínű, hogy az 1800-as évek legelején a tótvázsonyi művelt értelmiség körében –

---

²⁸⁶ A legelső vers, amelyben Fanni szerepel 1804. július 15-én született, *Füldött* _____ címmel. Bár a címben a név csak egy vonallal van jelölve, a vers kezdősorában már feltűnik a lány neve: „Füldött Fanni egy szép este...”. Eredetije: Csurgó, **K 205**, 28-35.

²⁸⁷ Mindezidáig nem találtunk arra vonatkozó adatot, hogy Kállay Andrásnak lett volna egyáltalán mostohalánya. A pápai lelkési adattár egyetlen leányáról tesz említést, Kállay Eszterről, aki később Hetesi István lelkész felesége lett. Lásd: KÖBLÖS, KRÁNITZ (szerk.), 2018, 621.

²⁸⁸ Az említett versek: *Füldött [Fanni]*, *Alszik Fanni*, illetve a *Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek* című költemények. Az első Csokonai *A feredés* című költeményével, a második pedig *Az alvó Lilla felett* című verssel mutat szoros rokonságot. Az 1803-ban nyomtatott, de csak évekkel később megjelenő *Anakreoni Dalok* Kovátsra gyakorolt hatásáról a későbbiekben részletesen írok még.

²⁸⁹ VERESS D., 1994, 88.

és a Dunántúl más részein is – Csokonai művei igen kedveltek voltak, így aligha meglepő, hogy a debreceni költő versei Kovátsra is erősen hatottak.

Kicsivel később, de még a Városhídvégre való költözés előtt, 1805. január 25-én készült Kováts Festetics Györgyhez írt ódája is, amelyen ugyancsak erősen érezhető Csokonai költészetének a hatása.²⁹⁰

Kováts József Városhídvégre való érkezésekor Kállay András már hatvannégy éves volt.²⁹¹ Feltehetőleg idős kora és számos elfoglaltsága miatt döntöttek úgy az egyházi vezetők, hogy segédlelkészt rendelnek ki mellé.²⁹² Mivel 1802-től a peremartoni egyházmegye assessoraként is tevékenykedett,²⁹³ a fiatal helyettes lelkész valóban nagy segítséget jelenthetett számára.

E pozíció kapcsán bátran kijelenthetjük, hogy Kováts egy fokkal feljebb került az egyházi ranglétrán és jó eséllyel remélhette, hogy hamarosan lelkészi hivatalhoz jut majd.

Amint arról már az anyakönyvek kapcsán szó esett, Kovátsnak meglehetősen sok egyházi tennivalója akadt, hiszen a keresztelőket és a temetési szertartásokat szinte teljes egészében ő végezte, és időnként egy-egy esketési ceremónia is rá hárult. Az új halotti anyakönyv megkezdése is az ő feladata volt, és valószínűleg egyéb adminisztrációs teendőket is magára vállalt. (Ha a későbbiekben a városhídvégi eklézsia egyéb iratai előkerülnek, azok bizonyosan további adatokkal is szolgálnak majd Kováts segédlelkészi tevékenységével kapcsolatban.)

Egyelőre arról nem tudunk, Kováts mennyire végezte jól munkáját, vagy hogy a hívek mennyire voltak elégedettek vele, de feltételezhető, hogy ha komoly panasz lett volna ellene, Kállay nem bízta volna rá szinte teljes egészében a papi teendőket. Arról sincs igazán adatunk, hogy kápláni munkáján túl milyen elfoglaltságai voltak. Egyedül az *Uj Magyar*

---

²⁹⁰ Az említett Kováts vers címét Csokonai *Virág Benedek Úrhoz* című költeményéből veszi: *Él a' keszthelyi gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl*. Magát a verset pedig Csokonai 1803-ban megjelent *Mélt. Gróf FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról című költemény utánköltéseként tartja számon a szakirodalom*. Erről bővebben: *Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Költemények 5 (1800-1805)*, sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Bp., 2002, 678.

²⁹¹ A *Prédikátori Tárház* adatai szerint Kállay András 1741-ben született, tehát Kováts érkezésekor már 63-64 éves lehetett. FÁBIÁN, LÁTZAI SZABÓ József, 1808, 162.

²⁹² A református egyház a segédlelkész és a káplán kifejezést egyaránt használja, így én is ezt teszem. Segédlelkész az lehetett, aki teológiai tanulmányokat végzett, záróvizsgát is tett, de még nem szentelték fel pappá. Az illetékes püspök rendeli ki szolgálatra, és a püspök ezzel egyidejűleg felügyelő lelkészt is kirendel mellé, akinek irányítása és utasításai szerint köteles a segédlelkész a szolgálatát végezni.

²⁹³ assessor – tanácsbíró, aki segíti az esperes munkáját egyházi vizitációk, látogatások alkalmával. Egyháziak és világiak is betöltötték ezt a tisztséget.

Athenas egy apró megjegyzése áll rendelkezésünkre, amely szerint Kováts kalandjait még halála után fél évszázaddal is mesélték a falu öregjei a gyermekeknek.²⁹⁴

A verseskötetekben található kéziratos életrajzmásolatok szerint természetesen ismét sikeres, boldog és költői szempontból termékeny időszak következett a költő életében, és ekkoriban befolyásos pártfogókra is talált:

Itt serényen folytatott Hivatala mellett gyakran Serafim dalját zengvén, a bájoló hang el hatott a' fényes érdemű Festeticshez, 's Gróf Szétsényihez, a' kiket a Magyar Kurirba ki küldött versei által szinte az égig emelt; 's ezek a' nagy Lelkek tudván betsülni az érdemet barátságát óhajtották. Így élvén ez a' halhatatlan emlékezetű Poeta nálla öröm lakozott 's körülötte katzagott a' víg Tavasz.²⁹⁵

Költőként Kovátsnak valóban lehetett némi oka az öröme és a meglelégedésre, hiszen 1805-ben két versét is közölte a Magyar Kurír. Elsőként az 1805 januárjában Festeticshez írt ódája jelent meg, K. J. monogrammal, az újság 1805. március 29-ei számában.²⁹⁶ A státusz feltüntetésének hiánya valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a vers beküldése idején még nem volt munkája. Nevének diszkrét, csak monogramként való megjelentetésével kapcsolatban sajnos nem tudni, hogy az Kováts, vagy a Kurír szerkesztőinek döntése volt-e.

A másik verse, amelyet a lap közlésre méltónak talált, az 1804 nyarán született, Csokonai anakreóni verseit üdvözlő darab. E vers kapcsán a megjelenés apropója is világos. Kováts, amikor kézbe vette a Kurír 1805. március 29-ei számát, hogy a benne szereplő Festetics-ódáját megszemlélje, minden bizonnyal elolvasta a Csokonai halálára írt epitáfiumokat is. Mivel ekkor még nem írta meg saját Csokonait sirató versét, jobb híján a már több hónapja készült Csokonai-ódáját küldte be, hogy ő is méltóképpen megemlékezessen fiatal költőtársáról. Bár a vers a Kurír újabb Csokonai epitáfiumokat felsorakoztató, 1805. május 17-ei számába nem került be, a szerkesztők június 14-én már közlésre méltónak találták.²⁹⁷

Ami Kováts Széchenyihez írt ódáját illeti, az valóban Városhídvégen született, de a vers megjelenésével kapcsolatban az életrajzok tévednek, mivel csak 1808-ban jelent meg, és akkor sem a Kurírban, hanem egy néhány lapos önálló kolligátumként. Annak pedig egyelőre nincs nyoma, hogy Festetics Györgyhez és Széchenyi Ferenchez ez idő tájt eljutottak volna

²⁹⁴ Lásd az ezzel kapcsolatos idézetet az 1. fejezet, *Lexikonok fogságában* című alfejezetében.

²⁹⁵ OSZK Oct. Hung. 696, 91b-92a. SEBESTYÉN Gábor, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*.

²⁹⁶ A versről korábban már esett röviden szó. Címe: *Él a' keszthelyi gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl*. A vers megjelent: Magyar Kurír, 1805. március 29. (Nro. 26.). Az említett lapszám 4 külön Toldalékkal rendelkezett, Kováts verse az 1805. március.15-ei III. Toldalék 6-8. lapján található.

²⁹⁷ Magyar Kurír, 1805. június 14. (Nro.48.), VIII. Toldalék, 2-5.

Kováts költeményei, mint ahogy annak sem, hogy a kor mecénásai bármilyen kapcsolatban álltak volna ekkoriban a fiatal költővel.

A káplánkodással eltöltött csaknem 3 esztendő, a kéziratos életrajz állításával ellentétben, korántsem volt olyan termékeny az alkotás terén. Kováts ezen időszakában a legmerészebb számítások alapján is, mindössze 10-12 verset írt, ami korántsem idézi fel előttünk azt a mesterkedő költőkről kialakított képet, amely szerint ontották magukból költeményeiket.

A költő két általunk ismert leveléből arra következtethetünk, hogy napjai – megfelelő társaság híján – igencsak magányosan teltek.

Horvát Istvánhoz intézett levelének kezdősoraiban erről így ír:

Kedves Ur!

Már másfél esztendeje, hogy én a' Somogy Székibe káplánkodom V[áros]Hídvégen, – elfelejtve minden Szerentse eszközeitől, tsak Lelkem finomittásával ébreszgetem magamat tanulván elfogadni a' szebb Lelkek' érzésit és gondolatit akkor, mikor a Státussal nékem nem kedvező Sors eránt fásulok. – Ha nekem a' Tavasszal Ekklésiám nem akad, végképpen le teszek a' Papságról, és által adom magam a' fátumnak.²⁹⁸

Láthatóan segédlelkészi állása nem hozott számára teljes megalégedést. E levél születésekor (1806. szeptember 27.) már több évi rektorkodást, és csaknem két évi káplánkodást tudhatott maga mögött, így nyilván elérkezettnek látta az időt, hogy saját gyülekezetet vezessen és végre megállapodjon. Az ekkor már 26 éves felnőtt férfi türelmetlensége teljesen érthető, a kötöttségeket és alárendelt szerepet minden bizsonnyal nehezen viselte. Azt persze nem tudhatjuk, mennyire gondolta komolyan, hogy búcsút int az egyházi pályának, ha nem kap saját ekléziát, mindenesetre a következő évben még a tavasz elmúltával is Városhídvégen szolgált. Úgy tűnik, nem kínálkozott számára olyan lehetőség, amely eltérítette volna a papi hivatalától.

Magányát talán egy időre sikerült elfelednie, amikor a fiatal Szemere Pál a Kurírban megjelenő Kováts versek hatására 1807-ben levélben kereste fel, és barátságát felajánlva egy üdvözlő verset is küldött számára, *Kováts Józsefhez* címmel. Az említett levél sajnos nem maradt fenn Kováts hagyatékában, és a mellékelt verset is csak más forrásokból ismerjük, de Kováts válaszlevelét megőrizte a Ráday Könyvtár Szemere-tára. Ennek kezdősorai hasonló hangot ütnek meg, mint a fentebb idézett Horváthoz írott levél:

---

²⁹⁸ OSZK **Levelestár**, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

Édes Barátom!

Lantos Leveled érzékenyitt engem' magánosságomba. – Mikor minden jobb szeretsétől elfelejtve élek három esztendei sovány káplánkodásomba, egyedül önnön gondolatim bábójával ártatlanul babrálván; akkor adod hirül Lételemnek általad való tudását, – akkor vallod meg hogy szeretsz.²⁹⁹

Bár a levél erősen retorizált, mégis hihető, hogy Kováts úgy érezte, elhagyta, pontosabban elfelejtette őt a szerencse, és „sovány káplánkodása” idején nincs más öröme, mint a saját gondolataiban való elmerülés. (Kováts és Szemere Pál ismeretségéről, és a levél további tartalmáról a későbbiek során részletesen esik még szó.)

Annak ellenére, hogy a magány és a mindennapi papi teendők hatására nehezen szánta rá magát a versírásra, költői ambíciói csak tovább erősödtek. A Horvát Istvánhoz írt levél további részletei legalábbis erről árulkodnak:

Küldök három darab verset, – Csokonai Vitéz Mihály Halálán való keservemet, – Tünődést, – és a' Nemzeti Könyvtár felállitójához G. Szétsényihez Irottakat, – de olyan feltétel alatt, hogy alázatos kérésemre, méltóztassék az Ur eszközölni ezen három munkámnak a' Hazai Tudósításokba Kultsár Ur által leendő kinyomtattatásokat. Véghetetlen le kötelezne az Ur a' Háládatosságra ennél fogva. Nem is enged engem kételkedtetni az Ur eránt valo Bizodalmmam, hogy ezen kérésem tellyesedését minél elebb meg ne látnám.³⁰⁰

Kováts tehát abban bízott, hogy barátja segítségével viszontláthatja költeményeit a *Hazai Tudósításokban*. Kérését nemcsak azért fogalmazta meg, mert Horvát ekkoriban gyakran tartózkodott Pesten, hanem azért is, mert a Hazai Tudósítások szerkesztőjével, Kultsár Istvánnal mindennapi kapcsolatban állt és a lap állandó munkatárának számított. Gyakran ajánlott a szerkesztőnek különféle témákat, sőt maga is rendszeresen írt a hírlapba.

Kultsár változatos pályafutása során (bencés pap, kilépett tanár Kőszegen, Festetics György fiának nevelője) leginkább irodalomszervező tevékenysége révén vált híressé. 1806-ban alapította az első folyamatosan megjelenő pesti magyar hírlapot – 1808-tól a lap címe Külföldi és Hazai Tudósítások lett, – amely fő célul elsősorban a nemzeti nyelv művelését és terjesztését tűzte ki célul. Kultsár 1806 márciusában bocsájtotta közre a lap előfizetési

---

²⁹⁹ DRE Ráday Gyűjtemény, **Szemere-tár 65**, Kováts József levele Szemere Pálhoz, 1807. május 27.

³⁰⁰ OSZK Levelestár, Kováts József levele Horvát Istvánhoz, 1806. szeptember 27.

felhívását, és július 2-án megjelent a Hazai Tudósítások első száma.³⁰¹ Kováts tehát viszonylag hamar, a lap indulása után mindössze 2-3 hónappal jelentkezett kérésével Horvát Istvánnál.

Levelében a versek közlésével kapcsolatban még a következőt jegyzi meg:

Nem valami hívság nyughatatlankodtat engem erre, hanem igazi Subjectivos és Objectivos Hazai okok.³⁰²

A költő levele ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. A Levelestárba Horvát István hagyatékából került, tehát a kérés rendben eljutott a címzetthez. Ennek ellenére a levélhez csatolt versek mégsem jelentek meg a Hazai Tudósításokban, aminek természetesen több oka is lehetett.

Az egyik legkézenfekvőbb ok talán az, hogy maga a hírlap csak elvétve közölt verseket. Kultsár már a hírlap legelső számában tájékoztatta olvasóit arról, hogy milyen tudósításokra számíthatnak majd az újságban.

Kókay György *A magyar sajtó történetében* erről így ír:

E szerint egyházi és világi kinevezések, országos intézetek, új találmányok, tekintélyes személyek életrajza, természelyzetkép, gabonaárak, kereskedés, tudományokkal és könyvkiadással kapcsolatos közlemények, polgári és katonai rendeletek, vármegyék és városok változásai, népesedési hírek, ritka történetek, öltözetek, ékesszólás, szók és szójárasi különösségek, történeti elbeszélések alkotják azt a témakört, amellyel kapcsolatosan szívesen várja olvasóik közreműködését. Magyarországon kívül Erdélyből, Horvátországból, Moldvából, Oláh- Rác és Bosnyákországból is várta olvasóinak mint tudósítóknak a jelentkezését.³⁰³

E hosszas felsorolásban láthatóan nem szerepel a költemények beküldésére való felhívás.

Elképzeltető, hogy Horvát a hírlapszerkesztő érdeklődési körét és elképzeléseit jól ismerve, maga döntött úgy, figyelmen kívül hagyja barátja kérését, és meg sem mutatta a verseket Kultsárnak. Mint ahogy az is előfordulhatott, hogy a szerkesztőhöz eljutottak ugyan a versek, de ő nem közölte őket.

---

³⁰¹ A Hazai Tudósításokról bővebben, lásd: *A magyar sajtó története I. (1705-1848)*, szerk. KÓKAY György, Akad. Kiad., Bp., 1979, 247-254.

³⁰² OSZK *Levelestár*, Kováts József levele Horvát Istvánhoz, 1806. szeptember 27.

³⁰³ KÓKAY (szerk.), 1979, 249.

Ennél persze lehetett az eset még egy fokkal bonyolultabb is.

Horvát naplójának 1806-os bejegyzései augusztusban megszakadtak, és csak 1807 januárjában folytatódtak újra, így a levél kézhezvételéről e forrásból nem rendelkezhetünk információval. Mivel a záró boríték nem maradt fenn, így az sem tudható, hová is címezte pontosan Kováts a levelet, és mennyi időbe telt, míg az eljutott címzettjéhez.

Ekkoriban Horvát István hol Pesten, hol a Fejér megyei Válon tartózkodott, ahol Ürményi József főispán kisebb fiát tanította.³⁰⁴ Horvát István Horváth Andrásához és Ferentzi Jánoshoz írt leveleiből kiderül, hogy 1806 őszén épp Válon időzött, és az egész telet is ott töltötte. Levelei csak részben jutottak el hozzá, és ekkor Kultsár Istvánnal egyáltalán nem találkozott, csak Ferentzihez írt leveleiben üzent neki időnként.

Akárcsak Kováts, ő maga is a magányosság érzésével küzdött ekkoriban. 1806. december elsején a Pesten tartózkodó Ferentzi Jánosnak így számol be mindennapjairól:

Tova vagyon Tölem azon Elisium, mellyet lakhelembe szeretnék betenni, hogy abban néha néha, reá emlékeztvén emberiségemre, vígan mulathatnék. Nem virítanak itten az árnyéket nyújtó gyümölcsfák: a' vén kertésznének mostoha tekintetei ki ölik belőlök a'Szent érzékenységeket. Pusztaság környékez mindenfelül, s ha el vétve egy fátskát meg pillanthatok is, nem szedhetem le a' rajta lévő édes gyümölcsöt a' sok vigyázó, és őriző miatt. Boldogabb nálatok, e' tárgyat véve a világ. Respublikai teljes szabadságban éltek tí: én nyögök és éhezem a' busongó magánosság métsénél.³⁰⁵

E váli magányból azonban gyakran küldözgette saját írásait Kultsárnak. Ferentzinek erről így ír:

Tek[intetes] Kultsár Urom, ne hogy Toldi lovaként a' szemeteken kénszeríttessék Tudosításait keresgélnie, segíteni iparkodtam egy kevésé, mert arról megvagyok győzötve, hogy kevés értékű lehet az, a' mit a szemeteken találhat.³⁰⁶

---

³⁰⁴ Horvát ösztöndíjként az egyetemen évi 50 forintot kapott, ami nem volt elegendő a megélhetéshez. Épp emiatt vállalta el 1803-ban a nevelői állást Ürményi József családjánál. Horvát Ürményi fiát, Imrét készítette fel a jogi tanulmányokra 1805-ig, utána pedig öccsét, Vincét kezdte el tanítani. 1808-ig mint nevelő élt a családban. 1805-ben Horvátot bölcsészdoktorrá avatták. Erről bővebben: *Mindennapi*, 1967, 10. Az itt közölt adatok Temesi Alfréd bevezető tanulmányából valók.

³⁰⁵ OSZK Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1806. december 1.

³⁰⁶ OSZK Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1806. december 2.

Kultsár azonban nem közölte olyan gyorsan írásait, ahogy ezt ő elvárta volna, e miatt így panaszkodott barátjának 1807 januárjában:

De úgy látszik, hogy Kultsár Úr egy üdőtől fogva csak az üdőváltásokra, a' jószág ki fogadásra, a' pusztá könyvlajtstromokra akarja tanítani olvasóit: Ha ezt szükségesebbnek véli, ismét ám lássa!³⁰⁷

Egy hónappal későbbi levelében még mindig e miatt bosszankodott:

[...] de ha elgondolom, hogy Kultsár Ujsága vagy haldoklik, vagy közel vagy a' végső halálos betegséghez, a'kor mélyen szomorkodom. Utóbbi leveleiben semmit sem lelek, a' mi a' papiros vesztegetést meg érdemelné. Ha így ír sokáig: a' fel esztendő végével senki sem fogja ujság levelét hozatni, 's nem leszen ismét a' Magyarok önön Hazájában ujsága [...]. Miért bánik Kultsár olly megvetőleg olvasóival, hogy azoknak minden hiábavalóságokat kész elejökbe tálalni?³⁰⁸

E fenti levélrészletekből is kitűnik, hogy bár Horvát fontos szerepet játszott a hírlap életében, épp ebben az időszakban viszonylag kevés beleszólása volt abba, hogy mi kerüljön bele a hetenként kétszer megjelenő lapszámokba. Ekkoriban – személyes találkozások híján – még saját írásait is csak nehezen tudta megjelentetni, így ha el is jutott hozzá Kováts levele, nem biztos, hogy sietett teljesíteni a hozzá intézett kérést, és talán nem is állt módjában.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a kortársak általában nem azt rótták fel Kultsár hibájaként, hogy nem közöl valakitől cikket, hanem inkább azt, hogy sok esetben válogatás nélkül szinte mindent közre ad. Vitkovics emiatt így panaszkodott Kazinczynak:

Csak azt hallhattad összegyüttünkör: ennek munkáját be kell venni, mert pap, mert báró, mert pópista, mert protestáns, mert professzor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi prenumeránst szerzett...³⁰⁹

Ez viszont leginkább a prózai művekre vonatkozott, nem pedig a versekre, amikből Kultsár valóban nagyon keveset közölt. Kováts József azonban a lap indulása után néhány hónappal – amikor levelét elküldte Horvátnak – ezt még igazán nem tudhatta, épp ezért joggal remélhette verseinek megjelentetését.

---

³⁰⁷ OSZK Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1807. január 3.

³⁰⁸ OSZK Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1807. február 10.

³⁰⁹ Vitkovics levelét idézi: KÓKAY (szerk.), 1979, 250.

A városhídvégi káplánkodás kezdetét az anyakönyvek segítségével hozzávetőlegesen sikerült megállapítani, és ugyancsak ezek az iratok használhatóak akkor is, amikor Kováts kényszerű távozásának pontos idejére szeretnénk fényt deríteni. A három anyakönyvet átvizsgálva kiderül, hogy Kováts utolsó esketésére 1807. december 7-én került sor, utolsó keresztelését 1807. december 12-én tartotta, az utolsó temetési szertartást pedig december 13-án jegyezte be a halotti anyakönyvbe. 1807. december 13-a után bejegyzéseit már egyik anyakönyvben sem találjuk, és december 14-től az idős Kállaynak – más választása nem lévén – egészen 1808 márciusáig egyedül kellett végeznie az egyházi teendőket. Az új segédlelkész Koncz István lett, akinek neve március 19-én bukkan fel először a születési anyakönyvben.³¹⁰ A fenti adatok szerint tehát Kováts József 1808. december 13-án távozott Városhídvégről. Ezúttal pontosan ismerjük új és egyben utolsó lakhelyét is, amely nem volt más, mint a kaposvári börtön.

2.8. A Somban történtek, a börtönbe kerülés körülményei³¹¹

Arról, hogy miért került Kováts börtönbe, már kortársainak is egymástól eltérő véleménye volt.

Az ezzel kapcsolatos visszaemlékezések közül hármat, az egymástól leginkább különbözőeket érdemes felidézni, mielőtt a per tényleges vádjairól szó esne. Az egyik ilyen leírás Sárközy István 1809 elején Kazinczyhoz írt levelében található:

Három Reformatus fiatal ember, kik közül egyik Rector, másik Notarius, harmadik Káplán volt, mind a' hármon vasat pengettek Kaposvári Vármegyénk házába. --- Excessusok az volt, hogy szomszédságba lakván, öszve mentek recreatióra, 's a' szálló hegyen meg hevülvén midőn estendén haza mentek volna, bé tértek pipázva a' már nyitva volt, de üressen állott gyertyákkal meg világosított Pápista Templomba, és ott experiálgatván, midőn egy darab az oltáron heverő viasz

---

³¹⁰ A városhídvégi református anyakönyvek digitális változatát a Pest Megyei Levéltárban sikerült átnézni. Az anyakönyvek másolatai az **A 1645** számú jelzet alatt találhatóak. Az iratok pontos lelőhelyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

³¹¹ Magáról a büntettről és az azzal kapcsolatos periratról mindeztidáig egy rövidebb ismertetőt, és egy hosszabb publikációt közöltem. E két publikáció adatai most, Kováts életének teljes bemutatása végett ebbe a disszertációba is bekerülnek, természetesen kiegészítve az újabb kutatási eredményekkel. Az említett publikációk: OROSZ Andrea, *Perirat 1808-ból (Újabb adalékok Kováts József „csínytevéséről”)*, Iris, 2004/4-5, 85-87; OROSZ Andrea, *„Ordo Juris amnestiam in nullius favorem”*, It, 2006/4, 629-637.

gyertyát egyik közülök a' zsebjébe tett volna, a' chorusból megszólíttya egy valaki, hogy ne vinnék el a szentelt gyertyát etc.etc. de ők elvitték 's etc. etc.³¹²

Sárközy szerint tehát a három református fiatalember bűne az volt, hogy a katolikus templomban pipáztak, majd távozáskor magukkal vittek egy gyertyát.

Kováts József raboskodásáról a kéziratos életrajzok másolói is beszámoltak, de az általuk vélt okokat aligha vehetjük teljesen komolyan:

De egyszer meg irígyelvén a Párkák, hogy Kováts be ront a Cupressus³¹³ berekbe Orfeusi lantjával ott a' Nagy Emberek' testéről le vonván a' Gyász fedelet halhatatlanokká teszi őket, elvégezték magok között, hogy betses életének véget vetnek, hanem ezt magok nem mervén végbe vinni, meg kérték a' Vak buzgóságot, hogy ez vigye annyira a' dolgot, hogy ez a' Koszorút érdemlő Músák Testvére, bal kezénél, és jobb lábánál fogva vásra verve, a Kaposvári tsúfos áristomnak egy külön házába két³¹⁴ esztendőig heverjen.³¹⁵

Az életrajz másolói szinte valamennyien szó szerint idézték a fentieket, és megelégedtek ezzel a magyarázattal. Egyedül Sebestyén Gábor volt az, aki kéziratos versgyűjteményében e sorok alatt egy zárójeles, rövid kiegészítés betoldását vélte szükségesnek. Az ő kéziratos életrajzmásolata leginkább azért különleges, mert nemcsak magát a raboskodás tényét közli, mint az összes többi életrajzmásolat, hanem röviden tájékoztatja olvasóit a raboskodás – általa vélt – okairól is:

Meg jegyezhetjük az ő Cásusát is a' mellyért fogságba tétetett. Ő ugyanis a Nótáriussal egyszer Bakhusnak áldozott, és jó kedvek tsutsorodván a' pápista templomba éjjel be menének 's Szűz Máriát borral kínálák, a' kit, hogy nem akara inni, végig öntöttek, és nyakába akaszták a kulatsot. Kováts pedig (amint némelyek mondják) a' katedrába iprikála és az oltárról minden viaszgyertyát elvive magával. Mindezeket pedig a' harangozó a' kórusról nézte. Az okos ember ha botlik, nagyot botlik.³¹⁶

---

³¹² *Kazinczy Ferenc levelezése*, VI, kiad. VÁCZY János, Bp., 1895, 218.

³¹³ ciprusi

³¹⁴ A életrajzok tévesen adják meg a raboskodás idejének hosszát. Erről még a későbbiekben szó esik.

³¹⁵ OSZK Oct. Hung. 696, 92a. A részletet Sebestyén Gábor kéziratából való, de tartalma több más kéziratban őrzött életrajzzal is megegyezik.

³¹⁶ OSZK Oct. Hung. 696, 92 b. SEBESTYÉN Gábor, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*.

E visszaemlékezéseket összevetve megfigyelhetjük, hogy míg Sárközy igyekszik a történeteket viszonylag jelentéktelen tetteként bemutatni, az eredeti kéziratos életrajz ismeretlen szerzője pedig meglehetősen eufemisztikus módon közelít a történetekhez, addig Sebestyén Gábor nem riad vissza az esetleges túlzásoktól sem.

Érdeemes röviden kitérni arra is, hogy Kováts tette hogyan került bele a lexikonokba, mivel e munkák kifejezéseit a későbbi tanulmányok írói gyakran szó szerint idézve – természetesen hivatkozás nélkül – közölték. A 19. századi lexikonok kivétel nélkül mind a „dévajkodás” kifejezést használták, amire azután került sor a templomban, hogy Kovátsék a szőlőhegyen jártak. A költő tetteire mentséggként a „boros fő” és a „néhány ittas társ” szolgálhatott. Maga a tett nem tűnik olyan súlyosnak: mindössze néhány templomi gyertya meggyújtásáról esik csak szó. A 20. századi munkákban a „dévajkodás” kifejezés mellett megjelenik a „boros fővel elkövetett csíny” (*Révai Nagy Lexikona; Dunántúli kultúrmunkások*), az „otromba csíny” (*Magyar Irodalmi Lexikon*), a „duhajkodás” (*Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon*), és az ennél kicsit erősebb „templomgyalázás” (*Tolnai Új Világlexokona*) kifejezés is. A 21. századunkban pedig, visszatérve az első lexikonbejegyzésekhez, az *Új Magyar Életrajzi Lexikonból* ismételten a templomi gyertyagyújtásról és dévajkodásról számol be.

Hogy valójában mi is történt Somban, arról az ügyel kapcsolatos periratból kaphatunk tájékoztatást. A kaposvári Somogy Megyei Levéltárban található terjedelmes iratsomó 16 különböző hosszúságú, latin és magyar nyelvű dokumentumot tartalmaz: tanúvallomások hosszú sorát, ügyészi vádiratokat, kérvényeket, esedező, bocsánatkérő leveleket, jegyzőkönyvi kivonatokat.³¹⁷ Adatokban rendkívül gazdag gyűjteményről van szó, egy olyan lebilincselő olvasmányról, amely egy kirakós játék darabjait juttatja eszünkbe. Épp ezért olykor nehezen is értelmezhető.

Bár Kováts templomi tettét és raboskodását az elmúlt kétszáz évben gyakran megemlégették a vele kapcsolatos írások, maga a perirat teljesen elkerülte a kutatók figyelmét. A *Somogyi Néplap*ban 1964 szilveszter napján megjelent ugyan egy rövid ismertetés a Kaposváron található periratról, de ez nem váltott ki visszhangot az irodalomtörténészek körében. A tudósítás tartalmából világosan kiderül, hogy szerzője, Szalai László valóban kézbe vette a perrel kapcsolatos dokumentumokat, és jól ismerte annak részleteit, de nem elégedett meg a benne szerepeltek tényszerű, objektív ismertetésével, hanem – a dramatikus elemektől sem visszariadva – jelentős mértékben kiszínezte azokat.

---

³¹⁷ Somogy Megyei Levéltár, **Büntetőperek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz**, 1808.

A tanúvallomásokból részleteket emelt ki, majd azokat párbeszédes formában tárta olvasói elé. Az ügyészi vádbeszédet és az esküdtek reakcióit maga elé képzelve, így indította a perrel kapcsolatos ismertetést:

Somogy vármegye tekintetes törvényszéke! – kezdte vádbeszédét a vármegye első ügyésze, s miközben szemét kenetteljesen forgatta, meghajolt a komor, méltóságteljes törvényszéki urak előtt. Kezét teátrális mozdulattal kinyújtva a vádlottak padján ülő emberekre mutatott, majd tovább harsogta [...].³¹⁸

Szalai beszámolója – épp ezek miatt a teátrális elemek miatt, – kétségkívül lebilincselő olvasmány lehetett a lap olvasói számára. Dolgozatomban a cikk további ismertetéséről azonban mégis lemondok, és inkább az eredeti források alapján igyekszem a történeteket rekonstruálni.

A perirat tanúvallomásaiból kiderül, hogy a bűntett 1807-ben, Szent András havának második napján, azaz november 2-án történt Som községben. Kováts József a Városhídvégtől mindössze 12 kilométerre lévő szomszédos településre látogatott, hogy barátjával, Kiss István iskolamesterrel találkozzék, akinek házában az éjszakát is töltötte. Valószínűleg Kováts már november elsején is nála vendégeskedett, mivel a városhídvégi keresztelési anyakönyv szerint ezen a két napon nem Kováts, hanem az idős Kállay András végezte a szertartásokat, annak ellenére, hogy ő ekkoriban már csak ritkán vállalta ezt a feladatot.

A somi Kiss István, akárcsak Kováts, egykor szintén pápai diák volt, így barátságuk kezdete minden bizonnyal a kollégiumi időkre tehető. A Tolna vármegyei Ócsényből származó fiatalember a költőtől csak egy évvel volt fiatalabb. Tanulmányait ugyanabban az évben kezdték meg (1795), de Kiss csak két évvel Kováts után, 1799-ben lett teológus diák. A pápai kollégium iratai szerint felsőbb tanulmányait nem fejezte be, 1800. március 6-án ugyanis elhagyta a kollégiumot, hogy egy esztendeig nagyszokolyi praepceptor legyen.³¹⁹ Egy évvel később, praepceptorokodását a somi iskolamesterségre cserélte, ahol házasemberként hat évig –

---

³¹⁸ Somogyi Néplap, 1964. december 31, 21. évfolyam, 305. szám. A cikk az újság utolsó lapján található, *Történet Boldogasszony havának 25. napján 1808-ban* címmel. A cikk szerzője Szalai László (1929-1985) Kaposvárra hivatalos katonaként került, de ott lapszerkesztéssel foglalkozott. 1957-től a *Somogyi Néplap*nál, a belpolitikai rovatnál dolgozott, egészen haláláig. A lap egészen a rendszerváltásig ezen a néven működött, 1990 után *Somogyi Hírlap* néven jelent meg.

³¹⁹ A Kiss Istvánnal kapcsolatos adatokat lásd: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 194, 924, 1034.

egészen börtönbe kerüléséig, – tanítóskodott.³²⁰ Arról, hogy Kováts milyen gyakran látogatta őt és barátságuk mennyire volt szoros, nem rendelkezünk adatokkal.

Harmadik társuk, akinek szintén felelnie kellett a Somban történetekkel kapcsolatban a falu jegyzője, a nemesi származású Kozma János volt. Az ő tanúvallomása nem szerepel az iratok között, így róla egyelőre csak annyit tudunk, amennyi mások vallomásából kiderül.

Arról, hogy-e három fiatalember pontosan mit is követett el, a tanúvallomások és az ügyészi iratok összevetése után alkothatunk némi képet. A könnyebb megértés végett, érdemes az esethez kronológiai szempontból közelíteni, így a továbbiakban én is erre törekszem.

Történt tehát egy büntett 1807. november 2-án este, amelyet három református fiatalember követett el a somi katolikus templomban, és ez kiváltott némi indulatot a helyi katolikus lakosság körében. A katolikus hívők azonnal panaszt tettek a vármegyénél, amit a tisztségviselők szinte rögvest meg is tárgyaltak (november 4-én), de minthogy az esetből csak néhány hét elteltével lett komolyabb bírósági ügy, a három elkövető – azonnali büntetést nem kapván – egy ideig még reménykedhetett az ügy békés elrendezésében.

Ezt bizonyítja az is, hogy a történetek után Kováts József visszatért Városhídvégre, és ott tovább folytatta kápláni tevékenységét. Az anyakönyvekben egészen december 13-áig olvashatunk tőle származó keresztelési, esketési, és halálozási bejegyzéseket. Arról, hogy a városhídvégi gyülekezet mikor értesült Kováts tettéről és hogyan vélekedett róla, sajnos nincs adatunk, de úgy tűnik, sem a prédikátor, sem a hívők nem ellenezték, hogy a káplán továbbra is ellássa mindennapi teendőit.

Az ügygel kapcsolatban az első irat egy 1807. november 12-én született Pálóczi Horváth Ádám levél, amelyet Somogy vármegyének írt.³²¹ Horváth ekkor a vármegye törvényszéki táblabírája és a megyei protestáns egyházközség kurátora volt, és épp ezért, tizenegy nappal az eset után szükségesnek tartotta, hogy védelmébe vegye a három református fiatalembert.³²²

Úgy tűnik, a vármegye komolyan vette a somi katolikusok panaszát, mert ügyüket november 12-én is tárgyalták. Pálóczi Horváth levele ez utóbbi gyűlés után született.

---

³²⁰ Ez az adat a periratból, Kiss István tanúvallomásából derül ki.

³²¹ A fent említett levelet teljes terjedelmében közöltem, rövid kísérő tanulmánnyal a következő tanulmánykötetben: *Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, Reciti, Bp., 2011, 57-62.

³²² Pálóczi Horváth Ádám 1799 és 1819 között töltötte be a Somogy megyei protestáns egyházközség kurátori tisztségét. A per idején (1799-től 1809-ig) „koadjutor kurator” volt, majd 1809-től „traktuális rendes kurator.” Erre az adatra Péterffy Ida hívja fel a figyelmet: PÉTERFFY Ida, *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, Akad. Kiad, Bp., 1985, 7. Ő maga pedig Dömény Józsefől veszi: DÖMÉNY József, *Pálóczi Horváth Ádám egyházmegyei gondnok, mint egyházi jogaink s vallásunk kitűnő védője*, Magyar Protestáns Egyházi Figyelmező, 1876, 510–540.

A levél így kezdődik:

Tekintetes Nemes Vármegye!

Budára jött utánnam a' híre, jollehet a' mostaninál sokkal kisebb híre, a Somi R[ómai]Catholica Szentegyházban történt botránkozató tselekedetnek; 's mivel az akkori tudósításban az is foglaltatott, hogy az illető Tisztelendő Plebanus Úrnak ez eránt tett panassza hivatalosan velem közöltetik, és a'mennyire az illetlen botránkozatót Egyházi vigyázatom alatt lévő Helvétziai Vallásttartók tették volna, illendő és elégséges Satisfactio³²³ kérettetik.

Valamint a' botránkozató tselekedetet valóban szegyenlettem, és ha az tsak tizedrészni lett volna is, mint most tartatik, még is felette sajnállanám: úgy az illó és tellyes satisfactionak meg adása végett haza sijtettem; és olyan elégtételt készültem adni, a'mellynek keményebbet világi törvenyszéken sem kívánhatna a' meg sértetett Szent Hely és Plebanus Ur; mert jollehet nekünk sem botunk sem korbátsunk nintsen; de van egyházi fenytékünknek olyan ága, a'melly érzékenyebb a' testi büntetésnél is.

A levélből megtudjuk, hogy Horváth Ádám az esetről értesülve Budáról azonnal Kaposvárra sietett, hogy megtehesse a szükséges intézkedéseket, és megbüntesse az egyházához tartozó ifjakat. Bár azt ő is elismerte, hogy a káplán, az iskolamester és a nótárius vétkes a történetekben, és azt sem vonta kétségbe, hogy tettük miatt meg kell büntetni őket, de mindenképpen szerette volna megakadályozni, hogy ők hárman világi bíróság elé kerüljenek. Levelének folytatásából arra következtethetünk, hogy a vármegye tisztségviselői szerettek volna megkerülni őt: a korábban ígért hivatalos panaszt nem küldték el részére, illetve nem ismertették vele azt még a november 12-ei gyűlés kezdete előtt sem, mintegy ezzel is demonstrálva, hogy ebben az ügyben a református egyházi nyomozás és igazságszolgáltatás lehetősége – amire Horváth készült – szóba sem jöhet.

Sem ezen Gyűlés előtt, sem a' Gyűlés kezdetében is, még személyly-szerént tett kéresemre is velem a' panaszt Roboz Szolga Biró Úr³²⁴ nem közölte; ugyhogy én sem azon inpartialis

---

³²³ *Satisfactio* (lat.): elégtétel

³²⁴ *Roboz Szolga Biró Úr*: Roboz Benedek, Somogy vármegye alszolgabírája volt a per idején.

Investigatiót³²⁵, melyet az elégtétel előtt véghez kell vala vitetnem meg nem tétethettem; sem még a' scandalumnak³²⁶ mekkoraságot is, és a panasznak hitelességét ki nem tanulhattam:

A gyűlés valószínűleg kiváltott némi indulatot az ott jelenlévőkből, így Pálóczi Horváth nem reménykedhetett tovább az ügy békés lezárásában. Kurátorként viszont szükségét érezte annak, hogy írásos nyoma legyen véleményének, így levelében panasszal élt a kibontakozni készülő eljárás ellen, sőt, ragaszkodott ahhoz, hogy észrevételei bekerüljenek a gyűlés jegyzőkönyvébe is.

Nem akarom menteni a' bűnös tselekedetet, nem is oda céloz ezen alázatos jelentésem; hanem mivel már az én elkerülésemmel, a' kisebb scandalumból nagyobb származott, és a' mi Somban történt, és ott helyben egész publicitással meg is büntetődhetett volna; ide a' Publicumra³²⁷ hozattatott; ezen két praecautiót³²⁸ ugyan azon Publicum Jegyző könyvébe részemről be íratatni könyörgök hogy

1, Ha a' vádlók, a' Mixta Investigatio³²⁹ által annyiban hamis vádlóknak találtatnának, hogy a' dolgot több meg több illetlenségekkel nagyították; az 1805dik esztendei 5dik articulus értelme szerint ellenek visszonzott büntetést poenam talionis³³⁰ kívánhassak.

2, Mivel én, és akarki más is, ha Pap ellen van panaszom, először az Püspök előtt, vagy illető Egyhazi Iurisdictio³³¹ előtt jelentem azt, és tsak akkor folyamodom Polgari Iurisdictióhoz, ha az egyházi oda utasít, vagy nem tesz róla: itt pedig velem hasonló vagy költsönös közlés el mulasztatott: ha talán nekünk is Vallásunk és Szenthelyeink ellen, R[ómai]Catholicusok által illetlenségek vitetnek véghez; azoknak is mind meg vizsgálásában, mind meg ítéelésében, a paritate et proportione³³² veheti (?), ezen eset Cynosurául³³³ szolgáljon.

Horváth Ádám meggyőződése volt, hogy a feljelentést tevők jelentősen eltúlozták a történeteket, ezért az 1805. évi törvény 5. cikkelyére hivatkozva arra kérte a vármegyei

---

³²⁵ *impartialis Investigatio* (lat.): elfogulatlan, pártatlan nyomozás

³²⁶ *scandalum* (lat.): botrány, botrányos cselekedet

³²⁷ *Publicum* (lat.): a nyilvánosság elé, azaz a bíróság elé

³²⁸ *praecautio* (lat.): óvatosság, elővigyázatosság

³²⁹ *Mixta Investigatio* (lat.): A „kevert” nyomozás, vizsgálat valószínűleg arra utal, hogy az ügyet kivizsgálók között vannak katolikusok és reformátusok is.

³³⁰ *poenam talionis* (lat.): Horváth Ádám tehát ugyanazt a büntetést kéri, azaz a hasonlóval való viszonzás vagy meglakolás elvét.

³³¹ *Iurisdictio* (lat.): igazságszolgáltatás

³³² *a paritate et proportione* (lat.): egyenlőséggel és aránnyal

³³³ *Cynosura* (lat.): eredetileg nimfa a görög mitológiában, illetve a Kis Medve csillagzat farkában a legszélső csillag. Horváthnál a szó közhasználatú jelentése értendő: zsinórmérték, irányadó.

tisztviselőket, hogy büntessék meg a panasztevőket, amennyiben rosszindulatú, az ügyet eltúlzó ármánykodásukra fény derülne.³³⁴ E kérését még egy másikkal is megtoldotta: szeretne volna, ha ez az ügy a későbbiekben zsinórmértékül szolgálna, abban az esetben, ha majd protestáns híveknek lesz panasza katolikus személyek ellen.

Levelére mindvégig szenvedélyes hangvétel jellemző, a protestáns egyházközség világi vezetőjeként érthető, ha személyes kudarcként élte meg a történeteket. Lelkiismeretessége, az ügy iránt való elkötelezettsége egész lényéből fakadt: kötelességének érezte, hogy védje ezeket a fiatalokat, mint ahogy egyházának nehezen kivívott jogait is.³³⁵

Pálóczi Horváth levele végül nem érte el célját, mivel nem sikerült békésen, per nélkül elrendezni az ügyet és a katolikusoknak sikerült világi bíróság elé vinni azt. Egy hónappal a levél keletkezése után, elfogatási parancsot adtak ki a három fiatalember ellen, akiket a kaposvári börtönbe szállítottak. Kováts Józsefet 1807. december 13-án, Kiss Istvánt és Kozma Jánost pedig a következő napon fogták el. Mindhármukért Roboz Benedek alszolgabíró küldték, aki egyúttal arra is sort kerített, hogy az ügyben érintett somi tanúkat kihallgassa.

2.9. Kováts József, Kozma János és Kiss István büntetőpere

Az alszolgabíró mindössze hat katolikus vallású személy vallomására volt kíváncsi,³³⁶ annak ellenére, hogy az esetnek voltak református szemtanúi is. A tanúknak két kérdésre kellett választ adniuk:

1ször Ismérié a Tanu Kovács Jósefet, egyébberánt Város-Hidvégi Kálvinista Káplánt, Kozma János Somi Helység notarriussát, Kiss Istvánt ugyan Somi Kálvinista mestert?

ismervén

---

³³⁴ Az említett törvény (*A rosszlelkű árulkodások megakadályozásáról*) ide vonatkozó része a következő: „Hogy némelyeknek ártatlanok ellen tett rosszlelkű vádaskodásaik megakadályoztassanak: Ő szent felségének kegyes jóváhagyásával rendeltetik: 1 §. Az árulkodók jelentsék be saját nevöket, hogy hamis vádaskodás esetére megfelelő büntetésben részesüljenek;” *Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvénycikkek*, Bp., 1901, 327.

³³⁵ Vö. *Magyar Törvénytár 1740-1835*, 1901, 169-179. Itt olvasható: Az 1790. évi törvény 26. cikkelye: *A vallás ügyéről*.

³³⁶ Az eset kapcsán kihallgatott személyek: Németh Ferenc (58 éves), Szij András (45 éves), Hatos József (36 éves), Horvát Ferenc (26 éves), Jádi Mihály (21 éves) és Göröcz József (24 éves). Mindannyian katolikusok voltak.

2-szer Vallya meg letett hite után a Tanu, hogy a Leg közellebb mult minden Szentek napján este minémű botránkoztatást, 's gonoszságot követek ell a Somi pópista Templomba a kérdésbéli személyek, 's mellyik mit követett ell, számlalja ell rendszerént?³³⁷

A periratból az is kiderül, hogy Pálóczi Horváth a kezdeti kudarc után sem hagyta annyiban a dolgot. E tanúvallomások felvétele után ugyanis sikerült kiharcolnia egy második kihallgatást, amelyre 1807. december 30-án került sor. Ezúttal 13 tanút hallgattak ki, gondosan ügyelve arra, hogy közöttük kálvinisták is legyenek. A vallomásokat viszont ekkor már nem Roboz Benedek, hanem Kun Pál, Somogy Vármegye egyik esküdtje vette fel, aki öt katolikus tanút kérdezett ki újra, és további nyolc református lakos vallomását is lejegyezte.³³⁸

A tanúknak ezúttal három kérdésre kellett választ adniuk:

1. Mit tud a' Tanú a' Somi R[ómai] Catholicum Templomban a' közelébb mult Mindenszentek napján este történt botránkoztató tselekedetrül?
2. Kik voltak abban részesek a' Helvetica Confession lévők közül, és kik a' R[ómai] Catholicusok közül?
3. A' Helvetica Confession lévő Somi mester miképpen keveredett bele, mennyire volt bűnös benne? Vagy ha nem volt, mi adott alkalmatosságot az ő meg fogattatására?

Láthatóan, Pálóczi Horváth Ádám az általa megfogalmazott kérdésekkel és az újabb tanúk bevonásával igyekezett az ügynek egy másik oldalát is megmutatni. A tanúvallomások felvétele előtt valószínűleg ő maga személyesen is érdeklődött a történetekről a raboskodóknál vagy a somi kálvinista lakosok körében. A két kihallgatás közötti lényeges különbség az, hogy míg a korábbi kizárólag a három kálvinista fiatalember bűnét igyekezett kidomborítani, addig az utóbbi olyan részletekre is kíváncsi volt, amelyek miatt a katolikusoknak lehetett esetleg okuk a szégyenkezésre.

---

³³⁷ Somogy Megyei Levéltár, **Büntetőperek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz**, 1808. Az említett irat „E” jelzéssel ellátva. Az első lapon: *Kovács Joseff városhidvégi Kálvinista Káplán, Kozma János somi Helység notarius, és Kiss István somi Kálvinista mester, ugy mint Raboskodók ellen való Tanú-vallatás.*

³³⁸ A katolikus tanúk a következők voltak: Szij András (katolikus, 45 éves), Hatos József (katolikus iskolamester, 36 éves), Horvát Ferenc (katolikus takácsmester, 26 éves), Jádi Mihály (katolikus, 21 éves) és Göröcz József (katolikus, 24 éves). A nyomozásba bevont új, református tanúk: Papp József (kálvinista takácsmester, a vármegye hadnagya, 27 éves), Molnár János (kálvinista takácslegény, 19 éves), Fejes János (kálvinista takácslegény, 18 éves), Kis Mihály (kálvinista, 47 éves), Alló Ferencz (kálvinista, 35 éves), Ürögghi Mihály (kálvinista, 37 éves), Gőzse György (kálvinista, 30 éves), Kis István (kálvinista, 34 éves).

Nyilvánvaló, hogy Horváth Ádám e tanúvallomásokkal próbálta menteni a menthetőt, és legalább – ha már a nótárius és káplán vétkét eltagadni nem is lehetett – az iskolamester ártatlanságát bizonyítani.

A továbbiakban négy dologra igyekszem választ találni: *Mi történt a templomban? Milyen vitába keveredett a nótárius a katolikusokkal a templomi éneklés után? Mi történt Kiss István házában? Hogyan próbált a három református fiatalember egyezsége jutni a katolikus hívőkkel?*

Hogy válaszolhassak a fenti kérdésekre, a két tanúkihallgatás során felvett vallomásokat egymással ütköztetve, illetve Kováts József és Kiss István tanúvallomását is szem előtt tartva, megkíséreltem rekonstruálni a Somban történeteket.

Mi történt a templomban?

Erre a kérdésre a választ a katolikus Németh Ferenc vallomásának egy részlete adhatja meg, mivel ő volt az egyedüli szemtanúja a történeteknek. Az ügyvel kapcsolatos beszámolója azért is rendkívül fontos, mert ez képezte alapját a későbbiekben az ügyészi vádiratnak, amely ellen a három fiatalembernek védekeznie kellett. Vallomása így szól:

[...] vallya a Tanu, hogy a Leg közellebb mult Minden Szentek napján este, a midőn a Somi pápista mester szokás szerént való halottak-estéli ajtatossagra be harangozott, a Tanu a [katolikus iskola]mesterrel harangozás közbe a Torony alatt őszve jővén a Tanu fölment a Korusba, a mester pedig ell hagyván a harangozást ell ment a segrestyébe, ottan ki úttván, és az oltáron előre egy gyertyát meg gyujtván kiment a Templombul, ugy hogy a Tanu maga lévén egyedül a Kóruson, a Templomba senki se volt, a midőn a főnt irt Káplán, Somi notarius, és a somi Kálvinista mester, a papista mesternek gyertya gyujtás után lett ki menetelével, mind a hárman, egy rohanás formán, minden ideoda való tekéngetés nélkül sebessen menvén az oltár felé, sebes menés közbe azt kiáltotta a notarius, no akár ide rutéthattnánk, ezen mondást valamennyien föl röhögvén, azon sebességgel a notarius az oltárnak jobb szárnyán lévő égő gyertyát le vévén, a fal felé fordulva pipája szárát szájába vévén, a gyertyát pedig pipájára tartván abbul a füstöt eresztette; a Káplán ezen sebességgel az Oltárnak bal felérül a gyertyát bundája alá vette, a Kálvinista mester pedig föll nem léppvén az Oltár pallattyára, az Oltár közepe eránt megállott volna;

Igy tehát a Tanu volt az, a ki ezen Istentelenségeket láttván, meg dorgálta eőket mondván: nem ugy köllene ám tselekedni, ez nem bordélház, hanem Imádságnak háza, vagynak székek, miért nem űltek abba;

ekkor eszrevévén a Tanut minyájan, a notarius a pipáját hertelen ell dugta a mentéje alá, 's mind a hárman, a Kálvinista mester ugyan valamennyivel előbbre amazoknál, elljőttek az Oltártul, a midőn a pápista mesternek, a ki már a Prédikáló Szék alatt lévő pallatnál, ahol a Leányok szoktak terdepelni, ment a segrestye felé, mondotta a Tanu fúle hallatára a notarius, no már mindenképpen meg visgáltuk az oltárt; azzal kimentek a Templombul.

Röviden összefoglalva, Németh Ferenc a nótáriust illetlen beszéddel és a szentelt gyertyával való pipagyújtással vádolta, Kovátsot pedig azzal, hogy egy gyertyát ő maga is kézbe vett, és a bundája alá rejtett. Az iskolamester ellen különösebb vádat nem hozott fel.

Az esetnek azonban itt még korántsem volt vége, mivel a három fiatalember később újra betért a templomba, hogy közösen imádkozzanak és énekeljenek a katolikusokkal. Bár ekkorra már Németh Ferentől a katolikus iskolamester és mások is értesültek a templomban történekről, meglepő módon mégsem volt kifogásuk az ellen, hogy Kovátsék a templomban tartózkodjanak. Kováts és Kiss nem várta meg a templomi éneklés végét, mivel az iskolamester felesége hazahívta őket, a nótárius viszont végig a katolikusokkal maradt.

A Pálóczi Horváth által kezdeményezett vallomásokat végigolvasva, egy érdekes somi szokásra lehetünk figyelmesek. A kálvinista tanúk vallomásaiból kiderül, hogy halottak napja Som községben olyan különleges ünnepnek számított, amikor vallási hovatartozástól függetlenül, a helyi férfiak a katolikus templomban gyűltek össze, ahol a közös éneklést befejezve elővették boros kulacsukat, és együtt iszogattak. Amit az első kihallgatás során a válaszadók egyaránt igyekeztek elhallgatni, az egyszeriben itt napvilágra került.

Különösen Papp József, somi kálvinista takácsmester és hadnagy vallomása beszédes, e szokással kapcsolatban:

[...] minekutánna az éneklést elvégezték és harangoztak a' Templomban lévő R[ómai]Catholikus Polgárok nállok lévő boros csutoráikat elő vették derekasént ittak és e Tanút is kínálták, minthogy ez régi szokások a' somiaknak Minden Szentek napján, és valójában csutoráikbul annyira is iddogáltak, hogy ha tellyességgel részegek nem voltak is, de tsak ugyan töbnyire kivált Németh Ferencz borosak voltak, hozzá tévén e' Tanú, hogy máskor illyes alkalmatossággal még hébérrel is vitték a Templomba a' bort.

Ennek fényében máris érthetőbb, mit keresett a három kálvinista a katolikusok között. Jelenlétük nem lehetett annyira meglepő – mint ahogy utólag feltételeznénk – , mivel rajtuk kívül még több református hívő is részt vett a közös éneklésben, és az azt követő borozásban. A korábbi, Roboz Benedek által felvett vallomásokban ez a szokás egyáltalán nem említődik, mint ahogy arra sem történik utalás, hogy a később kipattanó vitában lehetett némi szerepe az elfogyasztott alkohol mennyiségének is.

Milyen vitába keveredett a notárius a templomi éneklés után?

A vallomások alapján úgy tűnik, az indulatok csak a templom előtti téren szabadultak el, amikor az egyik katolikus, Szig András kérdőre vonta a notáriust a pipagyújtással és az ellopott gyertyával kapcsolatban. Ekkor a fiatalember a katolikusok szerint – az őt ért vádak miatt alaposan feldühödve, – nekirontott Németh Ferencnek, amiért az elmesélte Szig Andrásnak a templomban történeteket, és a jelenlévők csak nagy nehezen tudták a két férfit szétválasztani.

Németh Ferenc az esetre a következőképpen emlékezett vissza:

[...] a notárius, [...] a Tanunak néki ment, taszította, szidta, öszve körömséte az ábrázattyát, 's torkolta azért, hogy miért mondotta ki gonoszságokat. A Tanu azután a notáriust haragjába kétszer ugy eltaszította, hogy majd a nyaka szakadt. Azután a Tanunak a notárius ismét néki menvén, a Tanu a notáriust öszve huntzfutolta, gazemberezte, 's a midőn a notárius veszekedés közbe nemességét szórta volna elől, Papp Jóseff Somi falusi Hadnagy választotta ell őket egymástul: az után a Tanu ellment haza.

A Horváth Ádám által kért tanúkihallgatás során a kálvinista Papp József is beszámolt ugyanerről az esetről. Bár a szóváltás és verekedés tényét ő sem tagadja, az általa mondottak némiképp eltérnek Németh Ferenc vallomásától:

[...] hanem ki jöven a' Templombul Németh Ferencz mindjárt megtámadta a' Notariust ezen szavakkal: kend nem jó ember, gazember, mellyre a' Notarius tsendesen azt felelte, mért mondja kend azt nékem, nem tettem én kenteknek semmi botránkozást, de az ismét azt mondotta, hunczut ember kend, mért lopták el a gyertyánkat: úgy is azt álmodtam kendrül a mult éjjel, hogy az

akasztófán függött és én hoztam ki kotsimon lovamon a határra. Erre a' Notarius is fellobbanván Nemeth Ferenczet fel taszitotta, a' pedig fel kelvén a' Notariust taszitotta fel és erőssen fojtogatta, úgy hogy e' tanut a R[ómai]Catholicus mester szollította meg hogy mindjart megfojtaná a' Notariust, mellyre e' Tanúhoz rájok menvén egymástul el választotta őket és Németh Ferenczet szintén a korcsmáig magával elvonta a' Notariust haza igazítván, és maga is e' Tanú haza menvén.

Ha hihetünk Pappnak, Németh Ferenc maga provokálta a nótáriust, sértegette, gazembernek nevezte őt, ami igencsak felbőszítette a nótáriust. Amikor aztán ő a szóváltás után nekitámadt Németh Ferencnek, a verekedés esetleges következményeire boros fővel aligha gondolt. A szóváltásban és verekedésben résztvevő Németh Ferenc a történetek után hazament, Szij András azonban továbbra sem mondott le arról, hogy a nótáriustól visszaszerezze az elloptott gyertyát. Mivel a gyertya még mindig Kováts Józsefnél volt – aki a templom előtt történetek ideje alatt az iskolamester házában tartózkodott –, a nótárius megpróbált egyezsége jutni Szij Andrásékkal és pénzt ígért kártérítésül: tíz, húsz, ötven, száz, majd végül kétszáz forintot az elveszett gyertyáért cserébe. A katolikusok azonban hajthatatlannak bizonyultak. Kozma János végül elment Kiss István házához, hogy elhozza a gyertyát. Távozása előtt megkért néhány reformátust, hogy várakozzanak a katolikus Szij András házában addig, amíg ő vissza nem tér.

Mi történt Kiss István házában?

Kozma János ígéretéhez híven el is ment az iskolamesterhez, hogy visszaszerezze Kovátstól a gyertyát. Annak ellenére, hogy a három férfi között lejátszódott jelenetnek nem volt szemtanúja, a katolikusok vallomásai között mégis olvashatunk az ott történetekről. Ezzel kapcsolatban Hatos József, a katolikus iskolamester a következőket állította:

[...] utóbb a [kálvinista] Rectortul hallotta a Tanu, hogy a Notarius akkor étzaka, a midőn már [az iskolamester] le is feküdt, hozzája ment, elő adván minémű bajja van a gyertya miát: azonnal a Rector a Tűkőr fiókbul kivette a gyertyát, 's a Notarius kezébe adta, hogy vigye vissza – Kezébe lévén a Notariusnak a gyertya, a Rectort meg szóllította, hogy te is bele vagy ám keverve – akkor a Káplán kikapta a Notarius kezéből a gyertyát, két felé törte, a földre vettvén őszve tiporta. Utóbb a Notarius hasonló módon a Tanunak ell beszéllette miképpen tiporta őszve a Káplán a gyertyát, 's a képpen a vissza viteltül akadálózta.

A gyertya tehát Hatos József állítása szerint, azért nem kerülhetett vissza hozzájuk, mert Kováts József kettétörte azt, sőt össze is taposta. Az ügyész, Bolla Antal pedig a katolikus iskolamester vallomása alapján, a vádiratában a gyertya eltűnését már mint „el tökéltet gonosz tselekedetet” említette meg, amivel szemben a három vádlottnak valamiképpen védekeznie kellett.

Hogy mi történt valójában, azt ma már aligha lehet kideríteni. Kozma János vallomását nem ismerjük, Kiss István pedig – állítása szerint – nem volt jelen a káplán és a notárius beszélgetésének első perceiben, így a szobába belépve, már csak az összetört gyertyát láthatta a notárius kezében. Már is egy ellentmondásba ütközünk: hogyan vehette ki az iskolamester a gyertyát a *Tükör fiókból*, ahogy azt Hatos József állította, ha jelen sem volt a notárius és a káplán gyertyáról való beszélgetésének idején.

Kováts József vallomását érdemes hosszabban idéznem, hogy megtudhassuk, a gyertya hazavitelének és megsemmisülésének okait ő miként próbálta megmagyarázni.

„Beszélje tehát ell mi adott alkalmatosságot azon gyertyának ell hozására?”

A mint mondám minden Szentek napján este hatodfél óra tájba a somi notáriussal Kozma Jánossal, Kiss Istvánnal somi Rectorral, és ennek feleségével, és többekkel együtt jövén a Somi szőlő Hegyről, amidőn a pápista Templomnak erényába értem, az említett notarius világosságot tapasztalván a pápista Templomba, azon közbevetéssel, hogy eő minden esztendőbe ezen a napon be szokott oda menni, engem is behívott a papista Templomba, azt is mondván: meg lássam hogy eő majd iszik, mert ilyenkor magok is az emberek ottan szoktak inni. Bemenvén a Templomba, a Templomnak állását megvizsgálván, senkit eszre nem vettünk a Templomba lenni, mind addig, méglen az oltárnak ball felére érvén, ottan egy darab gyertyát föll vettem, 's az oltárnak vizsgálása kedvéért meg gyujtani akartam volna, akkor a korusrul meg szollamlván egy ember, a kezembe lévő gyertya tudásimon kívül nálom maradt, ugy hogy a pápista mesterrel is, a ki a Kórusbul való szózat után az oltárhoz érkezett, beszélgettem még se jutott eszembe mi van nálom, mert a Korusrul való reméltelen szozatra ell rémültem, 's azzal ki mentem a notáriussal, és a Rectorral, a ki a pápista mesterrel jött be utánnunk a Templomba a Templombul a gyertyát ellvivén magammal a Rectorhoz ottan le is tettem az asztalra.

Ha már tudta, 's akarattya ellen, a rémülés miát meg felejtkezvén, ellvitte is a gyertyát a somi pápista Templombul, minekutánna Kozma János notárius a pápista mester házatul az ott lévő pápisták

akarattjokból ellment a gyertyáért a Rectorhoz, hogy azt vissza vigye a pápistáknak, 's már a kezébe is vette a gyertyát, miért kapta ell tőle, 's a földre vettvén őszve taposta azt?

Ugyan a megirt nap étzaka a midőn már a Rectornál le feküdtem, oda jött a notarius, 's az ágybul fölkelvén engemet, azon gyertyát mellyet a Templombul ell vittem az asztalrul kezébe vette oly kinyilatkoztatással, hogy eő azt visza viszi a pápistáknak – én tartván a szégenytűl, 's attul is, hogy tolvajnak mondanak, a gyertyát ell vettem a notárius kezébűl, 's méglen kivettem kettőnk kezei között őszve törött, azután nem tudom hová lett máig, de az nem igaz hogy őszvetapodtam volna.

Kováts állítása szerint tehát, a gyertyát a templomban azért vette a kezébe, hogy azzal az oltárt jobban megszemlélhesse, és önkéntelen mozdulattal tette azt zsebre, amikor meghallotta Németh Ferencet a kórusról lekiáltani. Nem próbálta meg tagadni, hogy valóban elhozta a gyertyát, de tettét a hirtelen ijedtséggel és feledékenységgel magyarázta. A gyertya szándékos széttörését, illetve összetaposását pedig határozottan tagadta. Természetesen ma már aligha lehet kideríteni, hogy mi történt pontosan, mindenesetre érdekes, hogy a bíróság a későbbiekben egy olyan tanú (Hatos József, katolikus iskolamester) vallomását vette alapul, aki a történetknél nem is volt jelen, Kováts vallomását pedig teljesen figyelmen kívül hagyta.

Hogyan próbált a három református fiatalember egyezségre jutni a katolikus hívőkkel?

Gyertya híján, a három fiatalember meglehetősen kellemetlen helyzetbe került, hiszen a nótáriust várták a katolikusok, ráadásul néhány református kezesként várakozott, amíg ő vissza nem tér. Kováts József vallomása szerint mindhárman felkerekedtek, azzal a céllal, hogy majd ő:

[...] a gyertyának ell vitelét környűlállásosan elbeszelle, 's ha kívánnyák a pápisták, annak árát le is fizesse, de mind hogy részegek voltak a papisták a mester háznál, nem lehetett vélek végezni, Szi András őszve huntzutolván, 's orromat föll útni akarván gorombáskodott is vélem ott hagytam eőket.

Talán nem meglepő, hogy a fiatalemberek tervéből végül semmi nem lett. Ennek okáról a két felekezet tagjainak természetesen egészen más véleménye volt.

A katolikus Szij András erre vonatkozó szavait már csak azért is érdemes idéznünk, hogy némi képet alkothassunk arról, a 19. század elején miféle szitkozódások voltak divatosak a Dunántúlon, vagy legalábbis Somban, ha igazán elszabadultak az indulatok:

Bele tellett egy óra, amidőn a Notáriust, a Káplánt, és a Rectort Gőzse György a pópista mester házhoz hajtván, a Tanu tovább is a gyertyát kérte volna elől, a Notarius mivelven teremtését, Szentyét a Tanunak, azt felelte, hogy eő nem vitte ell a Tanú gyertyáját – meg ujjéttván ezen káromkodását a Notarius a Tanut pofon vágta, a Rector is teremtését, Szentyét, Máriáját baszta a Tanunak, mondván: miért fogjuk eőket Tolvajnak. A Tanu a Rectort káromkodásáért meg szóllétotta, mondván: te sóprős fazék.

Szúj András szerint tehát a három fiatalember nem éppen önszántából, hanem a nótáriusért kezességet vállaló Gőzse György jóvoltából tért csak be hozzájuk, és ahelyett, hogy a gyertyát visszaadták volna, tagadták annak elvitelét, sőt, védekezés és magyarázkodás helyett inkább támadásba lendültek. Mindketten káromkodtak és a nótárius még pofozkodott is.

Kováts – korábban idézett vallomásában – azt állította, Szúj András volt az, aki gorombáskodott vele, de úgy tűnik, a tanú szerint ez épp fordítva történt:

A Káplán pedig az óra (orra) alatt hadonászván a Tanunak azt mondotta: Te huntzut paraszt, az ország uton is nagyobb jussom van nékem mind te néked.

Nyilvánvaló, hogy mindannyian másképp emlékeztek vissza a katolikus rektor házában történetekre. A kálvinista Gőzse György vallomásában nem említi, hogy neki kellett volna a nótáriust, a rektort és a káplánt megkeresnie, mivel azok maguktól jöttek Szúj András házához. Szitkozódást ugyan ő maga – állítása szerint – nem hallott, így arról „egyenes bizonytságot nem tehet,” annak viszont tanúja volt, hogy a vita hevében a nótárius Szúj Andrást pofon vágta.

A vallomások alapján nagyon úgy tűnik, hogy ezen az estén a református fiataloknak esélyük sem volt a katolikus hívekkel a békés megegyezésre. Akárhányszor találkoztak ugyanis egymással, a kialakult konfliktus csak még tovább mélyült. Jóllehet a szentelt gyertya eltűnése volt a legsúlyosabb vád, amivel az ügyész vádolta a három fiatalot, utólag mégis világosan látható, hogy leginkább Kozma János viselkedése lehetett az, ami felbőszítette a somi lakosokat.

A nótárius nemcsak nemesi származásával és kiváltságaival kérkedett, hanem – a rágalmakat és szitkokat nehezen viselve – két ízben is verekedést kezdeményezett.

A tanúvallomásokban több alkalommal is olvashatjuk azt, hogy a vitában részt vevők a huncut szóval illették egymást. Kovátsról azt állította Szíj András, hogy huncut parasztnak nevezte őt, Kováts tanúvallomásában pedig épp ennek ellenkezője áll, szerinte Szíj András volt az, aki őt „összehuncutolta”. A kifejezés ily gyakori előfordulása a vallomásokban azt sejteti, hogy a mai jelentésén túl egyéb más jelentéssel is rendelkeznie kellett akkoriban. És ez valóban így van. A 19. század elején ugyan értelmezhatték a *huncutot* úgy is mint manapság, szinonimái között szerepelt a *kópé, dévaj, furfangos eszű, tréfás*, ugyanakkor bizonyos körülmények között rendkívül sértőnek is számíthatott. Átvétele a német nyelvből történt, a *Hundsfott* szóból, amely alapján akár *gazembernek, kutyapecérnek* is fordíthatjuk. Rendkívül becstelenítő gúnynévnek számított a korban, hasonlóan bántó lehetett, mint a *gazember*, vagy az akasztófára való kifejezés, amelyekkel Németh Ferenc illette a nótáriust. A Czuczor-Fogarasi szótár a *huncut* szó kapcsán megjegyzi: „*Egyébiránt e szónak nem csak írásban, de nemesebb társalgási beszédben sincs helye.*”³³⁹

Azzal talán mindannyian egyetérthetünk, hogy a somi katolikusok és reformátusok vitája aligha folyt a nemesebb társalgás modorában. Amikor tehát az esetben résztvevők e szóval illették egymást, tulajdonképpen az egyik legdurvább szitokszót használták fel arra, hogy a vitában a másik fölé kerekedjenek. Ha pedig visszaemlékszünk arra, amit állítólag Kováts ehhez még hozzá is toldott: „*az ország uton is nagyobb jussom van nékem mind te néked*”, akkor ennek kapcsán eszünkbe juthat Kováts életének két további, a dolgozatban előzőleg már tárgyalt történése. Az egyik, amikor felsőöri rektorkodása ideje alatt feljebbvalóival sértő módon viselkedett („*Hanem negligentiája szemére vettétvén hannya veti magát, nyakasan felelget*”), illetve a pápai diákoskodása idején a Beretzky fivérekkel közösen írt, igencsak dölyfös stílusban megfogalmazott levele. Ezek ismeretében jogosan merül fel a kérdés, vajon miért érezhette úgy, hogy különb lenne másoknál. Valóban szó lehetett valamiféle nemesi öntudatról, még ha nemesi papírokkal ezt igazolni nem is tudta? Esetleg iskolázottsága, éles elméje vagy költői sikerei miatt érezhette úgy, hogy mások felett áll?

Úgy gondolom, ezt a kérdést még akkor is érdemes feltenni, ha válasz – ennyire kevés adat alapján – egyelőre nem adható.

Bizonyára az sem véletlen, hogy a katolikusok vallomásában többször is megemlíti Kiss István káromkodása is. Szíj András vallomása szerint az iskolamester, amikor az ellopott gyertyát követelték tőlük – amit azonban visszaadni nem állt módjukban –, heves támadásba

---

³³⁹ A Czuczor-Fogarasi Szótárban a hunczuthoz kapcsolódó egyéb szavak: hunczutol: 'valakit huncutnak nevez'; hunczutkodás: 'gazembereskedés'.

lendült, és „teremtését, Szentyét, Máriáját baszta a Tanunak”, ami igencsak kimeríti az istenkáromlás fogalmát. Ezzel valószínűleg maguk a katolikusok is tisztában voltak, épp ezért nem mulasztották el szó szerint is idézni Kiss szavait. Ez végül – amint majd látni fogjuk az ítélet kapcsán – végül súlyos következményekkel járt az iskolamesterre nézve.³⁴⁰

Mintegy másfél hónappal a Somban történetek után, 1808. január 25-én megszületett Bolla Antal³⁴¹ ügyészi vádirata Kozma János és társai ellen. Mivel Kozma nemes volt, ellene a törvényszéknek formális perben kellett eljárnia, amelyről ugyan lemondhatott, de az ügyésznek, az eljárás megindításához kötelessége volt írásban benyújtania vádlevelét.

A vádiratban az ügyész az isteni és világi törvények megszegésével vádolta Kozmát és társait. Az irat szerint november 2-án este az iskolamester, a káplán és a nótárius azért kereste fel a katolikus templomot, hogy a hívek ájtatosságát szándékosan kigúnyolja. Nem tisztelvén a hely szentségét, ott illetlen szavakkal éltek, pipára gyújtottak, és egy szentelt gyertyát ellopva, a helyet megszenteltségtelenítették. Sőt a későbbiekben a templomba újra visszatértek, ahol jelenlétükkel zavarták a híveket az ájtatosságban. Amikor a katolikus Németh Ferenc a szentelt gyertyát kérte vissza tőlük, a következő történt:

[...] azt szidni, taszigalni, 's ábrázatját öszve Körömsélni tulajdon gonosz tetteikért torkon ragadni; de ezzel sem elégedvén meg, a' midőn az el lopattatott gyertyának vissza tétetésére ösztönöztettek, szörnyü Égbe ható káromkodások közt Szij Andrást Somi Lakost pofon vagdalni, Teremtését, Szentjét, Mariáját mivelni, 's végre az ellopattatott gyertyát nem tsak vissza nem adni, hanem hogy el tökéllt gonosz tselekedetjeket még inkább meg bizonyíthassák, azt öszve tördelni, tappodni, 's el rejteni; sőt végre az efféle botránkozató tolvajságoknak, 's gunyolásoknak ki nyilatkozatóját könnyen halált okozható eszközökkel lesni, 's életére törekedni, tulajdon Vallásoknak Magasztalására, a' Romai Catholica Szent hiten lévőknék pedig meg alatoníttására semmit sem iszonyodott.[...]

Az ügyész, e kemény vádak felsorakoztatása után, három törvényre hivatkozva kérte a bíróság szigorú ítéletét, amelyek közül az egyik még II. Lajos (1516-1526) idejében született: „Az egyházak és asszonyok ellen erőszakoskodók fejüket veszítsék [...]”.³⁴²

³⁴⁰ Arról, hogy egy-egy káromkodás mennyire számított súlyosnak, és ezáltal büntetendőnek, lásd: SZ. KRISTÓF Ildikó, *A gulyások, a szentek és a bor. Egy 18. század végi istenkáromlás sűrű története = Népi kultúra – népi társadalom* 21, 2003, 9 (A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve).

³⁴¹ Bolla Antaltól egyelőre nem rendelkezünk túl sok adattal. Annyi bizonyos, hogy Zalában és Somogyban volt táblabíró. A piaristáknál végezte tanulmányait. 1827-ben halt meg, Mernyén temették el.

³⁴² *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici)*, 1522. évi 36. törvénycikkely. „És hogy azokat, a kik ez egyházakon, valamint a leányokon és asszonyokon erőszakot követnek el, halálos büntetéssel lakoltassák.”

A második törvény sem sokkal későbbi, 1595-ből való, és csak nagy ügyel-bajjal lehet e per kapcsán említeni, de az ügyészt ez láthatóan nem zavarta. A rendelet elsősorban azok ellen a katonák ellen született, akik háborús időkben nemesi udvarházakat, templomokat fosztogattak. Büntetésük szintén fejvesztés volt, illetve vagyonuk elvesztése. E törvény 2. §-a „kapcsolódhat” e perhez: „*Ugyanezt kell érteni azokra nézve is, akik az egyházakat sértik, feltörik és kirabolják.*”³⁴³ A harmadik törvényre, amely a vádiratban szerepel, Bolla vétekbosszuló törvényként hivatkozik („*a Törvénynek 2-ik része 85-ik ágazatjának 10-ik paragrafus*”). Erre a *Praxis Criminalis II. részében* találunk rá, amely kifejezetten az isteni felség elleni cselekményekről szóló törvényeket tartalmazza.³⁴⁴ A latin nyelvű törvénytár szerint Kováts József tette, a szentelt gyertya eltulajdonítása *szentségtörő lopásnak* minősül, amely ebben az időben az értékhatártól függetlenül a legsúlyosabb lopásnak számított. Mária Terézia ideje alatt még halállal büntették, 1808-ra szerencsére ez már nem volt jellemző.

A szentségtörő lopást csak tovább súlyosbította az a körülmény, hogy a bűncselekmény megszentelt területen, azaz a templomban történt, ahol még ráadásul Kozma János pipára is gyújtott. Az ügyész vádlevele szerint a három fiatalember istenkáromlást is elkövetett, mivel illetlenül beszéltek és viselkedtek a templomban, illetve a későbbiek során, de erre vonatkozó törvényre végül mégsem hivatkozott. Talán az általa felsorolt három törvényt már épp elegendőnek gondolta.

A fentiek fényében a vádlottaknak komoly okuk lehetett az aggodalomra. A vádemelés ténye immár világossá tette azt, hogy tettükért felelniük kell a világi bíróság előtt. Pálóczi Horváth eredeti terve, hogy a fiatalembereket saját egyházuk büntesse meg esélytelennek bizonyult. Ezt többé-kevésbé neki is tudnia kellett, mivel a szentségtörő lopás, ahogy Magyarországon minden bűncselekmény, világi bíróság elé tartozott, így a szentszékek nem járhattak el ilyen ügyekben. A bíróságot az elkövetés helye (jelen esetben ez Somogy

---

³⁴³ *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici)*, 1595. évi 27. törvénycikkely, 2.§ Továbbá megállapították azt is, hogy az ország régi végzései értelmében az uraknak és nemeseknek, valamint a plébánosoknak és a többi egyházi személyeknek a házaik és udvarai a katonaszállásolás alól mentesek legyenek.

1. § Ha a katona ez ellen cselekszik, legyen ez akár belföldi, akár idegen, a kapitányok azt elfogják és fejvesztéssel és minden vagyonával elvesztésével büntessék.

2. § Ugyanezt kell érteni azokra nézve is, akik az egyházakat sértik, feltörik és kirabolják.

³⁴⁴ A Bolla Antal által említett *vétekbosszuló törvényről* sokáig nem tudtam, hogy pontosan mit takar. **Bató Szilvia**, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos munkatársa volt segítségemre a törvényhivatkozás pontos helyének azonosításában, amiért nagyon hálás vagyok neki. Ugyancsak itt szeretném megköszönni azt is, hogy tájékoztatott a 18. század végi és 19. század eleji magyar büntetőjogi szokásokról, a törvénytársi eljárásokról és a korabeli bírósági gyakorlatról, illetve figyelmembe ajánlotta a vonatkozó szakirodalmat.

vármegye volt) és/vagy az elkövető rendi állása jelölte ki. A nemeseknek a törvényszék előtt (sedria), míg a jobbágyoknak a pallosjogú úriszék előtt, vagy ha nem volt pallosjog, akkor a törvényszék előtt kellett felelniük tetteikért. Kiss és Kováts nem volt ugyan nemes, de egyszerű jobbágy sem, így az úriszék nem tárgyalhatta az ügyüket, ezáltal ők is a törvényszék elé kerültek, akárcsak a nemesi származású Kozma. Ha Kovátsnak volt is valamilyen nemesi öntudata, ahogy arról korábban már szó esett, nemesi bizonyáglevelé biztosan nem, mert akkor Bolla Antalnak külön vádlevelet kellett volna készítenie ellene is. Beszédesebb az a tény is, hogy hármójuk közül egyedül a nemesi származású Kozma Jánosnak nem kellett tanúvallomást tennie.

Mai szemmel nézve ez a vádirat rendkívül túlzónak tűnik, így felmerül a kérdés, mennyire is számított általánosnak saját korában. Bolla Antal vajon a megszokott módon járt el ebben az ügyben, vagy egykori piaristaként, egyéni ellenérzéseit sem rejtegetve különösen szigorúan?

Mielőtt megkísérelnék erre választ adni, talán nem árt, ha a 19. század eleji törvénykezési és vádemelési szokásokról röviden szót ejtek.³⁴⁵

A magyar büntetőjog ekkoriban még kodifikálatlan volt, ami azt jelentette, hogy nem létezett egységes büntető törvénykönyv, így ennek hiányában minden Szent István óta alkotott dekrétum, majd országgyűlési törvény hatályban volt, így az ügyészek elvileg bármelyikre sikerrel hivatkozhattak a bíróság előtt. A vádiratokban a *Tripartitum*, a *Corpus Juris*, illetve az ehhez függelékként hozzátartozó *Praxis Criminális* törvényei egyaránt szerepelhettek.

A büntetőjogi törvények ekkorra már annyira szétaprózódtak és korszerűtlenné váltak, hogy tényleges használatuk jelentősen háttérbe szorult mind a szakirodalomban, mind pedig a gyakorlatban. Bár az ügyészek ezek alapján készítették vádirataikat, az egyes ügyekben mégsem ezek a törvények és rendeletek bírtak döntő jelentőséggel, hanem a szokásjog. Legtöbbször a vád és a bíróság kötelességszerűen utalt a törvényi rendelkezésekre, majd kijelentve, hogy ezek már korszerűtlenné váltak, tulajdonképpen szokásjogi alapon hoztak döntést. Előfordulhatott az is, hogy egy-egy törvényt korszerűtlennek minősítve a bíróság attól eltérő, enyhébb büntetést hozott.

Bolla Antal tehát – bármennyire is meglepő lehet manapság – úgy tűnik a korabeli gyakorlat alapján járt el, amikor ennyire szigorú és elavult törvényekre hivatkozott vádlevelében.

---

³⁴⁵ A 19. század eleji büntetőjogi törvénykezési és vádemelési szokásokról Bató Szilvia könyve ad részletes tájékoztatást. Dolgozatomhoz én is ezt használtam fel. Lásd: BATÓ Szilvia, *Mert az ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 11-36.

Egykori piaristaként valószínűleg nem volt teljesen pártatlan, amikor írását megfogalmazta, de ahhoz, hogy ebben teljesen bizonyosak lehessünk, jó lenne ismerni más ügyek kapcsán írt vádiratait is. A Kovácsék ellen írt vádbeszédét meglehetősen szenvedélyes hangnem jellemzi. Nem világos azonban az, hogy ez azért van-e így, mert Bollát alapvetően ez a stílus jellemezte, vagy esetleg azért, mert a katolikus egyházat ért sérelmek őt magát is mélyen felháborították.

Érdekes azonban, hogy vádiratában a vonatkozó törvénycikkek után büntetési tételt (halál, tömlőc) nem említi.³⁴⁶ Valószínűleg a törvényekben és a *Praxis Criminalis*ban szereplő halálbüntetést már ő maga is túl súlyosnak tartotta volna.

Az ügyészi vádirat ismeretében – vagy talán már azt megelőzően – a három raboskodó még ugyanezen a napon egy esedező levelet írt a törvényszékhez, amelyben kegyelemért könyörögtek. A kérelem szövege a következő volt:

A Te[kin]t[e]tes Törvény Széknek Kegyes Színe eleibe nyújtandó alázatos könyörgő levelek

Tekintetes Törvény Szék!

Valamiképpen igaz az hogy az áltolunk véghezvitt tselekedetek, ha színte nem olyanok is mint a' millyeneknek a' nagyító úvegek mutatták; de tsak ugyan botránkoztatók: ugy bizonyos az is, hogy azokra, nem az előre el tőkéllett rosz szándék; hanem a' gondolatlan ifjuság, a' tapasztalni kívánás; mindenek felett pedig a bortúl fel hevült vér indított. – Sokkal nagyobb tisztelettel viseltetünk mi a' Catholica Anya-Szentegy Házhoz, mintsem valaha tsak gondolattal vétettünk volnais ellene, vagy annyival inkább ez utánis kívánnánk vétteni: Sőt minapi tettünket is midőn már kitisztult fővel vagyunk, szégyennel, ortza pirulással, 's valójjába meg bánásunkal meg esmérjük vétkesnek lenni.

Demivel ezen egész botránkoztató tselekedetünk, minden fel tétel nélkül, és nem a Catholica Anya SzentegyHáz éránt való tiszteletlenségünkéből; hanem egyedül a bortúl fel gyulladt ifjui hevességéből származott, és midőnn már a meg lett dolgot infectumma tenni nem lehet; hasza meg esedezésünk az itéllő irgalmas füleket, – hogy az Oltárnok ajándékkal való megengesztelődése hadd törölje el tselekedetünknek rútságát, 's hozhasson nekünk tsendes szabadulásnak örömét, – hadd láthossuk mi a Te[kin]t[e]tes Törvény Székbe edj olyan Atyánok a' Képét, aki midőn jobb kezébe dorgálló veszszejét tartja, bal kezével lábához borult bűnös gyermekét emeli fel.

---

³⁴⁶ Erre Bató Szilvia hívta fel a figyelmemet.

A büntetésnek az a' tzélja, hogy érezze a' bűnös az ő törvénytelen tselekedetének szomoru következtését, és hogy Mások is a'bűnösön véghez vitt büntetés áltol, a hasonló rosztselekedetektől elrettentessenek. Mibennünk mind a két dolognak elég van tétetve; Mert minden Comoditástól üres árestombeli szenyvedésünk, több mint hat hetektől fogva való terhes Pénzbeli költségeskedése szegénységünknek az a gyalázatos történet, mely szerént a kőznép felett való rangunkból, mindenek láttára fogságbohozattunk 's vásra verettettünk, az a szomoru jövendő, mely minden szerentsénktől való eleséssel rettent bennünket, pedig akkor mikor már egészen készen voltunk az életre, egy lépés lévén tsak a Kőz köztünk és a Pállyaág között. Valamint minket meg büntetett, meg tanított és vígyázóbbaká tett egész a sírig; ugy Másoknak is bennünk olyan ilyesztő példát adott, hogy ők ammi szerentsétlenségünk áltol szerentsésittettek ama példa beszéd szerént – felix quem faciunt aliena pericula cautum.³⁴⁷

Ezeknek tsekély előterjesztések után, esedezünk alázatosan a Te[kin]t[e]tes Törvény Széknek Kegyes Színe előtt hogy eddig volt keserves szenyvedésünket, 's gyalázatunkat meg elégelni 's bennünket több illetén testi szenyvedésektől Kegyessen fel szabadítani Méltoztasson. Mely Kegyelmeért Örökös tiszteletünk mellett élünk és halunk
A Te[kin]t[e]tes Törvény Széknek

fejhajtó szegény szolgálí
Kováts Józseff
N. Kozma János
Kiss István.

Amint a levélből kiderül, a vádlottak mély megbánást tanúsítottak elkövetett tettük miatt. Állításuk szerint botrányos cselekedetüket nem a katolikus egyházzal szembeni tiszteletlenség vezérelte, hanem boros elméjük és ifjúi hevességük, amelyek miatt még a kérvény beadásakor is erős szégyent éreztek. Talán nem árt megemlítenem azt, hogy ebben az időben a borosság, azaz a részegség akár még felmentő jellegű is lehetett.³⁴⁸ A korabeli büntetőjogi gyakorlatban előfordulhatott az, hogy az alkalmi alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett bűnök enyhébb megítélésben részesültek. Kovátsék minden bizonnnyal ennek tudatában döntöttek úgy, hogy könyörgő levelükben ezt a tényt inkább kihangsúlyozzák, mintsem palástolják.³⁴⁹

³⁴⁷ Felix, quem faciunt aliena pericula cautum. – Szerencsés az, akit óvatossá tesz a mást ért veszedelem.

³⁴⁸ Erre Bárh Dániel hívta fel a figyelmemet, aki a dolgozat egyik előopponense volt. Neki köszönhetően az egész dolgozat, de legfőképpen a perirattal foglalkozó rész számos új adattal egészülhetett ki még a leadási határidő előtt.

³⁴⁹ Enyhítő körülménynek tekinti a részegséget a *Praxis Criminalis* is. A kézikönyv 44. törvénycikkének 13. pontja szerint a vétkes az „improvisa ebrietas” miatt „ratione privatus est”. Erre a törvényre Sz. Kristóf Ildikó tanulmányában akadtam rá. Lásd: SZ. KRISTÓF Ildikó, 2003, 5.

Mivel tettüket semmissé tenni már lehetetlen volt, egy, a katolikus templom oltárára való ajándékkal szerették volna a katolikus híveket kiengesztelni, és egyúttal börtönből való szabadulásukat is kérni. Úgy vélték, a hetek óta tartó fogva tartással a törvényszék már elérte célját, hiszen ez alatt az idő alatt mindhármuknak bőven volt ideje elgondolkodni a törtéteken, és a rájuk kiszabott büntetés mások számára is elrettentő példaként szolgál majd a későbbiekben. Jövőjük, karrierjük, amely épp csak elkezdődött, már végképp bizonytalanná vált, és tettük egész elkövetkezendő életükben óvatosságra inti majd őket.

A vádlottak esedező levelére nem érkezett gyors válasz a törvényszék tagjaitól, aminek okát kereshetjük az ítélelhozatal alapvetően lassú lefolyásában, vagy éppen az eset bonyolult, kényes voltában is. A katolikus és református vonatkozású ügy fokozott óvatosságot és körültekintést igényelt a bírák részéről, akik nyilvánvalóan tartottak a botránytól, amit egy gyorsan meghozott, elhamarkodott döntés okozhatott volna. Nagy valószínűséggel a katolikus és református bírák között nem is volt teljes egyetértés a döntést illetően.

Ez utóbbira lehet bizonyíték az is, hogy a tanúvallomásokot a kaposvári törvényszék felküldte a Királyi Kancelláriának, ahol 1808. március 1-jén úgy határoztak, a három református fiatal büntetőeljárásnak kell alávetni, az ítéletet pedig a felsőbb bíróságnak, azaz a Királyi Ítélszéknek kell meghoznia.

Az ügygel kapcsolatos újabb dokumentumokat ezért Kaposvárról 1808 májusában Pestre küldték. A már meglévő tanúvallomások mellé csatoltak még néhány iratot, amelyekben a Pálóczi Horváth Ádám által kiharcolt tanúvallomásokot akarták semmissé tenni. Az ügyész Bolla Antal ugyanis e tanúvallomásokot nem tartotta jogszerűnek, és úgy vélte, ítélelhozatalakor figyelmen kívül kell hagyni azokat. Állítása szerint Pálóczi Horváth pénzzel és fenyegetéssel próbálta elérni azt, hogy a tanúk vallomást tegyenek, célja pedig nem a vádlottak segítése volt, hanem a veszprémi vikáriusi hivatal rossz színben való feltüntetése. További vádként az ügyész azt is megemlítette, hogy Horváth sértegette Zsolnai Dávid vikárius urat,³⁵⁰ és kérte a kaposvári Törvényszéktől, hogy perben kelljen felelnie e két váddal szemben.

---

³⁵⁰ Zsolnai Dávid (1742-1810) – Jánosházán született, iskoláit Kőszegen és Sopronban végezte. A filozófiát Nagyszombatban tanulta. Teológiát 1766-tól tanult ugyancsak ott, majd később Bécsben a Pazmaneum növendékeként. Pappá szentelése után szentszéki jegyző lett a nagyszombati érseki helynökségen. 1777-től oldalkanonok Veszprémben, emellett több egyéb egyházi tisztséget is betöltött. 1801-től nagyprépost, Kovátsék pere idején káptalani helynök. Püspökké szentelték Veszprémben, 1806-ban. Nevét Veszprém városában, sőt az ország nagy részében megörökítette a Szent Dávid nevelőintézet alapításával, amely az árvákat segítette. Az irodalom nagy kedvelője volt, izzó hazafiság és a szónoki beszédben nagy tehetség jellemezte. (PFEIFFER János, *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630-1950)*, München, 1987, 223-225.)

A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban, az egykori vikáriusi hivatal leveleskönyvében mindössze csak egy rövid latin nyelvű körlevél található a Somban történekről, amelyben Zsolnai értesíti az egyes helységek katolikus papjait a botránys esetről.³⁵¹ A körlevél meglehetősen szűkszavú, és a leveleskönyv későbbi lapjain sem történik utalás a bírósági tárgyalásra, illetve a Pálóczi Horváth Ádámmal kapcsolatos vitára sem. Zsolnai Dávid személyes hagyatékát nem őrzi a levéltár, így sajnos a katolikus egyház részéről nem rendelkezünk több információval a történekekkel kapcsolatban.

A Kaposváron tartott május 19-ei törvénszék Bolla kérését megvizsgálta, és végzésük szerint az ügyésznek joga volt Horváth Ádámot a tanúvallomásokat illetően kérdőre vonni, és Zsolnai Dávid püspök is megethette ugyanezt. Arról sajnos nincs információ, vajon a későbbiekben az ügyész és a püspök élt-e ezzel a jogával.

Az ügyésznek sikerült elérnie célját, mivel az esettel kapcsolatos végzés eljutott a Királyi Kancelláriához, ahol ítélethozatalkor nyilvánvalóan nem vették figyelembe a második tanúkihallgatás vallomásait.

Nem tudjuk ugyan, hogy Pálóczi Horváth Ádám mivel sértette meg pontosan a vikáriusi hivatalt, Bolla Antalnak azonban meggyőző bizonyítékai lehettek ellene, mert ugyanezen a napon a három raboskodó egy újabb esedező levelet nyújtott be, amelyben ők is azt kérték a törvénszéktől, ne vegye figyelembe a Horváth által kért tanúvallomásokat, mert azok nem segítik elő a védelmüket. Ennél még többet is állítanak a második kihallgatásról:

[...] sőt részünkre valójában káros fejtegetésekkel vagyon elegyítve; mi annak okáért mind azokat egyenlő akarattal revocalván³⁵²; mély alázatossággal terjesztjük a' Tekintetes Törvénszék eleibe, hogy mi a' mi meg vesztegetett fővel tett tselekedetünknek hibás voltát mostan is nem tsak megesmérjük, hanem valójjába szánjuk és bánjuk is-sőt örökre is szégyeneljük; annak okáért is támoszkodunk tsak egyedül, a Tekintetes Törvénszék előtt igaz Lélekkal tett bévallásunkra.

Az ügyésszel és a raboskodókkal ellentétben – külső szemlélőként – azt gondolom, hogy a tanúvallomások akár pozitív irányba is befolyásolhatták volna az ítéletet, hiszen a belőlük megismert újabb tények, ha figyelembe veszik őket, minden bizonnyal egészen más megvilágításba helyezték volna az ügyet.

---

³⁵¹ VFL I. 1. 39 h. tom. 7 (1807-1808) illetve VFL I. 1. 39 h. tom. 8 (1809). *A vikáriusi hivatal leveleskönyve.* (A történekekről az 1808. január 15-ei bejegyzés tudósít.)

³⁵² visszavonván

Bár a gyertyalopás vádjára továbbra is csak Kovátsot érintette, az illetlen beszéd és verekedés miatt jó néhány katolikust is beidézhetek volna. Kováts, Kiss és Kozma mégsem kért Pálóczi Horváth segítségéből. Vajon miért? Bizony nehéz lehet úgy védeni valakit, ha az nem akarja. De a vádlottaknak sem lehetett egyszerű a dolguk védőjükkel, ha hinni lehet az ügyész szavainak. Úgy tűnik, hogy buzgalomával többet ártott, mint használt, hevessége csak további indulatokat szült.³⁵³

Sárközy István is szót ejt erről röviden, Kazinczynak írt levelében:

Criminalis actio erigaltatik ellenek – 's csak gondold – itt meg a' Poëta, Mathematic., Philosophus, minthogy ott Curator, Prokatorjokká lesz, ő defendálja, és már már láttom, hogy perét elfogja veszteni.³⁵⁴

Láthatóan ő maga sem hitt Horváth Ádám ügyvédi tehetségében.

Sárközy István, akárcsak Pálóczi Horváth, megpróbálta segíteni a raboskodókat. Az egykor Csokonait is támogató gróf, a per szerencsétlen kimenetelét látva Széchényi Ferenc segítségét kérte, aki 1798 óta Somogy megye főispánja volt. Sárközy – fentebb már idézett – levelében így írt erről Kazinczynak:

Éppen Fő Ispányunk itt lévén, hogy előtte valamit nyerhessek, előre ezen ide zárt verseket [...] bé mutathattam. [...] ³⁵⁵ Arra a' kérésemre, hogy nevezze ki egy józan itéletű mixta Sedriát ³⁵⁶ és revidealtassa [a] szegényeknek Cassáját, hogy inter spem et metum ³⁵⁷ ne lankadjanak, kivált amaz

---

³⁵³ A 19. század második felében Dömény József egy levélváltást közölt, amelyben Horváth Ádám élénk vallási vitát folytatott Boronkay Józseffel, Bábony katolikus földesurával. Ezeket a leveleket egyházi jegyzőkönyvek őrzik és ugyancsak a kuratori munka ékes bizonyítékai 1819-ből. A vita kísértetiesen hasonló volt, mint a fent tárgyalt perben: Pálóczi Horváth első levelében arra inti a katolikus földesurat, ne akarjon ítélni egy olyan ügyben, amely a protestáns egyházi törvénykezésre tartozik. Boronkay József ugyanis úgy vélte, földesúri hatalmánál fogva, joga van elzavarni Bábony református prédikátorát Naszályi Ádámot, mivel jobbágycsapatok ezt kérték tőle. Pálóczi Horváth így reagált a földesúr intézkedésére: „Nagy bosszankodást nézek ki belőle, a mit az urnak ismert jó phlegmájától nem vártam volna: de az Evangelicusok superiorjainak jussába való avatkozást is, a mit az urról, a ki tulajdon uri személyében, mint N[eme]s Vármegyénk repraesentansa az 1790/1-diki Diétán jelen volt – még nem is hittem.” A levelekből sajnos nem derül ki, hogyan végződött Naszályi Ádám ügye, mivel a levélváltás két szereplője oly szenvedélyes vallási vitába keveredett egymással, hogy időközben el is felejtették – vagy már korábban megoldották – a szegény prédikátor ügyét. Erről bővebben: DÖMÉNY, 1876, 510-540. Erre az adatra Péterffy Ida hívja fel a figyelmet: PÉTERFFY, 1985, 7.

³⁵⁴ KazLev, VI, 1895, 218.

³⁵⁵ Sárközy egy vagy több Kováts által írt verset Kazinczynak is elküldött, valószínűleg ugyanaz(oka)t, mint amit Széchényinek is elvitt. Levelében „verseket” említ, de ez utalhat egyetlen költeményre is. Arról egyelőre nincs tudomásom, hogy a Kazinczynak elküldött Kováts autográf vers/versek fennmaradt(ak) volna.

³⁵⁶ vegyes törvényszék (valószínűleg itt Sárközy felekezeti szempontból érti ezt)

³⁵⁷ Magyarul: kétség és félelem között.

gyenge Complexiojú és igen érzékeny vers író, kinek maga kezével írott instantiaját szóbeli jelentésem mellett presentáltam – az volt a’ felelet, minthogy most juristitum van, Ordo Juris amnestiam in nullius favore, etc., tehát nem lehet. Csak el gondolhatod, Lelkem, mitsodás érzést okozott ez én bennem!³⁵⁸

Széchenyi főispáni kinevezése után egész Somogy bizakodással várta a pozitív változásokat. Az alkalmi versírók mellett, Csokonai Vitéz Mihály, Horváth Ádám és néhány évvel később maga Kováts József is versben köszöntötte őt. Sárközy ezt a Kováts verset adta oda a grófnak.³⁵⁹ Széchenyi neve már korábban is népszerű volt a megye előtt, mert határozottan ellenállt II. József németesítő törekvéseinek, de amikor a századforduló táján királyi főkamrásmester lett, a megyében ellenzéki tábor alakult ki vele szemben, mert rossz néven vették korábbi ellenzéki magatartásában való pálfordulását. Sokáig szerencsésen kivédte ezeket a támadásokat, de épp 1808-ban – amikor ez a per is zajlott – ellenlábasai 34 vádpontban indítottak személye ellen újabb támadásokat.³⁶⁰ Mindezek ismeretében talán jobban érthető fentebb idézett, óvatos válasza, „Ordo Juris amnestiam in nullius favore” vagyis, a törvény rendje szerint nem élhet amnesztiával. Valószínűleg nem akart egy újabb vádpontban is védekezni az udvar előtt. Ha közbenjárta volna e három protestáns rab ügyében, könnyen magára haragíthatta volna a katolikusokat.

Ez alapján könnyen eszünkbe juthat, hogy az adott korban az államvallás ellen véteni egyet jelentett az udvar elleni nyílt szembenállással. Egy jótéteménye talán mégis volt Széchenyinek: valószínűleg neki köszönhető, hogy 1808-ban Sopronban kinyomtatták Kováts József Széchenyi-ódáját.³⁶¹ Ez a vers az, amit Sárközy a főispán figyelmébe ajánlott, amikor a raboskodókon próbált segíteni. Bár Sárközy leveléből tudjuk, hogy a vers egyáltalán nem nyerte el Széchenyi tetszését, azonban elképzelhető, hogy végül mégis kiadatta. A vers megjelenése természetesen nem sokat segített Kováts József helyzetén.

---

³⁵⁸ *KazLev, VI, 1895, 218.* A levél ugyan keltezés nélküli, de a perirat, és egyéb források alapján megállapítható, hogy valamikor 1809 februárja táján született. Kazinczy válaszelevele Sárközynek 1809. március 8-ai, amelyben Kazinczy reflektál a fenti levél tartalmára.

³⁵⁹ Kováts autográf versgyűjteménye szerint, e versét 1806. szeptember 20-án írta Városhídvégen. A vers autográf kéziratban szereplő címe eltér az 1808-ban kolligátumban megjelenttől: *Melt. Gróf Széchenyi Ferentz Ő Exc-hoz, a’ nemzeti könyvtár felállítójához.* E verset Kováts levélben el is küldte Horvát Istvánnak, hogy néhány más költeményével együtt megjelentesse a Hazai Tudósításokban, amiből – ahogy arról már korábban volt szó – végül semmi nem lett.

³⁶⁰ KANYAR József, *Somogy megye levéltára*, Kaposvár, 1962, 68.

³⁶¹ *A magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről Kováts József Somogyban, Sopron, 1808.*

Sárközy utal egy Kováts által személyesen írt instanciára is, ami lehetett egy kérvény vagy esedező levél, de az is elképzelhető, hogy pusztán a Széchényi Ferenchez szóló versről van szó. Széchényi iratai között mindezidáig sajnos sem a versre, sem pedig a kérelemre nem sikerült ráakadnom.³⁶²

2.10. Az ítélet, Kováts raboskodása és halálának körülményei

Pálóczi Horváth Ádám és Sárközy István közbenjárása a három raboskodóért nem sok sikerrel járt, és Széchényi Ferenc sem tudott – vagy nem akart – segíteni. A pert lefolytatták, és valamikor 1808 végén megszületett az ítélet, amelyről Sárközy levelében így írt Kazinczynak:

ki mondatván szegény Rabokra a Sententia³⁶³, midőn szegény Kováts József meg értette, hogy ő 3 Esztendeig szenved (meljből a' die incaptivationis³⁶⁴ már egyet letöltött), szíve fájdalmába lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett és circiter 6 hétre nékem kimondhatatlan szomorúságomra meg holt – meljet még most is sűrű köny hullatások közt tudok meg írni.³⁶⁵

Bármennyire is terjedelmes és informatív maga a perirat, épp az ítéletet tartalmazó dokumentum nem található az iratok között. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a meghozott ítéletet a Királyi Ítéltábla külön küldte meg, a perirat további dokumentumai pedig csak néhány hónappal később kerültek vissza Kaposvárra, ahol az ítéletet utólag már nem csatolták hozzá a többi irathoz. Épp ezért az ítélet kihirdetésének idejéről és a raboskodókra kiszabott büntetésről csak a fent említett levélből kapunk tájékoztatást. Ha Sárközy levelében az adatok pontosak, akkor a bírák döntésüket 1808 decemberének közepe táján hozhatták meg, egy évvel a rabok börtönbe kerülése után, hiszen Sárközy arról ír, hogy Kováts a háromévi büntetésből egyet már letöltött.

---

³⁶² Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában ilyen jellegű iratot nem találtam. (A kutatás során Fekete Esztert, a könyvtár Széchényi Ferencsel foglalkozó kutatóját is kérdeztük.) Elképzelhető, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Széchényi család iratai között található ez a kérelem, ha egyáltalán létezik. A későbbiekben ezt még ellenőriznem kell.

³⁶³ ítélet

³⁶⁴ az elfogás napjától számítva

³⁶⁵ *KazLev, VI, 1895, 219.*

Kováts az ítélet kihirdetését követően hozzávetőleg hat hétre, azaz 1809 január vége táján hunyt el. Ugyancsak Sárközy leveléből tudható, hogy Kozma Jánost szintén háromévi rabságra ítélték, Kiss Istvánnak pedig két évet kellett a kaposvári börtönben eltöltenie.³⁶⁶

Az ítélet kihirdetése és Kováts halála után a per azonban még nem zárult le teljesen. Kozma Jánost nemesként megillette a fellebezés joga, így 1809. február 23-án a Királyi Ítéltáblán újra megvitatták a raboskodók ügyét, és jóváhagyták a Kiss Istvánnal és Kozma Jánossal szembeni első ítéletüket. A néhány héttel korábban elhunyt Kováts József ügyével ekkor már – értelemszerűen – nem foglalkoztak. 1809. március 2-án, a Hétszemélyes Tábla is helyben hagyta a Királyi Ítéltábla döntését, a bírák nem kívántak enyhíteni az életben maradt két másik raboskodóra kiszabott ítéleten sem. Az iratokat – mivel egyéb teendőjük azokkal nem lévén – visszaküldték Kaposvárra, az ügyet pedig lezártak tekintették.

Vajon mennyire számított a Királyi Kúria ítélete szigorúnak ekkoriban? Néhány korabeli ítéletet megnézve megállapíthatjuk, hogy a Kaposváron raboskodók ekkoriban három évnél hosszabb büntetést egyáltalán nem kaptak.

Az 1800-as évek elejéről álljon itt néhány adat az elítéltekről és a rájuk kiszabott büntetésekről: **Szarka Mátyás** (1802) rabló, 1 év börtön, 50 botütés; **Széles István** (1803) gyilkos, 1 év börtön, negyedévente 25 botütés; **Svat János** (1803) gyilkos, 1 év börtön, negyedévente 25 botütés; **Szenyéri Márton** (1803) rabló, 1 év börtön, 100 botütés; **Szücs János** (1806) tolvaj, két hónap börtön, 24 botütés, **Vörös István** (1801) tolvaj, megbélyegzés; **Varga János** (1802) rabló, négy hónap börtön, 25 botütés; **Somogyi József** (1806) gyilkos, 3 év börtön, negyedévente 25 botütés; **Zsebők János** (1805) rabló, 2 év börtön, negyedévente 35 botütés.³⁶⁷

Az itt felsorolt adatok ismeretében felmerülhet bennünk a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy egy gyilkos akár már egy év után is kiszabadulhatott, Kovátsnak azonban mégis három évig kellett (volna) raboskodnia. Hogyan kaphatott három évet Kozma János verekedésért, Kiss István pedig két évet az illetlen beszédért?

---

³⁶⁶ Ez utóbbi viszont nem valószínű, mivel ugyanebben a levélben arról is beszámolt, hogy Kiss István már szabadult, és Kozma Jánosnak további egy év maradt hátra a raboskodásból. Mivel a levél 1809. február táján íródott, ezek az adatok nem egészen tűnnek pontosnak, hiszen akkor még nem telhetett le a fogság kezdetétől számított két év. A levél ide vonatkozó részlete: „Egyike 2 Esztendeit ki töltvén, ki szabadult. Még egyikőjük siránkozik Esztendeig — és csak akkor — élledez, mikor oda bent vagyok 's cancellariámba íratatok véle.”

³⁶⁷ Az adatokat Berta Gyula közli, több más elítéltet is felsorolva. Könyvében sajnos Kovátsra és társaira vonatkozó rész nem található. 1806-ig sorol fel adatokat, majd néhány év kihagyással 1820-tól 1838-ig. Egyelőre nem teljesen világos az, hogy miért hagyta ki az 1807-1819 közötti időszakot. BERTA, 2002, 368.

A válasz, ahogy az már korábban előkerült a szentségtörő lopás vádjában keresendő. A megszentelt helyen történő illetlen viselkedés és beszéd, a megszentelt kegytárgy eltulajdonítása a törvények alapján még a gyilkosságnál is súlyosabb bűnnek számított. Bató Szilvia szerint, az 1800-as évek elején ugyan már nem szabtak ki ilyen esetben halálbüntetést, de mindezt akár egy év feletti tömlöccel is büntethették. És a Királyi Kúria ezt a szokást szigorúan be is tartotta, és nem kívánta figyelembe venni az esetleges enyhítő körülményeket, bár nyilvánvalóan ezt megtehetette volna.

A per lefolyása és az ítélet kapcsán sok kérdés marad megválaszolatlan. Mintegy kétszáz év távlatából nyilvánvalóan számos olyan körülményről nincs tudomásunk, amelyeket szükséges lenne ismerni az események jobb megértéséhez. Az ilyen mikrotörténetek mégis jók valamire: képesek egyszerre bemutatni az egyedi, soha máskor és soha máshol meg nem történő eseményt, ugyanakkor a kor társadalmára, kultúrájára nézve is általánosíthatunk belőlük. Bár ez a történet három református fiatal tettéről, peréről és raboskodásáról szól, és a velük kapcsolatban álló személyek is egyediek, mégis szépen kirajzolódik a történetből egyfajta általános tudásanyag a korabeli bűnökről és büntetésekről, a törvények ismeretéről, a vallás írott és íratlan szabályairól, a felekezetek közötti ellentétekről és különbségekről, illetve az egymásnak feszülő társadalmi rétegekről. Érdekes megfigyelni azt, ahogy a perben résztvevők megpróbálják saját hasznuk érdekében alkalmazni ezt az általános tudást. Nagyon is jelentős az, hogy a megtörtént események mely részleteit próbálják kihangsúlyozni, illetve mit próbálnak elrejtteni mások elől. Nyilvánvaló, hogy Kovácsék történetében és ebben a periratban jóval több dolog van annál, mint amit én itt e dolgozat keretein belül most bemutatathatok.

Visszatérve azonban az ítélethez, az egykori visszaemlékezések alapján úgy tűnik, hogy a három ifjúra kiszabott kemény büntetéssel már a kortársak is értetlenül álltak szemben. Sárközy fentebb idézett levelében azt írja, hogy a református fiatalokra nem az elkövetett bűnük miatt szabtak ki ilyen kemény büntetést. Úgy véli, a szerencsétlen körülmények áldozatai ők:

mert néha a' környűl állások változtatyák a' Dolgot rosszabbá, mint feküdt.³⁶⁸

Kazinczy válasza is hasonló sugall:

---

³⁶⁸ *KazLev, VI, 1895, 219. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.*

Elborzad az ember midőn azt látja, hogy az elmétlen cselekedetek úgy büntettetnek mint a' bűnnek illik büntettetni.³⁶⁹

Amint az egy korábbi levélrészletben olvasható, e rabok kétségek és remények között hányódva töltötték raboskodásukat. Jótevőiknek köszönhetően bíztak a gyors szabadulásban, de ahogy teltek a hónapok, helyzetük és esélyeik fokozatosan romlottak. Szűcs Zoltán Gábor egy tanulmányában e Kazinczyhoz írt Sárközy levél, valamint Kovátsék helyzete kapcsán a következőket jegyzi meg:

A történetben Sárközy az „inter spem et metum ” formulával írja körül azokat a lelki kínokat, amelyeket a perbefogottaknak el kell szenvedniük, a reménység és a félelem itt tehát azoknak a külső kényszereknek felel meg, azoknak a belső, lelki leképeződése, amelyektől egy az igazságszolgáltatás kényének kiszolgáltatott ember függ. S ha ez a levél csak annyiban politikai témájú is, amennyiben a kora újkori magyar politika egyik legjellegzetesebb témájához, a felekezeti kérdéshez kapcsolódik, s a megyei igazgatás gépezetével kapcsolatba kerülő emberekről szól [...] a tárgyalt probléma fonákját nagyon pontosan megvilágítja. Kováts József halála, amelyet Sárközy lelki okokból vezet le, mondván „ki mondatván szegény Rabokra a Sententia, midőn szegény Kováts József meg értette, hogy ő 3 Esztendeig szenved (meljből a' die incaptivationis már egyet letöltött), szíve fájdalmába lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett és circiter 6 hétre nékem kimondhatatlan szomorúságomra meg holt – meljet még most is sűrű köny hullatások közt tudok meg írni", in extremis annak a cselekvőképtelenségnek következménye, amely az „inter spem et metum" hányódó ember sajátja.³⁷⁰

A Sárközy és Szűcs által is kiemelt remények és félelmek közötti életet, a másoknak való kiszolgáltatottságot és az ezzel járó megaláztatást az egyébként is gyenge testfelépítésű Kováts egy évnél tovább nem tudta elviselni. A bíróság szigorú ítélete után a reménytelenség érzése csak még inkább felerősödhetett benne, ami aligha tett jót az egészségének.

Halálának konkrét okaira – akárcsak az általa elkövetett tette is – eltérően emlékeznek vissza az irodalomtörténet. Míg Sárközy szerint Kováts József „lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett”, és közel másfél hónapos betegeskedés után hunyt el, addig kéziratos életrajzának másolói úgy vélték, Kováts önmaga döntött életének befejezéséről:

---

³⁶⁹ *KazLev, VI, 1895, 282. Kazinczy válasza Sárközy Istvánnak, 1809. március 8.*

³⁷⁰ SZÚCS Zoltán Gábor, *Reménységtől s félelemtől szabad lélek: diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról*, It, 2009/4, 442.

De ez a'Novemberbe 1807ik esztendőbe fogollyá lett méltatlanságot szenvedő bűnnek eresztette fejét, és 8 napokig mindenektől meg tartóztatván magát nagy lelke testétől el vált 1809ik Esztendőben.³⁷¹

A hagyomány végül ez utóbbit örökítette tovább, annak ellenére, hogy valószínűleg Sárközy információi lehettek pontosak. A Kovátsról szóló 19. századi lexikonbejegyzések a halál okaként az állítólagos „önkiéheztetést” (*Uj magyar Athenas*), az „éhséggel véget vetett életet”(A *Pallas Nagy Lexikona; Magyar írók élete és munkái*) említették meg, amelyben ugyan a bejegyzést írók maguk sem voltak egészen biztosak, de – más információjuk nyilván nem lévén – minden további nélkül továbbörökítették azt a későbbi századokra is. A Somban történtek és a kaposvári raboskodás ténye után aligha meglepő, hogy az öngyilkosság hihetőbbnek és egyben elfogadhatóbbnak is tűnt sokak számára.

E kérdésre a halotti anyakönyvnek a halál okára vonatkozó bejegyzése megnyugtató választ adhatna, de ennek holléte egyelőre nem ismeretes.

Természetesen az is elképzelhető, hogy Sárközynek is és a kéziratos életrajz szerzőjének is igaza volt, hiszen a betegségtől legyengült test és az étkezéstől való tartózkodás együttesen is okozhatták Kováts József halálát. A kaposvári börtönben eltöltött hónapok a raboskodók számára nemcsak lelkileg jelentettek nagy megpróbáltatást.³⁷² Az elítéltek életkörülményei a 19. század elején annyira rettenetesek voltak, hogy szerencsés volt az a rab, aki néhány évnyi raboskodás után élve kiszabadulhatott.

Berta Gyula a körülmények és a kiszabott ítéletek összefüggéséről így ír:

Nem kell csodálkozni azon, hogy a bíróság által kimért leghosszabb börtönbüntetés csak 2-3 év volt, ezt a rablógyilkosságért vagy nagyobb rablásért kapták. Nem igen maradt életben egy évnél hosszabb ideig az a rab, akinek még súlyosbították az ítéletét negyedévenkénti 30 botütéssel, heti egyszeri böjttel és vasban letöltendő büntetéssel.³⁷³

---

³⁷¹ OSZK **Oct. Hung. 696**, 92a. A részletet Sebestyén Gábor kéziratából való, de tartalma több más kéziratban őrzött életrajzzal is megegyezik. Eltérést időnként a 8 nappal kapcsolatban találunk, mivel néhány másoló 8 hónapot (!) említ. Nyilvánvaló, hogy az első, eredeti változatban a 8 nap szerepelhetett.

³⁷² A dolgozatban a börtön történetének és a rabok életkörülményeinek bemutatásához Berta Gyula könyve szolgált alapul.

³⁷³ BERTA, 2002, 301.

A kaposvári tömlöcöt³⁷⁴ 1762-ben kezdték el építeni, az akkori vármegyeháza mellett. A telek nem volt nagy, ezért az épület mindössze 200 négyzetméteren terült el, három föld feletti, illetve három föld alatti helyiségből állt. A börtön már a kezdetek óta szűknek bizonyult a rabok számára, ennek ellenére a vármegye csak 1828-ban építtetett (saját rabjaival) egy új épületet, amely azután a régi tömlöccel együtt egészen 1907-ig működött.³⁷⁵

Bár a kéziratos életrajzok némelyike megemlíti, hogy Kováts „*a' Kaposvári Tsúfos áristomba külön házba volt, nem a' többi rabokkal*”,³⁷⁶ a börtön zsúfoltsága ezt aligha tette lehetővé.

Maguk a cellák igen kicsik voltak, ezért a rabok válogatás nélkül össze voltak zárva. Még nemi alapon sem tettek különbséget, a nőket és a férfiakat egy cellában tartották. Egy 1826-os feljegyzés szerint – épp e miatt – a raboskodó nők meggyalázása, anyává válása gyakori esetnek számított a börtönben, azonban sokáig mégsem tartották fontosnak az elkülönítésüket. A szűk helyek, a föld alatti cellák nyirkossága melegágyai voltak a fertőző betegségeknek is. Mivel a rabok nem kaptak rabruhát a börtönben, abban kellett lenniük, amiben elfogták őket. Heti egyszer tisztálkodhattak, és ilyenkor ruhát is válthattak, amennyiben valamelyik hozzátartozójuk hozott másikat számukra. Az ágyként használatos nedves padlóra szórt szalma igen hamar megviselte a ruházatukat is, de csak abban az esetben kaphattak a megvétől fehér kendervászonból készült új rabruhát, ha a sajátjuk már leszakadt róluk.

Nem volt sokkal jobb a helyzet a rabok élelmezése terén sem. A vármegye napi 1 font (56 deka) kenyeret és vizet előlegezett meg a raboknak, akiknek ezt ki kellett fizetniük, akárcsak a bekísérést és a vasszűrt is. Csak azok a rabok kaphattak kicsivel bőségesebb adagot (napi 75 deka kenyeret, és egyszeri meleg ételt), akik dolgozni tudtak, de a kenyér árát rajtuk is behajtotta a vármegye. Ilyen körülmények mellett, valóban csak azoknak a raboknak volt esélyük az életben maradásra, akik számára a hozzátartozók némi élelmet tudtak bejuttatni.

Bár az éhező rabokat tizedelte a betegség, a skorbut, a tüdőbaj, a tífusz és a vérbaj, mégis ez a rabtartási mód volt jellemző egészen 1850-ig. A vármegye könyörtelenül behajtotta a rabokon az ellátásuk, és az általuk okozott károk költségét is.

Kovátsék első, a vármegyének címzett esedező levelükben utaltak is a hat hete tartó kényelmetlen raboskodásukra, és az ezzel járó költségek megfizetésének nehézségeire.

---

³⁷⁴ Ebben az időben még nem volt használatban a börtön elnevezés. A korabeli vármegyei iratokban a tömlöc elnevezés szerepel. Ezekben a dokumentumokban csak 1867-től bukkan fel a börtön szó. BERTA, 2002, 303.

³⁷⁵ A régi épületet, ahol Kováts raboskodott, 1907-ben lebontották. Helyén ma egy park van. BERTA, 2002, 300.

³⁷⁶ Debreceni Irodalmi Múzeum **K.X.76.144** *Vöröss János mindenek gyűjteménye (1814-1819)*, 192b. Az adatot Sebestyén Gábor is közli Kováts-életrajzában, igaz, nem teljesen ugyanígy: „*a Kaposvári tsúfos áristomak egy külön házába.*” (92a) Ez utóbbi szövegben nem feltétlenül jelenti azt, hogy egyedül lett volna egy helyiségben. Ezt az adatot egyébként a többi másolat nem tartalmazza.

Konkrét adatok híján sajnos nem lehet tudni, hogy raboskodásuk ideje alatt segítette-e valaki őket élelemmel, esetleg a költségek egészének vagy egy részének átvállalásával. Kiss István ugyan házas volt, de a raboskodók feleségeit a vármegye nem támogatta,³⁷⁷ így valószínűleg házastársa is nehéz helyzetbe került az ő elfogatása után. Kozma János családi állapotáról nincs adatunk, de nemesi származása révén valószínűleg könnyebb helyzetben volt, mint társai.³⁷⁸ Kováts csak a családjától remélhetett némi támogatást, akik azonban túl messze voltak ahhoz, hogy látogassák és segítsék őt. Elképzelhető, hogy szülei nem is értesültek fogságba kerüléséről. Arról, hogy a kápláni fizetéséből volt-e némi megtakarítása, szintén nem rendelkezünk adatokkal.³⁷⁹

Bár az kétségtelen, hogy Pálóczy Horváth Ádám és Sárközy István próbálta segíteni a három raboskodót, arról nincs adatunk, hogy tettek-e, vagy egyáltalán tehettek-e valamit a rabok jobb körülményeinek érdekében. Ami a per lefolyását illeti, nagyon úgy tűnik, hogy még az ő befolyásuk is kevésnek bizonyult a vármegye szigorú rendszerével szemben.

A kaposvári rabtartás embertelen körülményei nem számítottak egyedinek a korban, máshol sem bántak jobban a rabokkal. Richard Bright angol orvos és geológus 1815-ben, amikor Magyarországon járt, tapasztalatait terjedelmes naplójában rögzítette. Dunántúli utazásai során Keszthelyen is átutazott, és a Festetics György birtokán lévő tömlöcben az alábbiakat tapasztalta:

A legjobbat Keszthelyen láttam. A gazdasági altisztek lakásául szolgáló és a kastély bejáratával átellenben álló nagy alacsony épületnek egy jelentéktelen részét foglalja el [a tömlöc]. A börtönőr vezetése mellett egy megpántolt és elreteszelt ajtón át beléptem. Abban a pillanatban tizenhét alak, valamennyi hosszú magyar ruhában, felkelt a földről, ahol ült. Rajtuk kívül a tizenkét négyzetlábnyinál nem nagyobb szobában semmi más nem volt; sem asztal, sem ágy, sem szék. A levegő és a világosság a falak felső részén levő több apró ablaknyíláson jött be. A rabok zöme fiatal ember volt. Egy részük felett ítékeztek már, mások felett még nem. Némelyeket hét vagy nyolc évre zártak el. Vétségük különböző volt, de a bánásmódban nem tettek különbséget, kivéve a megszabott időben kiszolgáltatandó botütések vagy az elzárás éveinek számát. Ilyen volt nappali tanyájuk, ha nem mentek ki munkára. Innen lementünk a földalatti börtönbe, ahová éjjelre szokták őket elzárni.

---

³⁷⁷ Csak a kiskorú gyermekeknek juttatott némi pénzt egy kijelölt gyám által. BERTA, 2002, 301.

³⁷⁸ Egy ilyen kedvezmény: nemesi származású rabok saját költségen húst hozathattak maguknak a hajdúkkal. BERTA, 2002, 318.

³⁷⁹ Nagyon is elképzelhető azonban, hogy a későbbi kutatások során újabb részletek kerülnek elő a raboskodás körülményeivel kapcsolatban. Lehetséges, hogy a kaposvári levéltár őriz még erre vonatkozó dokumentumokat, bár írásbeli megkeresésemre a levéltár dolgozói csak Berta Gyula könyveit ajánlották a téma kapcsán.

A börtönőr óvatosságából a kellemetlen szag ellensúlyozására füstölő fazekat vitt előttünk. A belső ajtó kinyitása után egy kis szobába léptünk be, amelynek sarkában szalmalócákon két asszony feküdt. A padló közepében vasrács volt. Vezetőm felnyitotta és a létrán leereszkedett előttem kezében lámpával. Ennek fényénél megláttam, hogy a kis előszobában vagyunk, ahonnan ajtó nyílik a földalatti börtönbe, az összes férfirabok rendes hálólhelyére. Ez egy téglalap alakú boltozatos pince volt és benne két szalmamatrac bútor gyanánt. Néhány rongyos ruhadarab hevert azon a helyen, ahol az egyes rabok pihenni szoktak a pusztá földön. A helyiség egyik sarkában vastag erős láncot pillantottam meg. Körülbelül másfél lábnyi magasságban köröskörül karikák voltak a falba beverve. Éjszakára a rabok lefekszenek a földre, hármuknak bokavasán keresztülfűzik a láncot és átvetik a karikán, további három rab után a második karikán húzzák át és így folytatják, amíg körbe nem jártak az egész teremben. A lánc két végét lakattal összecsukják, s ilyenformán minden rab biztos zár alá kerül. Fájdalmas elgondolni, hogy a nyomorultak közül néhányan már hét éve ily helyzetben töltik éjszakájukat.³⁸⁰

Ellenpéldaként Csenkeszfai Poóts András raboskodását említeném meg, akinek fél esztendeig kellett raboskodnia Egerben, azért, mert református lelkészként „egy alkalommal teljesen megfélekezvén papi méltóságáról,” kidobálta az utcára „az úrvacsorai szent edényeket és egyéb készülékeket.” Neki a katolikus vallású Esterházy Károly, aki akkor Heves megye főispánja volt, még könyveket is kölcsönzött, sőt tűzifát is küldetett számára, hogy meg ne fázzon.³⁸¹ Ilyen eset azonban kevés akadhatott ekkoriban, és persze azt sem felejthetjük el, hogy ő saját egyháza ellen vétett.

Bár a Kaposváron raboskodókkal keményen bántak, a betegekkel olykor mégis kivételt tettek. Számukra egy föld feletti cellát ispotálynak neveztek ki, ahol szalmazsákon és szalmapárnán feküdhettek, hosszú fehér vászoninget kaptak, amit hetente cseréltek, valamint hetente kétszer mosakodhattak is. Mindennap kaptak főzeléket, hetente kétszer húst, naponta két deci bort. Az orvos heti rendszerességgel látogatta őket. A kórházba való bekerülésnek volt azonban egy apró szépséghibája: csak az olyan súlyos betegek számára volt lehetséges, akiknek napjai már meg voltak számlálva.

Az orvos által felírt gyógyszerek árát a vármegye szigorúan behajtotta a hozzátartozókon, akárcsak a temetés költségeit, ha a beteg végül elhalálozott. Ha a rabnak nem volt családja,

---

³⁸⁰ Richard Bright naplójának a Dunántúlra vonatkozó szemelvényei magyarul: *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*, szerk. SZERECZ Imre, Veszprém, 1970, 50.

³⁸¹ Csenkeszfai Poóts Andrásról bővebben: UGRAY János, *Szoknyák, versek, viszályok. Egy lelkész kétszeres rangvesztése*, Aetas, 2006/4, 71-87.

vagy nagyon szegény volt, akkor ezeket a költségeket a szülőfalujára vetették ki. Ennek fényében máris jobban érthető a tanúvallomások legelső kérdése, amely mindig a születési helyre vonatkozott.³⁸²

A rabok lelki gondozását a helytartótanács rendelte el, de ezt a szolgálatot ekkoriban csak a református prédikátorok teljesítették rendszeresen, és szinte ingyen. A vármegye számukra csak az útiköltséget és a napszámért fizette ki. Havonta két alkalommal tartottak a börtönben istentiszteletet a református raboknak.³⁸³ Berta állítása szerint a katolikus papok csak akkor vállalták ezt a feladatot, ha a vármegye bizonyos nagyságú pénzüsszeget fizetett nekik cserébe. Amikor ebbe a vármegye nem ment bele, a katolikus papok hét éven át nem jártak be a börtönbe.³⁸⁴

Ami Kaposvár felekezeti megoszlását illeti, ebben az időben a református lakosok száma elenyésző volt a városban. Egy 1836-os adat szerint Kaposváron 3334 katolikus élt, és mindössze 39 református. Kovátsék raboskodása idején számuk még ennél is kevesebb lehetett.³⁸⁵ A 19. század második felében is az akkor már tízezer lelket számláló Kaposvárnak még mindig csak 5 százaléka volt református, és valódi református gyülekezet csak 1881-ben jött létre.³⁸⁶ Mindennek legfőbb okát abban kereshetjük, hogy az egykori török uralom alól felszabaduló Kaposvár (1686) a hithű római katolikus Esterházy család birtoka lett, akik nem túrték meg a protestánsokat városukban.

A szinte teljes egészében katolikus városban igencsak meglepő lehetett, amikor Sárközy közbenjárására egy elítélt református rabnak dísztemetést rendeztek. Ennek részleteiről ugyancsak Sárközy István leveléből értesülhetünk:

Meg holt tehát Kováts József, és én Csapodi Vice Ispánnak engedelméből a' Vármegye Udvara közepére ki tétetvén feketével bé vont és 12 szövétnekkal körül vétetett Koporsóját, egy jó Praedikátorral el predikáltattam, és két vagy 3 mester emberi Czéhekkal 's egynehány praedikator és mesterekből álló harmonica énekléssel el temettetem. Nyugodjon csendesen szegény!

---

³⁸² BERTA, 2002, 311-312.

³⁸³ BERTA, 2002, 312.

³⁸⁴ Berta Gyula munkájában szinte mindig hivatkozik az általa közölt adatok forráshelyére, de ebben az esetben nem világos, honnan származik az információja. Épp ezért a katolikus papokról közölt adatot nem árt óvatosan kezelnünk.

³⁸⁵ Az adat Fényes Elek munkájából való: FÉNYES Elek, *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 1.*, Pest, 1836, 218. Fényes még megemlíti, hogy a városban 86 evangélikus, 29 óhitű (ortodox keresztény) és 95 zsidó is élt.

³⁸⁶ Az első református templomot 1889-ben szentelték fel Kaposváron. Az adatok a Somogyi Hírlap *Kálvinista kezdetek Kaposváron* című cikkéből valók. Somogyi Hírlap, 2011, február 22. (5. lap)

Amint e rövid részletből kiderül, Sárközy régi barátjától, Csapody Gábortól, kért engedélyt a temetésre, aki ekkor Somogy vármegye alispánja volt. Csapody nemcsak Sárközynek, hanem Kazinczynak és Horvát Ádámnak is jó barátja volt. Egyike volt azoknak – Kazinczy mellett³⁸⁷ – aki 1789-ben Horvát pesti szabadkőműves páholyba való felvételét kérte.³⁸⁸ Anélkül, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítanék neki, fontosnak tartom megjegyezni, hogy Kováts életében milyen nagy szerepet játszott három egykori szabadkőműves is, és erről Sárközy épp negyedik társuknak, Kazinczynak számolt be, aki – bár Kováts verseiért nem lelkesedett túlzottan – szomorúan értesült a fiatal költő haláláról.³⁸⁹

A börtönben elhunyt rabokat – ahogy arról már szó esett – általában a hozzátartozók temették el, ha voltak. Ha a család nem tudta előteremteni a szükséges összeget, a vármegye az elhunyt rab szülőhelyét kötelezte a temetés költségeinek megtérítésére. Kováts esetében is történhetett volna így, Sárközy István azonban nemcsak a költségeket, hanem a szervezést is magára vállalta, sőt egy egyszerű és szerény szertartás helyett a dísztemetés mellett döntött.

Két oka is lehetett erre. Egyrészt – ahogy az a leveléből világosan kitűnik – nemcsak szánta és sajnálta a szerencsétlenül járt fiatalembert, hanem őszintén szerette is, költőként és emberként egyaránt, méltóképpen akarta hát eltemettetni. Másrészt e dísztemetés egyfajta lázadás, dacos üzenet is lehetett mindazok számára, akiknek valamilyen mértékben részük volt Kováts elítélésében, és korai, értelmetlen halálában.

A fekete lepellel letakart koporsót a vármegyeházán ravatalozták fel és 12 szövétnekkel,³⁹⁰ azaz 12 égő fáklyával/gyertyával vették körül, amely a gyászpompa elmaradhatatlan kellékének számított.

Sárközi céhes mestereket is hívott a temetésre. Ez a szokás, az úgynevezett *céhvel temetés* még a középkorban alakult ki, amikor rendelet írta elő a céhtagoknak, hogy tagtársaikat és

---

³⁸⁷ Kazinczy, egy korai (*Keresztes Bálint*) versében név szerint is megemlíti. Szinnyeinel olvashatjuk, hogy Kazinczy feljegyezte a név mellé: „Csapodi Gábor úr Horváthnak és nekem is becsült és szeretett barátom.” SZINNYEI, 1893, 183.

³⁸⁸ Erről bővebben: NÉMETH József, *Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő*, Veszprém, 1984, 463 (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17).

³⁸⁹ Kazinczy válaszleveléből egy rövid részletet már idéztem, de a teljesség kedvéért álljon itt a teljes Kovátsra vonatkozó rész: „Kovács Józsefnek szerencsétlenségét szívesen (=szívből) sajnálom. Verseiben van erő: de valóban oly homályos, mint Lycophron volt a' görög poéták közt. Rettenetes dolog, hogy az a' articulust is Reimnak tette, 's versei néhol adjectivum substantivin végződnek. — Elborzad az ember midőn azt látja, hogy az elmétlen cselekedetek úgy büntetnek mint a' bűnnek illik bünteteni.” *KazLev*, VI, 1895, 282.

³⁹⁰ Érdekes egybeesés, hogy a szövétnek szó jelentése: fáklya vagy gyertya, de átvitt értelemben költő/költői jelentésben is használatos volt a 19. században. Tompa Mihály több versében is ez utóbbi értelemben használatos. Egy részlet tőle: „Mi földi istenek! Mi vagyunk sáfári az észnek, sőtét éjben fénylő szövétnek. Minket kövessetek!” In: *Tompa Mihály összes művei, Lírai költemények*, 1850, 203-204.

családtagjaikat kötelesek tisztességesen eltemetni. Majdnem minden céhnek megvolt a maga halottszállító eszköze is (Szent Mihály lova). A céhtagok a ravatalt díszes, halotti drapériákkal vették körül, és a nemesi, főúri temetések mintájára a céh külön erre a célra festett halotti címerét helyezték fölé. A céhvel temetés fényesebb és ünnepélyesebb volt, mint a többi, ezért – különösen faluhelyen és mezővárosokban – a módosabb polgárok és gazdák halála esetén a hozzátartozók gyakran egy-egy céhet kértek föl, hogy díjazás ellenében vállalják a temetést. A Dunántúlon ez a szokás olyan elterjedt volt, hogy még egy mondás is alakult belőle: *Büszke, mint akit céhvel temetnek*. Némely céh rendszeresen és hivatásszerűen foglalkozott sírással és temetéssel, majd később néhányan kiválva a céhből már csak ezzel foglalkoztak, és *kalandos céhet* alapítottak, amely tulajdonképpen a későbbi temetkezési vállalatok őse volt.³⁹¹

A céhes mesteremberek meghívása, a 12 égő fáklya, az énekszóval történő búcsúztatás nem volt tehát a mindennapi temetések része, Sárközy választhatott volna olcsóbb, szerényebb szertartást is, de mégsem tette.

A temetést végző prédikátor nevét Sárközy nem említi, de a kéziratok életrajzokból mégis kiderül. Sipos Dániel végezte a temetési szertartást, aki ekkor a Kaposvárhoz közeli Somogyaszaló papja volt.³⁹² A temetésen más prédikátorok és iskolamesterek is részt vettek, de róluk sajnos nem derül ki, hogy személyes ismerősei voltak-e Kovátsnak. Elképzelhető, hogy pusztán a szerencsétlen körülmények között elhunyt fiatal káplán iránti együttérzésük miatt jelentek meg a temetésen. Utólag már elég nehéz rekonstruálni a történeteket, így azt sem lehet megállapítani, mennyire számított ez a temetés nagy eseménynek Kaposváron és Somogy vármegyében. A kéziratok életrajzokon és Sárközy levelén kívül egyelőre nem kerültek elő más korabeli visszaemlékezések a temetéssel kapcsolatban.³⁹³

Az egyes kéziratok életrajzokban a temetés leírása általában megegyezik. Az egyik életrajz azonban kis kiegészítéssel él, és másolója megemlíti Sipos Dániel prédikációjának témáját is.

---

³⁹¹ A céhvel temetés ismertetése: *Magyar Katolikus Lexikon, II*, szerk. Diós István, Viczián János, Szent István Társulat, 1996, 198.

³⁹² **Sipos Dániel** (1775-1839) iskoláit Pápán, Kecskeméten és Debrecenben végezte. Ez utóbbi helyen praepceptor is volt. 1798-ban Békésben rektorként kezdte pályafutását. 1805-ben szentelték pappá. ezután Istvándiban (1805-1806), majd Somogyaszalón (1806-1809), majd Nagykörpádon (1809-1813) volt prédikátor. Egy fél évet Csurgón rektorkodott (1802-1813), majd ezt követően haláláig Alsóközség papja volt. Szép karriert futott be, egyházmegyei tanácsbíró (1813-1839), egyházkerületi tanácsbíró (1820-1839?) és egyházmegyei pénztárosi (1826-1839) tisztséget is betöltött. (KÖBLÖS, KRÁNITZ (szerk.), 2018, 887.)

³⁹³ Ennek ellenére mégsem tartom kizártnak, hogy a későbbiek folyamán előkerülnek még más visszaemlékezések is Kováts raboskodásával és temetésével kapcsolatban. A Somogy vármegyei kortársi levelezések tartogathatnak még további részleteket számunkra.

A temetésre vonatkozó rész a következő:

Tudtára esvén Somogynak a' barátságos Kovátsnak halála, az ott lévő Prédikátorok a' Gróf Festetics alumnusaival együtt öszvegyűltek, hogy ezt a' ditső testet a' szomorú sirhantok alá rekesszék, a' kik is a' Vármegye háza udvarán ezen bóldog test felett érzékenyen énekelvén m[inek] u[tána] Sipos Dániel Prédikátor egy fontos Prédikációt mondott volna /: Text: a' milyen mértékkal mértek másnak sat. :/ felvették, a' Papok vitték a' testét, és a' városnak Kaposmérő felől való temetőjébe sűrű zokogások közt forró könnyeikkel öntözvén sírhantját, eltemették.³⁹⁴

Az életrajz Festetics alumnusait említi, de erre Sárközy levelében nem történik utalás, épp ezért ez az adat nem tűnik nagyon valószínűnek. A szövegben említett bibliai idézet Márk, Máté és Lukács evangéliumából is származhat. Máténál ez így hangzik: *Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és amilyen mértékkal mértek, olyannal mérnek néktek. (Mt. 7,2)*³⁹⁵ Az idézetet látva, akaratlanul is eszünkbe juthat, hogy egy ilyen témájú beszéd – ha valóban elhangzott – inkább utalhatott azokra, akik Kovátsot börtönbe juttatták és elítélésében szerepet játszottak, mint magára az elhunytára. Hasonló üzenetet közvetíthetett, mint a Sárközy által rendezett dísztemetés.

Mivel az idézett életrajz másolójának nevét nem tartalmazza a gyűjtemény, így az sem tudható, hogy a temetési prédikáció témájáról honnan szerzett tudomást. Maga a kéziratos gyűjtemény viszonylag korai, az 1810-es évek közepe táján készült, és az életrajz másolója akár személyes kapcsolatban is állhatott valakivel, aki jelen volt Kováts temetésén. Mindez azonban csak pusztán feltételezés, így még az sem kizárt, hogy az említett bibliai idézet csak azért került bele a szövegbe, mert a kézirat másolója úgy érezte, az adott körülmények között egy ilyen témájú búcsúbeszéd helyénvaló lett volna.

Az életrajzokból az is kiderül, hogy Kováts Józsefet a város Kaposmérő felé eső temetőjében temették el. A városban 1770-ig egyetlen temető volt, amely a mai Kossuth tér mellett, a templom körül terült el. Mária Terézia 1775-ös rendelete után azonban a temetőket közegészségügyi okokból a városon kívülre kellett telepíteni, és Kaposváron így jött létre a

---

³⁹⁴ Debreceni Irodalmi Múzeum **K.X.76.144** *Vöröss János mindenek gyűjteménye (1814-1819)*, 193b. Maga a gyűjtemény 1814-1819 között készült, de a címében említett Vöröss János egy későbbi tulajdonos volt (Stoll Béla szerint). Nincs adatunk arról, hogy ki másolhatta be Kováts József életrajzát a gyűjteménybe. Ugyanez a kézirat az, amelyben a másoló azt is tudni vélte, hogy Kováts egy elkülönített cellában raboskodott.

³⁹⁵ Ugyanez Márk és Lukács evangéliumában: „*És monda nékik: Megjegyezzétek, amit hallotok: Amilyen mértékkal mértek, olyannal mérnek néktek, sőt ráadást adnak néktek, akik halljátok.*” (Mk. 4,24) „*Adjatok, néktek is adatik; jó mértéket, megnyomottat és megrázottat, színig teltet adnak a ti öletekbe. Mert azzal a mértékkal mérnek néktek, amellyel ti mértek.*” (Lk. 6,38)

keleti és a nyugati temető. A Kaposmérőhöz közeli, azaz a nyugati temető a mai Kanizsa utcánál helyezkedett el. Ebbe a temetőbe egészen az 1800-as évek végéig temetkeztek, majd 1924-ben felszámolták, és a területet kifarcellázták. Helyén jelenleg a vasútvonal, egy ipari terület és lakóházak találhatóak, így Kováts sírhelyét ma már hiába is keresnénk.³⁹⁶

Kováts halotti anyakönyvi kivonata egyelőre még nem került elő. A 19. század elején, református gyülekezet hiányában csak katolikus anyakönyvezés volt Kaposváron, épp ezért végezte egy közeli falu prédikátora a szertartást. Sipos Dániel somogyaszalói halotti anyakönyvében azonban nem találunk bejegyzést Kováts temetésével kapcsolatban. Ez teljes mértékben érthető, hiszen Kováts Kaposváron halt meg, és ott is temették el. A kaposvári börtönnek minden bizonnyal volt nyilvántartása az elhunyt rabokról. Ha ez a későbbiekben előkerül, akkor valószínűleg újabb részleteket is megtudhatunk Kováts raboskodásáról, haláláról és temetésének körülményeiről is.

---

³⁹⁶ Kaposvár temetőivel kapcsolatban Puskás Bélától kaptam tájékoztatást, aki évtizedek óta katona-, kisebbség-, helytörténeti és temetőtörténeti kutatásokkal foglalkozik. Ő dolgozta föl Kaposvár temetőinek történetét, munkái folyóiratokban, illetve a helyi újságokban jelentek meg. Egyik ilyen műve: PUSKÁS Béla, *Temetők üzenete*, Kaposvár, 2001.

3. AZ ÉLETMŰ

3.1. Az életmű feldolgozására tett kísérletek

Bár Kováts József életművének feltérképezésére egyelőre még nem került sor, ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne történtek volna erre irányuló kezdeményezések.

A 19. századi tanulmányok írói gyakran érezték szükségét annak, hogy az általuk ismert, általában csak kéziratban fennmaradt Kováts-verseket írásaikban közöljék, így őrizve meg azokat a későbbi korok olvasói számára. Terjedelmi korlátok miatt sokszor csak versrészleteket idéztek, néha azonban egy-egy rövidebb, olykor hosszabb verset is.³⁹⁷ Meglepő módon még azok a szerzők is gyakran jártak el így, akik nem tartották túl sokra ezeket a költeményeket.³⁹⁸

Illésy János 1885-ben *Somogyi Kováts József kiadatlan versei* címmel megjelent tanulmányában öt olyan rövid verset is közölt, amelyek – állítása szerint – egy Kováts-korabeli kéziratból származtak.³⁹⁹ Célja ezzel leginkább az volt, hogy a Ferdős Dávid által kiadott, ám korántsem teljes versgyűjteményt kiegészítse. Illésy jó szándékához nem fér kétség, de az általa közölt versek esetében nem árt az óvatosság. Eddigi kutatási eredményeim alapján ugyanis azt gondolom, hogy az említett öt versből (*Julishoz, Flóris, Egy szerelmesnek habozása, Lehel, A hamis barát*), mindössze egy olyan akad, ami valóban Kovátsé, és ez pedig a *Lehel* című költemény.⁴⁰⁰

---

³⁹⁷ Néhány példa erre: KŐVÁRY, 1876, 356-359.; ABAFY, 1877, 199-201.

³⁹⁸ Erre jó példa lehet az alább bemutatott Illésy János-tanulmány. Ő így vélekedik a mesterkedőkről és Kováts költészetéről: „*Ez a zengicsélés egész az undorodásig fajult aztán a népies iskola egy töredékénél, a mesterkedőkénél. Ezek a legizléstelenebb, a legképtelenebb, a legcifrább formákat keresték, csak hogy kimutassák, mennyire alkalmas a magyar nyelv a legnehezebb technikai akadályok legyőzésére. [...] A rímeknek ilyen fáradtságos összekeresésében valamennyi mesterkedő társát fölülmúlta Kovács. Neki mindegy volt, ha az eszmék nem tartoznak össze, ha hasonlatai a legtávolabbról vettek is, csak rímei legyenek kifogástalanok. Ezek kedvéért kész volt nem csak a mondatok értelmét megszagatni, hanem egyes szót is szétvágni s két sorba írni. Méltán kapta a rímkovács nevet!*” (ILLÉSY, 1885, 390-391.) Egy másik, hasonlóan negatív hangvételű, ugyanakkor Kováts-verseket idéző tanulmány: FARKAS, 1887, 250-255.

³⁹⁹ ILLÉSY, 1885, 392-393. Az általa forrásként használt kéziratról nem közölt további adatokat a szerző.

⁴⁰⁰ Arról, hogy miért gondolom ezt, jelen dolgozatban nem kívánok részletesen szólni, mivel erre a kritikai kiadásban vállalkozom majd. Az említett kiadásban nemcsak azt szándékozom bemutatni, mely versek

Farkas Márton 1887-ben ugyancsak egy kéziratos gyűjteményből merítve említett meg, illetve közölt néhány, általa Kovátsnak tulajdonított verset.⁴⁰¹

Ezek között három olyan is akad (*Ibis*, *Jajj dall*, *A két forintos Tallér a vén Krajczár és a kajla Márjás együtt való beszélgetése*), amelyeket a kéziratos versgyűjtemények előszeretettel tulajdonítanak Kovátsnak, azonban nem ő a szerzőjük.

Farkas Márton, akárcsak Illésy, pusztán egyetlen kéziratos versgyűjtemény alapján következtetett Kováts életművére. Ráadásul mindketten olyan versek alapján mondtak ki kemény ítéletet Kováts József költészetéről, amelyek nem is tőle származnak.

A 20. században Gulyás József volt az, aki az Irodalomtörténeti Közleményekben egy rövid tanulmányt jelentetett meg *A rímkovács Kováts József ismeretlen versei* címmel, amelyhez mellékelte egy listát is az általa Kovátsnak tulajdonított versekről.⁴⁰² Akárcsak Illésy és Farkas, Gulyás is észrevette azt, hogy a kéziratos versgyűjtemények jóval több költeményt őriznek Kovátsról, mint amennyit a Ferdős-féle kiadásokban találunk. Kutatásait a Sárospatakon fellelhető kéziratos versgyűjteményekre alapozta, amelyek alapján arra az eredményre jutott, hogy Kováts verseinek több mint a fele (44) kiadatlan.⁴⁰³ E szerzemények címét és kezdősorát is közölte.

Gulyás József saját listáját öt gyűjtemény alapján állította össze, sajnos azonban minden kritikai szempontot figyelmen kívül hagyott. Ha egy-egy kéziratban olyan verset talált, amelyet a másoló Kovátsnak tulajdonított, akkor ő is ugyanígy cselekedett. Módszere helyességét még akkor sem vonta kétségbe, amikor például – az egész életében Dunántúlon élő költő esetében – a következő verscímet jegyezte fel listájára: *A Hernád partján*.

Illésy, illetve Farkas egy-egy, Gulyás öt különböző kézirat alapján igyekezett teljesebbé tenni a Kováts életművet, és próbálkozásukat méltányolnunk kell. De úgy tűnik, hiába éltek jóval közelebb a kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények világához, mint a mai kor kutatói,

---

származnak Kovátsról, hanem arra is kísérletet teszek, hogy a másolatokban tévesen a költő neve alatt szereplő versekkel is számot vessek.

⁴⁰¹ FARKAS, 1887, 250-255. A tanulmány ambivalens módon, egyszerre ostromozó és elismerő hangvétellű is. Bár Farkas nem tartja sokra Kováts verseit, azok hatását mégis fontosnak tartja. A szöveg egyik érdekessége, hogy a szerző úgy hiszi, Kováts József versei hatottak Csokonaira, és tévesen azt írja, Kovátsnak voltak anakreoni versei. Az erre vonatkozó rész: „[Versei] Nem érdemelnek behatóbb figyelmet, a mennyiben Kovács különben is csak irodalomtörténetileg jellemző iskolának tagja volt. Mint költőnek, csak „dall”-jai, anakreoni versei tűnnek ki, a többi semmibe vész. De azért századunk elején nagyon is népszerű volt Kovács neve. Lelkesen hatott az ifjakra, ezeknek ábrándja a verselőknek mintaképe volt, sőt Csokonai és Arany is, gyermekkori műveikben az ő és az övéihez hasonló verseken fejlődtek s bár saját érdemök, hogy Kovács félszűzessége náluk művészi tökélylő válik, mégsem keveset köszönhetnek neki – lelkesítést és hatást.”

⁴⁰² GULYÁS, 1937, 306-307.

⁴⁰³ Kováts verseinek Ferdős-féle kiadása összesen 41 verset közöl.

mégis kevesebbet tudtak azok sajátosságairól.⁴⁰⁴ Szabó T. Attila, Stoll Béla, Csörsz Rumen István és Küllös Imola áldozatos munkája nélkül talán mi sem lennénk ezzel másképp.⁴⁰⁵

Hosszan sorolhatnám még azokat a későbbi tanulmányokat, amelyek mások által írt verseket tulajdonítanak Kovátsnak és nemegyszer azok alapján törnek pálcát felette. Ehelyett azonban az életmű bemutatására teszek kísérletet a továbbiakban.

Ahogy arról a *Bevezetőben* már szó esett, Kovátsról nagyon kevés autográf irat maradt ránk, éppen ezért életének egyes eseményeit nem egyszerű feladat rekonstruálni, és jó néhány kérdés máig megválaszolatlan. Az életmű kutatása és feltérképezése során a feladat sokkal egyszerűbb, és ez elsősorban három dolognak köszönhető.

Elsőként annak a szerencsés helyzetnek, hogy rendelkezésünkre áll Kováts József autográf versgyűjteménye, amely a költő 53 versét tartalmazza, és ezen kívül három olyan kéziratát is ismerjük, amelyek tartalmazzak még tőle verseket.

A második nagy segítséget az jelenti, hogy Kováts versei nyomtatásban is megjelentek. A Ferdős Dávid által 1817-ben, majd 1835-ben újra kiadott verseskötetek összesen 41 költeményt közölnek a szerzőtől.

Végezetül pedig, a kutatást az is nagyban segíti, hogy száznál is több olyan kéziratost versgyűjtemény maradt fenn, amelyek másolatokban megőrizték a költő verseit.

A továbbiakban e három forrástípussal foglalkozom kicsit részletesebben.

3.2. Az autográf versgyűjtemény viszonya az életműhöz

Az előző fejezetekben néhány alkalommal már esett szó Kováts saját versgyűjteményéről, amely halála után Sárközy István tulajdonába került. A ma Csurgón található verseskötet az életmű feltérképezésének szempontjából a legfontosabb dokumentumnak számít, amelyet jelenleg ismerünk. A kéziratban található 53 versből 51-et maga Kováts másolt be a gyűjteménybe. A kezdő és záró verset (*Vallástétel, Hegedű szóban szép mesét jelentek*) Sárközy jegyezte be utólag, valószínűleg a költő halála után.⁴⁰⁶

A kötet megszületésének apropójáról nem rendelkezünk konkrét adatokkal, mint ahogy arról sem tudunk semmi bizonyosat, voltak-e más hasonló gyűjteményei Kovátsnak,

---

⁴⁰⁴ A kéziratost versgyűjtemények sajátosságairól a későbbiekben részletesen esik majd szó.

⁴⁰⁵ Vaderna Gábor *A költészet születése* című könyvének második fejezetében részletesen bemutatja a hazai közköltészeti kutatásokat a kezdetektől napjainkig. Lásd: VADERNA, 2017, 279-314.

⁴⁰⁶ A Sárközy István által bemásolt kötetzáró vers csonka.

amelyek később esetleg elkallódtak. A pátkai évek alatt Kováts már bizonyos ismertségre tett szert költőként, ha nem is országszerte, de dunántúli körökben mindenképpen. Ekkor már megjelent *A Poéta és Múza* című költeménye a Magyar Kurírban, verseit pedig barátai körében terjesztette, legalábbis erre enged következtetni Horvát Istvánnak korábban már említett naplóbejegyzése.

Kováts versgyűjteményét alaposan áttanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy e munkával célja elsősorban az volt, hogy a már elkészült, külön lapokon (vagy esetleg gyűjteményekben) lévő verseit egy helyen őrizze meg, illetve a később születő verseinek tisztázatait is ide másolja majd be.

A korabeli versgyűjteményekhez hasonlóan, ebben a munkában is megfigyelhető egyfajta kötetkompozíciós törekvés. Kováts a kötetet címmel látta el és egyben utalt saját szerzőségére is (*Mi 's Más Magyar Versei Kováts Josefnek*), illetve megadta a kötetkészítés kezdetének időpontját és helyét is (*1803. Augusztus 6-kán Pátkán*). A belső borítóra egy mottót jegyzett be, Virág Benedek *A' Múzsákhöz* című költeményének utolsó mondatát:

*Engedek
Szent ihletéseknek, 's örömmel
Engedek, oh Helikon' Leányi!*

Virág Benedek
M.[agyar] Minerva. III. Kötet⁴⁰⁷

Az általa választott idézet két okból is beszédes: egyrészt utal arra, hogy Kováts József ismerte, kedvelte és példaképének tekintette Virág Benedeket – amit számos verse is bizonyít –, másrészt e sorokból az is kitűnik, hogy ekkor már minden kétséget kizáróan költőként gondolt saját magára.

A kézirat további részében prózai szövegeket, életrajzi adatokat egyáltalán nem találunk, Kováts József kizárólag a verseit jegyezte le. Széljegyzeteket, lábjegyzeteket, illetve tartalomjegyzéket sem tartalmaz a kézirat. Javításokra csak nagyon ritkán bukkanhatunk az egyes verseknél, ami megerősíteni látszik azt a feltevésemet, hogy Kováts ebbe a kötetbe a már korábban befejezett, letisztázott verseit másolta csak be. Versírási technikáiról, módszereiről, magáról az alkotói folyamatról ez a gyűjtemény semmit nem árul el számunkra.

---

⁴⁰⁷ A verset Kováts a következő kötetből ismerhette: *Virág Benedek' Poétai Munkáji*, Pesten, 1799. Trattner Mátyás' betűivel. A belső lapon: Magyar Minerva Harmadik kötet. Virág munkáji. A kötet valójában csak 1800-ban jelent meg. Nyitóverse *A' Múzsákhöz* című költemény, amely tulajdonképpen egy invokáció, és valamelyest ugyanezt a szerepet szánja neki Kováts is a versgyűjteményében, amikor mottóként felhasználja.

Az utolsó vers előtt, a kézirat 156. lapján egy hét soros bejegyzés található, amelynek azonban csak első sora olvasható: *Jegyzés a Vers szerzőről*. Ez – akárcsak a kezdő és a záró vers – ugyancsak Sárközy kézírása, amit utólag talán ő, talán valaki más áthúzott és olvashatatlanná tett. A gondosan elrejtett szövegből csak néhány szófoszlány olvasható ki: *Ezen szép, ifjú, Kováts József, Városhídvég*. Valószínű, hogy a bejegyzés röviden arról is tájékoztatott, Kováts mi miatt került a kaposvári börtönbe. Később valaki talán ezt kívánta elrejtetni és ezáltal megakadályozni azt, hogy a költő verseit élete alakulásának ismeretében ítéljék meg az olvasók.

A legtöbb vers esetében Kováts nem mulasztotta el feljegyezni a versszerzés dátumát, ami nagy segítséget jelent, ha kronológiai szempontból közelítünk az életmű felé.

Az egyes költemények nem időrendi sorrendben kerültek be a kötetbe. Kováts egy 1801. november 3-án készült versével (*Poéta leszsz katonává*) kezdett neki a másolásnak, amit a Magyar Kurírban megjelent, 1802. április 22-én született *A Poéta és Múza* követett, majd három frissen megírt, 1803-as költemény. Úgy tűnik azonban, Kováts kezdeti lelkesedése hamar alábbhagyott, mivel ezt követően majdnem egy évig nem másolt be egyetlen verset sem a kötetbe. 1804 áprilisában vette csak újra kézbe a versgyűjteményt, amikor is – feltételezéseim szerint – tótvázsonyi pihenőjére, vagy kényszerpihenőjére került sor.

Annak ellenére, hogy a kötet nem tartalmaz életrajzzal kapcsolatos bejegyzéseket, a versek melletti dátumokból sok dologra fény derül. Szépen kirajzolódik az is, hogy ekkoriban – a pátkai iskolamesterség és a városhídvégi káplánkodás között – Kováts egy viszonylag nyugalmas időszakot tudhatott magáénak, amikor elég ideje volt arra, hogy újabb verseket írjon, illetve egybegyűjtse és kötetbe másolja korábbi, felsőöri szerzeményeit is. Hat új verse született ekkor és további huszonnyolc régi darab került bele a gyűjteménybe.

1805 elején öt újabb verssel gyarapodott a gyűjtemény, és az ezt követő évben is ugyanennyivel, bár ez utóbbi költemények esetében csak háromról állítható biztosan, hogy valóban ekkor születtek.

Az 1807-es esztendő első felében Kovátsnak mindössze két új verse született, ezt követően nincs több bejegyzés tőle, annak ellenére, hogy maradt még jó néhány üres lap,⁴⁰⁸ és hátra volt még csaknem fél év a kaposvári börtönbe kerüléséig. Ha írt is ekkoriban újabb verseket, azokat már nem másolta be ide. Ennek oka természetesen az is lehetett, hogy elfogatásakor úgy hitte, hamarosan visszatérhet Városhídvégre, így nem vitte magával gyűjteményét.

---

⁴⁰⁸ Az egyes lapokat maga Kováts számozta be. A bejegyzések az 1-159. lapon találhatóak. A 160-178. lap üresen maradt.

Ezt bizonyítja az is, hogy az 1808 elején keletkezett két alkalmi költeménye és egyben börtönverse (*Somogy Vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára; Somogy Vármegyei Nótárius felesége neve napjára*) végül nem került be a kötetbe.

Megítélésem szerint Kovátsnak nem volt különösebb oka arra, hogy a versek melletti dátumok esetében ne a valós keletkezési időt tüntesse fel. A versek nem időrendben, és nem valamilyen tematika alapján szerepelnek a gyűjteményben. Kováts célja pusztán a letisztázott költeményeinek megőrzése lehetett, nem pedig a nyomtatásra való előkészítés.

Ha elfogadjuk azt, hogy az egyes versek melletti dátumok valóban a versszerzés pontos idejét jelölik, akkor láthatjuk, hogy Kováts legtöbb verse a felsőöri rektorkodás ideje alatt született, 1800 táján. Valószínűleg voltak korábbi évekből iskolai gyakorlatokra készített versei, de azokat vagy nem tartotta érdemesnek arra, hogy e versek közé bekerüljenek, vagy egy másik kötetbe másolta be őket, amely azóta sem került elő. Érdekes módon kutatásaim során ezek meglétére utaló adatokat egyáltalán nem találtam, annak ellenére, hogy a kollégiumi hagyományoknak megfelelően Kovátsnak is feladatai között kellett, hogy szerepeljen az ilyen jellegű versírási gyakorlat.

A gyűjteményből az is kiderül, hogy a termékeny, felsőöri időszak utáni években Kováts nagyon kevés új verset írt: évente általában 2-3 költeményt. A legtermékenyebb időszakokban is (1804-1805) mindössze 5-6 újabb műve született. A többi autográf iratában – a Horvát Istvánhoz, illetve a Szemere Pálhoz írt levélben – szereplő versek mindegyike megtalálható ebben a gyűjteményben is, tehát az azokban szereplő alkotások nem gyarapítják a gyűjteményben szereplő versek számát.

Bár Kováts Józsefet az utókor mesterkedő költőként tartja számon, paradox módon épp az egyik ehhez köthető legfontosabb tulajdonság hiányzott belőle, ami Gyöngyössi Jánosra, Mátyási Józsefre, Édes Gergelyre és társaikra oly jellemző volt, és ez pedig nem más, mint az íráskényszer. Amint arról már korábban szó esett, leveleket is ritkán írt és nagyon úgy tűnik, hogy a versírás sem tartozott mindennapi elfoglaltságai közé.

A gyűjteményben található költemények és a raboskodás ideje alatt születő versek száma együttesen is csak 56. Kicsivel több mint félszáz költeményről állítható tehát biztosan, hogy tőle származik.⁴⁰⁹ Keveset írt, de még éppen eleget ahhoz, hogy az utókor a kéziratok versgyűjteményekben található számtalan versmásolata láttán ennek épp az ellenkezőjét gondolja.

---

⁴⁰⁹ A másolatokban terjedő, időnként Kováts József nevével ellátott versekkel a dolgozat egy későbbi része foglalkozik.

Jókay József kéziratos életrajzában arról írt, hogy saját gyűjteményében mintegy 80 költeményt őriz Kováts-tól.⁴¹⁰ Ezt az adatot később Gulyás József is átvette, amikor saját listáját közölte az általa vélt Kováts-versekről.⁴¹¹ Ennek valószínűségéről a későbbiekben, a kéziratos versgyűjteményekben terjedő Kováts-versmásolatok kapcsán lesz még szó.

Az autográf versgyűjteményre visszatérve: értéke a Kováts kritikai kiadás szempontjából azért felbecsülhetetlen, mert segítségével olyan megbízható szövegek közölhetőek, amelyek minden kétséget kizáróan a költő szerzeményei. A másolatokban terjedő, gyakran kétes szerzőségű, ráadásul olykor erős szövegváltozáson áteső versekkel ellentétben ezek valóban alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk véleményt alkothassunk Kováts József költészetéről. Azzal, hogy ezek a versek hogyan változtak, variálódtak, rövidültek, illetve bővültek a későbbi másolatokban, és e változások révén, hogyan hatottak a 19. század eleji olvasóközönségre, a dolgozat egy későbbi alfejezete foglalkozik majd.

3.3. Ferdős Dávid szerkesztői, kiadói tevékenysége, a nyomtatott kiadások

Bár Kováts József irodalmi pályafutása alig egy évtizedig tartott, mégis elég korán felmerült benne az igény, hogy egyes költeményeit nyomtatásban is viszontlássza. Alig néhány évvel első – általunk ismert – verseinek megszületése után fáradozásait siker koronázta, és a Magyar Kurír három versét is leközölte (*A Poéta és a Múza; Él a' Keszthelyi Gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl; Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*).⁴¹² 1808-ban pedig Széchényi Ferenchez írt ódája is (*N. Melt. Gróf Szetsenyi Ferentz ő Exc-hoz, a' Nemzeti Könyvtár felállítójához*) megjelent egy néhány lapos nyomtatvány formájában. Horvát Istvánhoz írt leveléből az is kiderül, hogy néhány versét szeretne volna megjelentetni a Hazai Tudósításokban, de ez a vágya végül nem teljesült.

Azzal kapcsolatban sajnos nem rendelkezünk adatokkal, hogy szerepelt-e a tervei között verseinek kötetben való megjelentetése. Úgy vélem azonban, hogy ha fel is merült benne ez a gondolat, raboskodása és korai halála miatt erre már nem volt lehetősége.

---

⁴¹⁰ JÓKAY, 2000, 24.

⁴¹¹ GULYÁS, 1937, 306.

⁴¹² A Csokonaihoz írt verset a Magyar Kurír más címmel közölte: *Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni daljait legelőször megolvastam*. Ennek lehetséges okáról a későbbiekben szó esik még. Megjelenése: Magyar Kurír, 1805. június 14. VIII. Toldalék.

Ezt a feladatot Kováts halála után nyolc évvel Ferdős Dávid vállalta magára. A pápai kollégium irataiból kiderül, Ferdős egykor szintén Pápán diákoskodott, s bár hét évvel fiatalabb volt Kovátsnál, mégis személyesen ismerhette. Kováts 1795-ben kezdte meg középfokú kollégiumi tanulmányait, Ferdöst pedig három évvel később íratta be édesapja az „Abéztés Classisba.”⁴¹³ Nem nehéz elképzelni, hogy az alig tizenegy esztendőes kisdíák ösztönén csodálta az akkori teológushallgatót, a szinte már felnőtt diákot, akivel négy esztendőn át – kisebb, nagyobb megszakításokkal – tanulhatott ugyanabban az intézményben. Ferdős Dávid – akárcsak apja, öccse és később fiai is – a református tanítói és lelkeszi pályát választotta, és egészen nyolcvan esztendő koráig hűen szolgálta a református egyházat. A kollégiumban hatéves tanulása után írta alá a kollégiumi törvényeket, és csak újabb hat esztendő elteltével – amelyből az utolsó kettőt a poétai osztály praceptoraként töltötte – hagyta maga mögött Pápát, hogy öcsényi praceptor lehessen. Kováts-hoz hasonlóan, ő maga is verselgetett, és amikor 1817-ben, a gyönki református gimnázium professzoraként Kováts verseinek kiadásába fogott, saját költeményeit is megjelentette.⁴¹⁴

Munkájával kapcsolatban több kérdés is felmerül. Mi készítette vajon arra, hogy Kováts verseit közreadja? Milyen kéziratok forrásokat használt fel a kötetkészítés során? Milyen szerkesztői elv alapján dolgozott? Hogyan teremtette elő a kiadáshoz szükséges költségeket? A továbbiakban ezeket a kérdéseket igyekszem megválaszolni.

Ferdős Dávid, Kováts posztumusz verseskötetének kiadójaként már a címadás során jól meghatározta saját szerepét: *Kováts Jó'sef' Versei, melyeket halála után eredeti kézírásaiból össze szedett 's ki adott Ferdős Dávid gyönki professzor.*

A viszonylag egyszerű cím (*Kováts Jó'sef' Versei*) után a hangsúly egyértelműen Ferdős személyére és munkájára helyeződik át. Az általa felvállalt szerepet pedig úgy tette legitimé, hogy már a címben közölte: a kiadás előkészítése során Kováts saját kezű munkáit használta, és ezek alapján adta ki a kötetet. Arról viszont sem a címben, sem a kötet egyéb peritextusaiban nem ad tájékoztatást, milyen kapcsolat fűzte őt a versek szerzőjéhez, és miért éppen neki jutott osztályrészül ez a feladat.

Ferdős Dávid, gyönki professzorként valószínűleg iskolája patrónusainak köszönhette a kötet kiadásához szükséges anyagi támogatást, legalábbis erre következtethetünk a kötet

---

⁴¹³ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 424.

⁴¹⁴ Ferdős Dávid életéről és műveiről lásd: SZINNYEI, III, 1894, 697. Pályafutásáról: KÖBLÖS, KRÁNITZ (szerk.), 2018, 1235.

Ferdős, élete folyamán többször is kiadta saját költeményeit (1817, 1818, 1828). Az 1842-ben kiadott halotti búcsúzó verseit a dunamelléki és a dunántúli református tanítók és kántorok évtizedekig használták még a temetéseken.

ajánlásából. Az elkészült munkát három olyan férfinak ajánlotta (Hajós Sámuel, Nagy Magyar Kossa Péter, Nagy Magyar Kossa Sámuel), akik ekkoriban tekintélyes szerepet tölthettek be több vármegyében is, és munkájuk révén szoros kapcsolatban álltak a gyönki református iskolával is. Támogatásuk valószínűleg inkább a gyönki professzornak volt köszönhető, mint Kováts József személyének, vagy verseinek. Ferdős a kötet elején – még az előbeszéd előtt – *Tekintetes Uraim!* megszólítással, levélben mond köszönetet nekik a közjó érdekében tett áldozatos munkájukért, és hálája jeléül ajánlja nekik az elkészült Kováts József kötetet.

Az ajánlásban, vagy más néven dedikációban pontosan követi a korábbi századok hagyományait. Dedikációja elsősorban a kiadvány megjelenését támogató mecénásokhoz szól, elsődleges szerepe egyértelműen a támogatás illusztrálása. Ahogy azt – Pesti Brigitta által idézett – Genette definiálja, „az ajánlás egy mű egy személynek, valós vagy ideális csoportnak vagy valamilyen más entitásnak tiszteletből történő felajánlása.”⁴¹⁵

A köszönet és a hála kifejezésére Ferdős megoldása egyfajta dupla dedikáció lett. Az elsőben, a könyv legelején három egymást követő lapon nevezi meg három patrónusát, majd minden tisztségük felsorolása után ajánlja számukra a kötetet. (Ferdős itt nem tesz mást, mint alkalmazza a mecénásokkal kapcsolatos dicstoposzokat.) Ezt követi egy második ajánlás úgynevezett dedikációs levél, ugyancsak az említett urakhoz. Úgy tűnik, jól ismerte az ajánlólevél középkori hagyományokra épülő retorikáját, ugyanis annak majdnem minden elemét alkalmazza levelében. A *Tekintetes Uraim!* kezdetű üdvözlés (*salutatio*) után igyekszik megnyerni a patrónusok jóindulatát (*captatio benevolentiae*), amikor felsorolja érdemeiket, és a gyönki iskola iránt tanúsított figyelmüket, majd a szöveg elbeszélő részében (*narratio*) a közjóért való munkálkodásuk jelentőségét hangsúlyozza. Konkrét kérés (*petitio*) ugyan nem szerepel a szövegben, de rejtve mégis megtalálható, mivel a tudományokért való munkálkodást Ferdős Dávid a jövőben is feltételezi patrónusairól, már csak azért is, mivel a Magyar család egyik leszármazottja, Magyar József ekkor még a gyönki iskola hallgatója. A szöveg jókívánságokkal, a tisztelet és a hála ismételt emlegetésével fejeződik be (*conclusio*). A dedikációs levél előtt helyet kapott dicstoposzokon túl a hagyományos dedikációnak két további eleme is ismeretes: a szerénységi toposz, illetve a mű megírásának okait magyarázó (*exordium*) toposz.

---

⁴¹⁵ Genette-et idézi Pesti Brigitta. PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Kossuth Kiadó-EKF, Budapest-Eger, 2013, 38. (Gérard GENETTE, *Paratexte, Das Buch vom Beiwerk des Buches*, Frankfurt, New York, 1992, 115.)

E kötet esetében a szerénységi toposz szükségképpen elmaradt, mivel a szerző ekkor már nem élt, a kiadó pedig Kováts érdemeit inkább hangsúlyozni akarta, mint kisebbiteni. Az exordium toposz általában a mű megírásának, illetve kiadásának okaira reflektál. Kováts halála miatt itt nem eshetett szó az egyes versek megírásának okairól, mivel ezekről Ferdősnek aligha lehetett tudomása, így ehelyett a hangsúly inkább a kötet megjelenésére terelődik át. A kiadó célja pedig e munkával nem más, mint a már említett közjó, illetve a tudományok szolgálata.⁴¹⁶

Pesti Brigitta nagyszabású munkája, amely a barokk dedikációk és mecenatúrák vizsgálatával foglalkozik, a nemzetközi szakirodalom alapján arról számol be, hogy a dedikáció a barokk korra jellemző formában és funkcióban legkésőbb a 18. század közepére eltűnik. Ekkorra a piaci rendszer megerősödése a patrónusi rendszer visszaszorulását eredményezi, és ez megváltoztatja a dedikációk szerepét is. A kiadványok pretextusaiban a szerzők leginkább barátokhoz vagy családtagokhoz fordulnak, a szövegek lerövidülnek, retorikai felépítésük alaposan megváltozik, a címzett magasztalására használt dicstoposzok eltűnnek.⁴¹⁷

Magyarországon ez a változás azonban csak később ment végbe, ennek oka pedig a polgárság, és ezzel párhuzamosan a széleskörű olvasóközönség viszonylag késői kialakulása, illetve az irodalom intézményes támogatási rendszerének szintén megkésett megjelenése. Hazánkban ezen okok miatt a szerzőnek és a kiadónak a mecénáshoz fűződő erős függőségi viszonya tovább fennmaradt, így a régi hagyományokra épülő dedikációs gyakorlat megváltozása is jóval később, csak a 19. század eleje, közepe táján jelentkezik.

1817-ben, amikor Ferdős Dávid közreadja Kováts verseit, a patrónusi rendszernek köszönhetően Magyarországon még élénken él a dedikáció hagyománya. Ferdős Dávid pedig abban a szerencsés helyzetben volt, hogy gyönki professzorsága révén több kiadványhoz is sikerült támogatókat találnia. Arra pedig, hogy miért épp Kováts verseinek kiadására esett a választása, az előljáró beszédben találhatjuk meg a választ.

Az ajánlás után a kötetben a következő peritextus az *Elő Beszéd*, amelynek teljes szöveg így hangzik:

Nem szükség hosszasan ajánlani Kováts Verseit, mert ezek a' köz kedvességet nem tsak meg érdemlik, hanem már akkor el nyerték, mikor közülük, egynehány a'Magyar Kurirba ki jött.

---

⁴¹⁶ A peritextusok vizsgálatához ugyancsak Pesti Brigitta munkáját használtam. Bár Pesti könyve az időben korábbi kiadványok peritextusait tárgyalja, elméleti tárgyú megjegyzései nagy segítségemre voltak dolgozat megírásakor.

⁴¹⁷ PESTI, 2013, 51-52, 117-137, 246.

És úgy gondolom, nem is tsalatkozom-meg, hogy a' Magyar Literatura' gyarapodását ohajto 's munkálódó Tudósok eránt mutatandó nagy hidegség 's hűségtelesség nélkül nem is lehetett volna ezeket el-rejtve tartani; annyival inkább hogy felkereste ez a' Poéta Nyelvünk' szavainak elég bő Tárházát. Itt holmi sohonnai eredetű idétlen koholmányodalomságokat nem lehet találni, a' melyek azokra, a' kik Szómíveseknek adták ki magokat, azomba semmire sem születtek kevésbé, mint az érthető Szófaragásra, tsípős Satyrákat vontak.

Örök áldásba maradjanak pedig azok az érdeemes Hazafiak, a' kik minden Iparkodásoknak Tárgyául, azt a' Szent Tzélét tették, hogy az Izlést 's Nyelvet, – a' mely útát egyenget a' fontosabb Tudományoknak, – tökéletesítsék. A' kik eránt tartozott Tiszteletbeli kötelességemnek telyesítéséből származott öröömre, senki sem ítél méltatlannak akkor, ha Kováts Verseit eredeti kéz-írásaiból öszve szedegetvén ki-adom. – – Ő oszlopot érdemel: légyen hát Oszlopa az ő tulajdon munkája.⁴¹⁸

Az előljáró beszéd, ugyanúgy, ahogy a teljes mű, magát az olvasót szólítja meg. Az előszó, amely Hans Ehrenzeller kifejezésével élve: „a mű használati utasítása”,⁴¹⁹ a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít az írói önreprezentációra, alapvetően azonban a mű és az olvasó kategóriák köré szerveződik. Legfontosabb funkciói a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása és a könyv hasznának kifejtése.

Onder Csaba megállapítása szerint Ferdős az előljáró beszédben a kor hagyományos kliséivel él, miszerint a szövegeknek nincs szükségük a hosszú ajánlásra, mivel már sokak által ismertek és kedveltek.⁴²⁰ A Magyar Kurír felemlegetése Ferdős által szintén a kiadás szükségessége melletti érvként fogható fel. Úgy véli, legnagyobb haszna e költeményeknek az, hogy a „Magyar Literatura” és a „Poéta Nyelvünk' szavainak” gyarapodását segítik elő. Ferdős biztosítja olvasóit, hogy e kötetben semmiféle „idétlen koholmányodalomságokat” sem fognak találni, mert Kováts felette áll a kor „szómíveseinek.” (Itt azonban nem teljesen világos, pontosan kikre is gondolt a kiadó, mivel név szerint senkit nem nevezett meg.) Kovátsra és a hozzá hasonló hazafiakra Ferdős Dávid áldást kér, mivel nagy erényük, hogy az izlést, a nyelvet és a tudományokat egyengetik. Az írói önreprezentáció helyett a kiadói szerep kerül előtérbe – akárcsak a cím esetében – akkor, amikor Ferdős ismételten utal saját kiadói munkájára, a verseket egybegyűjtő és válogató tevékenységére, valamint a kiadási

---

⁴¹⁸ FERDŐS (szerk.), 1817, 11-12.

⁴¹⁹ Hans Ehrenzellert idézi: PESTI, 2013, 246.

⁴²⁰ ONDER Csaba, *A klasszika virágai, (anthologia-praetexta-narrativa)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, 211.

feladatokra. Az előjáró beszéd záró mondata („*Ő oszlopot érdemel: légyen hát Oszlopa az ő tulajdon munkája.*”) a kiadás szükségességét és egyben megkérdőjelezhetetlenségét is sugallja, erős befolyást gyakorolva ezáltal a kötet leendő olvasóira.

Felmerül a kérdés, vajon milyen anyagot használt Ferdős a szerkesztői munkálatok során. Állítása szerint Kováts „eredeti kéz-írásaiból öszve-szedetvén” adta ki a verseskötetet, azaz több autográf iratot átvizsgálva döntött az egyes versek közlése mellett.

Ha ez így lett volna, Ferdősnek valószínűleg hatalmas munkába került volna, hogy a kötet 41 versét egybegyűjtse. A kötet tartalmából inkább lehet következtetni arra, hogy csaknem az összes verset egyetlen autográf gyűjteményből másolta ki, méghozzá nagy valószínűséggel épp a Sárközy István tulajdonában lévő kötetből. Ugyanakkor természetesen nem vethető el teljesen az a lehetőség sem, hogy Kovátsnak egy másik, azóta megsemmisült, vagy lappangó gyűjteményét használta volna. (Valószínűleg Ferdős valóban autográf kézirat alapján dolgozott, ahogy azt ő maga kétszer is kihangsúlyozta a nyomtatott kiadásban.)

Egyelőre nincs konkrét bizonyíték arra, hogy Sárközy István és Ferdős Dávid személyesen is ismerte volna egymást, ugyanakkor ennek ellenkezőjére sem. Sárközy 1793-tól egészen haláláig, összesen 52 esztendeig volt a belső-somogyi református egyházmegye gondnoka, így hivatásánál fogva akár kapcsolatban is állhattak egymással. Nem világos az, Ferdős mennyit tudott pontosan Sárközy és Kováts kapcsolatáról, illetve Kováts halálának körülményeiről, mivel erre sem a kötetben, sem más írásában nem találunk utalást. (Kováts két, csak másolatokból ismert börtönben írt verse sem került bele a kötetbe.)

Ami viszont bizonyos: a Sárközy birtokában lévő autográf verseskötet és a Ferdős-féle nyomtatott kiadások között sok hasonlóságot találunk. Az egyik legszembetűnőbb ezek közül: a Virág Benedek verséből származó mottó, amelyet Kováts saját autográf versgyűjteményébe bemásolt, a későbbi nyomtatott kiadásokban szintén megtalálható, ez pedig csakis úgy képzelhető el, ha Ferdős nem külön-külön lapokról szedegette össze a költeményeket, hanem egy többé-kevésbé megszerkesztett gyűjteményből másolta ki azokat, mint amilyen Sárközy birtokában is volt.

Ferdős Dávid kötetében igyekezett egyfajta kronológiai sorrendet érvényesíteni, az egyes versek mellé – ha tudta – feljegyezte a keletkezési dátumot is. Keltezései minden esetben megegyeznek a Sárközy kötetében szereplőkkel, ráadásul a kiadó csak azon versek fölé írt dátumot, amelyeknél Kováts is így tett a maga gyűjteményében. Más versek esetében soha.

A nyomtatott kiadásokban található versek címadása szintén az autográf gyűjteményt követi. Ez aligha történhetett volna így, ha a kiadó másolatokból dolgozott volna, mivel Kováts

verscímei sokszor változtak, módosultak a különböző kéziratokban. (Ezzel a későbbiekben foglalkozom még.) Ferdős egyetlen *cím nélküli* vers esetében változtatott csak, amikor *Dall* címmel szerepeltette azt a kötetében. Ez lehetett a saját döntése, vagy pusztán figyelmetlenségből adódó elírás, mivel Kováts számos dalformájú versének adta ezt az egyszerű címet.

Kutatásaim során összevetettem az autográf versgyűjteményben és a nyomtatott kiadásokban szereplő versek szövegét és helyesírását is, és arra a következtetésre jutottam, hogy bár a két dokumentum helyesírása eltér egymástól, az egyes versek nyomtatott szövegei alapvetően nem tartalmaznak lényeges eltéréseket az autográf változatokhoz képest.

A költemények helyesírását Ferdős nyilván saját tetszése alapján alakította, de mindez nem zárja ki a Kováts-autográf kötet használatát. A szövegek tartalmi megegyezése újabb bizonyíték lehet arra, hogy Ferdős Sárközytől kérte kölcsön a kötetet, hogy kiadását előkészítse.

A legszembeűnőbb hasonlóság az autográf és a nyomtatott kiadások között a kötetet nyitó, illetve záró vers azonossága. Ferdős a *Vallástétel* című verset tette a kötet elejére, akárcsak Sárközy István, aki az autográf kötet első üres lapjaira másolta be ezt a verset. A kiadó döntése leginkább azért meglepő, mert a nyomtatott kiadás a későbbiekben egyáltalán nem követte az autográf gyűjteményben szereplő sorrendet, mivel rendezői elve - amennyire csak lehetett – a kronológiai szempontokat érvényesítette. A *Vallástétel* című vers keletkezési dátuma nem ismert, de semmiképpen nem lehetett ez Kováts legelső költeménye. A kiadó azonban e vers tekintetében mégis eltekintett a kronológiai szempontoktól, aminek okára a vers tartalma adhat kellő magyarázatot. E versében Kováts egy Liza nevű lányt említ, akinek szépsége ihlette meg őt és tette költővé.

A vers első két strófája a következő:

Mivel homlokomra LIZA
Ró'sakoszorut tászliza
Gyenge kis ujjával;
Most hát a' Lant, hüss Jázminom
Alatt, neki minden finom
Gondolatokat ki vall.

Bübájos Szépem Te levél
A' rám fűzött Babérlevél'
Istene, 's tsókos Szente:
Te levél nagygyá mikor a'
Lelkemet tsókod' zápora
Poétának fel kente. – ⁴²¹

A kötetet záró versről fentebb ugyan azt állapítottuk meg, hogy megegyezik a Kováts-autográf gyűjteményben találhatóval, ez azonban csak részben igaz.

Bár mindkét kötetben a *Hegedü szoban szép mesét jelentek* kezdetű Kováts-vers szerepel, de amíg Sárközy a költemény első 18 strófáját másolta be a kötetbe, Ferdős csak a 20. strófától közli a költeményt. Egyikük közlése sem teljes, ráadásul a 19-20. strófa sem az autográf verseskötetben, sem a nyomtatott kiadásban nem szerepel.

Az eredetileg 32x4 soros szöveg a kéziratos versgyűjtemények kedvelt darabjának számított, harmincnál is több másolatát ismerjük. A vers népszerűségét valószínűleg kettős műfajiságának köszönhette. Érdekessége, hogy amíg az első 20 strófa a kor kedvelt vénasszonycsúfolóira emlékeztet, befejező 12 versszaka ezzel éles ellentétben egy lírai hangvételi, szerelmi költeményt juttat eszünkbe. A vers első részében az ifjú költő a Potifárnékhoz hasonló, életes asszonyok ellen kel ki, majd egy hirtelen váltással, a 21. versszaktól figyelme egy szép, szűz leányra, Thámárra terelődik. A vers címét a másolók gyakran megváltoztatták: *A hídvégi papnéhoz, kinek a hugát szerette*, és ezáltal vélt, vagy valós életrajzi vonatkozásokkal egészítették ki a szöveget.⁴²²

Nem egészen világos az, hogy Sárközy miért hagyta abba a másolást a vers közepén. A kéziratban még elegendő lap állt rendelkezésére ahhoz, hogy befejezhesse a költemény beírását. Elképzelhető azonban, hogy másolás közben hirtelen egyéb elfoglaltsága akadt és később teljesen megfeledkezett róla, de természetesen az sem kizárt, hogy ő maga is csonka példány alapján dolgozott. Az kevésbé valószínű, hogy a vers tartalma miatt döntött úgy, hogy félbehagyja a másolást, mivel az általa leírt versrészlet tartalmazza a leginkább szatirikus részeket, amelyek ellen ezek szerint nem volt kifogása.

---

⁴²¹ Mivel a verset Sárközy István jegyezte be Kováts József verseskötetébe, autográf kézirata nem ismert. A Sárközy-féle másolat helyesírása nem egyezik pontosan a nyomtatott kiadásban szereplőével, de csak kis eltérések vannak a kettő között. Dolgozatomban Sárközy István másolata alapján közlöm a verset. Lelőhelye: Csurgó, **K 205**, 3-4 .

⁴²² Némely másolatban a cím kissé eltérő: *A hídvégi papnéhoz, kinek az öccsét szerette*, de ebben az időben az öcs szó a hűg szinonimájaként is használatos volt.

A nyomtatott kiadásban szereplő versrészlet kiválasztása egészen más kérdéseket vet fel, de mielőtt ezekre válaszolnék, fontosnak tartom, hogy Ferdős Dávidnak a kötet egészére jellemző szöveggözlési eljárását bemutassam. A kötetet végiglapozva, és a benne található verseket összevetve az általam eddig ismert életművel, arra a megállapításra jutottam, hogy Ferdős Dávid nem azért közölt 41 verset az életműből, mert csak ennyit ismert, hanem inkább azért, mert kiadói elképzeléseibe a többi, általa ismert Kováts-vers nem egészen illett bele. Ferdős már az előljáró beszédben is hangsúlyozta azt, hogy kötetében az olvasók nem fognak olyan „idétlen koholmányodalomságokat” és „tsípós Satyrákat,” találni, mint amilyeneket a versfaragók írnak. Ezt az ígérte pedig csak úgy tudta megtartani, ha kihagyta Kováts néhány erősebb hangvétellű, satirikus költeményét. A kimaradt versek között találunk asszonycsúfolókat (*Dorishoz*), a korabeli divat ellen szóló (*A Parókás N[émet]*, *A hajad úgy áll*), politikai témájú (*A kopottabb nemesekhez*, *Lehel*), illetve erotikus tartalmú (*Alszik Fanni*, *A szerelemről*) költeményeket. A kiadó a kötetéből épp azokat a költeményeket száműzte, amelyek a kéziratos versgyűjtemények leginkább kedvelt darabjainak számítottak a 19. század első felében.

E verseket olvasva, Ferdős döntésén aligha csodálkozhatunk, arra azonban utólag már nehéz választ találni, hogy vajon a cenzúráról való félelme, saját ízlése, vagy esetleg mindkét ok miatt döntött úgy, hogy mellőzi ezeket a költeményeket. Példaként álljon itt néhány részlet a kimaradt versekből.

Egy részlet a *Dorishoz* című asszonycsúfolóból:

Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni
Illy husba mentek szük időt jelenteni, –

Nem csuda, – mert a sok felsőség' forspontja
Az illy nyerges kantzát felette megrontja.

Lágy mejjedhez rongyok van dugva, s ezek
Közt méjjen süllyednek a tapintó kezek, –

Eredgy most fuvarba, – ne félj a ló hám a
Szügyedet már fel nem töri módi dáma.

Mehetsz! – mehetsz! mert lám tömve dagadnak ki,
Csuf farodon is az istrángok' tasaki.⁴²³

---

⁴²³ A vers autográf kézirata: Csurgó, K 205, 107-109.

Kovátsnak több olyan verse is van, amely élesen kikel a korabeli németes divat ellen. E téma legismertebb feldolgozása 1789-ből Gvadányi József műve (*Egy falusi nótáriusnak budai utazása*), amelyet valószínűleg Kováts is ismert, akárcsak Orczy Lőrinc hasonló témájú verseit. Ferdős Dávid 1817-es kiadásából kihagyta az ilyen típusú költeményeket.

A *Parókás N[émet]* című vers alábbi sorait olvasva ezen aligha csodálkozhatunk:

Nézd ezt a kisértökép' felmaskarázott
Csudáját! – nézd ezt a bolond n[émet] vázott!

Nézd mikép áztatja a kiizzadt harmat'
Roszsz gőzü leve ezt a két lábu barmat!

Nézd mikép elfáradt s veszett nyállal teli
Szája, nézd a bűdös párát hogy lehelli!

Nézd szája mikép' lett tobákos takonnya
Fekete levének quártélyt adó honnya!

De hiszem nem csuda, hogy nyelvét kivetve
Kullog ez a M[agyar]o[rszág] ronda tetve;

Mert lám milyen kótzos ebszörbe öltözött
Nagy disznó tököt visz a két válla között.

Mellynek sárga héjját, mivelhogy a bele
Esett féregtől lehullott a levele,

A bolond parókás ur kertész képébe
A rajta lévő tök levéllel fedé be.⁴²⁴

Egy hasonló témájú verset azonban – talán rövidsége és frappáns befejezése végett – a kiadó mégis közölt (*A' módruházaton valo felfohászkodás*). A mindössze hatsoros költemény így hangzik:

Óh Egek mit érünk! – mikor Béts' és London'
El Hullatott tolla van minden Bolondon? –

Ti vagytok ezek a' mai Világba, Ti! –
Magyar Amazonok korcsosult fajzati, –

Vigyázzatok, – mert a' Fédrus' szajkojárul
Irott csuf mese, nemsoká rátok hárul.⁴²⁵

---

⁴²⁴ Autográf kézírata: Csurgó, K 205, 42-43.

Valószínű, hogy Ferdős Dávid ezt a költeményt nagyon kedvelte, és ezért kerülhetett be végül a kötetbe, ellentétben más hasonló tárgyú munkákkal. Mindezt Ferdősnek egy saját verse látszik igazolni, amely igencsak emlékeztet a fent közölt szövegre. (Kováts József hatása Ferdős Dávid költészetére akár egy alfejezet témája is lehetne, de jelen dolgozatban sajnos nem áll módomban ezzel foglalkozni.) A 7x4 soros versszakból álló vers címe kísértetiesen hasonlít a Kováts verséhez: *A' Módin való fohászokodás*, utolsó strófájában pedig visszaköszönni látszik magának a versnek egy gondolata is:

Mit érünk még, mikor már is
Hogy 's mint járjon valaki,
Vagy London', vagy pedig Paris'
'S Béts módija szabja ki?!⁴²⁶

A politikai témájú verseket valószínűleg a cenzúra sem engedélyezte volna, ezért Ferdős is óvatosan kezelte őket.

Kováts erotikus témájú verseinek szintén ki kellett maradniuk a kötetből, ha a kiadó be akarta tartani az előljáró beszédben tett ígérését. Egy rövid vers (*Dorishoz*) ezek közül:

Jer Doris! hiv dolgozásom
közbe c[ombo]d éjjelén
V[ágo]tt v[e]r[med]be, hadd ássom
Talentomomat el én.⁴²⁷

Ha Ferdős Dávid nyomtatott kiadását összevetjük az autográf versgyűjteménnyel vagy a versmásolatokat tartalmazó későbbi gyűjteményekkel, egy lényeges különbséget figyelhetünk meg. A kéziratban terjedő költeményekből egy viszonylag gazdag tematikájú szerzőt ismerhetünk meg, ezzel ellentétben a nyomtatott kiadások egy, a „sallangjaitól” immáron tökéletesen megfosztott, alkalmi vers és dalszerzőt tárnak elénk. Igaz ugyan, hogy a másolók is hasonlóan cselekedtek, hiszen ők is csak az általuk kedvelt darabokat másolták, és nem törekedtek a teljes életmű megőrzésére, mégis volt egy lényeges különbség közöttük és

---

⁴²⁵ Autográf kézírata: Csurgó, **K 205**, 105-106. A versben való utalás (Fédrus szajkojárul) egy Phaedrus mesére utal, amelyben egy szajkó elhullatott pávatollakkal díszítette fel magát. A pávák közé bekerülve, azok kimarták maguk közül, de a többi szajkó sem tűrte meg őt többé. A verset teljes terjedelmében közli, és értelmét magyarázza: BÁN-JULOW, 1964, 92-93, 245.

⁴²⁶ FÖRDŐS (!) Dávid, *Külömb külömbféle versek*, Debrecen, 1827, 34-35.

⁴²⁷ Autográf kézírata: Csurgó, **K 205**, 138.

Ferdős Dávid között: amíg ők leginkább saját használat céljából állították össze kötetüket, addig Ferdős a nagyközönség számára készítette el munkáját. Szerkesztői tevékenységét semmiképpen sem szeretném negatívan megítélni, nyilvánvaló, hogy alapos munkát végzett és a kor kiadási szokásai nagy szerepet játszottak abban, hogy így szerkesztette egybe kiadványát.

A nyomtatott kötetek és a teljes életmű összevetésével célt leginkább az, hogy érzékeltessem, mennyire más kép alakulhatott ki azokban az olvasókban, akik a kéziratos versmásolatokból ismerték meg Kováts költészetét, mint azokban, akik Ferdős Dávid kiadásában találkoztak először költeményeivel.

Az autográf verseskötet és a nyomtatott kiadás záró versére (*Hegedü szoban szép mesét jelentek*) visszatérve: immáron aligha kell magyarázni azt, hogy Ferdős miért csak a költemény második részét közölte, és hagyta ki a nyomdafestéket nehezen tűrő első 20 versszakot.

Onder Csaba a kötet kapcsán egy érdekes megállapításra jut *A klasszika virágai* című tanulmánykötetében. Kováts kötetét Kisfaludy Sándor *Himfyjével*,⁴²⁸ Csokonai Vitéz Mihály *Lillájával*,⁴²⁹ illetve más 19. század eleji verseskötetekkel (Terhes Sámuel, *Ziza*,⁴³⁰ Sebestyén Gábor, *Tuba*⁴³¹) veti össze, és a következő megállapításra jut:

A kötet sok tekintetben a *Himfyre* emlékeztet. A címmel nem rendelkező versek fölött egységesen a 'Dall' műfaji megjelölés áll. A versek (a *Himfy* napló-narratívájára emlékeztetően) dátumozottak, és szabályos kronológiát alkotnak. A lineáris olvasás számára a gyűjtemény költői önreflexiókkal tűzdelt szerelmi történetről szól. A 'történet' hősei az E/1. személyben beszélő 'költő' és szerelme, Liza. A versek (dalok) sorozata által elbeszélte történet 1800. március 30. és 1807. április 4. között 'zajlik'.

A gyűjtemény kiadási peritextusai semmit nem árulnak el minderről, miközben a formai és tematikai homogenitás és a kronologikus versrendezés a narratív (cselekményesítő) olvasás lehetőségét ajánlja. Kérdés, hogyan is értékeljük ezek ismeretében a szerkesztői-kiadási „összve szedést”, amely a peritextusban elhallgatja azt, hogy a *Himfy*hez és a *Lillá*hoz hasonló újraírás történt.

A 'Liza-történet' első szövege (az egyetlen, amely címmel rendelkezik) a *Vallástétel*. [...] A nyitó funkcióban álló szöveg ajánlása szerint is szerelmi poézis és szerelmi történet várható tehát a szerző-hőselbeszélőtől („hadd lantoljon ah! / Az én kisdéd énekem / Azon tárgyról; mellyet ennek / A'

⁴²⁸ KISFALUDY Sándor, *A kesergő szerelem*, Budán, 1801.

⁴²⁹ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla. Érzékeny dalok III könyvben*, Nagyvárad, 1805.

⁴³⁰ TERHES Sámuel, *ZIZA, vagy az én tüzem. Ötven eredeti magyar dalokban*, Sárospatak, 1811.

⁴³¹ SEBESTYÉN GÁBOR, *TUBA. Az égő és oktató SZERELEM két részben*, Budán, 1819.

kellemetes Istennek / Pillantása sug nekem"), méghozzá csaknem kerekén hét évé (1800 márciusától 1807. április elejéig). A tavasztól tavaszig tartó, tematikailag és időrendileg is zárt elbeszélés nem tűnik véletlenszerűnek. A történet időben és eseményekben lineárisan halad előre, az elbeszélő-hős életének csak egy bizonyos szakaszát véve tárgyaúl, akárcsak a *Himfyben* vagy a *Zizában*. Ebben a történetben, a *Zizával* ellentétben, a szerelmi tematika mellett néhol azonban megjelennek az elbeszélő önreflexív pillanatai is, életének egyéb eseményei (katonaság; Fanni-szerelmem; Virág; Kazinczy mint mesterek), amiben a *Himfyre* és *Lillára* egyaránt emlékeztet. Ugyan itt most nincs módunk alaposabb filológiai vizsgálatokra, de érdekes eredményekhez vezetne annak feltárása, hogy a szövegek datálása valóban eredeti-e (és hogy nem Ferdőstől származnak). Ha igen, akkor a *Lillával* és a *Himfyvel* közel egykorú, hasonló elbeszélésről van szó, és ez szerintem mindenképpen figyelemre méltó. Ha nem, akkor a szerkesztői stratégia olvasatában mind a *Himfy*, mind a *Lilla* olyan architextusként van jelen, amelyek olvasási ajánlásai itt ismét működésbe lépnek. [...]A boldog (bukolikus) vég sem maradhat el: a *Vallástételben* a Liza által poétává lett elbeszélő az *Et. In. Arcadia. Ego.* című záróversben Lizával, azaz múzsájával kerül Árkádiába.⁴³²

Onder fentebb idézett soraiban nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a kötet egy költői önreflexiókkal tűzdelt szerelmi történet olvasási lehetőségét ajánlja fel számunkra, és épp ezért sok hasonlóságot mutat a *Himfyhez* és a *Lillához*. A történet hőseként a költőt és Lizát nevezi meg, akiknek hét éves történetét meséli el a kötet, egy tavasztól tavaszig tartó, zárt elbeszélés formájában. A kronológiai elrendezés egyfajta narratív olvasási lehetőséget biztosít számunkra, amely a költő életének csak egy bizonyos szakaszát veszi tárgyaúl, méghozzá szerelmi életét, amit csak itt-ott szakít meg néhány egyéb témájú vers.

Onder megfigyeléseivel – annak ellenére, hogy észrevételei nagyon is tetszetősek – az autográf verseskötet és az életmű egészének ismeretében sajnos vitatkoznom kell. Jó lenne azt hinni, hogy a verseskötet kiadásán munkálkodó Ferdős Dávid szeme előtt valóban Kisfaludy és Csokonai munkái lebegtek, és ezek határozták meg kiadási elveit, de sajnos ez kevésbé valószínű. Úgy vélem, a kiadott Kováts versek nem alkotnak együtt *poétai románt* úgy, mint a *Himfy*, de még csak a *Lilla* kötet – Csokonaitól származó – *érzékeny dalok* megnevezése sem vonatkoztatható rá.⁴³³

Hogy miért gondolom így, azt az alábbiakban igyekszem részletesen kifejteni.

---

⁴³² ONDER, 2011, 210-212.

⁴³³ Csokonai a *Lilla* előszavában közvetetten poétai románnak nevezi a *Kesergő szerelmeit*, szembeállítva a maga érzékeny dalaival. Lásd erről: HERMANN Zoltán, *A poétai román mint kontextus. Kisfaludy Sándor: Himfy szerelmei = A regény nyelvei*, szerk. KOVÁCS Árpád, Bp., 2005, 233-242.

Amint arról már szó esett, Kováts verseinek száma csak kicsivel több, mint félszáz, és ezek legtöbbje viszonylag rövid terjedelmű dal. Így amikor Ferdős arra vállalkozott, hogy megjelentesse Kováts verseit, nem igazán volt lehetősége arra, hogy túlzottan válogasson, és csak a legjobban sikerült verseket közölje, mint ahogy arra sem, hogy formai és tematikai szempontból bármiféle homogenitásra törekedjék. Röviden összefoglalva: minden olyan verset közölt, amit csak tudott, és valóban csak azokat a költeményeket mellőzte, amelyek vagy a cenzúra, vagy az előljáró beszédben ígértek miatt nem kerülhettek bele a kötetbe. Amikor tehát Ferdős Dávid a kötet címében azt ígéri, hogy Kováts József verseit adja az olvasók kezébe, ezt a lehetőségekhez mérten valóban meg is teszi. Sem a kötet címében, sem az előszavában nem ígér szerelmi történetet, poétai románt olvasóinak. Nem tesz mást, mint az autográf versek melletti dátumok alapján megpróbálja időrendben egymás után helyezni a verseket. Azok a versek, amelyeknek nem ismeri a keletkezési idejét – nyolc ilyen vers van a negyvenegy között – általában a kötet vége felé kapnak helyet. A kötetet nyitó (*Vallástétel*), illetve záró vers (*Hegedű szóban szép mesét jelentek*) szintén keltezés nélküli, e versek helyének kiválasztását a Sárközy birtokában lévő kötet is inspirálhatta.

Az autográf iratok ismeretének hiányában a hét évet átfogó, tavasztól tavaszig dátumozott versek láttán valóban könnyen feltételezheti azt az olvasó, hogy egy időrendileg zárt elbeszéléssel van dolga, és szíve-joga, hogy így is értelmezze az általa látottakat. De ez esetben az igazság az, hogy Kováts keltezéssel ellátott versei véletlenül épp 1800 tavaszától 1807 tavaszáig találhatóak meg az autográf gyűjteményben, aminek alapján feltételezhetően Ferdős is dolgozott.

Onder a kötet szerelmi témájú verseit egy összefüggő történetként értelmezi, amelyek mellett az egyéb témájú versek egyfajta önreflexív pillanatként csak néhol jelennek meg. Itt említi meg a Fannihoz írt verseket is, ami számomra azért meglepő, mert a kötetben négy olyan vers is található, amelyben őt említi a költő. Kétségtelen ugyan, hogy a legtöbb vers műzsája valóban Liza lehetett, de nevének konkrét említését mindössze hat költeményben találjuk, ami alig valamivel több, mint a Fannihoz írt költeményeké. És azt sem felejtethetjük el, hogy az egyik versben megemlítődik egy Vas vármegyei lány, Zsófia is, a kötetet záró versben pedig egy – Kovács Sándor Iván szerint – zsidó leány, Thámár alakja is feltűnik még. Mindezek ismeretében azt gondolom, nehezen elképzelhető az, amit Onder állít, miszerint a verseskötetben a történet hőse a 'költő' és Liza lenne. Azt viszont nem tagadható, hogy Kováts költészetében Liza alakja a korai és a később keletkező versekben is feltűnik. Az, hogy Kisfaludy és Kováts is egy Liza nevű leányhoz ír költeményeket, pusztán a véletlen

művének tekinthető. Kovátsnak már a *Himfy* megjelenése előtt, 1800-ban is vannak hozzá írt költeményei. (Hermann Zoltán, egy Kisfaludyról írt tanulmányában megjegyzi, hogy maga a név nagyon divatos volt az európai szentimentalizmus és preromantika irodalmában, és némi erotikus konnotációt is hordozott magában. Számos változata szerepelt a korabeli versekben is – Liza, Liza, Lisa, Elisa, Elise – és a szerzők előszeretettel hozták játékba az Elíziummal, az elíziumi mezőkkel, ahol a görög mitológia szerint az istenek kedveltjei haláluk után helyet kaptak.)⁴³⁴

A Fanni verseken kívül – Onder által – önreflexív pillanatként értelmezett versnek számíthat még legalább további 15 költemény (főként alkalmi versek és satírák), amelyek számát túl nagyra tartom ahhoz, hogy pusztán a Liza-történetből való „kitekintésként” gondoljunk rájuk.

Két apró dolgot még meg kell említenem. Az *Et. In. Arcadia. Ego.* című vers nem a kötet záróverse, ahogy azt Onder gondolja, hanem az azt megelőző költemény. Kétségtelen, hogy témájánál fogva tökéletes záróvers lehetett volna, de Ferdős mégsem tette meg annak. A *Vallástétel* pedig nem az egyetlen címmel rendelkező költemény, amelyben Liza alakja feltűnik. Igaz ugyan, hogy Kováts előszeretettel írt cím nélküli, vagy pusztán *Dall* megnevezésű költeményeket, de Liza nevével a címmel ellátott versekben is találkozhatunk, ilyenek például: *A' Hold Világon; Naplenyúgváskor; Et. In. Arcadia. Ego.* és a *Keserv Csokonai Vitéz Mihály Halálán.*

A poétai román ellen való érvként felhozható még maga a szerkesztő, Ferdős Dávid személye is. Az 1818-ban, illetve 1827-ben kiadott saját verseit tartalmazó köteteket átlapozva könnyen támadhat az a benyomásunk, hogy még saját verseinek kiadásakor sem voltak igazán letisztult szövegközlési elvei.⁴³⁵ Az általa írt költemények egymás utáni sorrendjében sem kronológiai, sem pedig tematikai szempontokat nem fedezhetünk fel. Mindkét verseskötetének címe ugyanaz: *Külömb külömbféle versek*, amely egyértelműen utal a versek tematikai sokféleségére, a kötet „vegyes” jellegére. És valami hasonlót vélünk felfedezni a Kováts József-versek nyomtatott kiadásaiban is. Ferdős bizonyára ismerte Kisfaludy Sándor és Csokonai fentebb említett kötetét, de a fent ismertetett tények

---

⁴³⁴ HERMANN Zoltán, 2005, 236. Kováts verseiben a Liza és az Eliza név egyaránt előfordul.

⁴³⁵ FERDŐS Dávid, *Külömb külömbféle versek*, Pest, 1818. Megváltoztatott vezetéknevvel FÖRDŐS Dávid, *Külömb külömbféle versek*, Debrecen, 1827. A két kötet érdekessége, hogy számos helyen 1817-es, illetve 1828-as megjelenési dátummal szerepelnek, illetve a második kötetre gyakran kolozsvári kiadásként hivatkoznak. Az Országos Széchényi Könyvtár azonban ezt az általam megadott két kötetet őrzi csak, online megtekinthető verzióként is csak ezeket találtam. Elképzelhető, hogy további kiadások is voltak, de ennek kiderítésére egyelőre nem vállalkoztam.

ismeretében úgy vélem, ezek nem hatottak rá oly módon, ahogy azt Onder Csaba feltételezte tanulmánykötetében. Ettől függetlenül a Kováts-verseket tartalmazó kötet olvasói természetesen szabadon élhetnek a narratív olvasás lehetőségével.

Ferdős más költők verseit nem jelentette meg, ez a fajta irodalmi tevékenység alapvetően nem volt jellemző rá. Kováts verseinek újabb kiadására azonban – 18 év után – másodszor is vállalkozott, még ennyi idő elteltével is hitt egy újabb verseskötet értelmében.

Az 1835-ös második, kolozsvári kiadás – amelynek sikerült kiváltania Garay János és Toldy Ferenc rosszálló kritikáját – tartalmában nem különbözik az 1817-estől.

A legszembeütőbb változást a helyesírásban fedezhetjük fel. Az időközben lezajlott nyelvújítási folyamatoknak köszönhetően a versek írásképe modernebb lett, a szerkesztő vagy a nyomdász láthatóan nem sokat törődött azzal, hogy a kötet megőrizze az 1817-es kiadás helyesírását. Mindez abban is megmutatkozik, hogy Kováts József vezetékneve nem *ts*-el, hanem *cs*-vel jelenik meg a címlapon. A kötetben szereplő 41 verset ugyanabban a sorrendben találjuk, mint a korábbi kiadásban, de a versek előtti ajánlás és bevezető szöveg itt elmaradt, így az egyes költemények a Virágh Benedek-féle mottó után következnek. A könyv mérete az első kiadásától (20x13cm) valamivel kisebb lett (14x10cm). Arról, hogy ennek a kiadásnak a költségeit hogyan teremtette elő Ferdős Dávid, sajnos nem rendelkezünk adatokkal, mint ahogy a megjelent példányszámról sincs információnk. Amíg az 1817-es kiadás több példánya is fellelhető a hazai könyvtárakban, az 1835-ös kolozsvári kiadványt csak igen kevés helyen tekinthetjük meg.⁴³⁶

Ferdős Dávid szerepe Kováts József életművének továbbörökítésében felbecsülhetetlen. Teljes, kritikai igények szerinti kiadás híján, napjainkban csakis az ő köteteinek papír alapú, illetve az 1817-es kiadás online elérhető változata segítségével ismerhetik meg az olvasók a költő verseit.⁴³⁷ Az egykor csak másolatokban terjedő versek legtöbbször még mindig kiadatlan, és könyvtáraink kéziratárcai rejtik őket. A dolgozat következő részében a kéziratok versgyűjteményekben található Kováts versmásolatokról esik szó, amelyek egykor rendkívül erős hatást gyakoroltak a magyarországi, főként református vallású olvasóközönségre.

---

⁴³⁶ Az 1835-ös kiadásból egyelőre csak a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár példányait ismerem.

⁴³⁷ Kováts verseit a Magyar Elektronikus Könyvtár az 1835-ös kolozsvári kiadás alapján közli: <http://mek.OSzK.hu/05700/05746/>

Az 1817-es kiadás fotózott példánya: <https://books.google.hu/books?id=qxVUAAAAcAAJ>

3.4. Kováts József versei a 19. század eleji kéziratos versgyűjteményekben

Czifra Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok* című munkájában a Kazinczy-kutatások kapcsán a következőket írja:

A kéziratos szövegek mellőzése háttérben egy sajátos irodalomtudományos attitűd áll. Az 1910-es évek után, a [Kazinczy-] levelezés összkiadásának lezárultát követően ugyanis nem jellemző a Kazinczy-kéziratokkal való bíbelődés. Az irodalomtudósok, kevés kivétellel, a Gutenberg-galaxis végtelenjében, nyomtatott szövegekkel dolgoznak. Csakhogy hiába 400 éves Gutenberg találmánya 1840-ben: a 19. század elejének Magyarországon a könyvek világa mellett egy kéziratos galaxis is létezett, és ennek hatása elég világosan kimutatható, ha a kéziratok felől olvasunk.⁴³⁸

A száznál is több, Kováts-verseket tartalmazó kéziratos versgyűjtemény láttán egyet kell értenem azzal, amit Czifra Mariann a 19. századi kéziratos szövegekkel kapcsolatban állít. Jóllehet Kováts esetében kissé módosul a kép, hiszen a vele kapcsolatos 19-20. századi kutatások fő problémája elsősorban nem az volt, ami Kazinczy esetében – akivel kapcsolatban az irodalmárok a nyomtatott szövegeket részesítették előnyben –, hanem leginkább az, hogy megbízható (kéziratos és nyomtatott) források mellőzésével, egymást ismétlő, keveset mondó, téves információkat továbbhagyományozó szövegeket alkottak róla.

Az 1817-es és 1835-ös nyomtatott kiadások alapján nehezen mérhető fel Kováts József 19. századi eleji népszerűsége,⁴³⁹ mivel nem rendelkezünk pontos adatokkal arról, mekkora példányszámban készültek ezek a kötetek és kik vásárolták meg, illetve olvasták őket. A nagyszámú kéziratos másolat világossá teszi azt, hogy Kováts-versei másképp jutottak el a korabeli olvasóközönséghez, így a hatástörténettel kapcsolatos kutatásokhoz célszerűbb ezeket a forrásokat segítségül hívni.

A kéziratok vizsgálata során olyan információkra is szert tehetünk az egyes versekkel, illetve a teljes életművel kapcsolatban, amelyekre a nyomtatott forrásokban nem lelhetünk rá. Bernard Cerquiglini a kéziratot a könyvhöz viszonyítva egy alapvető különbséget határozott

---

⁴³⁸ CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok, Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ráció Kiadó, Bp., 2013, 143.

⁴³⁹ Egy találó megjegyzés a nyomtatott kiadásokkal kapcsolatos feltevésekről, ugyancsak Czifra Mariann könyvéből: „Az óvatos olvasónak ezért olykor úgy kell tekintenie a nyomtatott szövegekre, mint a tavrózsa leveleire, amelyek néha elbírják, máskor a mélybe engedik merülni tünde feltevéseit.” CZIFRA, 2013, 59.

meg: a kéziratok létmódját a variabilitás jellemzi.⁴⁴⁰ Éppen ezért, míg a nyomtatott kiadások egyes példányai alapvetően nem különböznek egymástól,⁴⁴¹ az egyes kéziratok unikálisak és originalitásuk megkérdőjelezhetetlen.

A kéziratokban terjedő verseket a variabilitáson túl sok egyéb más is jellemzi. Különleges jelentéstartalommal bír a kézirat anyagsága, például maga a kézírás – még abban az esetben is, ha másolatról van szó – vagy a papír, amelyre a szöveg íródott. A Kováts-verseket tartalmazó kéziratok gyűjtemények számos alkalommal nyújtanak segítséget abban, hogy egy-egy konkrét versről, vagy akár magáról a szerzőről újabb ismereteket szerezzünk. A versek mellett található paratextusok gyakran olyan dolgokra is felhívják a figyelmet egy-egy vers kapcsán, amelyek minden bizonnyal rejtve maradnának a mai kor olvasói előtt. (A későbbiekben erre még konkrét példákkal is visszatérek.)

Az egyes kéziratok készítői, akárcsak Ferdős Dávid, szintén szerkesztői feladatokat láttak el, amikor munkájukat végezték.⁴⁴² A különbség közöttük és a nyomtatott kiadások szerkesztője között leginkább két dologban ragadható meg: egyrészt, őket nem kötötték a cenzori szabályok, másrészt mivel kötetüket általában saját maguk számára készítették, nagy valószínűséggel csak az általuk kedvelt versek kerültek be gyűjteményeikbe, ellentétben a Ferdős Dávid által készített kötetekkel. A nyomtatott kiadások szerkesztője ugyanis – a lehetőségekhez mérten – megpróbált teljességre törekedni verseskötete összeállításakor, és ezáltal a kánon részévé tenni Kováts József verseit.

Az öncélú válogatás módszerének köszönhetően, az egyes Kováts-versek másolatokban való előfordulási gyakoriságából következtetni lehet arra, hogy melyek voltak azok a költemények, amelyek a kor kedvelt, ismert darabjainak számítottak, és melyek hatottak kevésbé a korabeli olvasóközönségre. Alapvetően igaz az, hogy minél jobban forgott egy szöveg közkézben, annál több kézirat változata található meg a fennmaradt forrásokban.⁴⁴³

---

⁴⁴⁰ Bernard CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete*, (ford. KESZEG Anna) = *Metafilológia 1. Szöveg – Variáns – Kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, Ráció Kiadó, Bp., 2011, 219-297. (Az adatot Czifra Mariann könyve idézi: CZIFRA, 2013, 56.)

⁴⁴¹ Természetesen ez a megállapítás csak részben igaz, hiszen az egyes nyomtatott kiadások tartalmazhatnak olyan kézírásos bejegyzéseket, amelyek többletinformációt közölnek számunkra a kötetrel, a szerzővel, és a kötet befogadástörténetével kapcsolatban. Ráadásul az egyes nyomtatott kiadások – mint például az 1817-es és 1835-ös Kováts-kiadás is – eltérhetnek egymástól, kiadásról kiadásra módosulhatnak az esetleges nyomdahibák, a szerzői, vagy szerkesztői változtatások miatt. Van tehát némi hasonlóság a nyomtatott kiadások és a kéziratok között e tekintetben.

⁴⁴² Erről VADERNA Gábor így ír: „[...] a kéziratok kultúráról hajlamosak vagyunk úgy gondolkodni, mint amely a nyomtatott kultúra előkészítő fázisát jelenti. Holott a kézirat is egyfajta publikáció, van saját olvasótábor, terjesztési köre, sőt a közköltészeti szövegek feltehetően nemcsak szóban terjedtek, hanem kéziratok füzeteiből kéziratok füzeteibe is.” (VADERNA, 2017, 294.)

⁴⁴³ VADERNA, 2017, 294.

Sokat elárulhat számunkra az is, hogy általában mely más költők, vagy más versek társaságában szerepeltették Kováts-verseit.

A 19. század elején tehát a nyomtatott és a kéziratos szövegek galaxisa párhuzamosan élt együtt és hatott az olvasóközönségre, így oktalanság lenne, ha az utóbbit figyelmen kívül hagynánk Kováts József életműve kapcsán. Legfőképpen azért, mert az ő versei esetében valóban a kéziratos terjesztési mód volt a gyakoribb.

A Magyarországon található nagyobb kézirattárak szinte mindegyike őriz Kováts Józseffel kapcsolatos iratokat. Ezek felkutatására azonban a kézirattári katalógusok nem minden esetben nyújtanak kielégítő segítséget, ugyanis számos gyűjteményes kötet esetében nem részletezik kellőképpen azt, hogy kik, illetve mely versek szerepelnek bennük. A rendszerezést meglehetősen nehezíti az is, hogy a sok esetben a Kováts Józseffel kapcsolatos iratok nincsenek egyértelműen elkülönítve Háló Kováts Józsefétől, épp ezért az iratok különválasztása időigényes feladat.

A katalogizálás sikeréhez elengedhetetlen volt Stoll Béla 2002-ben megjelent, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565-1840* című nagyszabású munkájának használata. E mű sorra veszi a magyar kéziratos énekeskönyveket és versgyűjteményeket, kellően részletezve azok tartalmát.

A Kovátsccsal kapcsolatos legtöbb kéziratot az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, Debrecenben, Sárospatakon őrzik, de található néhány gyűjteményes kötet más könyvtárak vagy múzeumok anyagában (Miskolc, Tokaj, Szerencs, Makó, Csurgó, Kecskemét, Kiskunhalas, Szatmárnémeti) is. Az MTA Mikrofilmtárában lehetőségem nyílt a prágai Egyetemi Könyvtárban található anyagok átvizsgálására is. Néhány versgyűjteményt az egri Főegyházmegyei Könyvtár őriz, amely leginkább kultúrtörténeti szempontból érdekes. Mindaddig sajnos nem sikerült kideríteni, hogyan kerülhettek egy református segédlelkész versei katolikus iratok közé, főként a somi templomban történtek után.

Nagy Júlia 2000-ben megjelent monográfiájában élesen elkülöníti egymástól a kéziratos énekeskönyveket és a versgyűjteményeket, és különálló fejezetekben tárgyalja őket.⁴⁴⁴ A két műfaj egymástól való megkülönböztetését természetesen én magam is fontosnak tartom, de tapasztalataim szerint ez a fajta elkülönítés a gyakorlatban nem mindig megvalósítható. Az általam átnézett gyűjteményes kötetek legtöbbször ugyanis kevert jellegű, énekeket illetve verseket, és gyakran más jellegű szövegek is tartalmaznak.

---

⁴⁴⁴ NAGY Júlia, *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII-XIX. században*, Bp., 2000, 13-43.

Éppen ezért döntöttem úgy, hogy dolgozatomban nem választom őket szét. (A kéziratok pontos leírását a dolgozat *V. melléklete* közli. Kováts verseinek felsorolása a kéziratokban való előfordulásaik szerint – kezdősor és verscím szerint is – a dolgozat *VII. és VIII. mellékletében* található.)

Ugyancsak itt foglalkozom azokkal a gyűjteményekkel, amelyek – címük alapján – csak Kováts József verseit tartalmazzák. Ezeket értelemszerűen nem találhatjuk meg Stoll Béla gyűjteményében, mivel ő kizárólag a vegyes tartalmú kötetekkel foglalkozott. Azért nem tartom fontosnak ezeket egy külön mellékletben közölni, mivel ezek is másolatok, ráadásul a címeikkel ellentétben gyakran más költők verseit is tartalmazzák, tehát szintén vegyes gyűjtemények. (Ezzel másolóik valószínűleg nem voltak egészen tisztában.)

Kilián István 1977-ben, egy Csokonai-versgyűjtemény ismertetése kapcsán megjegyzi, hogy Kováts József a 19. század elején legalább olyan ismert volt, mint Csokonai, költeményeik hasonló népszerűségnek örvendtek. Az akkoriban készült versgyűjteményekben szinte mindig találhatunk tőle verseket. Kilián hatvan olyan versgyűjteményt említ meg, amelyben Kováts verseire rálelhetünk. Bár ő maga nem sokra értékelt Kováts költői tehetségét, mégis úgy vélte, e páratlan népszerűség miatt mégis érdemes lenne komolyabban foglalkozni vele:

A Kováts-költeményeket is tartalmazó kéziratok versgyűjtemények nagy száma, valamint az írói-költői kör, amelyekben Kováts munkái kéziratban közkézen forogtak, arra utal, hogy a XIX. század eleji diákság nemcsak szerette, hanem Csokonaival egyenrangúnak is tartotta. [...] Nem jelentős költő, aki alig tudott túlemelkedni a diákos rímelés, versfaragás tömeges próbálkozásain. Verseinek nagy száma, a kéziratok gyűjteményekben való „terítettsége” mindenképpen érdemesítenék arra, hogy egyszer, mint a Csokonai-kori magyar felvilágosodás egyik irodalmi képviselőjét, valóban komolyan számba vegyük.⁴⁴⁵

Mintegy negyven évvel ezelőtt Kilián hatvanra becsülte a Kováts-másolatokat tartalmazó, ma fellelhető gyűjtemények számát.⁴⁴⁶ Kutatásaim során ennek csaknem a dupláját sikerült katalogizálnom, és nagy valószínűséggel számos olyan kézirat van még, amely valamilyen oknál fogva mindeddig elkerülte a figyelmemet. Azt pedig megbecsülni sem lehet, hány

---

⁴⁴⁵ KILIÁN István, *Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbőről = Archivum* (A Heves Megyei Levéltár Közleményei), Eger, 1977, 63.

⁴⁴⁶ Kilián István minden bizonnyal Stoll 1963-as bibliográfiáját vette alapul, amely jóval kevesebb kéziratot tartalmazott még, mint a későbbi kiadás.

semmisülhetett meg az idők során. (Julow Viktor szerint akár több ezernyi kézirat is születhetett a 19. század első három évtizedében, és ezek behálózták az egész országot, több tízezres befogadói kört teremtve maguk köré.⁴⁴⁷) Az ilyen, olykor kétszáz évnél is régebbi kéziratok esetében sokkal inkább csodálkozhatunk azon, hogy fennmaradtak, mint azon, hogy nem, hiszen árthatott nekik az is, ha rongyosra olvasták őket, illetve az is, ha unalmassá, s ezáltal feleslegessé váltak tulajdonosaik számára.⁴⁴⁸

Az átvizsgált 120 kézirat csak tovább erősíti azt a feltevést, amelyet Kilián is feltételez: bármennyire is meglepő a mai korból visszatekintve, mégis úgy tűnik, hogy Kováts József legalább annyira ismert és kedvelt volt a 19. század elején, mint Csokonai Vitéz Mihály. Korabeli népszerűsége jelentős volt, és ez független attól, hogy a későbbi korok hogyan ítélték meg alkotói tevékenységét.

3.5. A közköltészet áramában

Küllős Imola, Amadé László verseivel foglalkozó tanulmányában⁴⁴⁹ arra a megállapításra jut, hogy az irodalom, a közköltészet és a népköltészet között koránt sincs olyan éles határ, mint azt korábban feltételezték. Kováts József verseinek az egyes gyűjteményekben található másolatait vizsgálva, ugyancsak ezt érezhetjük. Szintén Küllős Imola az, aki megfogalmaz egy kutatási irányt, amely meglátása szerint egyelőre inkább csak óhajként van jelen: olyan darabok vizsgálatára buzdít a kéziratgyűjteményekben, amelyek szerzőkhöz, szerzői életművekhez kapcsolódnak és az elit kultúrába is besorolhatóak. Megfigyelései alapján ezeknek a műveknek a kéziratgyűjteményekben való felbukkanásuk jóval több információt hordoz, mintsem hogy egyszerű regisztrálásukkal meg lehetne elégedni. Becslések helyett Küllős egy olyan összesítést szeretne, amelyből világosan kiderül, kiktől, milyen arányban szerepelnek versek az egyes gyűjteményekben.

---

⁴⁴⁷ A Julow Viktortól származó adatot közli: SEBESTYÉN Attila, *Népszerű irodalom, mesterkedő költészet, popularitás, poetica classisok: vázlat a 18. századi debreceni diákköltészet irodalomtörténeti helyéről = Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények*, Debrecen, 2004, 91 (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 26). Julow Viktornál erről: JULOW Viktor, *Csokonai és Petőfi között: A debreceni késő-felvilágosodásról = J. V., Árkádia körül*, Bp., 1975, 103-104.

⁴⁴⁸ Ugyanerről: VADERNA, 2017, 294.

⁴⁴⁹ KÜLLŐS Imola, *Amadé László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akad. Kiad., Bp., 2005, 93.

Úgy véli, egy ilyen jellegű munka alternatív kánonok föltárását is elősegítené.⁴⁵⁰ Ezt továbbgondolva: ezzel elkerülhető lenne az, hogy a mai korból visszatekintve egyes költőknek a saját korukban betöltött szerepét felnagyítsuk, másokét pedig alábecsüljük.

Hasonló megfontolásból, amikor az egyes kéziratos gyűjteményekben Kováts József versei után kutattam, nemcsak egyszerűen az egyes versek előfordulását dokumentáltam, hanem arra is figyeltem, hogy a művek milyen környezetben, mely költők, versek társaságában fordulnak elő leggyakrabban, illetve milyen változásokon mentek keresztül az általunk ismert autográf példányokhoz képest.

Küllös Imola és Csörsz Rumen István meghatározásában a közköltészet olyan általánosan ismert, tömeges terjesztésű verses művek variánsokban létező halmaza, amelyet egy közönség használ, függetlenül attól, hogy a műveknek van-e ismert szerzője vagy nincs, s függetlenül attól is, hogy az alkotás mely stílusrétegbe tartozik.⁴⁵¹

Mindezen túl, Csörsz különbséget tesz az úgynevezett „elsődleges”, illetve „másodlagos” közköltészetet között is.⁴⁵² Míg az előbbi valahol a műköltészet és az orális folklór között helyezkedik el, addig az utóbbi olyan szomszédos irodalmi réteget jelent, amely együtt terjed az elsődleges közköltészeti csoporttal, ezzel némi bizonytalanságot okozva a közköltészet határait illetően. A másodlagos közköltészetre jó példaként szolgálhatnak – Amadé, Faludi, Pálóczi Horváth és Csokonai versei mellett – Kovátséi is, amelyek bár műköltészeti alkotások, mégis széles ismeretségre tettek szert a 19. század első évtizedeiben, számos másolatuk maradt fenn, és népszerűségük következtében nem kerülhették el a variációs folyamatokban való részvételt sem. Folklorizálódásuk tulajdonképpen természetes folyamat volt attól a pillanattól kezdve, hogy megjelentek a kéziratos gyűjteményekben. Annak bemutatására, hogy az egyes Kováts-versek hogyan, milyen mértékben változtak és variálódtak, a következő részben teszünk kísérletet.

---

⁴⁵⁰ KÜLLŐS, 2005, 100-101. A közköltészet kutatástörténetének részletes áttekintését lásd: KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet, A XVII-XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, L'Harmattan, Bp., 2004.

⁴⁵¹ A definíció Orlovsky Géza munkájából való: ORLOVSZKY Géza, *Micsoda madár = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akad. Kiad., Bp., 2005, 50.

⁴⁵² CSÖRSZ Rumen István, *„Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli”*: *Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akad. Kiad., Bp., 2005, 61 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1).

3. 6. Variációk egy témára

Az elmúlt évtizedekben Küllös Imola, Csörsz Rumen István, Szilágyi Márton és más kutatók számos olyan tanulmányt jelentettek meg, amelyekben egy-egy ismert költő műveinek a közköltészetben való megjelenését, továbbélését és variálódását vizsgálták. E tanulmányok nagy segítséget jelentettek akkor, amikor az egyes Kováts-versek másolatokban való terjedését vizsgáltam. A továbbiakban, a fent említett kutatók tapasztalatait összevetve saját megfigyeléseimmel, igyekszem bemutatni azokat a leggyakoribb variálódási folyamatokat, amelyek Kováts verseit jellemezték.

A változatképződés különböző szintjeit néhány jellemző példa segítségével próbálom érzékeltetni.

3.6.1. Morféma és lexikai variánsok

Valószínűleg példa nélkül is könnyen érthető, hogy egy-egy mű másolása során csaknem elkerülhetetlenek az apró elírások, morféma és lexéma változások, még abban az esetben is, ha a másoló a lehető legpontosabb másolat létrehozására törekszik. Ezek a változtatások olyan automatizmusok, amelyek legtöbbször nem is tudatosulnak a versek lejegyzőiben. Kováts versei esetében a legalapvetőbb változtatások általában a különböző helyesírási szokásokra, illetve az eltérő nyelvjárási formákra vezethetőek vissza. Példaként említhető az általa kedvelt aposztróffal ellátott *a'* határozott névelő, illetve a *cs* hang következetesen *ts*-sel való írásmódja, amelyeket a másolók gyakran automatikusan megváltoztattak, ha saját helyesírásuk ettől eltérő volt. Lexémák szintjén is történtek ilyen jellegű változtatások, főként abban az esetben, amikor Kováts olyan nyelvjárási kifejezéseket vagy kevésbé ismert, esetleg többféleképpen értelmezhető szavakat használt, amelyek valamilyen oknál fogva nem voltak egyértelműek a másolók számára.

Néhány jellemző példa erre:

Addig én a' kepés telek'
Polyáival be lepett
Asztagok alatt szentelek,
Áhitatos innepet.

Az idézetben szereplő *kepés* szó jelentése mára egészen feledésbe merült, és valószínűleg Kovács korában sem volt mindenki számára érthető. Ez a ma már egyáltalán nem használatos szó a *kéve* szinonimája volt egykor, a *kepés telek* jelentése tehát nem más, mint *kévékkel teli föld*. Ezt a másolók azonban nem mindig tudták értelmezni, így az ékezetek áthelyezésével (*képes telek*) gyakran változtattak a szövegen, teljesen más értelmet adva ezzel annak. (A másolók szövegeiben a vers következő sorában lévő *polyva* pedig gyakorta lett *pelyva*, és az *innep* szó *ünneppé* változott.)

Egy másik hasonló példa, amelynek értelmezésével Kovács Sándor Iván és Füleki Ádám is próbálkozott már:

Te zöld fa! Te kivel Pánnak
Szőrös vad kezei bánnak,
Be fel öltözted imádott
Festékü Uniformádot.

Szárnyad alatt bádjad széllel
Párasodott árnyék déllel
'S testemet ágad homályja,
Szenderedéssel kínálja.

A második strófa második sorában szereplő *párasodott* szó helyett a másolatokban a legtöbb esetben a könnyebben értelmezhető *párosodott* lexéma áll. Ferdős Dávid nyomtatott kiadásában is ez szerepel. A fent említett szerzők és a legtöbb másoló – az autográf versszöveg ismeretének hiányában – ezt a téves változatot ismerte. Kovács Sándor Iván a következőképpen próbálta értelmezni a vers 5-6. sorát:

Szél a Déllel párosodott? Árnyék a Déllel? Dél az Árnyékkal? Ez is, az is lehetséges. Talán mégis úgy értendő: az Árnyék és a Dél szerették egymást, és fújt rájuk a Szél.⁴⁵³

Füleki Ádám és Nagy Levente is megkísérelte megérteni Kovács sorait, de olykor ez valóban igazi kihívást jelent.⁴⁵⁴ Az autográf változat ismeretében azt feltételezem, hogy a *párasodott* kifejezés a *pára*, *párás*, *(be)párasodott* szavak családjába tartozik,⁴⁵⁵ még a sorvégi *déllel*

---

⁴⁵³ KOVÁCS (szerk.), 1999, 203.

⁴⁵⁴ Az említett szerzők vonatkozó tanulmányai: NAGY Levente, *Kovács és a korabeli irodalmi gépezet*, *Iris*, 2000/1, 27-36. (Nagy csak idézi KSI sorait, de nem vállalkozik az említett sorok újbóli értelmezésére.), FÜLEKI Ádám, *A tejet adó tölgy: Magyarázatok Kovács József szavaihoz*, *Iris*, 2004/4-5, 74-84.

⁴⁵⁵ Czuczor-Fogarasi, V/69.

jelentése *delel*, ami *délel* alakban is ismeretes volt ekkoriban, és amit a Czuczor-Fogarasi szótár így magyaráz: *a déli időt bizonyos helyen tölti.*⁴⁵⁶ Kováts minden esetben annyira ragaszkodott tiszta rímeihez, hogy képes volt miattuk helyesírási változtatásokat is eszközölni, így nagyon is elképzelhető, hogy a *délel* alakot a rím kedvéért *déllel* formában írta le. Azaz, a versben nem a nagybetűs szél került közelebbi kapcsolatba a szintén nagybetűs *déllel*, ahogy azt Kovács Sándor Iván feltételezi, hanem pusztán csak arról van szó, hogy a fa oltalmazó koronája alatt kellemesen fújt a könnyű szél, és az árnyék miatt még volt egy kis pára délidőben is, mindez pedig elálmosíthatta a fa alatt heverő alakot. Tisztában vagyok vele, hogy magyarázatom legalább annyira megkérdőjelezhető, mint Kovács Sándor Iváné. Ennek ellenére a fenti versidézet és annak különböző értelmezései lehetőségei mégis jól érzékeltetik, esetenként mennyire nehéz dolguk akadt a Kováts-versek másolóinak. Nemcsak a többszöri másolás során megváltozott jelentésű szövegekkel kellett megbirkózniuk, hanem a szerző egyéni, olykor eléggé nehezen értelmezhető soraival is, bár úgy tűnik, ezt inkább kihívásnak, mint nehézségnek élték meg.

A későbbi korok az efféle talányokat már kevésbé tolerálták, és csak kevesen képesek „visszautazni az időben”, és 19. század eleji szemmel olvasni Kováts sorait. Kosztolányi Dezső költőként tökéletesen látta Kováts verseinek minden fogyatékoságát, ennek ellenére mégis izgató olvasmányként jellemezte azokat. És így olvassa őket Kovács Sándor Iván is, aki Kovátsal kapcsolatos olvasási élményét épp a fentiekhez hasonló, gyakran érthetetlennek tűnő sorok kapcsán így fogalmazta meg:

Élcelődünk a Rímkovácscon, szétszedjük rossz sorait, képeit, felhánytorgatjuk neki a sok erőltetett túltiszta rímet, miközben olvasása mégiscsak leköt, kikapcsol a napi robotból, elmulasztja frontos fejfájásunk.⁴⁵⁷

A „versértelmező” illetve „versjavítási szándékú” módosításokon túl a lexémák esetében természetesen más jellegű változásokat is megfigyelhetünk. Az egyes gyűjteményekben gyakori jelenségnek számított, hogy a másolók megváltoztatták a Kováts József által adott verscímeteket, és ezzel új értelmet adtak a szövegeknek is.

A legnagyobb változáson általában Kováts *Dall* elnevezésű, illetve címmel nem rendelkező versei estek át, és az újonnan kapott címek szinte minden esetben utaltak a vers tartalmára is.

---

⁴⁵⁶ Czuczor-Fogarasi, I/1199.

⁴⁵⁷ KOVÁCS (szerk.), 1999, 204.

Így születtek például a következők: *A zöld réthez; Egy imádott széphez; Szűz angyalomhoz; A módizó fejér nem; Egy virágbimbóhoz; Kacsintó igézés; A Hív szeretet; A heves szerelem.*

A versek számos alkalommal aktualizálódtak oly módon, hogy a másolók saját kedvesük nevét helyezték el a versekben, vagy verscímeiben, így néhány *Dall* címe ekképp módosult: *A szép Eszti; Ninához, A szép Lóri*, így a gyűjtemények birtokosai jól használhatták Kováts verseit kedvesük szívének elnyeréséhez.

A *Vas vármegyébe* című vers esetében is gyakran történtek lexéma szintű változtatások. A vármegyére utaló verscím olykor túlságosan konkrétnek, és épp ezért szűkösnek bizonyult a gyűjtemények készítői számára, így változtattak rajta. *Egy leánykának* címmel a költemény már éppen eléggé semlegessé vált ahhoz, hogy bárki számára használható legyen. Ugyanakkor számos kéziratban az elszemélytelenítésnek épp az ellenkezője történt, a másolók olyan kiegészítő információkkal látták el a verset, amelyeket egyéb forrásból tudtak vagy tudni véltek Kovátsal kapcsolatban. A versben megszólított hölgy keresztnévét az alábbi strófából tudjuk meg:

Sirj keseredett Lelkem! 's jöjjön ki a'
Nyögés közt tőled keserves Ária.
Sirj! mert nagy búba taszitta
Elmenetelével Sz –
Zsafia!

Ezt az információt később a másolók a vers címében is elhelyezték: *Búcsúzó levél Sofihoz; Zsófiához*, sőt voltak, akik a Kováts által szemérmesen elhallgatott családnevet is tudni vélték: *Szita Sófiához*.

A vers első két sora a valós vagy vélt életrajzi adatok hatására szintén módosult. Az autográf iratban így szerepel:

Lyánka! a' Végzés tőlem tégedet be
Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!

Egyes másolatokban azonban már ezt olvashatjuk:

Zsófia a végzés Órból téged be
Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!

Máshol további információra is lelünk:

Sofia a' végzés Örből téged be
Elragadt, elragadt, Szetsódbbe tett be

Kováts ezt a versét valóban felsőöri rektorkodása idején írta, bár a versében ezt nem tartotta szükségesnek megemlíteni. Egyes másolók viszont úgy érezték, a hölgy nevét és életének további állomáshelyét is fontos közölniük. (Látható, hogy a változtatások ellenére a szótagszám és a rím nem változott, erre a másolók a legtöbb esetben nagyon ügyeltek.)

Nem vagyok egészen biztos abban, az ilyen típusú változások tekinthetőek-e egyáltalán a folklorizáció részének, hiszen ahelyett, hogy személyteleníték a művet, épp az ellenkezőjét teszik. Kovátsnak ez a verse azért is érdekes, mert – bár a fent említett példákból nem derül ki – számos másolata esetében bizonyítható, hogy valóban a közköltészet szerves részévé vált. (A későbbiekben erről a versről még részletesen lesz szó.)

A túlságosan hosszú vagy nehezen érthető verscímeiket a másolók sokszor rövidítették, egyszerűsítették. A börtönben írt névnapis vers címe (*Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára*) néhány másolatban így lett egyszerűsítve: *A kaposvári tömlöcből*, Kováts latin címmel ellátott versét pedig (*Non solet Ingeniis summa nocere Dies*) a másolók – bizonyára latin nyelvtudás híján – gyakran cím nélkül hagyták.

Kováts néhány verse kapcsán azt tapasztaltuk, hogy címeik erősen ellenálltak a változásoknak, annak ellenére, hogy a gyűjtemények kedvelt darabjainak számítottak. A *Vallástétel*, *A kopottabb nemesekhez*, a *Naplényugváskor* című költeményeknél csak elvéve találkozhatunk más variációkkal. A *Szomorú Dall* esetében viszont épp ennek az ellenkezőjére figyelhetünk fel: ez a vers változatos címekkel tűnik fel a különböző kéziratokban. Az 1800. május 27-én született költemény témája igencsak meglepő egy alig húsz esztendő fiatal költőtől. Első és nyolcadik strófája a következő:

Oh fekete vérű szivbeli kereszttek,
Bus mejjem üregébe meg meddig lesztek?
Vig életem derült delét tsuf lárvátok'
Gyász vásznával már egészszen be vontátok
Édes öröme termett éltem virágja'
Gyöngy leveleit fene férgetek rágja.
Jaj nálam a' kedves élet'
Jó mézze keserüvé lett!
[...]

Tátsd el sir bűdös szádat, 's nyiljon meg számomra,
A' Holtak nyers husával elő föld gyomra
Örökös feledékenység méjj vermedbe
Régen megunt életemet temessed be,
Boldog holt test! téged a' hives gödörnek
Fenekén a' gondok oh be nem gyötörnek,
Földes Ur vagy, 's jaj szód a' lyuk'
Öblibe soha se haljuk.

Megítélésem szerint a vers címét a másolók számos alkalommal nem érezték elég erőteljesnek a vers témájához és erősen realiztikus kifejezőmódjához képest – talán épp a dal megnevezés volt zavaró – , és ez változtatásokra készítette őket. A leggyakrabban előforduló verscím-variációk a következők voltak: *Keserűség; A megkeseredett; Szomorú gondolatok; Aria; A Búslakodás; K.J. keserűsége; Az unalmas élet; Ki rohanás*).

Lexikai módosulásként fogható fel a költemények anonimá válása is, azaz Kováts József nevének elhagyása a versek mellől. Erre számos versgyűjteményben találhatunk példákat. Utólag már nehezen megállapítható az, hogy a másolókat egy-egy konkrét szöveg esetében pontosan mi készítette erre. Vajon azért nem tartották szükségesnek a szerző nevének feltüntetését, mert az túl nyilvánvaló volt, vagy egyszerűen ők maguk sem tudták, ki írta a költeményt? Ez is, az is előfordulhatott, mindenesetre a szerző nevének elhagyása valószínűleg csak még tovább fokozta a variálódási folyamatokat.

A példákat még hosszan lehetne sorolni az ilyen típusú lexikai változásokra, de talán ennyiből is jól érzékelhető az, hogy már a legelemibb szinten is számos módosulás történt az egyes szövegben. Ezek célja pedig a legtöbb esetben a megőrzésen túl a jobbítás, szebbítés és gazdagítás volt.⁴⁵⁸

3.6.2. A tartalom szintaktikai szintű változásai

A kéziratos gyűjtemények készítői nem elégedtek meg a Kováts-verseken végzett apróbb változtatásokkal, tetszésük szerint szabadon rövidítették, bővítették az egyes szövegeket is.

---

⁴⁵⁸ Ezzel kapcsolatban a Csörsz által idézett Ortutay Gyula szavai: „Az a meggyőződésünk, hogy az újraalkotó szájhagyományozásban a döntő nem a pusztá megőrzés, hanem a szebbítés, gazdagítás. [...] A továbbépítés egyben megőrzés is.” CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán, A magyar közköltészet variációs rendszere (1700-1840)*, Argumentum Kiadó, Bp., 2009, 11. (Igaz, hogy Ortutay mindezt a szóbeli hagyományra értelmezi, de Csörsz szerint éppúgy érvényes a közköltészeti változásokra is. Ezzel én magam is egyetértek.)

Ezek a változások abban az esetben könnyen észrevehetőek, amikor rendelkezésünkre áll az eredeti, autográf kézirat. A csak másolatban fellelhető költemények esetében azonban nehéz eldönteni, hogy melyik változat áll leginkább közel az eredetihez. (A közköltészet szempontjából ez természetesen másodlagos probléma, jelentősége leginkább a Kováts-életmű rekonstruálása során van.)

A bővítésre és rövidítésre is jó példa lehet, a nyomtatott kiadás kapcsán már tárgyalt *Hegedűszóban szép mesét jelentek* című vers, amelynek Ferdős Dávid csak a második részét közölte, ellentétben Sárközy Istvánnal, aki viszont csak az első felét másolta be az autográf Kováts-kötetbe. Ők mindketten a rövidítést választották, amelynek lehetséges okairól már esett szó. Ugyanakkor, ha Sárközy szövegét összevetjük egyéb másolatokkal, jól látható, hogy az általa leírt versszakok között egy olyan is található, amely egyéb helyeken nem:

Jók az ágy materiáji
De a' vén Toll Háji báji
Nem édes itt pihenni hát
Ne nézzük a' párna czihát⁴⁵⁹

E strófával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogyan is tekintünk rá: vendégszöveg lehet-e, amely bekerült az eredeti szövegbe, vagy ez is Kováts-tól származik, de kimaradt a másolatokból. Rövidülés vagy bővülés történt? A készülő kritikai kiadásnak erre is választ kell találnia. Az említett verset teljes és rövidített formában számos gyűjtemény tartalmazza.

Érdekes kérdéseket vet fel Kováts mindössze 16 soros *Csípős verse* is, amelynek egy bővített változata Csurgón is megtalálható. A másoló Kováts verssorainak lemásolása után olyannyira belelendült az alkotásba, hogy több mint 200 sorossá bővítette a költeményt.⁴⁶⁰ Ebben az esetben igencsak nehéz eldönteni, hogy erre a változatra tekinthetünk-e még egyáltalán úgy, mint a Kováts-vers egy variánsára. (Ehhez hasonló példa még *A kopottabb nemesekhez* című költemény bővített változata is, amelyről a későbbiekben, Jókai Mór kapcsán lesz még szó.)

Kováts életének utolsó időszakából, kaposvári raboskodása idejéből mindössze két alkalmi költeményét ismerjük, amelyek csak másolatokban maradtak fenn. Mindkettő névnap-i költemény, az egyik Szokolay Dánielhez, a másik Szokolayné Szathmáry Juliannához íródott.

---

⁴⁵⁹ Csurgó, K 205, 159.

⁴⁶⁰ Csurgó K 184 *Iskolai versgyakorlatok és versgyűjtemény*

Ezeket az alkalmi költeményeket a versgyűjtemények készítői különösen szerették, általában egymás után másolták be őket a kötetekbe. Szokolay Dániel a versek keletkezésekor Somogy vármegye főjegyzője volt, Kováts perében számos tanúvallomást ő jegyzett le, és a költő vallomását is ő hitelesítette. Szokolay és Kováts minden bizonnyal személyesen is jól ismerte egymást, és Kováts talán némi segítséget remélt a főjegyzőtől. Valószínűleg szabadulása reményében, vagy az enyhébb ítélet végett írta meg alkalmi költeményeit.

Kováts versei nem követik teljes mértékben a névnapi versek szokásos közköltészeti hagyományait. Ennek okát a meglehetősen szokatlan keletkezési körülményekben kereshetjük, mivel a verseket egy börtönben raboskodó költő írta, és ez ad némi elégikus színezetet az egyébként ünnepélyes és vidám hangulatú műfajnak. A 23 strófából álló költeményben Kováts legalább annyit foglalkozik saját sanyarú sorsával, mint magával az ünnepelttel. Szokolay dicsőítése közben gondolatai folyton vissza-visszatérnek önmagához, sőt, az első hat strófából tulajdonképpen ki sem derül, hogy egy névnapi költeményt olvasunk.

A Szokolayhoz írt vers harmincnál is több fennmaradt másolatáról általánosságban elmondható, hogy a teljes szöveget tartalmazzák, és a verscímnek mindössze két variációja gyakori: *Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára*, illetve *A rabláncok közül Szokolay Dániel, Somogy vármegye főjegyzője neve napjára. Kováts József*. Ettől való eltérés csak ritkán figyelhető meg. A másolók a versben megjelenő szokatlan életrajzi körülmények miatt kedvelhették a verset, és épp e miatt, a másolatokra oly jellemző morféma/lexéma szintű változtatásokon túl mással nem nagyon éltek. Egy-egy szó ugyan cserélődhetett a félreértések, félreolvasások következtében, de a konkrét helyzet (Kováts József névnapi verse Szokolay Dánielhez) alapvetően nem változott. Egy Egerben található kézirat⁴⁶¹ szerzője, dacolva mindezzel, nagyfokú módosításokkal élt, és ezzel jelentős tartalmi változtatást hajtott végre a többi másolatokhoz képest. Első lépésként megváltoztatta a vers címét, a névnapi utalás helyett mindössze ennyit jegyzett a vers fölé: *Tömlöztbül*, és az eredeti 23 strófából csak azt az első hatot jegyezte le, amelyben Kováts saját állapota felett sajnálkozik. A hetedik, *Te meg nemes Szokolay* kezdetű versszaktól, a tulajdonképpeni névnapi köszöntés kezdetétől a másoló már nem tartotta lejegyzésre érdemesnek a verset. E rövidítéssel egyrészt a *pars pro toto* elv alapján,⁴⁶² saját maga ízlése szerint formálta a szöveget, másrészt megváltoztatta annak műfaját is, hiszen az alkalmi, névnapi köszöntőt börtönverssé alakította át.

⁴⁶¹ Eger, Főegyházmegyei Könyvtár Ms 0019/39, Kováts József és Csokonai versei. (1a-11b Kováts József 18 verse itt található.)

⁴⁶² A „*pars pro toto*” elv közköltészeti gyakoriságáról Csörsz Rumen István számos tanulmányában olvashatunk. A definíció leírása: CSÖRSZ, 2009, 185-186.

Kováts költeményének ilyen jellegű átalakításaira számos példát hozhatnék még, de ettől most eltekintek, és e helyett inkább a gyűjtemények további érdekességeire hívnám fel a figyelmet.

3.6.3. Az életmű továbbírása

A kutatás legelején, amikor még nem volt tudomásom az autográf kézirat létezéséről, a kéziratos gyűjtemények vizsgálatakor pusztán csak találgatásokba bocsátkozhattam azzal kapcsolatban, mely versek is származnak valóban Kováts Józseftől. Az világos volt, hogy a nyomtatott kiadások nem tartalmazzák a teljes életművet, az viszont már kevésbé, hogy hány költemény maradhatott ki belőle.

Illésy János és Gulyás József kapcsán már szó esett arról, hogy a gyűjteményekben számos olyan vers található Kováts neve alatt, amelyeknek nem ő a szerzője. Időnként ez egészen könnyen megállapítható (például egy-egy Csokonai vagy Mátyási vers esetében), de legalábbis némi kutatás után kideríthető, főként, ha az adott művet időnként más szerzők neve alatt is olvashatjuk a gyűjteményekben. Máskor azonban csak megérzéseinkre hagyatkozhatunk.

Kováts műveinek a mások által írt versektől való elkülönítését nehezíti az is, hogy a kétes hitelű versek számos alkalommal tűnnek fel az ő neve alatt. Ha elég sokszor látunk egy-egy költeményt neki tulajdonítva, már-már magunk is hajlamosak vagyunk elhinni azt, hogy valóban ő a szerző.

A kétes hitelű versek vizsgálata leginkább egy kritikai kiadás feladata, amely igen időigényes és hosszadalmas kutatást igénylő filológiai jellegű munka, így jelen dolgozatban csak néhány ilyen probléma bemutatására vállalkozom.

Kováts Fannihoz, Fanniról írt költeményeit még a *Magyar Athenas* Kovátsról szóló lexikonbejegyzése is megemlítette mint közismert darabokat, és valóban gyakran találkozhatunk velük a gyűjteményekben. Kováts szerzőségéhez általában nem fért kétség, a másolók következetesen az ő neve alatt szerepeltették ezeket a költeményeket. A Sárospatakon található Rátz József-gyűjtemény másolója ennél kicsit többet is tesz: Kováts Fanni-versei után finoman elhelyez egy költeményt, amely akár Kovátstól is származhatna, de mégsem ő a szerzője. A *Fürdött [Fanni]*, illetve a rövidebb és a hosszabb, azonos címmel ellátott *Alszik Fanni* után egy négysoros kis verset olvashatunk a kötetben, *A Fanni takarója* címmel:

Szerelmes Istenek!
Ah! Egy gyenge lepel,
Mily gyönyörűségek
Tengerét fedezi el.⁴⁶³

A vers szavai, rímelése és stílusa alapján akár Kovátsé is lehetne, de mivel sem az autográf kötet, sem egyéb gyűjtemény nem tartalmazza, így valószínű, hogy a kötet másolója a Fanni-versek hatására rögtönözhetette. Azt, hogy szerzőségét nem kívánta feltüntetni, közköltészeti vonásként is felfoghatjuk.

Többször előkerült már, hogy Kováts Józsefet néhány 19. század végi tanulmány szerzője összetévesztette, pontosabban egybemosta Háló Kovátsccsal, és e keveredés miatt többen is úgy vélték, Kováts volt az, akinek versei hatottak Csokonaira, nem pedig fordítva.⁴⁶⁴ A gyűjtemények esetében is találunk néhány olyan apró mozzanatot, ami arra utal, hogy ez a vélekedés már a század első felében is jelen volt. A másolók egy Háló Kováts József által írt epitáfiumot (*Pézteli József sírverse*) gyakran szerepeltetnek a Kováts-versek között,⁴⁶⁵ annak ellenére, hogy más Háló Kováts műveket (például egyházi beszédeket) soha nem tulajdonítanak neki.

A gyűjtemények készítői a Csokonairól készült halotti búcsúztatókat is előszeretettel közlik a költő neve alatt, így úgy tűnhet, Kováts nemcsak egyszer, hanem több alkalommal is elsiratta példaképét. A *Csokonay Vitéz Mihály halálát tárgyazó darab* és *A' Csokonay hamvaihoz* című verseknek azonban nem ő a szerzője.⁴⁶⁶

A vegyes tartalmú gyűjtemények esetében gyakori, hogy Kováts verseit Csokonai, Sebestyén Gábor, Bányai József, Beretzky Márton, Mátyási József, Fodor Gerzson és mások művei mellett szerepeltetik, és gyakran nem állapítható meg pontosan, hol fejeződnek be, illetve hol kezdődnek egy-egy költő versei.

---

⁴⁶³ A vers kézírata: Sárospatak, **Kt.1728**. *Rátz József-gyűjtemény* (1807-1813). (Stoll 588.) A vers a 124. lapon található.

⁴⁶⁴ Erre a problémára Szilágyi Ferenc is rámutatott. A két költő személyének és műveinek összetévesztése, illetve egybemosása kapcsán a 20. század végén keletkezett munkájában ezt írja: „[...] e sajnálatos tévedés szinte napjainkig kísért az irodalomtörténetben.” SZILÁGYI Ferenc, *„Az ész világa mellett...”, Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998, 93.

⁴⁶⁵ Két példa erre: OSZK **Oct. Hung. 50**, 21b-22a. *Kenyeres József gyűjteménye*, I. kötet. **OSZK Oct. Hung 340**, 32b-33a. *Tomka József gyűjteménye*.

⁴⁶⁶ Mindkét költemény szerepel a *Csokonai emlékek*ben, ahol Vargha Balázs is felfigyel erre a tévedésre. VARGHA (szerk.), 1960, 594. Míg az első műnek valószínűleg sikerült azonosítani a szerzőjét Simai Mező István személyében, a második költemény írója egyelőre nem ismert. Simai Mező Istvánról és Csokonai-verséről: KESZLI HAJDÚ Lajos, *Simai Mező István*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny Irodalomtörténeti Közlöny, 1. szám, 1876, 213-222.

3.6.4. Az életmű megrövidítése

Igencsak meglepő lenne, ha a gyűjtemények kizárólag a Kováts-életmű gyarapítására tettek volna kísérletet, és nem próbáltak volna meg időnként elorozni belőle ezt-azt.

Kováts versei gyakran szerepeltek név nélkül a különböző kötetekben, vagy azért, mert a másolók nem voltak tisztában a szerző kilétével, vagy pedig azért, mert nem is tartották lényegesnek közölni ezt az információt. Az sem volt különösebben ritka, hogy Kováts költeményeihez más szerzőt társítottak. Jó példa lehet erre egy olyan vers, amely az autográf versgyűjteményben és a nyomtatott kiadásokban is szerepel, így nagy valószínűséggel valóban tőle származik. Az említett vers a következő:

Rejtett szó, – és más is

A' Déák, a' Görög, és a' Sidó R-nek,
Öszvetett Hangzási, itt bőven hevernek.⁴⁶⁷

Ez a rövid rejtvényvers a verseskötetek gyakori darabjának számított és a másolók olykor a megoldását is közölték. Gyakran láthatjuk *Egy könyv ítélete*, illetve *Egy könyvről való ítélet* címmel is, amelyek az eredetivel ellentétben némi segítséget nyújthatnak az olvasóknak a szöveg megfejtéséhez is. És hogy a talány ne maradjon örökre az, a másolók – Kovátsal ellentétben – számos alkalommal a megoldást is közölték: miszerint a deák, azaz latin 'r' hang kiejtése: *er*, a görögé *rho*, a zsidó, azaz héber nyelvű pedig *res*. Összeolvasva latinul: *errores*, azaz *hibák*.

Ezek nélkül a marginális bejegyzések nélkül kétségkívül nehezebb lenne a versben szereplő rejtvény megfejtése, mint ahogy a másolók által adott cím hiányában is. Néhány másoló ezt a rejtvényt Mátyási Józsefnek tulajdonította,⁴⁶⁸ mások Csokonai darabjaként szerepeltették,⁴⁶⁹ és a vers közlésekor valódi kerettörténettel is szolgáltak, amely így hangzik:

Székely Josef nevü, Debreceni Kántor valami verseket irt; és ezt a' titulust adta néki: Proba-tétel. Ere Tsokonai Vitéz Mihály ezt a' Recensiot tette.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Autográf kézírata: Csurgó, **K 205**, 97.

⁴⁶⁸ Mátyási szerzőségét feltételezi: OSZK **Quart. Hung. 3117**, 108 a. *Kazay András diáriuma*; A vers mellett egy megjegyzés: N.B. Poëta Mátyási illyen judiciumot tett egy könyvről.

⁴⁶⁹ Csokonai neve alatt: OSZK **Oct. Hung. 50, 2. kötet**, 123b. *Kenyeres József gyűjteménye*. Ebben a kötetben latinul is szerepel, és a magyar változat kissé eltér az általam közölttől, kevésbé gördülékeny: *A' Deák, a' Görög, és a' Sidó R-t / Hangzásai itten mindenütt hevert*.

⁴⁷⁰ Az idézet a Debreceni Református Kollégium egy kéziratából való. Jelzete: R. 364. *Etsedy Gábor: Sokféle*. A kétkötetes gyűjtemény első kötetében található a vers, a 137-138. lapon. Egy másik debreceni gyűjteményben is ugyanezt olvashatjuk. Jelzete: R 5348. (20b) *Szívos József és mások versei*.

Csokonai és Székely József esete és az elhangzott ítélet egészen hihetően hangzik, annak ellenére, hogy a legtöbb másolat azért mégiscsak Kovátsnak tulajdonítja a verset, ráadásul ismerjük autográf változatát is. A versnek egy latin változata is feltűnik időnként a gyűjteményekben, így még az is elképzelhető, hogy egyszerű fordításról van szó, amit akár többen is lefordíthattak magyarra. A további kutatások tartogathatnak még meglepetéseket e verssel kapcsolatban is.

3.6.5. Kötetszervező erők

A kéziratos gyűjtemények egyik legfőbb különlegessége egyediségükben rejlik. Minden egyes darab, amelyet kézbe veszünk, újabb érdekességeket rejt magában, kutatásuk elsősorban azért izgalmas, mert soha nem tudható előre, mit fogunk találni bennük. Az egyes kötetek megszerkesztettsége egymástól nagyon eltérő, időnként jól látható, hogy a gyűjtemény készítője egy előre eltervezett koncepció alapján dolgozott, olykor viszont az lehet a benyomásunk, hogy a kötet egyszerűen csak *íródott*, mindenféle tervezettség nélkül. Csörsz Rumen István és Küllős Imola a következőkre hívja fel a figyelmet a gyűjtemények szerkesztettsége kapcsán:

A források szerkesztési szabályai rengeteg érdekes szempontot rejtenek, hiszen nemcsak az összeíró, vagy kiadó ízlését, hanem a versek egymásra gyakorolt hatását is tükrözik. Némi egyszerűsítéssel: a forrást nemcsak egyszerűen másolják és szerkesztik, hanem önmaga is szerkesztődik az egymást hívó szövegek, a funkció, a modellkéziratok vagy nyomtatványok hatására.⁴⁷¹

A kéziratos versgyűjteményekben található Kováts-versek olvasásakor is gyakran támadhat olyan érzésünk, hogy az egy-egy kötet „önmaga is szerkesztődik.” Legfőképpen néhány olyan vers kapcsán érezhető ez, amelyek mellett szinte mindig felbukkan egy bizonyos másik vers, vagy esetleg több is.

Egy egyszerű példa erre Kováts egy cím nélküli költeménye, amelynek első két sora a következő: *Te zöld fa! Te kivel Pánnak / Szőrös vad kezei bánnak.*⁴⁷²

---

⁴⁷¹ CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, It, 2004/3, 353-353.

⁴⁷² Autográf kézirata: Csurgó, K 205, 74-76.

Ezt a verset a gyűjteményekben szinte mindig egy ugyancsak cím nélküli Kováts-vers követi, amely így kezdődik: *Te szép fa! öntsd meg a' veled / Született szaggal kebeled.*⁴⁷³ Mivel mindkét versben ugyanaz a megszólított (egy fa), úgy tűnik, az egyik vers gyakran hívóversként szolgált a másik számára.

Ennél összetettebb folyamatokra is találunk példát, ha Kováts *A kics[apott] mester éneke* című költeményének gyűjteményes előfordulásait, és az azokban való közvetlen szövegkörnyezetet vizsgáljuk meg. A vers keletkezési dátuma sajnos nem ismert, így nem tudjuk, hogy valós élmények hatására született-e (Felsőőrön vagy Pátkán), vagy Kováts egyszerűen csak a kor egyik kedvelt témáját dolgozta fel. A vers egy szerencsétlen sorsú iskolamesterről szól, akinek rosszakarói vádaskodásai miatt el kell hagynia állomáshelyét. A tíz strófából álló költemény a nyomtatott kiadásban nem szerepel, ezért érdemesnek tartom teljes terjedelmében közölni:

Hála Isten! már elmégyek az örömbe,
Ahol sebes szivem' jó irral kötömbe,
A gyötrő nyomoruságok'
Gránittján már által hágok
Uraságok!

Megyek, – az úri tseresznyének s menykőnek,
Mocskos magvával, míg jobban meg nem lőnek, –
Meny hát, – mert néhány embernek
Ugatási, Marsot vernek
A mesternek.

De jaj! ortzámat még is könny árja mossa,
Mert holtig e' helynek leszek obsitossa! –
A parasztok, és egyebek
Miatt estek rajtam sebek, –
Veszett ebek! –

Apelles se tudna adni olly sokféle
Szint, mellyel Músám ezeket festhetné le;
Mert az álnokság, melly árva
Fejem' rontá, el van lárva
Alá zárva.

Szegény fejem, mikor akart enni mézet,
Méz szín alatt akkor mérget csemegézett, –
Bajaimért, kik nem könnyek,
Ugy e? csak szomoru könnyek
közt köszönnyek.

---

⁴⁷³ Autográf kézírata: Csurgó, K 205, 76-77. Az említett két vers az autográf kötetben is egymás után szerepel, illetve a nyomtatott kiadásban is.

Bika alá borjut tettek! – de oh jaj, ha
Égi büntetést kap ezért a sok szajha! –
Elmegyek, – mert oh mit várnék,
Köztetek ha tovább járnék
Pótifárnék? –

Már a pimasznak mámoros esze, teli
Torokkal ellenem jaj ezt kelepeli:
Feszítsd! Feszítsd! keresztfára,
Igy méltoztat a Császár a
Grátziára.

Oh, csuf hely! maskara köntösbe tettetett,
Szivüséged, hány ártatlant számkivetett? –
Ne nyujtsd ki többször kezedet,
Melly már sok vérbe feredett,
Veszekedett! –

Végre bútsum' közbe, illy átkot ragasztok
Rátok, hamis lelkű goromba parasztok: –
Hogy az Egyiptom' rút koszsza'
Kinját, az ég rátok nossza
Hamar ossza! –

És uton, utfélen titkon ezt sugom a
Jó égnek, – hogy veszszén el ez a Sodoma,
Tegyék is meg az istenek,
Hogy kívánásom legyenek
Szent Ámenek.

Kováts verse a gyűjtemények rendkívül népszerű darabjának számított, negyvennél is több másolata maradt fenn.⁴⁷⁴ Közkeletvérsége érthető, hiszen témáját mind a kollégiumi ifjúság, mind a kollégiumból kikerülő értelmiség igencsak közel érezhette magához. Az egyházi pályán elhelyezkedők közül szinte mindenki rendelkezett tanítói tapasztalattal. Egy ideig még azoknak is el kellett látniuk ilyen jellegű feladatokat, akik viszonylag hamar jutottak prédikátori álláshoz.

A tanítók meglehetősen nehéz életkörülményeiről korábban már esett szó, amikor az életrajzi fejezetben Kováts felsőőri iskolamestersége kapcsán az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből idéztem. A kis falvakba kihelyezett oktatóknak nemegyszer gondjuk akadt a helyi elöljárókkal vagy a diákok szüleivel, és az is előfordult, hogy a falu református hívei bepanaszolták az

---

⁴⁷⁴ Két gyűjteményben is közlik: *Ad notam Bár az Ég búsulva néz is*, ami arra utal, hogy a verset valószínűleg énekelték is néhány helyen. E kéziratok: Debreceni Református Kollégium **R 702g.3.** *Balogh Lajos: Semminél több valami* (Stoll 1298); Debreceni Református Kollégium **R 1172** Győry Mihály-versgyűjtemény (Stoll 1233).

iskolamestereket, mert nem voltak elégedettek templomi szolgálataikkal. A tanítók az alacsony bérezés, a rossz életkörülmények, az iskolakerülő diákok és a falu lakosainak az övéiktől eltérő gondolkodásmódja miatt legtöbbször hasonlóan ellenséges érzéseket tápláltak a helység lakosaival szemben, és ennek irodalmi lenyomatait a kéziratok versgyűjteményekben is megtaláljuk.⁴⁷⁵ Bár Kováts verse csak egy ezek közül, mégis kulcsfontosságúnak tekinthető, mivel számos esetben a téma egyik hívóverseként funkcionált. Több versgyűjteményben is megfigyelhető, hogy Kováts versének társaságában hasonló témájú szövegek olvashatóak.⁴⁷⁶ Kováts-e verséhez akár egy egykorú, anonim szöveg is mintául szolgálhatott: a szabóból lett botcsinálta orgonista-kántor panaszdala, amely ponyván jelent meg *Oskolamesterré bánom, hogy lettem kezdettel*.⁴⁷⁷

Néhány kéziratból kiderül, hogy a tanítók – nem kevés öniróniával – gúnynevet is kitaláltak maguknak, ez pedig nem volt más, mint a *Kosta*, amely saját állításuk szerint igen oktan állat. Időnként ennek definícióját is olvashatjuk a gyűjteményekben.

Ennek egy részlete:

A Kan kosta napjában kétszer a Templomba jár kukorikolni mikor a Pap az imádságot el végzi nagyot kurjant, és a' holt embert mikor temetni viszik ordítva szokta ki kísérni.⁴⁷⁸ – Igen vándorló állat és állandó tanyája nints.⁴⁷⁹

Az egyik leggyakrabban másolt vers – a Kovátsé mellett – e témában a Beretzky Mártonnak tulajdonított *Nektek trombitálok egy rágó éneket* kezdetű költemény, amely időnként *A Dobrai Rektor búcsúja*, máskor pedig az *Elnyomatott rektor búcsúvétele* címmel bukkan fel a különböző gyűjteményekben. E vers hangvétele sok hasonlóságot mutat Kováts versével, épp ezért szerepeltették őket gyakran egymás mellett.

---

⁴⁷⁵ Igen szép példa erre: Debreceni Református Kollégium **R 607.b** (284) *Debreceni gyűjtemény* (Stoll 789). Ez ugyan nem tartalmazza Kováts versét, de számos olyan költemény található benne, amely az iskolamesteri élet viszontagságairól szól. Például: *A' Szegény Mester és Felsége* (289-296), *Egy Tanulását el hagyó Feleséges Rectorra lelegendő Expectans Deáknak utolsó szavai* (297-301), *Egy Falusi Mester álma* (301-303), *Az Elnyomatott Rector búcsúja* (303-307).

⁴⁷⁶ Néhány ilyen gyűjtemény a teljesség igénye nélkül: Debreceni Református Kollégium **R 702g.3**. *Balogh Lajos: Semminél több valami* (Stoll 1298); Debrecen Irodalmi Múzeum **K. X. 76.144** *Vöröss János mindenek gyűjteménye* (Stoll 1206). Debreceni Református Kollégium **R 2505** *Győri Lajos Gyűjtemény* (Stoll 721);

⁴⁷⁷ Erre a versre Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmemet, aki az elővédésem egyik opponense volt. A figyelmembe ajánlott vers szövege megtalálható: *Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete 3/A. Történelem és társadalom*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Küllös Imola, Universitas, 2013, 269-270 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 14).

⁴⁷⁸ A fent idézett leírás a tanítók olykor terhesnek érzett kántori kötelességeit említi. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek egyik leggyakoribb panasz az volt, hogy a tanítók nem végzik elég jól ezt a feladatukat.

⁴⁷⁹ Debreceni Református Kollégium **R 607.b** (284) *Debreceni gyűjtemény* (Stoll 789);

Utolsó négy strófája a következő:

Bogátsot bojtorjánt teremjen határtok
Tövis pipats nőjjon a' hol búzát vártok
Átkoztak légyenek nyájatok bojtártok
Átkozott még az a' föld is a' hol jártok.

Vad egrest se lászon senki szőlőjéből
Rugdossák a' vadak széjjel széllyel gyepűjéből
Belől pedig egész puffadt fekvéséből
Az erdei vadak túrják ki tövéből

Szórja rátok a' sok száz teremtetét a'
Köztetek két kézre koplaló Poëta
Csattogva harsogjon Sarmata és Géta
Koponyátokra a' mennyei Diaeta.

Ah Egek! hadd nyerjen ezzel az énekkel
Ki délutánként is éhomra énekel
Azután nem bánom én is hadd veszsek el
Csak hogy ne kínlódjam e' pokol férgekkel.⁴⁸⁰

Az életrajzi fejezetben a pápai diákevek kapcsán hosszan foglalkoztunk azzal a kollégiumi perrel, amelyben Kovátsot és a Beretzky fivéreket a kollégium vezetősége a diákok lázításával vádolta meg.

Az eljárás eredményeként mindhármukat elbocsájtották, de végül csak Beretzky Mártonnak és öccsének kellett távoznia a kollégiumból, Kováts maradhatott, és sikerült befejeznie tanulmányait. Beretzky Márton az ország egy távoli pontján lett iskolamester, bizonyítvány hiányában ennél nagyobb karierről nem is álmodhatott. A kollégiumból való távozása után a két barát többé nem találkozott, de a másolók ízlésének és a sanyarú iskolamesteri élet felett kesergő, átkozódó verseiknek köszönhetően néhány kéziratos gyűjteményben örökre egymás társaságát élvezhetik. Időnként Kováts kéziratos életrajzát és Beretzky saját kezű verses életrajzát is egymás után közölték.

A Kovátsról szóló kéziratos életrajzok kapcsán is megfigyelhetünk a fentiekhez hasonló kötetszervezési, kötetszerveződési folyamatokat. Azok a kötetek, amelyek tartalmazzák az életrajzot, előszeretettel közlik Gárdonyi Szabó István Kováts-epitáfiumát is az életrajz után.⁴⁸¹ (Az epitáfiumot a **XI. melléklet** tartalmazza.)

---

⁴⁸⁰ Kéziratos másolata: Debrecen Irodalmi Múzeum **K. X. 76.144** (198a-199a) *Vöröss János mindenek gyűjteménye* (Stoll 1206).

⁴⁸¹ A kéziratos életrajzok lelőhelyeit az életrajz kapcsán már közöltem, ezért itt most nem sorolom fel őket.

Számos esetben a két szöveg közé a másolók átkötő szöveget is írtak, és az életrajz után szünet kihagyása nélkül folytatólagosan másolták be az epitáfiumot a gyűjteménybe. Mindez azt az érzést kelti az olvasóban, hogy a két különböző szerzőségű, eltérő műfajú és keletkezési idejű szöveg tulajdonképpen egyetlen művet alkot.

Néhány gyűjtemény esetében azt tapasztalhatjuk, hogy az életrajz és az epitáfium együttesen viselkednek hívszöveggként, és Kováts más verseit is játékba hívják. Győri Mihály gyűjteményében e két szöveg után Kováts börtönversei következnek, majd egy rövid prózai szöveg magyarázatképpen:

Ezt a' verset K. J. a' tömlöztben írta, ennek írása utánn eldült az ügye: másfél esztendei tömlöztre büntetődött.⁴⁸²

Ezt követően egy korai vers, a *Szomorú Dall* következik, amelyről korábban már esett szó, a másolatokban szereplő Kováts-versek sokszínű címváltozatai kapcsán. A fiatalkori költemény, amelyben az alig húsz esztendő költő a halállal viaskodik, Győri Mihály kötetében új címet és ezzel együtt új értelmezést is kap. Megváltozott címének köszönhetően (*Bús gondolatok K. J. által a tömlöztből való szomorú fohászkodás*), a hattyúdall szerepét tölti be Kováts életművében.

Dolgozatom korábbi részében kétségeimnek adtunk hangot Onder Csaba elméletével kapcsolatban, amely szerint Kováts verseinek nyomtatott kiadása Kisfaludy művéhez hasonlóan poétai románként is értelmezhető. E kéziratos gyűjtemény esetében azonban úgy vélem, a másoló valóban arra törekedett, hogy az általa fellelhető anyagok ügyes elrendezésével elmesélje olvasóinak Kováts életének utolsó, nehéz szakaszát és fiatal korban értelmetlenül bekövetkező halálát.

3. 6. 6. Dallá vált versek – Kováts és az énekelt érzékeny költészet

Kováts versei, főként a *Dall* címet viselő darabjai kapcsán felvetődik a kérdés, énekelték-e ezeket a 19. század első felében. Az egyes költeményeket a költő vajon eleve egy meghatározott dallamra írta, vagy esetleg utólag párosított hozzájuk valamilyen divatos melódiát?

---

⁴⁸² Debreceni Református Kollégium R 1172 Győry Mihály-versgyűjtemény (Stoll 1233).

Érdekes kérdés az is, hogy a költő halála után, az egyre szélesebb körben terjedő versekhez kapcsolódtak-e utólag dallamok, és terjedhettek-e így közösen a különböző versgyűjteményekben, nótáskönyvekben, illetve melodáriumokban.

Hovánszki Mária Csokonai művei kapcsán az énekelt költészethez tartozónak nevez minden olyan verset, amely valaha dallammal élt együtt, függetlenül a műfajiságtól, az írásmódtól, illetve a mű keletkezési idejétől. A szűkebb értelemben vett énekelt költészetet a régi magyar költészetre jellemző *ad notam* utalásos énekek és a 18-19. század azon műdalai alkotják, amelyekből az orális használat során általában variánsok képződtek, és amelyek gyakran elveszítették szerzőjük nevét.⁴⁸³

Az autográf verseskötetben nem találunk utalást arra, hogy az egyes versek bármiféle dallam alapján készültek volna, mint ahogy arra sem, hogy az eredetileg szövegversnek készült darabokat Kováts utólag megzenésítette volna. A korai, 1810-es években készült gyűjteményekben pedig nem találjuk annak nyomát, hogy a másolók utólag dallamot társítottak volna az egyes költeményekhez. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy Kováts költeményei kizárólag szövegversként éltek volna, nagyon is elképzelhető, hogy énekelték azokat, de talán sem Kováts, sem pedig a másolók nem tartották fontosnak azt, hogy gyűjteményeikben erre külön is utaljanak.

Az 1820-as évektől azonban némi változás figyelhető meg. Néhány vers esetében (*A ki cs[apott] mester éneke*, *Szomorú Dall*, *Vas vármegyébe*) a másolatok mellett, ha nem is túl gyakran, de feltűnik az *ad notam* jelzés, egy-egy korabeli ismert vers kezdősorával együtt. *A ki cs[apott] mester éneke* mellé néhány gyűjtemény a *Bár az Ég búsulva néz is Ellenem...* kezdetű Csokonai-verset adja meg mintaként. E vers első strófája így hangzik:

Bár az ég búsulva néz is Ellenem,
Légy te nékem, Szent Poésis Mindenem
Ami történt életemben
Hogy lehessen énekemben
Festennem.⁴⁸⁴

Kováts – korábban már teljes terjedelmében közölt – versének első strófája a következő:

---

⁴⁸³ HOVÁNSZKI Mária, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 12.

⁴⁸⁴ A Csokonai vers kottáját Hovánszki Mária közli: HOVÁNSZKI, 2013, 294. Ugyancsak itt említi meg, hogy a vers dallama megegyezik a *Két Szerető' daljával*, ami szintén Csokonai költeménye.

Hála Isten! már elmégyek az örömbbe,
Ahol sebes szívem' jó irral kötömbbe,
A gyötrő nyomoruságok'
Gránittján már által hágok
Uraságok!

Bár az egyes strófák első két sorának szótagszáma nem teljesen egyezik – Kováts versében a szótagszám eggyel több –, úgy tűnik, ez mégsem akadályozta különösképpen azt, hogy a Csokonai-vers dallamára énekeljék. Mivel ez a nótajelzés mindössze két versgyűjteményben szerepel Kováts-verse mellett,⁴⁸⁵ ma már lehetetlen megállapítani, hogy mennyire volt általánosan elterjedt e vers és e dallam együttes használata a 19. század első felében.

A *Szomorú Dall* ugyancsak egy Csokonai vers dallamát kapta az egyik gyűjteményben. A *Habozás* című költemény⁴⁸⁶ strófái tíz sorból állnak, ezek első nyolc sora 12 szótagos, míg az utolsó kettő 8-8 szótagból áll. Kováts versének strófa képlete bár hasonló, nem teljesen egyezik meg Csokonaiéval, a versszakok valamivel rövidebbek, hat 12 szótagos sort két 8 szótagos sor követ. Ez a csekély eltérés nagy valószínűséggel nem jelentett problémát az éneklés során.

Nótajelzést ugyan csak elvétve találunk Kováts-versei mellett, ettől függetlenül szinte bizonyos, hogy ennél jóval több költeményt is énekeltek közülük. Erre szolgál bizonyítékul az, hogy egyes nótáskönyvekben viszonylag gyakran szerepelnek cím és szerző nélküli Kováts-versek a számozott nóták között. Ezek a gyűjtemények időnként teljes terjedelmükben közlik az egyes verseket, legtöbbször viszont csak néhány strófát vesznek át azokból. A másolók minden bizonnyal kotta és nótajelzés megadása nélkül is tökéletesen tisztában voltak azzal, milyen dallamra énekeljék ezeket a szövegeket, így azok külön feltüntetését nem érezték szükségesnek. Bár Kováts *Dalljai* közül találkozhatunk néhányal ezekben a kötetekben, egyetlen olyan vers van csak, ami kiemelkedően gyakran szerepel a nóták között, ez pedig a *Lyányka! a Végzés tőlem tégedet be... kezdetű (Vas vármegyébe)* dal, amelynek negyvennél is több másolatát/változatát sikerült azonosítanom a gyűjteményekben. A továbbiakban e verssel szeretnék részletesebben foglalkozni, ezért érdemesnek tartom teljes terjedelmében itt közölni:

---

⁴⁸⁵ OSZK Quart. Hung. 2352 *Jeney László mindenek gyűjteménye* (1823-1833); Debrecen EK Ms 92/1. *Borbély János-gyűjtemény* (1803-1842).

⁴⁸⁶ A Csokonai vers kottáját Hovánszki Mária közli: HOVÁNSZKI, 2013, 313.

VAS VÁRMEGYÉBE

1800 Juli. 6kán

Lyánka! a' Végzés tőlem tégedet be
Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!
Itt! itt hagyál engemet, e
Kedv nélkül való Remete
Életbe!

Csók közt te hozzád gyönyörű sajátom
Bucsuzó jajjaimat most bocsátom.
Mert én, képed a' mostoha
Idő miatt, talán soha
Se látom!

Már te a' hives árnyékoknak selem
Szönyegjén sohase mulatsz én velem.
Ezt a' kis Szüzet, – Istenem!
Már se nem csokolom, se nem
Ölelem.

Édes mulatságod mindég eszembe
Jút, valahányszor gunyhomba fekszem be.
Eszembe jút jó kis Lyánka
Hogy melly sokszor mulatánk a'
Kertembe.

Már én meghalok, 's majd valami szemet
Dombnak hantya ha a' sirba be temet;
Rosáddal 's nefelejcseddal
Tömött mejjedbe rejtsed el
Nevemet.

Sirj keseredett Lelkem! 's jöjjön ki a'
Nyögés közt tőled keserves Ária.
Sirj! mert nagy búba taszitta
Elmenetelével Sz –
Zsofia!

Ott sir most a' néma magánosság! ott!
Ahol máskor dallunk Concertet vágott.
Hát én néked angyalom! oh!
Jaj már nem kötök szép csomó
Virágot!

Hervadj violám! 's rósám is Levele
Mosolygó pirosságít vetkezze le.
Huljanak könny gyanánt a' Ti
Kebleteknek gyöngy harmati
Sokfele!

Élj soká Lyánka! 's a' Dámáknak légy e
Hazába olly ditsó edgyetlen edgye;
Hogy csak gyöngy ortzáddal 's havas
Mejjeddel kérkedjen a' Vas
Vármegye.

Soha sem felejtlek el, mig gyász sirom
Földi várát örökségül nem birom.
Szivem táblájára én a'
Te nevedet kis Heléna
Felirom.

A vers számos gyűjteményben a nóták között szerepel, időnként csak néhány strófával szerepeltetve, máskor teljes terjedelmében közölve. Ezekben a kötetekben gyakran arra lehetünk figyelmesek, hogy e dal közelében olyan „nóták” is megjelennek, amelyek a Kováts-vers egyes soraira emlékeztetnek.

Kiváló példa erre az a *Nótás könyv*, amely a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található. Ebben Kováts verse a 11. nótaként szerepel, amit kicsivel később (27. nóta) egy témájában ugyan eltérő, de Kováts verséhez sokban hasonlító vers követ. Első strófája így hangzik:

27. Nota

Ne sirj Jánkám hogy a balsors el választ minket
Oh ne sirj hogy öszve zuzza rokon érzéseinket
Ha bé fed a Sir göröngye
Nem foj többé a bunk könnye
Közös bunk könnye
Oh ne sirj hát hogy a végzés el választ minket
Rövid ez élet nem soka sirjuk bus könnyeinket⁴⁸⁷

E sorokat olvasva felvetődik a kérdés, vajon melyik szöveg születhetett előbb. Kováts verse vagy az itt közölt „nóta”? Bár maga a vers név nélkül szerepel a gyűjteményben – akárcsak Kováts verse –, szerzőjét mégis könnyű beazonosítani. Szerzője nem más, mint Fáy András. A vers *Ária* címmel 1818-ban kötetben is megjelent: Fáy *Friss Bokréta* címmel adta ki költeményeit Pesten,⁴⁸⁸ egy évvel Kováts kötetének megjelenése után, ugyancsak Trattner János Tamás nyomdájában. Bár a költemény keletkezési idejét nem ismerjük pontosan, de bizonyosan Kováts versének születése után készült. Fáy hat évvel volt fiatalabb Kovátsnál, így a *Vas vármegyébe* című vers keletkezésekor (1800) mindössze 14 esztendő volt.

⁴⁸⁷ Debrecen EK Ms 167. *Nótás könyv* (1821-1828), 97-98. lap

⁴⁸⁸ *Friss Bokréta mellyel Hazájának Kedveskedik Fáy András Pesten*, Trattner János Tamás betűivel 's költségével, 1818.

Bár ő maga is viszonylag korán elkezdett verseket írni – ezt bizonyítja egy, a Magyar Kurirban leközölt verse 1802-ből –, ez a költeménye valószínűleg csak később született, ugyanis 1807-es verseskötetében (*Bokréta*)⁴⁸⁹ még nem szerepelt. Fáy Andrásnak ismernie kellett Kováts verseit, hiszen Szemere Pállal – aki unokatestvére volt – épp abban az időszakban tanult és lakott együtt Pozsonyban, amikor Szemere még rajongott Kováts verseiért,⁴⁹⁰ és ez minden bizonnyal hatással lehetett Fáy Andrásra is. Sárospataki diákoskodása során szintén találkoznia kellett Kováts verseivel, így természetes, hogy versírás során olykor-olykor ihletet is merített belőlük. (Kováts hatása Fáyra minden bizonnyal egy külön dolgozat témája lehetne, de itt most kettejük irodalmi kapcsolatának részletes vizsgálatára nem vállalkozom.)

Kováts és Fáy verse tehát olyannyira népszerűnek és énekelhetőnek bizonyult, hogy az 1820-as évektől egyre inkább nótaként tartották őket számon, és más gyűjteményekben is gyakran szerepelnek együtt. Néhol rövidítve, kevesebb strófával, vagy éppen újabb variációkban bukkannak fel.⁴⁹¹

Fáy András versének népszerűsége távolról sem lehetett akkora, mint Kováts költeményéé, legalábbis a másolatok jóval csekélyebb előfordulása erre enged következtetni. Mindenesetre a fenti példa kapcsán három érdekes tényre lehetünk figyelmesek. Egyrészt Kováts verse, azaz egy műköltészetből vett darab bekerülve a közköltészeti folyamatokba kis idő elteltével képes volt énekelt verssé válni, másrészt a versgyűjteményekben való gyakori előfordulása ösztönözhetett más alkotókat arra, hogy hasonló szövegű dalokat hozzanak létre, harmadrészt pedig, e hasonló kifejezésekkel élő dalok képesek voltak a későbbiek folyamán egymás hívóverseként viselkedni az egyes kötetekben. Mindezek ismeretében úgy vélem, jogosan állíthatjuk azt, hogy Kovátsnak ez a verse sokszorosan is a közköltészet részévé vált, legalábbis az alatt a néhány évtized alatt, amíg a kéziratos gyűjteményes irodalom virágkorát élte.

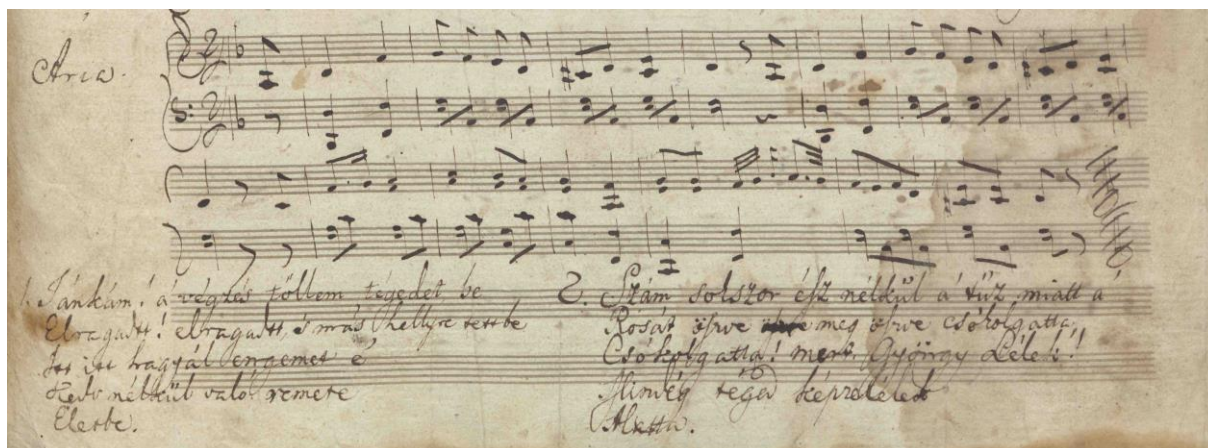
A közköltészet kutatói azt vallják, minden egyes másolat egyedinek és értékesnek számít. Ezt különösen igaznak érzem annak a másolatnak az esetében, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára őriz, mivel az ott található 1819-ben készült gyűjtemény készítője a vers első két strófája mellé kottát is mellékel:

---

⁴⁸⁹ *Bokréta melyel Hazájának kedvesedik Fáy András*, Trattner János Tamás betűível, Pest, 1807.

⁴⁹⁰ Szemere Pál és Kováts irodalmi kapcsolatával a dolgozat egy későbbi alfejezete részletesen foglalkozik.

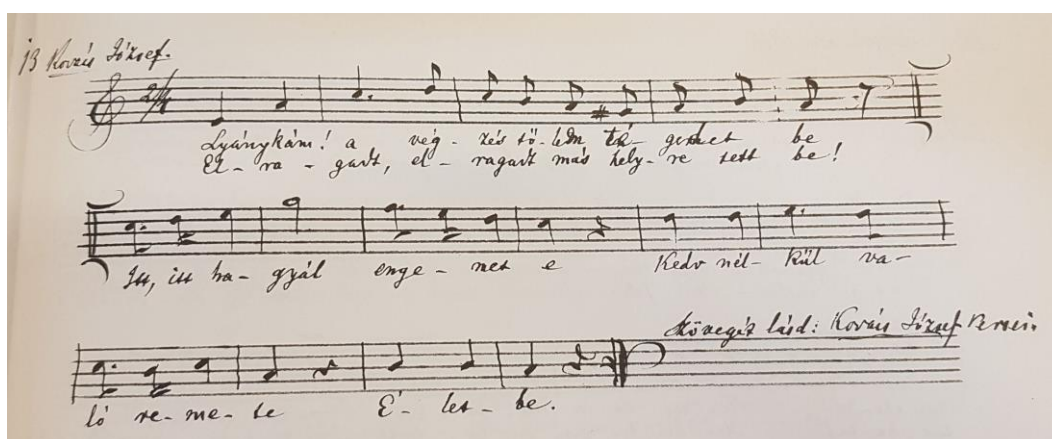
⁴⁹¹ Néhány ezek közül: **OSZK Oct. Hung. 1752**, *Nótás könyvecske* (1821); **OSZK Oct. Hung. 1976**, *Holmik és nóták* (1823-1824), 1-2. kötet; **OSZK Oct. Hung. 1708**, *Sokféle* (1835-1851); **Debrecen IM K.X.75.87**, *Vajda Julianna emlékkönyve* (1816-1817).

OSZK Zeneműtár Ms. mus. 2.243 (p.131-138) *Magyar Áriák Forte Piánóra B.A. 1819.* (133. lap)

Sajnos a kézirat születési helyéről és a másolóról nem rendelkezünk adatokkal, mint ahogy arról sem, hogy a dallamot a kézirat készítője szerezte-e, vagy már egy meglévő, a vershez társuló dallamot másolt le. Bár Kováts versének csak az első két versszakát tartalmazza a kézirat, ez nem jelenti azt, hogy csak ennyit ismert volna a lejegyzője, illetve csak ennyit énekeltek volna. Utólag sajnos már azt sem lehet megállapítani, hogy ez a dallam szorosan kapcsolódott-e Kováts verséhez, mint ahogyan azt sem, társultak-e más dallamok még a költeményhez.

A versnek dallammal való éneklése a kéziratok gyűjtemények tanúsága szerint valamikor az 1820-as és 1830-as években élte virágkorát. Ezt látszik igazolni Arany János *Dalgyűjteménye* is, amelyben a *Társas dalok* 13. darabjaként Kováts versét és a hozzá kapcsolódó dallamot is megtaláljuk:

Arany János népdalgyűjteménye⁴⁹²

⁴⁹² Arany János népdalgyűjteménye, kiad. KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Akad. Kiad., Bp., 1952 (oldalszám nélkül).

A kötet ugyan fél évszázaddal a Kováts-vers népszerűsége után jelent meg, és tudjuk, hogy Arany 1874-ben, illetve az ezt megelőző években dolgozott ezen a munkáján, mégis egy jóval korábbi ízlésvilágot hivatott rögzíteni. Ebbe a gyűjteménybe Arany János azokat a népi és társas dalokat írta össze, amelyeket még gyermekkorából és ifjúsága idejétől, azaz épp az 1820-30-as évektől ismert. Arany ezeket a dalokat a nagyszalontai évek alatt, a debreceni kollégiumi diákoskodás idején, illetve vándorszínészként ismerte meg, és kiváló memóriájának köszönhetően közel 50 évig őrizte meg emlékezetében mielőtt papírra vetette volna őket.⁴⁹³ Bár a dallamokhoz csak egy-két strófát rögzített, valószínűleg ennél sokkal többet is ismerhetett.

Kováts József verse a mesterkedők és az Aurora-kör költőinek darabjai között kapott helyet a kötet II. fejezetében, a társas dalok között. Csokonai, Kováts, Pálóczi Horváth, Kölcsey, Vörösmarty és Bajza versei Arany János fiatal éveinek olvasmányairól és ízlésének alakulásáról tájékoztatnak bennünket.⁴⁹⁴

Arany feljegyezte Kováts versét a gyűjteményébe, ami azt sugallja, hogy időnként énekelte, esetleg hangszerrel is kísérte a darabot.⁴⁹⁵ Valószínűleg kedvelte is. De hogyan viszonyult Kováts József más verseihez? Bár mindez szorosan nem kötődik ehhez az alfejezethez, úgy vélem, mégsem érdektelen ezt a kérdést is itt körüljárni.

Aranyról tudjuk, hogy egész életében meglehetősen felemás módon viszonyult a mesterkedő költőkhöz és az alkalmi költészethez. Szilágyi Márton Aranyról írt monográfiájában hangsúlyozza, hogy a költő életében komoly szerepet játszott az alkalmi mulattatás. A kezdeti költői korszakától szinte egészen élete végéig írt alkalmi verseket, bár erről a szakirodalom sokáig nemigen akart tudomást venni. Arany maga is sokat tett azért, hogy a köztudatban ne rögzülhessen róla ez a kép: alkalmi költeményeinek kéziratait megsemmisítette és ezeket a darabokat rendre kihagyta köteteiből is. Amit ma ismerünk az ilyen típusú költeményei közül, azt kizárólag a barátoknál maradt kéziratoknak, illetve szóbeli visszaemlékezéseknek köszönhetjük.⁴⁹⁶

---

⁴⁹³ A *Dalgyűjteményről* részletesen Csörsz Rumen István írt nemrégiben, adataimat nagyrészt az ő írásából vettem: CSÖRSZ Rumen István, „...Melyben a dal megfogandhat.” *Arany János Dalgyűjteménye (1874) mint ihletforrás* = „...és palota épül a puszta beszédből.” *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*, szerk. GÁBORI KOVÁCS József, MAJOR Ágnes, Reciti Kiadó, Bp., 2017, 163-212.

⁴⁹⁴ Erről lásd: CSÖRSZ Rumen István, *A mesterkedő mester*, It, 2017/4, 432-449.

⁴⁹⁵ Csörsz Rumen István tanulmányából tudható, hogy Arany idős korában ajándékba kapott egy gitárt, amin valószínűleg el is játszotta ezeket a dalokat, mielőtt a kottákat elkészítette. CSÖRSZ, 2017, 165-166.

⁴⁹⁶ Erről bővebben: SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*” *Arany János költészete*, Kalligram, 2017, 31-41.

Sokat idézett *Irányok* című tanulmányában Arany élesen kikel a „Csokonai előtt, alatt és után verselők” ellen, akik a „népszerű köznapiság széles, poros országútján” haladva ontották magukból alkalmi verseiket.⁴⁹⁷ Bár Kovátsot név szerint nem említi meg ebben a tanulmányában, nyilván ő sem tartozott a kivételek közé, hiszen műveiben kétszer is megidézi alakját, és mindkét alkalommal rímei miatt gúnyolja ki őt.

Először a *Báró Kemény Zsigmondhoz* című paródiának szánt versében (amely a dolgozat életrajzi fejezetében, más vonatkozásban már egyszer helyet kapott):

„Csitt rabláncok csörgési, csitt!
Ne visítsatok egy kicsit –”
Ez a magas ideál;
Toldott rím, mozaik munka,
Hanem ettől minálunk a
Legjobb is, hajh! messze áll.

Vagy ha csak, mint Csokonay
(Bár Kovács, ama pátkai
Irta ezt is) zengenék:
„Mivel homlokomra Liza
Rózsakoszorút tászliza –”
Úgy is volna ebben ék.⁴⁹⁸

Majd a *Bolond Istók* II. részében, amelyet épp akkoriban írt, amikor a *Dalgyűjteményén* is dolgozott:

Az első zsenge "Kis Tükör" modorban
Nyolcéves gyermek dadogása volt;
Haladva, Csokonait vette sorban,
"Légy-pókcsatáról" víg eposzt dalolt;
Majd írt "Regét" is, mely az ősi korban
Egy képzelt várrom odvából huholt:
"Kovács műasztalos remekbe szépen
"Rakott" riméből is tűzre tesz épen.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁷ ARANY János, *Irányok = A.J., Tanulmányok és kritikák*, szerk. S. VARGA Pál, Debrecen, 1998, 100-111.

⁴⁹⁸ ARANY János, *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések*, szerk. VOINOVICH Géza, Akad. Kiad. Bp., 1952, 153 (Arany János Összes művei, 6). Arany e versét válaszképpen írta a Pesti Napló egy 1865. júliusi cikksorozatára (*Költész irodalmunk jelen állapota nyelvészeti tekintetben*), amelyet Zsoldos Ignác jeles jogtudós írt, névtelenül. Ebben a sorozatban Zsoldos Kováts Józsefet állítja példának a kor költői számára, akinél tökéletesebb rímelőt nem ismer. Arany, aki az erőltetett rímekkel szemben az asszonáncot pártolta, tréfából ezt a verset küldte be a Pesti Naplóhoz, ahol az meg is jelent 1865. augusztus 13-án.

⁴⁹⁹ *Arany János költeményei, I*, szerk. VEKERDY Tamás, Helikon, 1999, 773. (Az idézett rész a *Bolond Istókban*: II,117.)

Egy 1855-ös, Gyulai Pálhoz írott leveléből kiderül, hogy már viszonylag fiatalon, még nagyszalontai diákévei idején ismerkedett meg Kováts József verseivel. Az ezzel kapcsolatos levélrészlet a következő:

Valahára eljött a költészeti osztály s én halommal irtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közül semmi sincs meg; rectorom a tisztázatot magához vévén, fűnekfának mutogatván, s elvivén magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék már akkor úgy ismert, mint afféle poétát s ez nem kevéssé hízelt hiúságnak. (Tisza még nem régiben is felhozta, ő is, mint tractualis gondnok, emlékeztén rám, milly hires kis poéta voltam.). - A honi költészet új iskolája már akkor (1831) teljes virágában volt, de én azt nem ismertem még. Tanítóim, a Debreczenben beszített hajlamuk szerint, Csokonait tűzték elém példányul, kit igen szerettem, s Kovács Józsefet, kinek bámultam rímeit. Kovács Pál (most debr. gymn, igazgató, akkor szalontai co-rector majd rectorom) társalgásának, útmutatásának, tanításának sokat köszönök e részben.⁵⁰⁰

Arany ekkor írt gyerekkori versei – ahogy ő maga is említi – nem maradtak fenn, ami dolgozatomból (is) rendkívül sajnálatos, hiszen így örök titok marad az, hogy Kovátsnak mely versei és legfőképpen mely, később kigúnyolt rímei nyerték el esetleg annyira Arany tetszését, hogy első verseiben akár utánzásukra is vállalkozott. Ha volt saját kéziratos versgyűjteménye debreceni diákévei idején, ami igencsak valószínű, szinte biztosra vehetjük, hogy néhány Kováts-vers is helyet kapott benne. A *Dalgyűjteményében* közölt vers egészen biztosan.

3.6.7. A Kováts-versek másolatban való terjedése – népszerűségi mutató

2007-ben Csörsz Rumen István egy tanulmányában Csokonai műveinek kéziratos terjedését vizsgálta, és száz gyűjtemény felhasználásával különféle statisztikai számításokat végzett a költő egyes verseinek előfordulási gyakoriságával kapcsolatban.⁵⁰¹

---

⁵⁰⁰ Arany János levele Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. A levelet említi: CSÖRSZ, 2017/4, 433. Arany János *Levelezése* (1852-1856), kiad. SÁFRÁN Györgyi, KERESZTURY Dezső, Akad. Kiad., Bp., 1982, 556 (Arany János Összes Művei, 16).

⁵⁰¹ Az említett tanulmány korábban is előkerült már a dolgozatban, de talán nem fölösleges adatait újra közölni: CSÖRSZ Rumen István, *Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratos toplistája = „'s végre mivé leszel?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007, 278-294 (Ráció – Tudomány, 10).

Az általa készített népszerűségi listának köszönhetően számos új és értékes adattal gazdagodott a Csokonai-kutatás.

Kováts József verseinek kéziratos gyűjteményekben való nagyszámú előfordulása szintén kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy – Csörsz említett tanulmányát mintaként használva – egy ilyen típusú vizsgálatot én magam is elvégezzek, és a kapott eredményeket a dolgozatban is ismertessem.

Amint arról már korábban is szó esett, Kovátsnak számos verse bekerült a 19. század eleji kéziratos gyűjteményekbe, és inkább következtethetünk a versek korabeli népszerűségére ezekből a másolatokból, mint az 1817-es, illetve 1835-ös nyomtatott kiadásokból.

Csokonai esetében az életműnek csak egy kisebb hányada került be a gyűjteményekbe,⁵⁰² ezzel ellentétben Kováts Józsefnek valamennyi jelenleg ismert versét megtaláljuk különböző másolatokban. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy Kovátsnál mindössze ötvenhat vers jelenti az életmű teljes egészét, míg Csokonai ennél jóval nagyobb korpuszt hagyott az utókorra.

Az egyes versek nem egyforma arányban tűnnek fel a gyűjteményekben, vannak közöttük igen népszerűek, és akadnak olyanok is, amelyeknek csak néhány másolatát ismerjük. Éppen emiatt a fennmaradt másolatok számbavétele nagy segítséget nyújthat abban, hogy megtudjuk, mely versek nyerték el leginkább az olvasók és a másolók tetszését, és mindebből a kor irodalmi ízlésére is következtethetünk.

A versek csak a költő halála után, valamikor az 1810-es évektől kezdtek el másolatokban terjedni, és egészen az 1840-es évekig, a kéziratos gyűjtemények divatjának végéig jellemző volt intenzív jelenlétük a kéziratos hagyományban. Bár Kováts elküldte néhány versét Szemere Pálnak, Horvát Istvánnak és minden bizonnyal több más ismerősének is, széleskörű, tudatos népszerűsítésről vele kapcsolatban mégsem beszélhetünk.

Csörsz más költők kapcsán megemlíti azt, hogy az országos hírnév és a népszerűség reményében hajlandóak voltak ellenérzéseiket legyőzni és tudatosan használni a közköltészet fórumait, vállalva ezzel azt is, hogy költeményeik alapos változásokon mennek keresztül. Gyakran azért terjesztették verseiket kéziratokban és népszerű nyomtatványokban, hogy az ilyen típusú ismeretség révén bekerülhessenek az irodalmi köztudatba, és ugyancsak emiatt próbáltak meg időnként a közköltészeti hagyományokhoz jól idomuló költeményeket írni.

Kováts József esetében erről aligha volt szó. Az országos ismertség elérése érdekében inkább a korabeli magyar folyóiratokban igyekezett feltűnni, és ez a próbálkozása részben

---

⁵⁰² CSÖRSZ, 2017, 278.

sikerrel járt, hiszen a Magyar Kurir három versét is közölte. Nehéz elképzelni azt, hogy terveit túlságosan nagyra törőek lettek volna, hiszen – amint erről már többször szó esett – kevesebb, mint egy évtized állt csak rendelkezésére ahhoz, hogy költőként népszerűsítse önmagát. Annak okát, hogy halála után versei mégis rohamosan terjedni kezdtek, valami másban kell keresnünk. Ebben – akárcsak Csokonainál – nagy szerepe lehetett annak, hogy Kováts fiatalon hunyt el, ráadásul meglehetősen szerencsétlen körülmények között. Erről még azok a másolók is könnyen tudomást szerezhettek, akik nem ismerték őt személyesen és nem hallottak halálának körülményeiről. A gyűjteményekben található kéziratos Kováts-életrajzokból, Kováts börtönben írt két költeményéből, illetve Gárdonyi Szabó István epitáfiumából ugyan nem tudhattak meg minden apró részletet róla, de mindezek ahhoz mégis elegendőnek bizonyultak, hogy az olvasók együttérzését kiváltsa és népszerűsége több évtizedig fennmaradhasson.

A magyar diákság valamelyest úgy tekinthetett rá, mint ahogy Csokonaira⁵⁰³ is: egynek érezték őt maguk közül, aki tehetsége révén vált ismertté, és nagy dolgokra lett volna még hivatott, ha élete nem fejeződik be ilyen korán.

Lehetséges azonban még egy magyarázat arra, miért akadt ennyi másolója Kováts verseinek: nagy valószínűséggel olyannyira hatással volt rá a közköltészeti hagyomány, hogy ő maga is leginkább olyan verseket írt, amelyek jól alkalmazkodtak a kor olvasóinak ízlésvilágához. Megítélésem szerint Kováts esetében inkább lehetett szó egyfajta ösztönösségről, mintsem tudatosságról.

A kutatás során áttekintettem szinte minden olyan kéziratot, amely Kováts József verseket tartalmaz. Ezek között az iratok között akad néhány olyan, amely nem tekinthető igazi gyűjteménynek, mivel csak néhány lapból áll, illetve olyan köteteket is felhasználtam, amelyek kizárólag csak Kováts József verseket tartalmaznak, vagy legalábbis ezt állítják róluk a katalógusok.⁵⁰⁴

A legtöbb kéziratos azonban vegyes gyűjtemény: verseskötetek, énekeskönyvek, diáriumok, kottás gyűjtemények, emlékkönyvek. Valamennyi irat keletkezése az 1800 és 1850 közötti időszakra tehető, azaz a 19. század első felére. Összesen száztíz dokumentumról van szó, amelyek a magyar nyelvterület egészéről származnak. Egy részük provenienciáját sajnos nem sikerült megállapítani, sok esetben az iratok pontos keletkezési idejét sem ismerjük, és

---

⁵⁰³ Lásd erről: CSÖRSZ, 2007, 278.

⁵⁰⁴ Az ilyen típusú gyűjteményekről utóbb mindig kiderült, hogy tévesen más költők verseit is Kováts neve alatt szerepeltetik.

tulajdonosaikról, másolóikról sem rendelkezünk információkkal. Ami bizonyos, a kéziratok túlnyomó többsége a debreceni, illetve a sárospataki kollégiumi diáksághoz köthető, meglepő módon viszonylag kevés olyan gyűjtemény van közöttük, amely kapcsolatba hozható a pápai kollégiummal. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban található gyűjtemények esetében a kéziratok eredeti származási helye sok esetben nem derül ki, az ország bármely területéről bekerülhettek nagy könyvtáraink állományába. A tulajdonosok köre változatosnak mondható: többségében diákok, református tanítók és lelkészek, de akadnak közöttük irodalomkedvelő nemesek is szép számmal. Néhány kézirat mindössze egy-két Kováts verset tartalmaz, de nem ritka az olyan gyűjtemény sem, amelyben akár 30-40 verset is találunk a költőtől.⁵⁰⁵

Sajnos – idő hiányában – a dolgozat elkészültéig négy olyan kéziratot nem sikerült megtekintennem, amelyekről tudom, hogy tartalmazznak még Kováts-verseket.⁵⁰⁶ Az általam átnézett 110 kéziratához képest azonban ez a négy gyűjtemény olyannyira elenyészőnek számít, hogy a vizsgálat eredménye nagy valószínűséggel akkor sem módosulna jelentős mértékben, ha ezeket is felhasználtam volna. Elképzelhető, sőt nagyon is valószínű, hogy léteznek még olyan versgyűjtemények, amelyek tartalmazznak Kovástól verseket, de ezek egyelőre még nem kerültek elő, vagy magántulajdonban vannak. Az elmúlt kétszáz év során megsemmisült Kováts-verseket tartalmazó gyűjtemények számát pedig még felbecsülni sem tudjuk. Mindezek ellenére úgy vélem, az általam vizsgált kéziratok nagy száma miatt a kutatás eredménye reprezentatívnak minősül.

A Kováts-életmű esetében nem beszélhetünk olyan mértékű „szétírásról”, amelynek következtében nehezen lehetne eldönteni azt, hogy az adott másolat a költő egy versének változata-e vagy sem. A másolók a legtöbb esetben tartották magukat az eredeti szöveg kereteihez, és ha esetenként a szerző nevét el is hagyták, vagy módosítottak a címen, magán a szövegen általában nem hajtottak végre jelentősebb változtatásokat. (A kirívó példákról az előző alfejezetben már esett szó, és általában nem azok voltak többségben.) Éppen emiatt minden olyan verset katalogizáltam, amelyben felismerhető volt az eredeti változat. Abban az esetben is így jártam el, ha csak a vers egy részletét találtam meg egy-egy gyűjteményben. Néhány esetben azt tapasztaltam, hogy egy kéziratban két alkalommal is szerepel ugyanaz a Kováts vers.

---

⁵⁰⁵ A kutatáshoz használt kéziratok listáját az **V. melléklet** tartalmazza.

⁵⁰⁶ Ezek a kéziratok Makón, Kiskunhalason, Veszprémben illetve Szatmárnémetiben találhatóak. A kritikai kiadás elkészítése előtt ezek megtekintésére még feltétlenül sort keríttek.

Csörsz Rumen István megoldásától eltérően ebben az esetben én nem egy, hanem két előfordulást dokumentáltam. Döntésem oka leginkább az volt, hogy sokszor két eltérő kéz másolta le ugyanazt a verset, és úgy gondolom, joggal vélhetjük úgy, hogy a kötet egyszerre akár két vagy több másoló ízlését is tükrözi.⁵⁰⁷

A népszerűségi lista elkészítésekor mindig a versek autográfából ismert címét és kezdősorát adtam meg. A csak másolatokban található versek esetében egy általam kiválasztott másolat címe és kezdősora szerepel a táblázatban.⁵⁰⁸

Mindezek után következzenek a számok, amelyek remélhetőleg érdekes információkkal szolgálnak majd. Az alábbi táblázatban a teljes életmű, azaz 56 vers adatai szerepelnek.⁵⁰⁹

Feljegyzések száma (F)	%-os arány (az egész variálódó korpuszhoz képest)	Kováts-versek (V)	Szövegek összesen FxV=SZ	Szövegek %-os aránya (az egész variálódó korpuszhoz képest)
1	2	1	1	0.05
5	2	1	5	0.3
6	2	1	6	0.4
10	2	1	10	0.6
11	2	1	11	0.7
16	2	1	16	1
17	2	1	17	1
19	2	1	19	1
20	2	1	20	1
21	3.5	2	42	2.5
22	3.5	2	44	3
24	2	1	24	1.5
25	2	1	25	1.5
26	3.5	2	52	3
27	18	10	270	16.5
28	2	1	28	2
29	7	4	116	7
30	3.5	2	60	4
31	2	1	31	2
32	3.5	2	64	4
33	2	1	33	2
34	3.5	2	68	4

⁵⁰⁷ Ilyen csak néhány vers esetében fordult elő és nem túl nagy gyakorisággal. A vizsgálat eredménye nagy valószínűséggel akkor sem módosult volna nagymértékben, ha Csörsz Rumen István módszerét követem.

⁵⁰⁸ Ehhez lásd a **VIII. mellékletet** (A versek címeinek mutatója).

⁵⁰⁹ Az egyes versek előfordulásai megtalálhatóak és visszakereshetőek a dolgozat **VII. mellékletében** (A versek kezdősorainak mutatója).

35	5	3	105	6.5
37	3.5	2	74	4.5
38	2	1	38	2.5
39	2	1	39	2.5
42	2	1	42	2.5
43	2	1	43	2.5
44	7	4	176	11
46	2	1	46	3
47	2	1	47	3
49	2	1	49	3
887	≈100%	56	1621	≈100%

1. táblázat

Amint az látható, az 56 vers közül valamennyi megtalálható másolatban, és mindössze csak három olyan vers akad, amely tíznél kevesebb alkalommal fordul elő. (Egy, öt, illetve hat alkalommal.) A versek jelentős hányadáról, azaz az életmű 83%-áról elmondható, hogy húsznál is több alkalommal másolták őket, és ugyanez – tudomásom szerint – egyetlen más költő életművére sem volt jellemző ezekben az évtizedekben. Az életmű csaknem felének (26 vers) hús-z-harminc másolata is akad. További 21 versnek (az életmű 37%-ával) pedig harmincnél is több másolatával találkozhatunk az egyes gyűjteményekben.

A 110 kézirat tulajdonosa az 56 versnek összesen 1621 másolatát készítette el, ami elképesztően magas számnak tekinthető. Összehasonlításképpen: amikor Csörsz Rumen István száz gyűjtemény bevonásával vizsgálta a Csokonai-versek terjedését, az általa feljegyzett 145 Csokonai-versnek mindössze 773 másolatát találta meg. A két eredmény közötti további lényeges különbség még az is, hogy Csokonai esetében a verseknek csaknem fele mindössze egy vagy két alkalommal fordul csak elő a gyűjteményekben, és mindössze 10 olyan versről tudunk, amelynek húsznál több másolata maradt fenn. A legtöbb Csokonai-vers pedig be sem került ezekbe a gyűjteményekbe.⁵¹⁰

Mindezzel természetesen nem azt szeretném sugallni, hogy Kováts életművének egésze azért volt ennyire népszerű, mert versei jobbak voltak Csokonaiénál, ugyanakkor a másolók közül talán többen vélekedtek így.

⁵¹⁰ Természetesen nem felejtethjük el azt, hogy Csörsz nem az összes fellelhető gyűjteményt vizsgálta, hanem „csak” 100-at választott ki azok közül. Ha kutatását a későbbiekben folytatja majd, nagy valószínűséggel jóval több versmásolatot fog találni, és így számadatai is növekedni fognak. Ez viszont – ahogy ő is fogalmaz – az általa készített népszerűségi lista jelenlegi sorrendjén valószínűleg nem fog túlságosan változtatni. Nem feltétlenül gondolom tehát azt, hogy Kovátsot többször másolták volna, mint Csokonait, ehelyett inkább úgy fogalmaznék, hogy *másképp*: míg Csokonainál inkább válogattak, Kovátsnál kevésbé.

A táblázatból az is kiderül, hogy Kováts legtöbbet másolt verse összesen 49 alkalommal került lejegyzésre. Hogy melyik vers volt ez pontosan, illetve mely verseket másolták legszívesebben, arról a következő népszerűségi lista ad tájékoztatást.

Helyezés	Előfordulás	Incipit	Cím
1.	49	Por voltál, s ismét por vagy miolta a rád ...	<i>A festett-orca</i>
2.	47	Hála Isten! már elmégyek az örömbe...	<i>A ki cs[apott] mester éneke</i>
3.	46	Hát – illy idegen föld hantya...	<i>Lehel</i>
4.	44	A hajad úgy áll mint ha benne egy...	<i>Cím nélkül</i>
	44	Fürdött Fanni egy szép este...	<i>Fürdött [Fanni]</i>
	44	Nincs könnyem, s Gádesbe már többet nem...	<i>Poéta lesz katonává</i>
	44	Óh Egek mit érünk! – mikor Bécs és London...	<i>A módíruházaton valo felfohászkodás</i>
5.	43	Óh fekete vérű szivbeli keresztetek...	<i>Szomorú dall</i>
6.	42	Lyánka! a Végzés tőlem tégedet be...	<i>Vas vármegyébe</i>
7.	39	Csitt! rabláncok zörgési csitt!...	<i>Somogy vármegye főjegyzőjéhez...</i>
8.	38	Földiek! lehetek nemesek meddő, tők...	<i>A kopottabb nemesekhez</i>
9.	37	Míg Fannim egy hüss víz parton...	<i>Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek</i>
	37	Nézd ezt a kisértőkép? felmaskarázott...	<i>A parókás [német]</i>
10.	35	Alszik Fanni, – ah isteni...	<i>Cím nélkül</i>
	35	Ide, édes Lyányom? ide?...	<i>A Poéta és a Musa</i>
	35	Mi lelt lyányom? Jaj a holtakat...	<i>Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán</i>
11.	34	Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni...	<i>Dórishoz</i>
	34	Leskelődjete utánnom...	<i>Hegedűszóba szép mesét jelentek</i>
12.	33	Szép Fébél egy szüzet láttam, s e szinte...	<i>Dall</i>
13.	32	Más a kedves Asszonyságot...	<i>Somogy vármegyei nótárius felesége neve napjára</i>
	32	Oda vagy Corinna! s szemednek szikrázo...	<i>Csípős vers</i>
14.	31	Estve ment Dafne Dafnisa...	<i>Dafné keserve</i>
15.	30	Diogenesként kongok egy...	<i>Tünődés</i>
	30	Vitéz! ki elénekeled...	<i>Él a keszthelyi gróf, és az örök napok jussán nagy neve tündököl</i>
16.	29	Kis virág egy lassú szellet...	<i>Dall</i>
	29	Liza! engem Istenséget...	<i>Cím nélkül</i>
	29	Ne bánts engem Szemere – nel...	<i>Válasz Szemerei Szemere Pálhoz</i>
	29	Szép Szüz! mikor szívem deli...	<i>Cím nélkül</i>
17.	28	Te zöld fa! te kivel Pánnak...	<i>Cím nélkül</i>
18.	27	Az ezüst Hold tiszta világa...	<i>Alszik Fanni</i>

	27	Azt mondják, hogy ahol vagynak Mecénások, ott látsz, ott...	<i>A Magyar és a Hazafi</i>
	27	Bájolt elménk, te miattad lágy álom, a hetedik...	<i>Petroniusbol</i>
	27	El dült Carthago, – semmivé...	<i>Non solet ingeniis summa nocere dies</i>
	27	Liza egy szép nyári estvén a gyenge rét..	<i>Naplényúgváskor</i>
	27	Repülj balsamos s kékellő...	<i>A hyacintus virág</i>
	27	Szép szegfű a Flóra keze...	<i>A fehér szekfű</i>
	27	Te szép fa! öntsd meg a veled...	<i>Cím nélkül</i>
	27	Van egy zöld pompájú liget, mely a deli...	<i>Cím nélkül</i>
	27	Virrogass, oh Szeplőtelen...	<i>A holdvilágon</i>
19.	26	Mivel homlokomra Liza...	<i>Vallástétel</i>
	26	Oh szép zöld rét néked néked!...	<i>Cím nélkül</i>
20.	25	Képzeltém Lizát – s a gyenge...	<i>Cím nélkül</i>
21.	24	Ez az arany-kereszt előtt rogyik el...	<i>Melt[óságos] Gróf Széchényi Ferencz Ő Exc[ellenciájához], a Nemzeti Könyvtár felállítójához</i>
22.	22	A zöld halmok alján a juhász, a...	<i>A többek közt a nagy Pfeffel, ezt a mesét jegyezte fel</i>
	22	Nossza a hattyú tollat...	<i>Dall</i>
23.	21	A deák, a görög és a sidó R-nek...	<i>Rejtett szó, – és más is</i>
	21	Fébé gyöngy szüze szerelmes tüze...	<i>Dall</i>
24.	20	Nincsen máshol csak Pápán van, Pápán a...	<i>Dall</i>
25.	19	Jer Doris! hiv dolgozásom...	<i>Dorishoz</i>
26.	17	Venus heves barna fattya...	<i>A szerelemről</i>
27.	16	Így szolt egyszer Voltér...	<i>Cím nélkül</i>
28.	11	Ekkor bújtak egy apostol hív lába alá a sok	<i>Idő-vers</i>
29.	10	Hogy egy vért ivó esztendő el vásott...	<i>Idő-vers</i>
30.	6	Árkádia Szent telekén...	<i>Et. In. Arcadia. Ego.</i>
31.	5	A friss rét nyers bársonyiba...	<i>A Sió vize partján</i>
32.	1	Oh az Ádám oldal csontjából ugy é nem...	<i>Cím nélkül</i>

2. táblázat

A fenti népszerűségi listából kiderül, hogy az első tíz helyre összesen tizenhat vers került. Ezek azok, amelyeknek 35-nél is több másolatával találkozhatunk a különböző gyűjteményekben. Joggal feltételezhető az, hogy e költemények voltak a legismertebbek Kovátstól a 19. század első felében, legalábbis a református kollégiumokban és az azokhoz kapcsolódó körökben.

Szerencsés lenne, ha a kéziratoknak a pontos keletkezési idejét is ismernénk, mert akkor az egyes versek terjedését akár évtizedenként is meg lehetne vizsgálni, ahogyan azt Csörsz is tette Csokonai verseinek vizsgálatakor.

A Kováts-verseket tartalmazó gyűjtemények között azonban számos olyan akad, amelynek keletkezési idejével kapcsolatban Stoll Béla is csak annyit tudott meghatározni, hogy valamikor a 19. század első felére tehető. Mindezek ellenére egy ilyen típusú vizsgálat mégsem tűnik teljesen lehetetlennek, azonban e dolgozat keretein belül erre most nem vállalkoztam.

Mit is állapíthatunk meg a népszerűségi lista első tíz helyén szereplő versekről? Mi lehetett annak az oka, hogy a másolók ezeket érezték a leginkább másolásra méltónak? A legelső helyen *A festett-orca* című vers szerepel, amely jól illeszkedik a korabeli gyűjtemények vénasszonycsúfolóihoz. Negyvenkilenc másolata miatt talán nem érdektelen, ha teljes terjedelmében helyet kap a dolgozatban:

A FESTETT-ORCA

Por voltál, 's ismét por vagy miolta a' rád
Vont sárga bőrt festő porral betakarád:

Fested magad! fested! mert külömben szattyan
Bőr sárgulna tested rántzos ábrázattyan

Pofa bőrt készítesz, 's kezed a' rút Timár
Mesterségét tükrös műhelybe üzi már

Hogy annál kapóssabb legyen fonnyadt tested'
Tehén bőre, tehát karmasinra fested

Ne ferd, mert hisz ugy is az igazi Tobak
Kéztől készült bőrök, mind szebbek, mind jobbak. –

Kész tsuf ez! – 's nem másnak, hanem tsak ő neki
Szólnak gunyolva az énekek éneki!

Soha sem leszel már szép, hát horpadt mejjed'
Repedezett Crétás börit se meszelyjed.

Nem tart soká' festett rósád mivel néki
Véget vetnek a' hév idők' verejtéki.

A' Móses Sidai illyen veres festék
Szinre a' küszöböt hajdan azért festék;

Hogy gyilkoló módon ne bánhassan vélek
A' Szélllyel koborló vérengző Lélek.

Te meg azért vakolsz a' fonnyadt ábrázat'
Szennyes falára illy veres tzement mázat;

Hogy nálad a' dárdás angyalok meztelen
Kardal, annál többször lehessenek jelen! –

Ah! ortzádnál a' dög hust evő juhász eb'
Vérrel fertsegtetett szőrös pófája szebb! –

A korszakban nem volt ritka, hogy a költők éles nyelvvel keltek ki azok ellen a hölgyek ellen, akik különböző szépítőszerrel igyekeztek fiatalítani magukon, vagy éppen bőrhibáikat próbálták eltüntetni. A fiatal leányokat éppúgy kritikával illették, ahogyan az idősebb asszonyokat.

A gyűjteményekben, sőt a nyomtatott verseskötetekben is számos ilyen verssel találkozhatunk. Néhány ritkábban idézett ezek közül:

Az elváltozás
Blumauer után.

Tsudálad, hogy a' rút Hernyó
Illy szép Pillangóvá lett;
Hát némelly fejér Személyből
mit nem tész a' Toalett?⁵¹¹

Egy festett Lyányka

- A.** Ni, hogy pirúlt-el e' kis
Leány, mikor szemünkbe
Tekinte, – melly szemérmes!
- B.** Igen bizony! – hanem még
Ma reggel el-pirúlt Ő. –⁵¹²

Egy festett Dáma

Éjjel, hogy lárma lett tűz! tűz! ijjedtébe,
Kifutott egy Dáma csak alsó ingébe,
Házánál azt jobban sajnálta, hogy haját
Benn hagyta, s fogait, fél szemét orczáját.
Így, hogy haja nem volt, s szinte sem volt festve,
Nem esmérték akik majd imádták estve.⁵¹³

---

⁵¹¹ A vers a Bozóky István által szerkesztett *Tavaszi virágokban* jelent meg. Szerzője egy bizonyos: **F.** Lásd: *Tavaszi virágok*, szerk. BOZÓKY István, Pozsony, 1805, 91.

⁵¹² BOZÓKY (szerk.), 1805, 90. Szerzője: **D.**

⁵¹³ Debreceni Református Kollégium, *Győri Lajos-gyűjtemény* (1824-1825). Jelzete: R 2505. (A 242. lapon). Szerzőjét a másoló nem adja meg. Maga a vers Kováts hasonló témájú versei után következik a kötetben.

Kovátsnak ugyan nemcsak *A festett-orca* című asszonycsúfolóját ismerjük, de úgy tűnik, a másolók ezt kedvelték leginkább. Emellett, az első 16 vers között három olyan szerepel még, amely hasonló stílusban a korabeli divatot gúnyolja ki, a paróka viselését és a nyugati divat mintájára elterjedt öltözködést. (A hajad úgy áll kezdetű *cím nélküli* vers, *A parókás német*, illetve *A módruházaton való felfohászkodás*.) A legkedveltebb versek egynegyedét teszik ki ezek.

A listán négy olyan vers szerepel, amely Csokonai költészetéhez köthető. A *Fürdőtt Fanni* című költeményről tudjuk, hogy Csokonainak *A feredés* című verse ihlette.⁵¹⁴ Bár Kováts verséről Bán Imre azt írta, hogy aligha akad ennél mesterkétebb stílusú alkotás a magyar költészetben,⁵¹⁵ úgy tűnik az olvasók ezt inkább pozitívumként fogták fel, legalábbis a versről készített több mint negyven másolat ezt látszik igazolni.

A listán a tizedik helyen szerepel egy cím nélküli rövid költemény, amelynek kezdősora: *Alszi Fanni, – ah isteni!...*, amely eszünkbe juttathatja Csokonai *Az alvó Lilla felett* című költeményét. Bizonyára a vers korabeli olvasói is így voltak ezzel.

A legnépszerűbb versek között, a Csokonai versét imitáló *Fürdőtt Fanni* mellett csupán erről az egy versről mondható el, hogy erotikus tartalmú, épp ezért úgy tűnik, végleg leszámolhatunk azzal a legendával, hogy Kovátsot pusztán a dévaj és meglehetősen vaskos témájú versei miatt kedvelték a korban. A verset – amely tartalma miatt természetesen nem jelenhetett meg a Ferdős Dávid féle kiadásban – rövidege miatt itt most mégis közlöm:

Alszi Fanni, – ah!isteni
Nektárral szentelt csecsit
Csak edgy lágy gyoics fedi be ni! –
Feltakarjam ugy é? – Csitt!...

Láttam minden tetemeit!
Ugyan láttam! – Ennye be
Rá feketnék a kincsre itt,
Ezopus' éhes ebe!

Egy másik, szintén Csokonai által ihletett versnek (*Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*) népszerűségét a témán kívül valószínűleg a Magyar Kurirban való megjelenése is nagyban elősegítette.⁵¹⁶

---

⁵¹⁴ Egy személyes észrevétel: Csörsz népszerűségi listáján ez a vers nem szerepel a leggyakrabban másolt versek között. A vers által ihletett Kováts-verset viszont negyvennégy gyűjtemény is tartalmazza.

⁵¹⁵ BÁN, JULOW, 1964, 16.

⁵¹⁶ A versről egy későbbi alfejezetben még részletesen esik szó.

A Csokonai halálára írt epitáfium pedig ugyanolyan gyakorinak számított a kötetekben, mint más költők Csokonairól írt halotti búcsúztatója. Az elhunyt költő iránti országos tisztelet, illetve a halotti búcsúztatónak mint műfajnak 19. század eleji nagy népszerűsége egyaránt kedvezett annak, hogy Kováts verse széles körben elterjedjen.

Kováts második leggyakrabban másolt verse *A kics[apott] mester éneke* volt, amely egy korábbi alfejezetben előkerült már. Maga a vers érthető módon igen közel állhatott a köteteket készítő diákokhoz, akik maguk is jól ismerték az iskolamesteri lét nehézségeit. A téma nagy közköltészeti hagyományokra tekint vissza, előzményeit megtaláljuk számos gyűjteményben.

Kováts hazafias versei közül három szerepel a leggyakrabban másoltak között (*Lehel, Poéta lessz katonává, A kopottabb nemesekhez*), amelyek a régi korok virtusát, a nemzeti erényeket, a hazáért akár a halált is vállalni kész férfiakat hivatottak bemutatni.

A virtus szó – amely Kováts verseiben is gyakran feltűnik – korábban a harci erényekre vonatkozott, de a 18. századra lassanként az erények összességét kezdte el jelenteni. A közköltészetben és a műköltészeti alkotásokban számos alkalommal megjelenik ez a fogalom.

Vaderna Gábor a szó korabeli jelentését így magyarázza:

A virtus szó ilyenformán értékek nehezen körvonalazható fogalma lett, melyben oly közösségalkotó erények egyesülhettek, melyek bár nem voltak a közösség minden tagja számára azonosak (például a férfi és női erények alapvetően különböztek), mégis szembehelyezték a közösséget mint társas kapcsolódási formát az azt fenyegető veszéllyel – legyen az barbárság külső fenyegetése, a luxus következtében való végzetes elpusztulás vagy akár a társadalomjobbító doktrínáktól való rettegés felvilágosodásellenessége.⁵¹⁷

Kováts ilyen típusú verseinek népszerűségüket azonban nemcsak a téma, hanem a költő heves és lendületes stílusa is elősegíthette. Nem véletlen az, hogy Bán Imre épp e verseket tartja Kováts legsikerültebb, legnemesebb hangú darabjainak.⁵¹⁸

Ha megnézzük a listát, láthatjuk, hogy azok a versek, amelyek később gyakran énekelt versekké váltak, szintén sok másolatban maradtak fenn, de leginkább az erős középmezőnyben kaptak helyet. Két kivétellel valamennyinek húsz és harminc közötti másolata ismert, ami alapvetően nem kevés, de mégsem ezek tartoznak a legnépszerűbb

---

⁵¹⁷ VADERNA, 2017, 355.

⁵¹⁸ BÁN, JULOW, 1964, 16.

költemények közé. A két vers, amely képes volt kiemelkedni ebből az átlagból, az a korábban már részletesen tárgyalt *Vas vármegyébe*, illetve az a viszonylag korai *Szomorú Dall* (1800. május 27.), amelyet a másolók hajlamosak voltak a börtönben raboskodó és halálára készülő Kováts búcsúzó versének tekinteni. Legalábbis erre enged következtetni néhány gyűjtemény marginális bejegyzése, illetve a versnek, a Kováts halálát sirató epitáfium melletti gyakori feltűnése is. A börtönben raboskodó költő keserű sorsát bemutató, s mintegy mellékesen Szokolay Dánielhez írt névnapi vers (*Somogy vármegye főjegyzőjéhez...*) ugyancsak hasonló okok miatt kerülhetett be a legtöbbit másolt versek közé.

A Virág Benedeket idéző *A Poéta és a Musa* című költemény afféle költői hitvallásként is felfogható, hiszen maga Kováts is így vélekedett róla, amikor a Magyar Kurir számára elküldte. A másolók, akik közül sokan maguk is próbálkoztak a versírással, épp ezért is kedvelhették.

A leggyakrabban másolt versek mellett viszonylag könnyű olyan érveket felsorakoztatni, amelyek kedveltségüket hivatottak bizonyítani. A lista másik végén szereplő, pusztán csak néhány másolatban fellelhető versek esetében viszont inkább csak találgatásokba bocsátkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy miért nem tudtak igazán bekapcsolódni a közköltészeti folyamatokba. Az egész életműből mindössze öt-hat versről mondhatjuk csak el ezt. A köztük szereplő két időversről (1799, 1800) könnyű elképzelni, hogy aktualitásukat elveszítve az irántuk való érdeklődés is csökkent. A Voltaire-ről szóló négysoros vers az ateista felütés miatt nyilván sokakból ellenérzést váltott ki. Ha találkoztak is vele, nem vállalkoztak lemásolására. Mások talán óvatosságból hagyták ki gyűjteményükből.

Azonban az egész asszonyi nemet gyalázó (*Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem... kezdetű*) cím nélküli vers, illetve a Sió folyó partján készült idilli költemény (*A Sió vize partján*) esetében a mellőzöttség oka nem teljesen világos. Ugyanez mondható el az 1807. április elsején keletkezett, afféle születésnap-i versként is felfogható *Et. In. Arcadia. Ego.* című versről is. E néhány kevésbé népszerű vers ellenére is bátran kijelenthetjük, hogy a másolók élénk érdeklődést mutattak Kováts József versei iránt. Csörsz egy tanulmányában azt olvashatjuk, hogy Csokonai és Kováts között az egyik leglényegesebb különbség abban ragadható meg, hogy amíg az előbbi „mellközépig” benne állt a közköltészetben, addig az utóbbi „nyakig benne volt”.⁵¹⁹ Kovátsnak ügyesen sikerült alkalmazkodnia a korszak igényrendszeréhez, és ezt – reményeim szerint – a fenti két táblázat adatai is meggyőzően bizonyítják.

---

⁵¹⁹ CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*, Literatura, 2006/2, 279-280.

3.7. Az életrajz és életmű találkozási pontjai, hatások és utóhatások

3.7.1. Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és az *Anakreoni Dalok*

2000 áprilisában a kaposvári Kováts József konferencián Laczházi Gyula, *A Kovátsba temettetett Vitéz* címmel tartott előadásban számos Csokonai versről bizonyította, hogy azok hatottak Kováts költészetére.⁵²⁰ Az előadás címét Gárdonyi Szabó István Kovátsról írt epitáfiuma inspirálta, amelyben ezt olvashatjuk:

Názó, Horáttzal Virgillel,
sőt a legszebb poézis
Vitézbe temettetett el,
Kovátsba a Vitéz is.⁵²¹

Laczházi szerint Kováts József számára a legfőbb minta Csokonai költészete volt, ami sokszor már verseinek címéből is kiderül. Előadásának írásos változatában példaként a *Fanni fürdése* és az *Alszik Fanni* című verseket említi meg, amelyeket egy-egy Csokonai költemény ihletett (*A feredés*, *Az alvó Lilla felett*). Arra is felfigyel, hogy Kováts más verseiben is gyakran találhatunk Csokonai inspirációkat és imitációkat.

---

⁵²⁰ Az előadás megjelent változata: LACZHÁZI Gyula, *A Kovátsba temettetett Vitéz*, Iris, 2000/1, 37-40.

⁵²¹ Gárdonyi Szabó István versét számos kéziratos másolat őrzi, és szinte mindig Kováts verseinek társaságában. Azokban a versgyűjteményekben, amelyekben a Kováts-életrajz is megtalálható, mindig közvetlenül az életrajzi leírás után következik. A vers teljes egészét a **XI. melléklet** tartalmazza és ugyancsak ott kerül felsorolásra az epitáfium néhány kéziratos lelőhelye is. **Gárdonyi Szabó Istvánról** nem rendelkezünk túl sok információval. Annyi bizonyos, hogy Fejér vármegyéből, Gárdonyból származott (innen az előnév), édesapja Szabó János volt. Szabó István 1797-től egy ideig Pápán tanult, a szintaxisták osztályában, majd Debrecenbe ment. 1800. november 2-án már újra Pápán tanult, a logicusok osztályában. Egy 1801. augusztus 19-ei listán neve mellett csak ennyi szerepel: „elment”. Ebből nem derül ki világosan, hogy vajon visszatért-e Gárdonyba, vagy máshol folytatta a tanulmányait. Lásd erről: KÖBLÖS (szerk.), 2006, 193, 429, 779. Szabó István tehát személyesen is ismerte Kováts Józsefet, mivel szinte ugyanabban az időben voltak pápai diákok. Feltételezhetően Szabó valamivel fiatalabb volt. Bár a kéziratos versgyűjtemények időnként gárdonyi rektorként említik, erre eddig még nem találtam meggyőző bizonyítékot.

Az epitáfium itt közölt négy sorát egyértelműen Dobby Márton latin nyelvű Csokonai epitáfiumának kezdősorai ihlették: „Hic jacent / Ovidius, Virgilius, Horatius / in MICHAELE VITÉZ CSOKONAI / cum viveret, uniti, cum mortuus sepulti.” In: DOMBY Márton, *Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái*, Pest, Trattner János Tamás, 1817, 61. Ennek magyar nyelvű fordítása Sárváry Páltól: „Itt nyugsznak / Ovid, Virgil, Horác, / Vitéz Csokonai Mihányban / Míg ő élt, egyesítve, meghalván eltemetve.” In: *Csokonai emlékek*, szerk. VARGHA Balázs, Akad. Kiad., Bp., 1960, 397.

Megfigyelései valóban helytállóak, az általa idézett példák pedig meggyőzőek. Laczházi megállapításaival többé-kevésbé én magam is egyetértek, mindössze néhány részlet esetében kívánok némi kiegészítéssel élni.

Dolgozatom korábbi részeiben, az életrajz és életmű rekonstruálása tett kísérlet során arra a következtetésre jutottam, hogy Kovátsnak valamikor a pátkai tanítóskodás és a városhídvégi káplánkodás közötti időszakban elég ideje volt arra, hogy más költők műveit olvassa és saját korábbi költeményeit egy kötetbe gyűjtse össze. Ebben az időszakból hét-nyolc újabb verse is született, és ez – amint arról már korábban szó esett – az ő esetében viszonylag soknak mondható. Ekkor születtek azok a versei is, amelyek minden kétséget kizáróan Csokonai hatását tükrözik. Olvasmányai között ott kellett, hogy legyenek Csokonai költeményei is, és mintha verseinek új nőalakját, Fannit is csak azért alkotta volna meg ekkoriban, hogy Lillával rokoníthassa, és vele párhuzamba állítsa.

1804 előtt született verseire ez az erőteljes Csokonai hatás azonban egyáltalán nem volt jellemző. Korai verseinek stílusában és témáiban inkább Virág Benedek, illetve a kéziratostól diákirodalom hatását fedezhetjük fel, mint Csokonaiét. A Felsőőrön, Pápán és Pátkán született korábbi versek Kováts életművének épp a felét teszik ki, így nem érthetők teljesen egyet Laczházival akkor, amikor azt állítja, hogy Csokonai művei számítottak volna *legfőbb* mintaként Kováts számára. Kétségtelen viszont az, hogy a 19-20. században az irodalomtörténészek szemében Kovátsnak leginkább azok a költeményei számítottak említésre és közlésre méltónak, amelyeken kimutatható volt Csokonai hatása, így az utókor számára is e versei lettek a legismertebbek.⁵²²

Jelen dolgozatban Csokonai költészeti hatását mindössze egyetlen Kováts költemény esetében vizsgálom meg tüzetesebben, a teljes életmű áttekintése egyelőre még várat magára.

Laczházi fentebb említett előadásában arra a kérdésre, hogy mely Csokonai-verseket olvashatta Kováts, a következő választ adja:

Tudjuk, Csokonainak életében kevés műve jelenhetett meg. A néhány folyóiratban megjelent vers mellett Kováts kezébe kerülhettek kéziratostól Csokonai-versek is. Ismerhette a *Dorottyát*, de elsősorban az 1805-ben kiadott *Lilla Dalok* kötetet és az *Anakreoni Dalokat* kell számba vennünk lehetséges ihletforrásként. Ez utóbbit Kováts már 1804-ben megszerezte, és versben is köszöntötte (*Csokonai úrhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*). Kováts Csokonai anakreóni verseinek hangulatát

---

⁵²² Vö. ALSZEGHY Zsolt, *Epigon lírikusaink*, ItK, 1917, 419-437; BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Akad. Kiad., Bp., 16.

saját költészetébe is megpróbálja átültetni. Jóllehet Kováts versgyűjteményében nincs a szó szoros értelmében vett anakreontikus vers, az említett versből könnyen kiollózható egy kis anakreontika.⁵²³

Laczházi Gyula tehát egyik lehetséges ihletforrásként Csokonai, *Anakreoni dalok* című verseskötetét említi, bár az neki is feltűnik, hogy Kováts költeményei között nem igazán találunk olyat, amelyre könnyedén rá lehetne húzni az „anakreóni” jelzőt.

Ezen állításhoz kapcsolódva, arra próbálok meg választ találni, mennyire ismerhette vajon Kováts József Csokonai anakreóni verseit és milyen mértékben hathattak azok költészetére. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessem, röviden fel kell idéznem e kis terjedelmű Csokonai kötet keletkezésének, kiadásának nem mindennapi történetét.⁵²⁴

Az Anakreoni Dalok címlapján a kiadás éveként az 1803-as esztendő szerepel.⁵²⁵ Kováts József 1804-ben keletkezett verse, amelyben Csokonai művét köszönti ehhez képest egy évvel később született.⁵²⁶ Mindez azt sugallja, hogy az 1803-ban megjelent kötetből Kováts viszonylag korán szerzett egy példányt, amely olyannyira elnyerte a tetszését, hogy üdvözlő verset is írt a kötet megjelenésének alkalmából Csokonaihoz. (Kováts versét a *XIII. melléklet* tartalmazza.)

A köteten megjelenő évszám azonban csalóka. A korabeli forrásokból kiderül, hogy az *Anakreoni Dalok* csak 1806-ban került ki a nyomdából, mivel három teljes évig, Rhédey Lajos feltűnéséig nem akadt olyan mecénás, aki kifizette volna a kiadás költségeit.

Mindezek ismeretében válik igazán érdekessé a kérdés: hogyan üdvözölhette a kötet megjelenését Kováts József 1804-ben, ha az meg sem jelent egészen 1806-ig?

A lehetséges válasz megtalálásához érdemes nyomon követnünk a kötet sorsát a versek keletkezésétől egészen a kötet könyvtáraknál való megjelenéséig, tehát az olvasóközönséghez való eljutásáig.

---

⁵²³ LACZHÁZI 2000, 37.

⁵²⁴ Az *Anakreoni Dalok* kiadása körüli nehézségekkel a Csokonai-kutatók közül többen is foglalkoztak már. Dolgozatomhoz elsősorban Vargha Balázs, Debreczeni Attila és Orosz Beáta jegyzeteit, munkáit használtam. V.ö. *Csokonai emlékek*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1960; VARGHA Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp., 1974, 39-51; *Csokonai Vitéz Mihály összes művei* ide vonatkozó kötetei. Az egyes kötetekre való pontos hivatkozást lásd a későbbi lábjegyzetekben. Legutóbbi összefoglaló a témában: DEBRECZENI Attila, *Csokonai életművének kronológiai rendje*, Budapest-Debrecen, 2012, 309-314 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, pótkötet).

⁵²⁵ *Anakreoni Dalok Cs[okonai] Vitéz M[ihály] által*, Bétsben, Pichler Antal betüivel, 1803.

⁵²⁶ KOVÁTS József, *Csokonai Úrhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*. A vers keletkezése Kováts autográf versgyűjteménye alapján 1804. augusztus 29-ére tehető. Első megjelenése: Magyar Kurir, 1805. június 14. VIII. Tóldalék, 2-5.

Az *Anakreoni Dalokban* mindössze 18 verset találunk. Ezekről tudható – Szilágyi Ferenc kritikai kiadásának köszönhetően – hogy szinte mind 1799-1800 körül keletkezett.⁵²⁷ Csokonai már ekkoriban, 1800 táján foglalkozott azzal a gondolattal, hogy egy kötetben megjelenteti anakreóni költeményeit. Az első ismert forrásunk az *Anakreoni Dalok* kiadásával kapcsolatban az a Csokonai levél, amelyet 1801. május 19-én Márton Józsefhez írt – akit még a debreceni kollégiumból ismert –, és amiben arra kérte őt, hogy keressen Bécsben egy nyomdát, ahol *Minden Munkáját* kinyomtathatná.⁵²⁸ Márton 1802. március 2-án jelezte, hogy talált nyomdászt⁵²⁹, a költő pedig 1802 novemberében el is küldte az *Anakreoni Dalok* kéziratát Bécsbe.

Röviddel ezután Márton jelezte Csokonainak, hogy levelét és az ahhoz mellékelte műveit rendben meg is kapta.⁵³⁰ 1802. december 7-i levelében pedig azt írta, a kinyomtatás azért késlekedik, mert még új betűket vár a régi kopottak helyett, és azokkal szeretné majd kinyomtatni az *Anakreoni Dalokat*.⁵³¹ Ugyancsak ebben a levelében sürgette Csokonait, hogy minél előbb küldje el a kötethez tervezett Anakreónról szóló tanulmányát is.

Márton szerette volna minél hamarabb elkezdni a dalok nyomtatását, de hiába.

1803 elején két levélben is arra panaszkodott (1803. január 14. és február 9.), hogy beadta a kötetet a cenzúrára, de még nem kapta vissza.⁵³² Az engedélyre több mint fél évet kellett várnia, majd végül 1803. június 17-én néhány törléssel ugyan, de engedélyezték a kötet kiadását. Márton ezután kelt leveléből megtudjuk, hogy 512 példányban kinyomtatta a dalokat, 500-at egyszerű író papírosra, 12 példányt pedig különleges basiliai papírosra.⁵³³

---

⁵²⁷ Vö. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 4, (1797-1799), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Budapest, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 4). Illetve CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 5, (1800-1805), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Budapest, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 5).

⁵²⁸ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, szerk. DEBRECZENI Attila, SZUROMI Lajos, Bp., 1999 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 128. A levél ide vonatkozó része: „Miért tartózkodom tehát kérni az Urat, hogy Minden Munkáimnak kinyomtatására egy jó és tsínos Bétsi Könyvnyomtatóval megalkudni méltóztassék?”

⁵²⁹ CSOKONAI, 1999, 174. „Én a’ mi Tipografusunkat arra vettem volt már régen, hogy ő felfogadta azt, hogy a’ Barátom Uram Munkáit – mellyről írt volt ki nyomtatja, ’s két száz exemplár honoráriumot ad Barátom Uramnak.”

⁵³⁰ CSOKONAI, 1999, 214. Az említett Márton József által írt levél keltezése 1802. november 26.

⁵³¹ CSOKONAI, 1999, 216.

⁵³² CSOKONAI, 1999, 231. „Barátom! Az Anakreón még se szabadult ki a’ Censuráról. Minden kézírások felette sokáig hevernek most ott, mert sok rakásra gyűl ’s Censor, a’ Magyar Nyelvre tsak kettő van.” (1803. január 9.) CSOKONAI, 1999, 237. „Mind az Anakreoni Dalokat, mind a’ kótákat leírtam kétszer, ’s bé adtam a Censurára. Hogy mind eddig ki nem adták! Róla nem tehetek. Egész árkuést kellene nekem arról írni, hogy milyen lassan megy itt minden a’ mi Censurára kerül.” (1803. február 9.)

⁵³³ CSOKONAI, 1999, 273.

Kazinczy Ferenc egy hónappal a cenzori engedély után (1803. július 23.) bécsi útból hazatérve be is számol a kötetéről Kis Jánosnak: „Láttam a Csokonai Anacreoni verseit [...]”⁵³⁴

A kiadást mégsem tekinthetjük befejezettnek, mivel ez a kötet még igencsak hiányos volt. Márton egy leveléből az derül ki, hogy az Anakreón fej ekkor még nem volt kész, és a címlapon található „kis fattyú” – Márton így nevezi Ámort – is csak azon a két példányon szerepelt, amiket Csokonainak küldött el.⁵³⁵

Mi hiányzott még a későbbi 1806-os végleges kiadáshoz képest?

Az Anakreón fej elkészítését a rézmetszők ekkor még el sem kezdték, és még az sem volt bizonyos, hogy a címlap bal oldalára kerül majd. Nem készült még el – a már korábban említett – Anakreón-tanulmány sem, amely a kötet elején bevezetőül szolgált volna.

A tanulmányon kívül, Csokonai adós volt még a versekhez tervezett jegyzetekkel is. A kinyomtatott kötet 1803-ban tehát kizárólag csak a verseket tartalmazta.

Négy példány azonban máris gazdára talált, kettőt Csokonainak küldött el Márton József, egyet Nagy Gábor vett magához bécsi útja alkalmával, egy kötet pedig Kultsár Istvánhoz került, aki 1804. január 6-án így írt Csokonainak:

Anakreoni dalait láttam már készen, 's egy exemplárt mutatóképp el is hoztam Márton Urtól.⁵³⁶

A kötet árusítása 1803-ban tehát még szóba sem kerülhetett, már csak azért sem, mert Csokonai a versekhez való jegyzeteket csak 1804. március 4-én juttatta el a kiadóhoz. Anakreónról szóló tanulmányán ekkor még mindig dolgozott. Késlekedése elsősorban azzal volt magyarázható, hogy bizonyos, számára igen fontos könyveket sehogyan sem tudott megszerezni. 1804. június 15-én kétségbeesve írja Széchényi Ferencnek:

Majd fél esztendeje már, miolta Anákreoni Ódáim a' Bétsi Nyomtató-műhelyben félbe darabba hever.⁵³⁷

---

⁵³⁴ *KazLev, III, 1892, 73-75.* Idézi VARGHA Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp., 1974, 43.

⁵³⁵ CSOKONAI, 1999, 273.

⁵³⁶ CSOKONAI, 1999, 287. *Kultsár István levele Csokonaihoz*, 1804. január 6. Pest. Idézi VARGHA Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp., 1974, 47.

⁵³⁷ CSOKONAI, 1999, 302.

Amikor tehát Kováts József 1804. augusztus 29-én megírja versét: *Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai Kijöttek* címmel⁵³⁸, a kötetben még mindig csak a versek szerepeltek, illetve a címlap, mellette talán az Anakreón-fej és a versekhez tartozó jegyzetek a kötet végén. A könyv forgalmazása pedig még el sem kezdődhetett.

Ettől függetlenül a könyv nyomtatásának híre már sok helyre eljuthatott, így Kováts is értesülhetett róla.

1804. március 4-e után Csokonai és Márton levelezéséből egyetlen darab sem maradt fenn, így csak elszórt adatokból tudunk a további történésekre következtetni. Az bizonyos, hogy Csokonai betegsége miatt már nem tudta elkészíteni tervezett Anakreón-tanulmányát és a szükséges pénzt sem tudta előteremteni a nyomdász kifizetésére. Mecénási tervei sorra meghiúsultak, így a kötet kinyomtatott példányait továbbra is a bécsi nyomda őrizte.

Csokonai halálát követően az édesanyjára hárult az a szerep, hogy a kötet mihamarabbi elkészültét sürgesse. 1805. május 17-én levélben kereste fel Mártont és kérte őt a kötet kiváltására.

Csokonai Józsefné így ír:

Az Anakreoni dalok dolga felől olly' reménységben voltam, hogy az már sokkal tovább haladt [...] ⁵³⁹

Csokonai édesanyja úgy vélte, Márton már elegendő pénzre tehetett szert Csokonai egyéb műveinek eladott példányaiból, amelyet az *Anakreoni Dalok* kiadására fordíthatott volna. ⁵⁴⁰

Kis közjáték a történésekben, hogy 1805. június 14-én a *Magyar Kurir* leközzölte Kováts József versét, de mivel a kötet még mindig nem jelent meg, a szerkesztőség kénytelen volt módosítani a vers címén: *Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni daljait legelőször megolvastam*.

Csokonai kötete végül csak 1806 nyarán – Kováts versének megjelenése után egy évvel – került a könyvkereskedőkhöz. Ezt az adatot *Horvát István minden napra szolgáló jegyzőkönyvéből* tudhatjuk meg, amelybe 1806. augusztus 2-án a következőket jegyezte fel:

---

⁵³⁸ A vers első és mindeddig egyetlen autográf példánya a Csurgói Református Gimnázium Könyvtárában található, Kováts József autográf versgyűjteményében. A kézirat jelzete: K 205.

⁵³⁹ *Csokonai Józsefné levele Márton Józsefhez*, 1805. május 17. In: *Csokonai emlékek*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1960, 213.

⁵⁴⁰ *Uo.*

Ugyan ma vettem Eggenbergertől íme' kis könyvet is: »Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. által, Bétsben 1803.« Tsudálkozást éleszthet akárkiben az, hogy e' kis könyv, ámbár 1803-dikban jött vala ki, még tsak most árultatik legelőször három esztendő mulva. - [...] szobámban által olvastam Tsokonai Vitéz Mihálynak egész könyvét. Gyönyörködve olvastam a' szép érzeményű költőnek szerzeményeit.⁵⁴¹

E sorok után azt gondolhatnánk, a kötet kiadása körüli bonyodalmak ekkor be is fejeződtek, de ez nem teljesen volt így. Mivel a mű elejére tervezett tanulmányt Csokonai már nem készíthette el, Márton József maga írta az előszót. Ebben a következőképpen számol be a kötet keletkezéséről, Csokonai hirtelen haláláról és a kiadás nehézségeiről:

Így maradtak árván az Anakreoni dalok a Könyvnyomtató kezében, a hol a sok kedvetlen körülállások között mind eddig olvasatlan heverték.”⁵⁴²

Márton előszava – ha a kötetben szereplő dátum helyes – 1806. szeptember 24-én készült, mintegy másfél hónappal azután, hogy Horvát István lelkesen jegyezte fel naplójába a Csokonai kötet megvételét és elolvasását. Márton szeptember végi állítása szerint viszont a kötetek mindaddig mégis „olvasatlan heverték”.

Hogyan lehetséges ez?

Valószínűleg a kiadó – hogy némi pénzhez jusson – néhány példányt szétküldött a könyvkereskedőkhöz még a Márton-féle előjáró beszéd kinyomtatása előtt. Ezt a feltételezést igazolja az is, hogy az *Anakreoni Dalok* általam eddig megtekintett négy példánya közül kettőből hiányzik az előjáró beszéd, tehát azok 1806 szeptembere előtt kerültek forgalomba. Az egyik éppen Horvát István egykori könyvtárából való, így nagy valószínűséggel ezt olvashatta gyönyörködve a tudós irodalmár. (A másik tulajdonosáról sajnos nincs semmiféle adatunk.) Ahhoz persze, hogy mindebből messzemenő következtetéseket vonhassak le, a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni a fellelhető összes példányát az *Anakreoni Daloknak*.⁵⁴³

---

⁵⁴¹ Horváth(!) István minden napra szolgáló jegyzőkönyve, ItK, 1914, 204.

⁵⁴² MÁRTON József, *Előjáró beszéd = Anakreoni Dalok Cs[okonai] Vitéz M[ihály] által*, Bétsben, Pichler Antal betüivel, 1803. [1806].

⁵⁴³ Az általam eddig vizsgált 4 példány lelőhelyei és jelzetei: I. OSZK, Jelzete: 321.272. Possesorbejegyzés nem található benne, csak 1959-ben katalogizálták. Nem a Széchényi hagyatékából való, hiányzik ugyanis belőle a régi pecsét. Márton *Előjáró beszéde* nem került bele, tehát mindenképpen 1806 előtt került forgalomba; II. OSZK, Jelzete: 321.272:2. Két pecsét is található benne, amelyből kiderül, hogy Horvát István könyvtárából maradt fenn, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárából. 1806 előtt került forgalomba, az *Előjáró beszéd* hiányzik belőle. Nagy valószínűséggel ezt a példányt vásárolta Horvát István Eggenberger könyvkereskedőtől 1806.

Munkám szempontjából a legnagyobb kérdés továbbra is az: olvashatta-e Kováts a kötetet 1804 augusztusa előtt.⁵⁴⁴ Hozzáférhetett-e legalább néhány vershez különböző folyóiratokban, kéziratos gyűjteményekben illetve kalendáriumokban?

Az 1800 és 1804 közötti időszakban megjelenő folyóiratok néhány Csokonai művet közöltek ugyan, de e 18 anakreóni vers közül egyet sem.⁵⁴⁵ Így el kell vetni azt a lehetőséget, hogy Kováts valamely újságban látta volna a ezeket.

Ami a Csokonai halála előtt készült kéziratos énekeskönyveket illeti, azok csak ritkán tartalmazzak Csokonai műveket, mivel a költő verseinek másolása csak halála után lett rendkívül népszerű. Stoll Béla kéziratos énekeskönyveket és versgyűjteményeket rendszerező bibliográfiája alapján megállapíthatjuk, hogy a 19. század első éveiben (1800-1805 között) Csokonai műveinek csak nagyon kevés másolója akadt.⁵⁴⁶ A kéziratos diákirodalom bár Csokonai kapcsán, de csak a költő halála után kezdte meg virágzását. Bán Imre és Julow Viktor mintegy fél évszázada írt munkája pedig arra az érdekes tényre hívja fel a figyelmet, hogy Csokonai epikus művei inkább voltak a kéziratos gyűjtemények kedvelt darabjai (*Batrachomyomachia* vagy *Békaegérhartz; Az istenek osztóása*), mint rövidebb lélegzetű, lírai munkái.⁵⁴⁷ Csörsz Rumen István korábban már említett tanulmányában Csokonai verseinek kéziratos előfordulásait vizsgálta, és az általa készített 15 versből álló „toplistában” egyetlen olyan vers sem szerepel, amely az *Anakreoni Dalokból* való lenne.⁵⁴⁸

---

augusztus 2-án.; III. OSZK, Jelzete: 321.272:3. Növedéknaplós bejegyzéséből megállapítható, hogy csak 1953-ban katalogizálták. Előtte a Kolozsvári Református Iskola Ifjúsági Olvasó Egyletének tulajdona volt. Megtalálható benne az 1806-os *Előljáró beszéd*. IV. ELTE Egyetemi Könyvtár, Jelzete: Rar. Hung.164. Első pár lapja hiányzik, valószínűleg kitépték őket. Kézzel írt bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy Rhédey Lajos tulajdona volt, aki 1807-ben Domokos Lászlónak ajándékozta. Megtalálható benne az 1806-os *Előljáró beszéd*. Csak 1957-ben került az Egyetemi Könyvtárba. A további példányok átvizsgálására mindeddig nem volt lehetőségem, igaz a debreceni Déry Múzeum példányán kívül többről egyelőre nincs is tudomásom.

⁵⁴⁴ Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Debreczeni Attila, amikor nyomon követi az Anakreoni Dalok kiadása körüli bonyodalmakat, írásában utal arra, hogy Kováts Sámuel (!) 1804. augusztus 29-ei keltezéssel egy köszöntő verset ír a kötet kézhezvétele alkalmából. Debreczeni itt tulajdonképpen Kováts József versére utal, csak tévedésből, vagy figyelmetlenségéből Sámuelt ír József helyett. A *Csokonai-emlékekben* található Kováts József versre való hivatkozása ezt világossá teszi. Debreczeni tehát azt feltételezi, hogy Kováts (bár talán ő mindvégig Kováts Sámuelre gondol), hozzájutott a kötet egy példányához. A vers címe őt is meggyőzi erről. (DEBRECZENI, 2012, 312.)

⁵⁴⁵ Lásd a Csokonai életében megjelent műveinek bibliográfiáját: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 1, (1785-1790), sajtó alá rendezte, jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1975 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei), 271-276.

⁵⁴⁶ Vö. STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542-1840)*, Bp. 2002.

⁵⁴⁷ BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., 1964, 11-12.

⁵⁴⁸ CSÖRSZ, 2007, 286.

Ennek okát azzal magyarázza, hogy e költemények nem rímes versformájukhoz nálunk nemigen szereztek dallamot, s így kimaradtak a folklorizáció folyamatából.⁵⁴⁹ Mindezek ismeretében kevésbé valószínű az, hogy Kováts József egy kéziratot versgyűjteményben találkozott volna a kötet valamelyik költeményével.⁵⁵⁰

Legjobb tudomásom szerint személyes kapcsolat nem volt a két költő között, így kizárhatjuk azt a lehetőséget is, hogy Csokonai esetleg elküldte volna Kovátsnak anakreóni verseinek tisztázataát.⁵⁵¹ Ezt csak még inkább igazolni látszik az a tény is, hogy az anakreóni verseknek nem maradtak fenn autográf példányai.

A korabeli kalendáriumokban megjelent Csokonai-versekről mindeközéig sajnos nem készült összefoglalás, annak ellenére, hogy az ilyen típusú kiadványokban való megjelenés minden egyébnél nagyobb nyilvánosságot jelentett akkoriban. Kovács I. Gábor *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig* című munkájából arról számol be, hogy már 1809-től évente legalább százezer példányban jelentek meg magyar nyelvű kalendáriumok.⁵⁵²

Mikos Éva egy 2005-ben napvilágot látott tanulmányában Csokonai *Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz* című verse kapcsán vizsgálta meg a 19. század elején megjelent kalendáriumokat,⁵⁵³ és munkájából az derül ki, hogy a kérdéses időszakban (vagyis az *Anakreóni Dalok* egyes verseinek keletkezésétől a kötet megjelenésének idejéig) egyáltalán nem volt jellemző a Csokonai-versek jelenléte a magyar nyelvű kalendáriumokban. Így nem lehetséges az sem, hogy Kováts József e forrásokon keresztül ismerte volna meg az *Anakreóni Dalok* egyes darabjait.

Ha feltételezéseim helyesek, akkor Kovátsnak úgy kellett megírnia üdvözlő ódáját, hogy Csokonai verseit nem olvasta sem eredeti kézírásban, sem kéziratot versgyűjteményekben, mint ahogy folyóiratokban és kalendáriumokban sem.

---

⁵⁴⁹ CSÖRSZ, 2007, 293.

⁵⁵⁰ Stoll Béla, Bán Imre és Julow Viktor megállapításait saját kutatásaim során is tapasztaltam. Az elmúlt években hozzávetőleg több mint száz kéziratot versgyűjteményt vizsgáltam át az ország különböző könyvtáraiban, Kováts József-versek után kutatva. Csokonai-versekkel, illetve Kováts-versekkel haláluk előtti versgyűjteményekben csak nagyon ritkán találkoztam. Verseik kéziratot virágzása leginkább az 1810-es évektől figyelhető meg.

⁵⁵¹ Csokonai és Kováts József kapcsolatáról ld. bővebben: OROSZ Andrea, *Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József = Édes Gergely emlékezete*, szerk. CSILLAG István, Pápa, 1999, 121-132.

⁵⁵² KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., 1989. Kovács I. Gábor munkájára MIKOS Éva hivatkozik. Lásd: a következő lábjegyzetet. Erre az adatra az ő munkája hívta fel a figyelmet.

⁵⁵³ MIKOS Éva, *Szerelmedal... Megjegyzések egy Csokonai-vers társadalmi és művelődéstörténeti kapcsolatairól valamint népszerűségéről a XIX. századi kalendáriumok alapján = Minden Gyűjtemény. Folklorisztikai tanulmányok Küllös Imola tiszteletére II.*, szerk. GULYÁS Judit, TÓTH Arnold, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2005, 169-189 (Artes Populares, 22).

Elképzelhető az, hogy mivel már annyit hallott a kötet létezéséről, úgy vélte, bizonyosan megjelent, így köszöntenie illik azt.

A Magyar Hírmondóban 1802-ben és 1803-ban is történt utalás arra, hogy az *Anakreoni Dalok* című kötet készülöben van,⁵⁵⁴ sőt 1802. augusztus 15-én Csokonai is közzétett egy tudósítást Debrecenben, amelyben türelmetlen előfizetőinek az *Anakreoni Dalok* és a *Muzsikális Gyűjtemény* egy-egy példányát ígérte ajándékba.⁵⁵⁵

Az általam feltett kérdésre a megnyugtató válasz megtalálása már csak azért sem egyszerű, mert Kovátsnak e kötetüdvözlő verséből nem lehet biztosan megállapítani, hogy kezében tartotta-e Csokonai-kötetét. Versében valamennyire felfedezhetők a kedvelt anakreóni témák, de a műfaj szabályaival, a verseléssel egyáltalán nem törődött.

A vers témája – a címet kivéve természetesen – nem emlékeztet egyetlen olyan versre sem, amely az *Anakreoni Dalok*ban szerepelt. Képzelt vagy valódi szerelméről, Fanniról szól, aki elhagyja őt Csokonaiért, amikor annak anakreóni dalait meghallja. Kováts így tiszteleg Csokonai előtt: egy elképzelt élethelyzetet ír le, fejet hajtva mestere tehetsége előtt.

Lilla említése nem lehet meglepő számunkra, hiszen a lányhoz írt korábbi versekből több is megjelent már ekkortájt, ezeket Kováts jól ismerte.⁵⁵⁶

Dorogi-Ortutay Gyula hívja fel a figyelmet arra *Csokonai utóélete* című munkájában, hogy a Csokonai halálára írt epitáfiumok legtöbbször olyan, mintha íróik sohasem ismerték volna Csokonai költészetét, és egyetlen sort sem olvastak volna tőle.⁵⁵⁷ Bár az általam vizsgált Kováts-vers ugyan nem epitáfium, mindez – némi túlzással ugyan – de szintén elmondható róla.

---

⁵⁵⁴ „A' folyó esztendőben, in 8vo jött ki Komáromban a' következő munka: *A Tavasz. Festő versezet. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Hozzá járulnak Kleistnak némely darabjai. –Ennek az Úrnak Lilla, Dorottya, és Anakreoni Dallok nevezetű eredeti munkái most vagynak sajtó alatt.*” (Magyar Hírmondó, 1802. szeptember 10.); „Csokonay Vitéz Mihály Hazánk' derék Poétájának két kis munkája nyomattatik most itt. Az első ezen títim alatt: **Anakreoni Dallok**; a' második két szép Magyar Áriából áll, [...]Mi légyen az árok nem tudjuk, de hogy gyönyörködve fogják Hazánkfiak akármelly árért is olvasni a' Munkából láthatjuk.” (Magyar Hírmondó, 1803. február 11.) Ezzel kapcsolatban lásd még Kazinczy Ferenc Csokonaihoz írt levelét (1803. február 21): „A tegnapi újság hirdeti az Úr Anacreonját. [...] Bár igen csinosan nyomtattnék.” *Kazinczy Ferenc levelezése*, III. közzéteszi VÁCZY János, Bp., 1892, 23.

⁵⁵⁵ E tudósítás előzménye egy korábbi felhívás (Magyar Hírmondó, 1802. március 5), amelyben A' *Tavasz*, a *Lilla* és a *Dorottya* készülö kötetéhez keres megrendelőket. Mivel 1802. augusztus 15-én még mindig csak A' *Tavasz* jelent meg, Csokonai kénytelen ezzel az újabb tudósítással előállni, és ekkor ajánlja fel (a tíz példányra előfizetőnek) az *Anakreoni Dalokat* illetve a *Muzsikális Gyűjteményt*. Lásd erről bővebben Debreczeni Attila jegyzeteit: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, szerk. DEBRECZENI Attila, SZUROMI Lajos, Bp., Akad. Kiad., 1999, 871.

⁵⁵⁶ Pl. *Lillához* (Én szenvedek, 's pedig miattad...), Magyar Hírmondó. 1801. II, 369-370.

⁵⁵⁷ DOROGI-ORTUTAY Gyula, *Csokonai utóélete*, Pécs, 1936, 14.

Nem kételkedhetünk abban, hogy Kováts sok Csokonai-verset ismert, de az nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a költő az *Anakreoni Dalok* egyes darabjait is olvasta volna, legalábbis e versének születése, azaz 1804 augusztusa előtt.

Az anakreontika divatja már a 18. században rendkívül népszerű volt. A költők akik halálfélelmüket, élni akarásukat, az élet élvezetét Anakreontól eltanult módon akarták feldolgozni, tőle vettek receptet a „minden napnak leszakaszd virágát” elv és a minden kicsinységnek örülni tudás képességének elsajátítására. Magyarországon nem Csokonai volt az első, akire hatott az anakreóni költészet. Földi János, Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc, Édes Gergely, Dayka Gábor, Rájnisi József szintén lelkesedett az ókori szerzőért és ez költészetükön is nyomott hagyott, így Kováts Józsefnek e költők és elsősorban poétikai, illetve antik irodalmi tanulmányainál fogva lehetett némi fogalma az anakreóni költészetéről. Nem kellett tehát feltétlenül olvasnia is a Csokonai-műveket ahhoz, hogy üdvözlő versét megírja.

A Csokonai-kötet kiadástörténetének felelevenítésével azt kívántam bemutatni, hogy a Kováts-vers keletkezésekor mindössze csak néhány példány jutott el abból az olvasókhoz, és egészen 1806-ig a kötetben szereplő versek nem voltak igazán ismertek a nagyközönség előtt. Azonban minden eddig közölt tény, levélrészlet, újsághivatkozás ellenére sem állítható az teljes bizonyossággal, hogy Kováts nem találkozott a Csokonai-kötettel. Ahogy Kultsár István elhozott 1803-ban egy példányt Bécsből, úgy ezt más is megtehetette, az egyes versek pedig, ha kéziratos gyűjteményekben nem is, de külön lapokon vagy levelek mellékleteként akár szabadon is terjedhettek. Ami bizonyos: a Magyar Kurirban megjelenő üdvözlő vers nem tartalmaz olyan részleteket, amelyek meggyőzően bizonyítanák azt, hogy Kovács olvasta volna az *Anakreoni Dalok* egyes költeményeit.

A Csokonai kötet ismeretére csak 1805-ből hozható meggyőző példa⁵⁵⁸ Kováts egy másik verséből:

„Él Hafiz! – és a keleti
Narancs lugosok alól
Szent fényt sugároz, - pengeti
Perzsa lantját és dalol.”

---

⁵⁵⁸ Az említett Kováts-vers címe: *Non solet ingeniis summa nocere dies*. A vers Vargha Balázs szerint Csokonai, *Újesztendei gondolatok* című művének parafrázisa. A vers első és mindeddig egyetlen autográf példánya a Csurgói Református Gimnázium Könyvtárában található, Kováts József autográf versgyűjteményében. A kézirat jelzete: K 205. A vers 1805. február 2-án keletkezett.

Ez a versrészlet egyértelmű utalás Csokonainak *A' Hafiz sírhalma* című költeményére, amely az *Anakreoni Dalok* utolsó darabja, egyben a kötet egyik legszebb költeménye. A „perzsa Anakreónnak” is nevezett Hafizról elsőként Csokonai írt verset Magyarországon. Kovátsnak tehát valóban olvasnia kellett Csokonai kötetét, vagy legalább ezt a versét legkésőbb 1805-ben.⁵⁵⁹

Az említett Csokonai-vers ide kapcsolódó sorai:

„Légy idvez, óh HAFIZNAK
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' rózsabokrok' alján
Kelet' édes énekesse.”
[...]
„Rakjátok óh Poéták,
Koszorútok HAFIZNAK
Sírjára, 's énekéből
Tanúljatok közöttünk
Danolni és szeretni.”

Amikor tehát Laczházi Gyula azt állította, hogy Kovátsra hatott Csokonai *Anakreoni Dalok* című kötete, egyáltalán nem járt messze az igazságtól, de megfeledezett annak ellenőrzéséről, hogy ez kronológiai szempontból valóban lehetséges volt-e még a kötetet üdvözlő vers keletkezése előtt. Mindenképpen ellentmondásos az, hogy a Csokonai-kötet még hivatalosan meg sem jelent, de Kováts már versben üdvözölte azt.

Kováts Józsefet a magyar irodalomtörténet Csokonai-epigonnak tartja, és léptenyomon azt igyekszik bizonyítani, hogy Csokonai költészete nélkül a Kováts-versek meg sem születhettek volna. Mindez azonban csak részben igaz. Csokonai költészetének Kovátsra gyakorolt hatását értelmetlen lenne cáfolni, mindössze a mérték megállapításával kapcsolatban inténém óvatosságra a kutatókat. Az általam hozott példával remélhetőleg sikerült azt bizonyítanom, hogy még egy ilyen egyértelműen Csokonaira utaló vers is okozhat némi meglepetést számunkra.

---

⁵⁵⁹ A Kováts versben említett *narancs lugosok* is egyértelmű utalás a Csokonai versben szereplő *narancsberekre*. Ez a vers későbbi részében szerepel.

3.7.2. Kováts József és Szemere Pál

Amikor 1890-ben Szvorényi József a Kisfaludy-Társaság megbízásából Szemere Pál költő életművét megjelentette, *Kováts Józsefhez* című versét a *Gunyoros versek* közé sorolta.⁵⁶⁰ Szvorényi jegyzeteiből kiderül, hogy a szerkesztő a Kovátshoz írt episztolát nem Szemere autográf irataiból ismerte és közölte, hanem Farkas Márton egy akkor viszonylag friss írásából, amely 1887-ben jelent meg a *Figyelőben*.⁵⁶¹ Farkas egy kéziratos versgyűjteményben⁵⁶² akadt rá Szemere Pál Kovátshoz írt versére, illetve a Kováts által írt válaszversre is. A tanulmány írója magáról a gyűjteményről nem volt túl jó véleménnyel (mint ahogy a benne található Kováts versekről sem), de Szemere költeményének őszintén megörült, és úgy vélte, a gyűjteménnyel való foglalatosság nem volt hiábavaló, mivel a „sok lim-lom között akadt érdekes és értékes dolog is.”⁵⁶³ Ezt a verset Farkas nem sorolja Szemere legjobban sikerült munkái – azaz szonettjei és episztolái – közé, ifjúkori kísérletként gondol rá, amelynek tárgya még nem elég magasztos ahhoz, hogy méltó legyen a költő későbbi írásaihoz. Egy olyan szatírának, paszkvillusnak véli a verset, amelynek éle Kováts költészete ellen irányul:

E költemény, a mint vesszük, satira vagy pasquille. T.i. a mennyiben magát Kovátsot gúnyolja, és abból a tekintetből, hogy gúny tárgyává teszi költészetét, követőit, iskoláját. Gúnyolja pedig Kovács verselési modorát, tartalmi, valamint alaki tekintetben. Így p.o. a mesterkélrt rímeket: pillangó – lappangó, irigyse les – leveles stb.⁵⁶⁴

A kéziratos gyűjteményből ugyan nem derül ki a vers születésének pontos ideje, de Farkas a verset az ifjúkori művek közé sorolja:

A Somogyi „Mondolata” által előidézett apró csatározások egyike ez. A „Mondolat” az újítók ellenében irányult, Szemere az ortholog Kovács ellen fordítja fegyverének élet.⁵⁶⁵

---

⁵⁶⁰ *Szemerei Szemere Pál Munkái*, I, szerk. SZVORÉNYI József, Bp., 1890, 96-97.

⁵⁶¹ FARKAS, 1887, 250-255. Farkas Márton írásáról a korábbiakban esett szó, *Az életmű feldolgozására tett kísérletek* című alfejezetben. A rövid tanulmány néhány tévedésére lábjegyzetben is felhívtam a figyelmet.

⁵⁶² A kéziratot Stoll Béla is felvette bibliográfiájába, *Farkas Márton-gyűjteménynek* nevezte el, ismeretlen lelőhellyel.

⁵⁶³ FARKAS, 1887, 254.

⁵⁶⁴ Uo.

⁵⁶⁵ Uo.

Valóban helytálló az a feltételezés, hogy a vers Szemere egy korai próbálkozása, de keletkezése jóval korábbra tehető, mint ahogy azt Farkas Márton feltételezte. Kováts válaszversének első ismert változata 1807. március 10-ei keltezésű, így Szemere verse ennél csakis korábbi lehet, feltételezéseim szerint valamikor 1806-1807 táján született, tehát majdnem egy évtizeddel korábban, mint a *Mondolat* hatására születő gúnyversek.⁵⁶⁶

Ha jobban belegondolunk, 1815 táján Szemerének aligha lett volna komoly oka arra, hogy Kováts személye és költészete ellen gúnyverset alkosson, hiszen a költő ekkor már régen nem élt, ráadásul verseinek nyomtatott kiadása is csak két évvel később, 1817-ben jelent meg. Egy szerencsétlen körülmények között elhunyt fiatal költő verseinek kéziratos másolatokban való terjedése aligha jelentett akkora veszélyforrást a nyelvújítók tábora számára, hogy külön versben intézzenek támadást a szerző ellen, ráadásul a vers címében név szerint is megemlíttve őt.

Az a tény, hogy Szvorényi a Gúnyoros versek közé sorolja a költeményt, arról árulkodik, hogy ő maga is osztotta Farkas véleményét, és mindezt igazolni látszik a verssel kapcsolatos magyarázata is:

[...] gúnyoros epistola, melyben, a vele korábban költői correspondentiában állott Kovácsnak verselői mesterkéléseit és kivált rímjeit csipkedi szerzőnk enyelgő, finom, de annál beljebb járó éllel. Föl is érzi azt K[ováts] és szintén epistolában, de «takarodót fúva» felel rá. Az episztolácska 1807. után költ; [...] ⁵⁶⁷

Bár Farkas Márton – és feltehetőleg Szvorényi József is – ismerte Kováts válaszversét, mégsem éltek a gyanúval, hogy a vers korábbi születésű lehet. Farkas tanulmányában nem említette meg, hogy tudomása lett volna a Szemere és Kováts közötti levélváltásról, Szvorényi pedig azt feltételezte, hogy a vers csak néhány évvel a két költő levelezése után íródott. Mivel egyikük sem tudott arról, hogy Szemere Pál volt az ismeretség kezdeményezője, így elképzelni sem tudták azt, hogy a vers lehet akár az alig 22 esztendő,

---

⁵⁶⁶ Farkas Márton tanulmánya alapján egyébként Stoll Béla is paszkvillusnak nevezi Szemere versét, amikor a Farkas által használt kéziratos kötetet ismerteti.

⁵⁶⁷ SZVORÉNYI (szerk.), 1890, 268-269. Szemere háromkötetes munkájának megjelenése után egy évvel, Illésy János a Figyelőben egy helyreigazítást közölt, amelyben azt állította, a Farkas által közölt Szemere-szöveg – amelyet Szvorényi is felhasznált a kötetkészítéskor – erősen hibás. Illésy egy tulajdonában lévő gyűjtemény alapján újraközölte a verset, de mivel az ő közlése is egy másolatos munkából való, nem tekinthető se pontosabbnak, se hitelesebbnek, mint Farkas Márton szövege. Illésy arról nem ír, hogy vajon ő is gúnyoros episztolát látott-e a versben. Az említett tanulmány: ILLÉSY János, *Kováts József és Szemere Pál (Helyreigazítás)*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1889, 379-383.

ifjú költő baráti közeledése is az általa – akkor még – nagyra becsült és tehetségesnek tartott költőtársa felé. A 19. század vége felől visszatekintve az episztola tartalmának félreértése és félremagyarázása érthető, hiszen Szemere az utókor szemében Kazinczy mellett a nyelvújítási harcok egyik legjelentősebb képviselője volt. Mindezzel pedig nehezen egyeztethető össze az a tény, hogy egy időben Szemere akár kedvelhette is Kováts verseit.

A róla született lexikonbejegyzéseket és tanulmányokat olvasva az lehet a benyomásunk, hogy élete és költészete a kutatók számára csak a Kazinczyval való megismerkedésétől, a pesti triász megalakulásától, illetve a nyelvújítási harcokban való részvételének idejétől kezdődően számított érdekesnek, és ami ennél korábban történt, azt sűrű homály fedi. Elszórt adatokból tudhatjuk azt, hogy Szemere 1791 és 1804 között az ország több iskolájában is megfordult, elsősorban apja akarata végett, tanult Budán, Halason, Nagykőrösön, Pápán, Sárospatakon és Pozsonyban, majd ismét Sárospatakon. A pápai kollégium irataiból kiderül, hogy Szemere kilenc éves korában, 1794-ben lett az iskola kisdíákja és 1797-ben még mindig ott tanult, a Syntaxisták osztályában Szép János praeceptor felügyelete alatt.⁵⁶⁸ Így jó eséllyel személyesen is találkoznia kellett Kováts Józseffel – aki 1795-ben kezdte meg tanulmányait a gimnáziumi tagozaton –, bár erre később egyikük sem emlékezett. (Erről még a későbbiekben esik szó.)

Megismerkedésüket tehát Szemere Pál kezdeményezte, amikor episztoláját elküldte Kovátsnak. Bár autográf levele Kováts egyéb irataival együtt elkallódott, az általa írt vers a kéziratos versgyűjteményeknek köszönhetően mégis fennmaradt. A Szemere és Kováts közötti kapcsolat részleteinek tisztázása érdekében érdemesnek tartom a költeményt teljes terjedelmében közölni:

KOVÁTS JÓZSEFHEZ.

*Fűzz számodra babért
S tégy örök oszlopot,
És sasszárnyaidon
Engem is édesen
A szent Pimpla felé segíts.
Cs. V. M.*

Énnékem csak ez a kis táj,
E csendes völgy és a kristály
Patak a Helikonom.
Itt engem egy irigy se les,
Ha múzsámmal a leveles
Szinben magam levonom.

---

⁵⁶⁸ KÖBLÖS (szerk.), 2006, 186, 192.

Csak egy rideg fülemüle,
Mely társától elrepüle,
Lakik velem meghitten;
Csak a virág közt lappangó
Méhek, vagy egy-két pillangó
Keres fel engem itten.

Én itt magamban peshedek;
Te azalatt a meredek
Pindus bérczeit hágod.
Az égbe szállsz múzsáiddal,
S ott általad egy szelid dal
Dicsőíti világod

Vagy leszállasz a szép Fanni
Csendes ölébe játszani,
Kinek minden meghódol.
Telhetetlen tekinteted
Kellemeim legelteted,
És véle tréfálódol.

Nékem a Múza nem enged;
De te kényed szerint zenged
Hazánk dicső fiait.
Hallottam a czinteremben
Hogy múzsáinkkal egyetemben
Sirattad Csokonait.

Hallám, mint énekeléd el
Földit is kilencz nénéddel
Akáczodnak alatta.
Reá zendült a szabad lant,
S bús hangja a siket padlant
Mélyen megrázkodtatta.

Hallám, – azóta felgyúladt
Szivemben egy szent indulat
Szép barátságod eránt,
Adj hát kezet, jer és vedd be
Múzsám azon seregedbe,
Melynek fényét felvitted;
Akkor a több énekesek
Közt, engedd, én is lehessek,
Barátod és meghitted.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁹ A verset Szvorényi kiadása szerint közlöm. Lásd: SZVORÉNYI (szerk.), I, 1890, 96-97.

A vers részletes elemzésére e dolgozatban nem kerül sor, mivel a legfontosabb kérdés most az, Kováts mely költeményei készíthették Szemerét arra, hogy episztolát írjon hozzá.

A költői levél egy mottóval indul, amelyet Szemere egy 1798-ban keletkezett Csokonai-versből kölcsönzött. Arra, hogy miért éppen a *Virág Benedek úrhoz* című költemény egy részletére esett a választása, több magyarázat is lehetséges. Bármennyire is meglepő lehet a mai kor irodalomtörténészei számára, mégis elképzelhető az, hogy a fiatal Szemere – ekkor még – hasonló szerepet szánt Kovátsnak kettejük kapcsolatában, mint amit Csokonai fogalmaz meg ódájában Virág Benedekkel kapcsolatban: „És sasszárnyaidon / Engem is édesen / a szent Pimpla felé segíts.”⁵⁷⁰ Ösztönzést és ihletet remélt tőle.

Ugyanakkor a választott mottóval Szemere finoman arra is utalhatott, hogy olvasta Kovátsnak egy, a Magyar Kurirban 1802-ben megjelent versét, amelynek ihletője Virág Benedek volt.

Kováts *A' Poéta és a Mu'sa* című verséről van szó, amelyben így ír:

Engedek ihletésednek
Oh nagy Virág Benedek!
Nagy vagy, és a' nagy emberek,
Érdemít zengő nótád'
Hangja miatt ez a' berek
Halhatatlan ekhót ad.⁵⁷¹

Ebben a költeményben Kováts megemlékezik Földi János haláláról (1801), amire Szemere is utal versében. Mindez újabb bizonyíték arra, hogy Szemere már 1802 táján felfigyelt Kováts Józsefre. Episztolájában Kováts múzsájáról, Fanniról is említést tesz, akiről valószínűleg az 1805-ben megjelenő *Csokonai Úrhoz, mikor Anakraoni Daljai kijöttek* című versből szerezhetett tudomást, amelyben a csalárd Fanni Kovátsot elhagyva Csokonai mellé szegődik. Szemere verséből az is kiderül, hogy a Csokonai halálára írt Kováts epitáfium létezéséről is tudomása volt, annak ellenére, hogy az csak bő 10 évvel később, az 1817-es Ferdős-féle kiadásban jelent meg nyomtatásban. Ennek egy autográf példánya Horvát István birtokában volt, és ezt Szemere is olvashatta, hiszen tudvalevő, hogy Horvát gyakran osztotta meg friss olvasmányait barátaival is.⁵⁷²

---

⁵⁷⁰ Virág Benedeknek a korszakban betöltött szerepéről, a költőkre gyakorolt hatásáról lásd: PORKOLÁB Tibor, *A Virág Benedek' Poétai Munkáji kötetrendjéről és peritextusairól*, ItK, 2007/4-5, 388-417.

⁵⁷¹ A vers autográf kézírata: Csurgó **K 205**, 11-15.f. Ugyanezzel a címmel maga Virág Benedek is írt költeményt korábban.

⁵⁷² Amint arról korábban már esett szó, Kováts József 1806-ban levélben küldte el néhány versét Horvátnak, azzal a kéréssel, hogy Kultsár István jelentesse meg azokat a Hazai Tudósításokban. A versek között volt a

A fentebb közölt episztolát figyelmesen végigolvasva nehezen érthető az, hogy Farkas Márton és Szvorényi József miképpen érthette ennyire félre a vers egyértelműen baráti gesztusait. Farkas esetében ez talán még elfogadható, hiszen nem foglalkozott behatóbban Szemere Pál költészetével, de a háromkötetes Szemere kiadást szerkesztő Szvorényi Józsefnél ugyanez már aligha megfelelő magyarázat. Mindenesetre szép példa ez arra, hogy előzetes ismereteink milyen könnyen befolyásolhatják értékítéletünket.

Szemere versét Kováts örömmel fogadta, és legkésőbb 1807. március 10-ére el is készült a maga válaszversével, legalábbis annak első változatával. Költői levelét három autográf példányból is ismerjük: kettőt belőlük a Ráday könyvtár Szemere-tára őriz, egy pedig Kováts saját versgyűjteményében található. Némileg zavarba ejtő az, hogy az egyes kéziratokon három különböző keltezés olvasható. Az első (1807. március 10.)⁵⁷³ és a második változat (1807. március 20.)⁵⁷⁴ szövege teljes mértékben megegyezik egymással, és a harmadik (1807. május 27.)⁵⁷⁵ kézirat szövege sem tér el az előzőektől, pusztán egy Csokonaitól vett mottóval gazdagodik. (Dolgozatomhoz ez utóbbit vettem alapul, mivel Kováts is ezt csatolta a Szemeréhez írt leveléhez.)

Az említett levél így szól:

Édes Barátom!

Lantos Leveled érzékenyitt engem' magánosságomba. – Mikor minden jobb szerentsétől elfelejtve élek három esztendei sovány káplánkodásomba, egyedül önnön gondolatim bábjaival ártatlanul babrálván; akkor adod hírül Lételemnek általad való tudását, – akkor vallod meg hogy szeretsz. Szent lesz előttem emlékezeted, – Szent volt már azolta mindenkor, miolta a' M[agyar] Kurirba láttam hevittő láng-hangjaidat, az arany-kultsos Lonyai nevéről harsogó Tárogatódból ki tekeregni tsavarogva: de nem tudván hogy ki légy a' Testi Világba, – nem tudván, hogy hol van az a' boldog rósa-lugos, mellynek illatos ernyője alatt énekelsz, – és még mind ezek mellett az esmeretlenség szemérmesség is ellentálván; nem valhattam meg néked, holt betüimbe hogy betsüllek és szeretlek.

Csokonai halálára írt búcsúvers is. Ez akár Szemere kezébe is kerülhetett, bár nem tesz említést róla, mint ahogy arról sem, volt-e valami köze Horvát Istvánnak ahhoz, hogy Szemere figyelme Kováts felé fordult.

⁵⁷³ Kováts József levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 63. A cím kissé megtévesztő, ugyanis csak a Szemeréhez írt vers van benne, a levél hiányzik.

⁵⁷⁴ Csurgó K 205, 148-153 f.

⁵⁷⁵ Kováts József két levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 65. Valójában csak egy levelet tartalmaz, és a Szemeréhez írt verset.

Most hát imé vedd el tőlem erántad tisztelettel viseltető érzékeny nimfámnak azon első zsengejét, melyet ezen levélke mellé zárt versekbe néked lefizetnem, gazdaglás nékem. Nem olyan hangok ontanak azokból, mint a' Te bájos énekedből; hanem még is engedd elhítenni magadat általok arrol, hogy neked

Édes Barátom

Barátod Kováts Jó'sef

Hidvégen, 1807. Május' 27kén.⁵⁷⁶

Ha lennének is kétségeink a Szemere-vers keletkezési idejével (a *Mondolat* előtti vagy utáni) és műfajával kapcsolatban (baráti episztola vagy gunyoros vers), Kováts válaszleveléből világosan kiderül, hogy Farkas és Szvorényi mindkét esetben tévedett.

Azzal kapcsolatban viszont, hogy Kováts előzőleg valóban felfigyelt-e Szemere Pál versére a Magyar Kurirban, már nem lehetünk egészen bizonyosak. Meglehet, hogy csak a baráti levél kézhezvétele után nézett komolyabban utána, hogy ki is az, aki barátságát keresi. Bárhogy is történt, Kováts úgy tartotta illendőnek, hogy ő maga is verssel válaszoljon, annak ellenére, hogy városhídvégi káplánkodásának ebben az időszakában szinte már nem is írt verseket. Első verse, amit 1807-ből ismerünk, épp a Szemere Pálhoz írt episztola. (Kováts versét teljes terjedelmében tartalmazza a *XII. melléklet*.)

Ezt az egyetlen levélváltást leszámítva nincs tudomásom arról, hogy a két költő a későbbiekben is kapcsolatban állt volna egymással. Ami Kovátsot illeti, 1807 decemberében történő letartóztatása után erre nem is igen lett volna lehetősége.

Szemerénél más típusú életrajzi okokat kell keresnünk a kapcsolat megszakadására. Az 1807-es esztendőben az ő élete is gyökeresen megváltozott, amikor egy, az Árkádia-pör kapcsán írt tanulmányában Kazinczy mellett foglalt állást a Hazai Tudósításokban.⁵⁷⁷

Ezzel a munkájával sikerült kivívnia a széphalmi mester elismerését, és ettől kezdve állandó levelezésben álltak egymással. Ő lett a pesti triász lelke, később pedig a nyelvújítási vitákban Kazinczy legharcosabb híve.

---

⁵⁷⁶ Uo.

⁵⁷⁷ Szemere írása a Hazai Tudósítások 1807. március 21-ei számának Toldalékjában jelent meg. Éppen akkortájt, amikor Kováts József válaszverse is elkészült hozzá. Az Árkádia-pörről és Szemerének a perben betöltött szerepéről bővebben: VÁCZY János, *Az Arcadiai pör*, ItK, 1896, 129-175; PÁL József, *Az Árkádia-pör ikonológiai vonatkozásáról*, ItK, 1985, 498-507; BÓDI Katalin, *Gólyafészek és angolkert. Az Árkádia-per kontextusai Kazinczy Ferenc folyóiratközleményeiben és levelezésében*, ItK, 2014, 1-30.

E rangos barátság és az irodalmi életben való egyre jelentősebb részvétele szükségszerűen hatott irodalmi ízlésére is, és hamarosan Kováts verseiről is egészen másképp vélekedett már, mint korábban.

Egy 1809. december 16-án Kazinczyhoz írt leveléből kiderül, hogy egykori ízlése miatt utólag igencsak szégyenkezett:

[...] Engemet az Insurrectióhoz régi barátom, Bozóky István, vive ki magával. Barátságunk' (1802) kezdetét az egyforma gondolkozás és érzés vetette meg. Most szinte úgy tisztelem és szeretem Bozókyt, mint akkor szerettem, midőn engem iskolába járót, ő már egy Fiscalis, *Te* barátságára méltatott. De gondolkozásaink' módja(aik) már nem egy többé. Ő a' költemény' stylusát, sőt a költemény' legelső érdemét onnan méri, ha az épen úgy foly, mint a proza. Kovács József [!] verseire gyúlad; 's nem érzi azt, a' mit Kisfaludy és Kis zengenek, mert nincs benne Reim, igaz Reim. «Mennyivel szebb lett volna Vidához írt Epistolád, ha azt úgy írtad volna, mint azon Verseket, mellyeket a Tavaszi Virágok gyűjteményembe felvettem; vagy mint azon verseket, mellyeket Kovátshoz éneklél.» Tavaszi virágok! Kováts Józsefhez! Eszembe juta a' mit Kazinczym a' Hazai Tudós. 1. Eszt. valahol mond: nincs – mint a' mit a' pirító magasztalás – Abán, Fejér Várm. láttam Kováts Józsefnek öszveszedve minden verseit. Gencsy Sámuel Úr, most még Kapitány a' Szabolchi Insurrectionál, leíratta számára. Ha kívánja látni Érdemem felett való Drága Nagy Uram bátyám, Tőle meg fogja kaphatni.[...]⁵⁷⁸

A levélben említett Bozóky Istvánnal Szemere még pozsonyi tanulmányai idején ismerkedett meg 1802-ben. Az alig 17 éves ifjút a nála idősebb pozsonyi ügyvéd barátságára méltatta, és az állandóan olvasó és szorgalmasan jegyzetelő Szemerét a költészet művelésére buzdította. 1805-ben pedig, amikor Bozóky *Tavaszi Virágok* címmel versgyűjteményt adott ki, kötetébe az ifjú költő egy versét is (*A' Poéta*) beválogatta. Amikor Szemere Pál elítélően nyilatkozik Bozóky költői ízléséről, voltaképpen nem tesz mást, mint pálcát tör saját maga felett is. Bozóky biztatására, hogy újabb verseit is úgy írja, mint egykori zsengeit, igencsak kínos érzése támad. Levelében Kazinczy egy korábbi cikkének megjegyzését állítja párhuzamba saját érzéseivel: „Eszméljünk fel butaságunkból; nincs kínosb érzés, mint a' mit a pirító magasztalás okoz.”⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ *KazLev*, VII, 1896, 163. *Szemere Pál levele Kazinczy Ferencnek*, 1809. december 16. (1623. számú levél)

⁵⁷⁹ Szemere hiányos mondatát Váczy János a levél jegyzetanyagában egészíti ki. Állítása szerint Szemere a levélben Kazinczynak egy, a Csonkai emlékköve ügyében írt cikkében szereplő mondatára céloz. Lásd: *KazLev*, VII, 1896, 567.

A levélben azonban egy érdekes ellentmondást is megfigyelhetünk. Nehezen megmagyarázható meg az, hogy ha Szemere Kováts József verseit valóban olyan rossznak gondolta, akkor vajon miért érezte mégis szükségét annak, hogy felhívja Kazinczy figyelmét a Gencsy Sámuel birtokában található kéziratos Kováts-gyűjteményre.

Kazinczynak egyébként nem volt szüksége arra, hogy kölcsönkérje az említett gyűjteményt, mivel Sárközy István pár hónappal korábban már eljuttatott számára néhány Kováts-költeményt abban a levelében, amelyben a börtönben raboskodó fiatalember halálhírét írta meg barátjának.⁵⁸⁰ Sárközy részletes beszámolójának köszönhetően Kazinczy bizonyos értelemben jóval tájékozottabb volt Kováts Józsefet illetően, mint a verseit egykor igencsak kedvelő Szemere. Bár ennek az alfejezetnek nem témája, de talán nem érdektelen itt megjegyezni, hogy Kazinczy soha nem kelt ki élesen Kováts József költészete ellen. Amikor Sárközy fentebb említett levelére válaszolt, leginkább az ártatlanul elítélt ifjú költő értelmetlen halála felett sajnálkozott, és bár nem titkolta, hogy Kováts-versei nem nyerték el tetszését, ezt mégis kellő tapintattal írta meg. Kazinczy elnéző hozzáállását látva felvetődik a kérdés, vajon nem azért viszonyult-e így Kováts-hoz, mert annak raboskodása saját fogságát is eszébe juttatta. Szemere 1910 májusában is úgy véli, magyarázkodnia kell Kazinczynak, amiért csak ritkán és keveset ír. Költői terméketlenségéről így ír:

[...] Még egy más haszon Kölcseym barátságából. Kölcsey annyira helyre hozta fületem, hogy én a' Zrinyi verselést már mostan kedvetlenül olvashatom, magam pedig soha azt írni nem fogok. Ha írok e a' Wesselényi halálára? Nem ígérhetem. Szörnyű munkába kerül énnékem egy darab időtől olta minden műv. Úgy vagyok, mint a' rossz dajkák kezében rossz testálláshoz szokott gyermek, midőn Tánczmester' kezére jut. A' mit jól csinálék, az is affectalt és feszes. Osztán azt tapasztalám magamról, hogy érzéssel írni épen nem tudok. Pedig azt, a' mit olvasok, másokéban gyakran egész a' könnyezésig érzem. Valóban rám nézve a' Múzsák makacs leányok. Vagy talán csak büntetés azon gonosz verseimért, mellyeket a' Bozóky és Kovács manierjában a' Tavaszi Virágokban koholgattam. Az idő meg fogja mutatni, mit nyújthatok én is.[...]⁵⁸¹

---

⁵⁸⁰ A Sárközy által elküldött levél versmellékletére egyelőre még nem sikerült ráakadni, de a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található olyan Kováts-versmásolat, ami nagy valószínűséggel Kazinczy birtokában volt. Egy példa erre: az MTAK K604/I. jelzetű kolligátum (Apróságok I.), amely Csokonai és Kisfaludy Sándor versei mellett Kováts hat költeményét is tartalmazza. A kolligátum részben Kazinczy-autográf, de a gyűjteménynek e verseket tartalmazó része más kéztől származik.

⁵⁸¹ *KazLev, VII, 1896, 436. Szemere Pál levele Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. május 6.*

Régi rossz beidegződéseit, Bozóky és Kováts hatását és ez utóbbi stílusának egykori szorgos utánczát okolja tehát mindazért, hogy nem tud annyit írni, amennyit szeretne, ráadásul elkészült munkái is elégedetlenséggel töltik el. Szemere valószínűleg arra számított, hogy Kazinczy némi együttérzést tanúsít majd, de a széphalmi mester mindössze ennyit jegyez meg e témában:

[...] Uram Öcsém azért ír nehezen verset, mert sok Aestheticat olvasott. De ez nem rossz. Lessing ennek a' Studiumnak tulajdonítja, hogy a' Dramaturgiában 's Drámák írásában olly sokra ment.[...]

Kazinczy tehát ez alkalommal sem érezte szükségét annak, hogy Kováts József költészetéről szigorú ítéletet mondjon.

A korabeli irodalmi életben és a nyelvújítási harcokban kulcsfontosságú szerepet betöltő Szemere, ha nem is számított termékeny alkotónak, újabb írásaival szép sikereket ért el. Főként Kazinczynál. Mindez valószínűleg nagy szerepet játszott abban, hogy az 1807 előtt készült munkái szép lassan feledésbe merültek. Kováts-hoz írt versétől azonban bármennyire is szeretett volna megszabadulni, mégsem tudott a korabeli kéziratos versgyűjtemények szorgos másolóinak köszönhetően, akik Kováts verseinek lelkes rajongóiként előszeretettel másolták be Szemere költői levelét is köteteikbe, ezáltal számottevő olvasóközönséget szerezve annak. Az 1840-es évekre a másolatos gyűjtemények divatja jelentősen csökkent, és mivel Szemere Pál Kováts-verse nyomtatásban nem jelent meg, szép lassan kezdett feledésbe merülni. Kováts József verseinek 1835-ös nyomtatott kiadása azonban tartalmazta a Szemeréhez írt válaszverset, és ez nem kerülte el a kötetéről kritikát író Toldy Ferenc figyelmét sem.

1846-ban e kötet kapcsán, Toldy egy papírszeletkén rövid kérdést intézett Szemeréhez Kováts Józseffel kapcsolatban:

Kovács József, ki hozzád verset írt (kiadta Ferdős Dávid), az-e, ki az Aeneist fordította? Ki volt és hol élt a te Kovács Józsefed?⁵⁸²

Úgy tűnik, hogy Szemerének még negyven évvel Kováts-hoz írt verse után is magyarázkodnia kellett. Toldy Ferencnek adott válasza azonban meglepő eltérést mutat az egykor Kazinczynak írt soraihoz képest:

---

⁵⁸² SZVORÉNYI (szerk.) III, 1890, 331. Toldy kérdése egy papírszeletkén Kováts-hoz.

[Kováts József] pátkai iskolamester. Iskoláit járta Pápán. A megye (talán Veszprém) börtönében éhséggel végezte ki magát. Én nem láttam, nem ismertem. Másoktól hallék felőle egyet és más: de az akkori hírek, mint az egyébkoriak is, nem olyanok, hogy te, nagyérdemű tisztelt barátom, épületalapul vehetnéd. E tárgyban Fenyéri⁵⁸³ lehetne legbiztosabb kalauzod. Egyébiránt az a K. J. ki Virgil Aeneisét elfrajczimerezte (Lássd), Csokonai tanítója volt a poetikában a debreczeniek között; később pap Nagykőrösön; végre mint veszteglész halt meg.⁵⁸⁴

Az egykor Kazinczy barátságát kereső fiatal Szemere 1809-ben még őszintén vallott a Kováts iránti diákkori rajongásáról. A hozzá intézett episztoláját szégyellte ugyan, de annak létezését mégsem kívánta elhallgatni Kazinczy előtt.

Toldy Ferenc kérdésére azonban meglehetősen hűvös és tartózkodó válasszal, szikár életrajzi adatokkal szolgált csak, arról pedig, hogy Kováts miért került börtönbe, nem kívánt közelebbi részletekbe bocsátkozni. Mélyen hallgatott Kováts Józsefhez írt verséről és korábbi levélváltásukról is, annak ellenére, hogy sejthette, Toldynak valószínűleg nem kerülte el a figyelmét Kováts versének címe: *Válasz Szemerei Szemere Pálhoz*. E cím alapján Toldy joggal feltételezhetett egy olyan Szemere verset, amely időben megelőzte Kovátsét. Elképzelhető, hogy tudott is annak létezéséről, csak szerette volna Szemere saját verzióját is hallani az egykor történekről. Az utolsó kérdésében kihangsúlyozott E/2. személyű birtokos személyjel („*Ki volt és hol él a te Kovács Józsefed?*”) legalábbis ezt sugallja.

Szemere azonban mindent megtett azért, hogy a további kérdéseknek elejét vegye, amikor levelében ezt írta „Én nem láttam, nem ismertem.”

Ügyesen megfogalmazott válaszában nem állít valótlanságot, hiszen kettejük személyes találkozására (a pápai kollégiumban) Szemere talán tényleg nem is emlékezett. Felmerülhet azonban bennünk a kérdés: vajon egy baráti levélváltást követően, amelyről ráadásul számtalan kézíratos versgyűjtemény is tanúskodik, lehetséges-e nyugodt lélekkel és meggyőződéssel kijelenteni azt, hogy soha nem is ismerték egymást.

E téma kapcsán még két apró tényre szeretném felhívni a figyelmet. Amint arról már szó esett, Szemere epitáfiuma számos kézíratos versgyűjteményben megtalálható Kováts válaszversének társaságában. Bár Szemere versének a gyűjteményekben való előfordulásáról pontos statisztikát nem készítettem, de tapasztalataim szerint legalább annyi példányban

---

⁵⁸³ Szemere itt Fenyéri Gyulára gondol, pontosabban Zádor (korábbi családnevén Stettner) Györgyre (1799-1866), aki írói álnévként használta a Fenyéri nevet. Életrajzi adatait egy korábbi lábjegyzetben közöltük. Úgy tűnik, hogy ő több információval szolgálhatott Kovátsról, mint Szemere.

⁵⁸⁴ SZVORÉNYI (szerk.) III, 1890, 331. *Szemere válasza Toldy Ferencnek*, Pest, 1846. június 10.

másolták le azt, mint Kováts József Szemeréhez írott válaszversét. Ez utóbbinak pedig még kétszáz év elmúltával is közel harminc előfordulását ismerjük. Szemere néhány más verse is megtalálható ugyan a gyűjteményekben, de ilyen gyakori előfordulás egyikre sem jellemző.⁵⁸⁵ Paradox módon Szemerének épp az a költeménye terjedt tehát el leginkább, amelyet olyannyira szeretett volna elfelejteni.

A téma zárásaként álljon itt egy olyan versrészlet, amelyben Szemere leszámol a mesterkedőkkel (akik közé egyébként Csokonait is sorolta). Számos költő nevét említi, de felsorolásából egyvalakit kihagy: Kováts Józsefet. Íme, egy újabb ellentmondás, amely jól érzékeltetheti Szemere Kováts-csal való meglehetősen komplikált kapcsolatát.

S az új nép románcot s balladákat becsül
S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb betsül.
A rossz rímes Zrínyi s Orczy mellett fognak,
S Mátyásit kiteszik a marczangó fognak.
Pócsért szeretetet már senki nem érez,
Mondják, hogy Virággal soha fel nem ér ez.
Etédi, Péczeli, Horváth, Vitéz s Édes
Éneke a magyar fülnek már nem édes.
Helyettek a polcra Himfi s Ányos lépe.⁵⁸⁶

3.7.3. Jókay József Kováts-képének visszatükröződése Jókai Mór regényeiben

Fried István, *Jókai Mór életrajzai* című tanulmányához⁵⁸⁷ az író egy önvallomását választja mottóként:

Annyi esze azonban már van a fantáziának, hogy saját szárnyain kívül felhasználja a rendelkezésre álló gőzerőt, sőt, a hol meredek az út, az öszvér hátára sem átal felülni.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁵ Szemere egyéb verseinek kéziratos előfordulásairól Stoll Béla bibliográfiája ad tájékoztatást.

⁵⁸⁶ Szemere idézett versrészletére Nagy Levente Kovátsról írt dolgozatában figyeltem fel. A tanulmány szerzője azt is észrevette, hogy Szemere verse egyáltalán nem tekinthető Kováts elleni támadásnak. A vers keletkezési dátumát azonban nem ismerve, arra a következtetésre jutott, hogy a vers a nyelvújítási harcok idején keletkezett. Épp ezért Nagy Levente, a mesterkedőkkel leszámoló versrészletnek mintegy ellentétéként idézi a Kováts-hoz írt episztolát, mondván, Szemere egyedül Kováts költői tehetségét ismerte el. Reményeink szerint dolgozatunkban ezt a kérdést sikerült meggyőzően tisztáznunk. Az említett tanulmány: NAGY Levente, *Kováts és a korabeli irodalmi gépezet*, *Iris*, 2000/1, 27-36.

⁵⁸⁷ FRIED István, *Jókai Mór életrajzai*, It, 2017/1, 16-31.

⁵⁸⁸ Idézi: FRIED, 2017, 16. A szöveg eredetije: *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, Révai testvérek, Budapest, 1898, 149.

Fried, ugyancsak ebben a tanulmányában – mintegy a mottó magyarázataként – megállapítja, hogy Arany Jánoshoz hasonlóan, Jókait is erőteljesen foglalkoztatta a 18. századnak és az 1800-as évek első két évtizedének félnépi, közköltészeti irodalma, ponyvára került prózája és mindez alkotásain is nyomott hagyott. Előszeretettel illesztett be regényeibe mások által készített, már-már feledésbe merülő alkotásokat e régebbi időkből, és ezek a korábbi szöveggörnyezetükből kiragadott művek Jókainál, egy új kontextusba kerülve új értelmet nyertek, s újra életre keltek.⁵⁸⁹

Jókai nem volt válogató. E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalóguskészítője az író felemás ízlésére az őt körülvevő alkotásokat hozza fel példaként.

A puritán egyszerűség és a pompaszeretet, a fejedelmi allűrök és a családi kötődésből fakadó polgári otthonszeretet kettőssége egyaránt jellemezte az író. Tárgyai között jól megfértek egymás mellett a neves képzőművészek alkotásai (Barabás, Munkácsy, Benczúr, Ligeti Antal, Zichy alkotásai) és a kevésbé ismert (Myskovszky Viktor, Makai Philoména) festők művei is.⁵⁹⁰ Irodalmi érdeklődéséről ugyanez szintén elmondható: kis- és nagymestereket egyaránt szeretett és tisztelt, és valószínűleg ennek köszönhető az, hogy amikor 1870 táján megírja a reformkort megelőző éveket bemutató *És mégis mozog a föld* című regényét, ebben a rég feledése merült Kováts József alakja és egy költeménye is helyet kap.

Az általa „hozott szöveg” pedig nem más, mint Kovátsnak *A kopottabb nemesekhez* című verse, amely egykor tartalmánál fogva nem kerülhetett bele a Ferdős-féle nyomtatott verseskötetekbe. Kizárólag kéziratos versgyűjteményekben terjedt a 19. század első felében.

Jókai ezt a művet – ahogy azt sok más alkotással is tette – új szöveggörnyezetbe helyezte, és ezáltal új keretet szőtt köré. A hosszú évtizedek alatt ekkorra már elfeledett vers Jókainál kiemelt fontosságúvá válik: a regényben szereplő debreceni református kollégiumi diákok méltónak találják arra, hogy bekerüljön a professzorok elől gondosan elrejtett kéziratos gyűjteménybe, a híres-hirhedt *Csittvári Krónikába*.

Bár a *Csittvári Krónika* az irodalomtörténészek szerint sohasem létezett, a kor számos, ma is felellhető debreceni, illetve sárospataki kollégiumi versgyűjteménye tartalmazza ugyanazokat a szövegeket, amelyeket Jókai is felsorakoztat regényében. A jelek szerint Jókai

---

⁵⁸⁹ Hankiss János állapította meg, hogy Jókainak az 1860-as években született elbeszélései például egy francia anekdotalexikonra (*Dictionnaire contenant les anecdotes historique de l'amour*) támaszkodnak, amely szerelmes történetek összefoglalásait teszi közzé. A novellák sajtó alá rendezője, Rózsafalvi Zsuzsanna gondosan kimutatta a kötet utószavában, hogy Jókai valóban innen merítette témáit azokban az években. HANKISS János, *Jókai forrásaihoz*, ItK, 1936/1-2, 24-25.

⁵⁹⁰ E. CSORBA Csilla, „Egy ember, akit eddig még nem ismertünk.” *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa, Harmadik kötet*, Irodalmi Magazin, 2019/1, 24.

jól ismerte a kéziratos diákgyűjtemények darabjait. Többek között *A kopottabb nemesek* című költeményt is, amelynek csaknem negyven másolatát ismerjük a 19. század első feléből.⁵⁹¹ E nagyszámú másolat azt mutatja, hogy a vers akkoriban a demokratikus, születési előjog ellenes magatartás fokmérője volt.

Felmerül a kérdés, mi készíthette őt arra, hogy épp Kováts versét szerepeltesse regényében.⁵⁹² Vajon mit gondolt erről a költeményről? Talán nem érdektelen magából a regényből idézni Kováts-versét és a hozzá kapcsolódó sorokat. A műnek rögtön az első fejezetében (*A Csittvári Krónika*), Jókai egyik szereplője, Biróczy Sándor olvassa fel a költeményt a krónikát őrző diákoknak, hogy szavazással döntsék el, méltó-e a titkos gyűjteménybe való bemásolásra.

A Kovátsra vonatkozó rész a következő:

-Ismét jutottam több rendbeli satirikus költeményekhez, amik eddigelé még unikumok. Az egyik Kováts József verse a kopott nemesekhez.

-Kérjük felolvasatni.

Rettenetes egy gondolat! E század első felében egy ilyen blaszfémiát versbe szedni merni!

Földiek! Lehettek nemesek, meddő tök-
Fejjel is, ha egyszer van kutyaőrötök.
Lehettek, ha függnek gunyhótokban ősi
Atyátoknak rozsdás fegyveri, köntösi.
Mind nemes az, aki megmohosult neve
Elébe egy fakó görcsös „N”-et teve.
Lám, a régiség is nektek az efféle

---

⁵⁹¹ A vers érdekessége, hogy az autográf változat terjedelme mindössze harminc sor, ugyanakkor számos kéziratos gyűjtemény tartalmaz egy ennél csaknem háromszor nagyobb terjedelmű szövegváltozatot is. Ez utóbbit csak másolatokból ismerjük. A kritikai kiadás feladata lesz majd eldönteni, lehet-e esetleg Kováts József ennek a hosszabb változatnak a szerzője. Mezei Márta a *Magyar költők 18. század* című antológiájába a versnek ezt a hosszabb, egyelőre kétes hitelű változatát vette fel. Lásd: *Magyar költők 18. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983, 484-486. Ugyanígy járt el Bán Imre és Julow Viktor is (BÁN, JULOW, 1964, 95-97.), illetve Kováts Sándor Iván is KOVÁCS (szerk.), 1999, 214-216.

⁵⁹² Bán Imre e verssel kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Van Kovátsnak olykor nemesebb hangja is. Fordulatos és szenvedélyes lendületével megkapó *A kopottabb nemesekhez* c. verse. Sajnálatos persze, hogy a formai mesterkedés e nemesebb hangok hitelét is csökkentti: a folytonos átlépések egyik sorból a másikba, az Aranytól „műasztalosí”-nak nevezett technikával készült rímek túlon-túl lármássan hívják fel magukra a figyelmet. Jókai ezt a verset nevezte a *Csittvári krónika* legveszedelmesebb darabjának, holott a *Lúdas Matyi* magasrendű satirikus ábrázolása forradalmi hatásában is magasán felülmúlja Kováts jószándékú, de formai különködésben szétfolyó igyekezetét.” (BÁN, JULOW, 1964, 16-17.)

Csúffá lett rangot már eb-bőrre festé le.
Oh idők, erkölcsök! már ma a nemesi
Rang az agarak közt csak a nyulat lesi.
Ah nem! nem ily színnel kell azt az isteni,
Szívben lakó nemes rangot lefesteni:
Mert ráillik árva keseredett Dózsa
Katonájára is a koszorús rózsza,
Ha megsértett szíve felfegyverkezett
Nemes elszántsággal azért fogott kezét,
Hogy az elalélt Just a lármás kard nesze
Által orvosolván, ismét felébressze.
Azok érdemlik meg azt a nevet, akik
Közt a halhatatlan drága Virtus lakik;
Nem az, aki a holt ősöknek penésszel
Bevont érdemik közt szunyókálván vész el.

Én Nemes vagyok; de nem tudom a nagy Nem
Fényétől elvakult Apám az e, vagy nem?

No hiszen, jó szerencse, hogy az akkori időben az ilyen verseket nyomdai festék nem sokszorozhatta, mert szerzőjükkal az a hármás fátum történt volna, hogy először is a publikum beveri a fejét, másodszer a hatóság lehúzza a bőrét, harmadszor a bőreből kiugratott lelke egyenesen a pokolra esik.

A tíz bíró egyhangúlag méltónak ítélte a verset a krónikába beíratásra, s engedelmet adott a lemásolására is.⁵⁹³

Úgy tűnik tehát, az író szerint ez a mű lett végül a *Csittvári Krónika* legveszedelmesebb darabja. A regénybeli sorok legalábbis erről árulkodnak.

Jókai Mór – bár negyven évvel később, mint Kováts – egy ideig maga is pápai diák volt (1841-1842), így joggal feltételezhetnénk azt, hogy Kovátsról, illetve a regényébe illesztett versről a kollégiumban hallott először tizenhat-tizenhét éves korában, és akkor kedvelte meg költeményeit. Ez azonban mégsem valószínű.

---

⁵⁹³ JÓKAI Mór, *És mégis mozog a föld, I*, Bp., 1965, 22-23.

Bár Édes Albert visszaemlékezései szerint Kováts alakja – ahogy arról már korábban szó esett – 1820 táján még élénken élt a pápai diákok emlékezetében, és verseinek tiszta rímei minduntalan arra készítették az ifjakat, hogy utánozzák azokat, Jókai Pápara való érkezése táján ugyanez már aligha volt jellemző. A kollégium önképzőkörében – aminek Petőfi és Jókai is tagja volt – a diákok már egészen más típusú költői elvárásoknak igyekeztek megfelelni.

Kétségkívül igaz az, hogy Jókai a pápai kollégiumbeli tapasztalataiból merített akkor, amikor regényében a debreceni diákélet bemutatására vállalkozott,⁵⁹⁴ de Kováts Józsefet és verseit nagy valószínűséggel édesapjának, Jókay Józsefnek köszönhetően már Pápara való érkezése előtt is jól ismerte.

A dolgozat korábbi részeiben már röviden írtam arról a kéziratot Kováts József-életrajzról, amelyet Jókai édesapjának köszönhetünk. (Az életrajz teljes szövegét – a benne szereplő hosszabb költemények kihagyásával – a dolgozat *XIV. melléklete* tartalmazza.)

Magát az életrajzot Móricz fia születése előtt néhány évvel vetette papírra az édesapa, méghozzá azzal a szándékkal, hogy megjelenteti azt a Tudományos Gyűjtemény hasábjain. Egy komáromi színházi témáról szóló írását már 1819-ben közölte a lap,⁵⁹⁵ és minden bizonnyal ez a siker buzdította őt arra, hogy újabb szövegeket is készítsen a folyóirat számára. A Kováts-életrajzot egyéb más, közlésre szánt írásával együtt küldte el a szerkesztőségbe, nagy valószínűséggel Horvát Istvánnak, aki a Tudományos Gyűjtemény gyakori szerzőjének számított akkoriban. (Érdekes egybeesés, hogy néhány évvel korábban Kováts is épp Horvátnak küldte el verseit a Hazai Tudósításokban való megjelentetés szándéka végett.)

Egy, a kéziratban található bejegyzés szerint Jókay írásai a cenzorhoz is eljutottak, de ezt követően a folyóiratban megsemmisítették az egyetlen szöveg sem ezek közül. Az egybekötött szövegeket azonban Horvát István megőrizte saját könyvtárában, és ennek köszönhetően azok később az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe kerültek.⁵⁹⁶

1825-ben, amikor Jókai Mór született, ez az irat már nem volt a család tulajdonában, így nagy valószínűséggel az író soha nem látta az életrajzot a későbbiek során. Bár Jókai József halálakor fia még csak 12 éves volt, de kisgyerekként hallania kellett otthon ezt-azt Kovátsról. Az idős Jókayról Eötvös Károly írta, hogy nemcsak erős írói képességgel volt megáldva, de elbeszéléseit is csodálatos folyékonyság jellemezte.

---

⁵⁹⁴ Lásd ezzel kapcsolatban: TÓTH Endre, *Jókai és Pápa*, Pápa, 1943. BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848*, Akad. Kiad., Bp., 1963, 284-299.

⁵⁹⁵ ÁSVAI JÓKAY József, *Jelességek*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/12, 122-123.

⁵⁹⁶ OSZK **Quart. Hung. 753**. *Ásvai Jókay József kéziratosa életrajza Kováts Józsefről* (1a-14b).

Előadásmódja szerény, szabatos és gyönyörű volt, és az általa mesélt anekdotákat mások is nagy örömmel mesélték tovább.⁵⁹⁷ Kovátsról írt életrajza és saját naplója mindezt csak megerősíteni látszik.⁵⁹⁸

Az idősebb Jókay valóban szerethette Kováts költeményeit. A róla írott életrajzban erről így vall:

Én Kováts Józsefet személyébe nem esmertem ugyan, hanem az ő munkáit kéziratba olvasván, s azokból magamnak is mint egy 80 darabot leírván, annyira megkedveltem ezen embert, hogy ámbár már most csaknem minden kezem közt lévő verseit könyv nélkül tudom; mégis ha kezembe veszem az ő verseivel béírott könyvecskémet, s olvasgatom, egészen elfogódom azoknak kellemetes gyönyörűségétől: ezt én el nem tudom gondolni, hogy honnan lehet? Mert én, a poétáknak különös kedvelője lévén, nemzetünknek nem csak a közhírre érdemesebb, de még a gyengébb, s nem csak az újabb, hanem a hajdanibb poétáit is szorgalommal s figyelemmel szoktam olvasgatni, s ahol mi különösebbet lelek, azt egy látással nem szoktam abbahagyni. [...]

Tisztelettel, mégpedig különös tisztelettel viseltetem hazánknak minden jelesebb poétai lélekkel ékeskedő fiai eránt; mivel azonban Kováts József csak az itt körülünk lévő néhány vármegyének némely részeibe esmeretes, meg vagyok abban győződve, hogy nem fognak reám megneheztelni buzgón szeretett édes hazámfiain, amidőn azon törekedem, hogy Kováts József mind a két magyar nemes hazába egy kevésé jobban megesmértetvén, ítéletet hozattathasson arról, hogy mely becses poétai lélekkel lett légyen felruházva a 27 esztendő korában, sajnálkozásra méltó módon megholt, szerencsétlen Kováts József, balaton-hídvégi református káplán.⁵⁹⁹

Az életrajzot az ifjú Jókai valószínűleg csak hallomásból ismerte, de Kováts-verseivel saját könyvtárukban is megismerkedhetett, mivel édesapja egy kéziratos gyűjteménybe másolta be azokat, Csokonai Vitéz Mihály és más költők verseivel együtt.

---

⁵⁹⁷ EÖTVÖS Károly, *Jókay(!) Mór édes apja*, Pesti Hírlap, 1905. március 14, 27. évf., 74. szám, 28.

⁵⁹⁸ Jókay József naplójának (1801-1837) gépiratát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. Jelzete: **V.2839**. A másolat Hegedüs Loránt és a Jókai-család adománya, 1930-ben került a múzeumba. Ebben Jókay József gyerekkoráról számol be részletesebben, majd évenként összegzi az elmúlt időszak fontosabb történéseit. A szövegben Kováts József-re nem történik utalás, mivel maga a szöveg nem tér ki arra, mik voltak az idős Jókay kedvelt olvasmányai. Az eredeti napló viszontagságos sorsáról egy élvezetes írás a költő egy rokonától: ifj. HEGEDÜS Sándor, *A megkerült örökség*, Új Idők, 1934 (40. évf.), 368-369. Egy ennél korábbi írás a naplóról: *Jókai atyja. Jókay József (1781-1837) naplójából közli*: HEGEDÜS Loránt, Vasárnapi Újság, 1899 (46. évf.), 20. szám, 327-331.

⁵⁹⁹ Jókay, 2000/1, 24-25. Jókay Kováts-életrajzában két tévedést szükséges korigálni. Kovátsnak 80 versét említi, mert tévedésből más költők verseit is neki tulajdonította kéziratos versgyűjteményében, de valójában nem ismerünk ennyi verset Kováts-tól. A másik: Kováts nem 27, hanem 29 esztendő korában halt meg.

Ez a kötet az apa halála után fia tulajdonába került, aki élete végéig őrizte azt, és minden bizonnyal olykor olvasgatta is a benne lévő verseket. Jókai halála után a gyűjtemény felesége, Nagy Bella tulajdonába került, aki 1912-ben eladta azt – a nála lévő legtöbb Jókai-kézirattal, könyvvel és egyéb tárgyi hagyatékkal együtt – a magyar államnak.⁶⁰⁰

A verseskötet ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, és a *Helikoni virágok* címet viseli.⁶⁰¹ A kötet belső borítóján az 1808-as kezdődátum szerepel, a második címlapon szereplő szövegből pedig megtudjuk, hogy Csokonai és Kováts ki nem adott munkáit tartalmazza. (Ebből arra következtethetünk, hogy a kötet az 1817-es Kováts-kiadás előtt már teljesen elkészült.) A gyűjteményre Jókay azt írta rá, hogy első kötet, így elképzelhető, hogy létezett egy második rész is, amely az idők során elkallódott.

A címlapra még ezt jegyezte fel:

A' ki nem Baráttya a' Poétáknak, vagy azoknak elmés furtsa gondolattyaiban meg botrankozik; e' könyvetskét tegye le, 's ne olvassa, mert Castis omnia casta – az az A' mely virágról a' Pók mérget szív, Arról a' Méh mézet gyűjt.

Le irattak Jókay Jóseff Hites Ügyvédő által a' maga 's mások' gyönyörködtetése végett Különböző Idő-szakaszokban.⁶⁰²

A gyűjteményben számos Kováts-vers mellett megtaláljuk a Jókai Mór által kölcsönzött művet, *A kopottabb nemeseket* is. E versmásolatot összevetve a regénybeli változattal két dologra figyelhetünk fel: bizonyos, hogy a regényben szereplő verset Jókai édesapja kéziratából másolta ki, ugyanis – a helyesírást leszámítva – a két szöveg csaknem teljesen egyezik.

---

⁶⁰⁰ Lásd erről: RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *Jókai Mór kéziratok hagyatéka*, Irodalmi Magazin, 2019/1, 52-57.

A legnagyobb szövegtörzset az író özvegyétől vásárolta meg a kultuszminisztérium az 1910-es évek elején. Az államnak jelentős összeget kellett fizetni Nagy Bellának, aki nemcsak a materiális örökségről nem akart lemondani a nemzet javára, hanem a szerzői jogokat is magának követelte a teljes életműre vonatkozóan. 1912-ben sikerült a tárgyalásokat lezárni. Szalay Imre a múzeum akkori igazgatója rendelkezett a megvett hagyatéknak a műfajok szerinti bontásáról. Az ő döntése volt az, hogy a kéziratok a nemzeti könyvtárba kerüljenek. A Nagy Bella által átadott hagyatékkörpuzs korántsem volt teljes, jó néhány fontos darabot az özvegy magánál tartott egy Jókai-múzeum megnyitásának reményében. Ez az anyag rész zömmel elveszett, szétszóródott Nagy Bella halálát követően. Az 1912-es vásárlásból a nemzeti könyvtár tehát a kézirat anyagot kapta meg, amely több ezer folió.

⁶⁰¹ A verseskötet minden kétséget kizáróan a többi Jókai anyaggal együtt került a nemzeti könyvtár (ma Országos Széchényi Könyvtár) tulajdonába. Ezt bizonyítja a benne található pecsét felirata: M. N. Múzeum, Jókai hagyatéka, kézirat[ár] 1912. 33. sz. Jelzete: **Oct. Hung. 695. Helikoni virágok.**

⁶⁰² OSZK **Oct. Hung. 695. Helikoni virágok**, 1a.

Ugyanakkor az is kiderül, hogy a regényíró Jókai a verset túl hosszúnak találta, így hat sort elhagyott belőle.⁶⁰³ Nagy valószínűséggel úgy ítélte meg, hogy a költemény rövidített formájában is kiválóan képes betölteni a regényben neki szánt szerepet, és így élve a költői/írói szabadsággal, nem törekedett a filológiai pontosságra.

Ugyanez mondható el a regény egy későbbi fejezetéről is, amelyben egy Kovács Mihály (!) nevű költőről a következő mondatok hangzanak el:

Én már azt hiszem, hogy minden poétában kell legalább egy negyedrészt bolondnak lenni. Legalább én ahányat láttam hanyódni, vetődni, mind többé-kevésbé bolond volt. Veszekedő, cigányfajta nép. Lám, még az a híres Kovács Mihály is a tömlőben veszett el; pedig de cifrán ki tudta rakni a szót! Jobb lett volna ahelyett, ha józan életet követett volna. A poéták mind részegesek. Én még a halotti búcsúztatóban is meghagytam, hogy versben ne papoljanak fölöttem.⁶⁰⁴

Jókai tehát hallott Kovács boros fővel elkövetett tetteről, a kaposvári börtönben való raboskodásáról és értelmetlen haláláról is, nagy valószínűséggel ezekről is édesapja mesélt neki egykor.⁶⁰⁵ 1870 táján, amikor regényét megírta, még sem a lexikonok, sem pedig a folyóiratok nem közölték ezeket a részleteket Kovácsról. A 19. század második felében, az első – korábban már említett – tanulmányt Kóváry Béla írta Kovácsról (1876), és a legelső lexikonbejegyzés is csak 10 évvel a regény megjelenése után, 1882-ben látott napvilágot (*Uj Magyar Athenas*). Kovács regénybeli felbukkanásának ötletét tehát inkább tekinthetjük az édeasapa iránti tiszteletadásnak, és egyfajta megemlékezésnek, mint a Kovácscsal kapcsolatos korabeli szóbeszéd hatásának.

E. Csorba Csilla, Jókai tárgyszeretete kapcsán megjegyzi, hogy az író erősen kötődött az őt körülvevő tárgyakhoz, amelyek élete nagy fordulóit, a komáromi szülőházat, a bujdosását, képviselőségét, a fejedelmekhez való kapcsolatát juttatta az eszébe. Látogatóit nagy élvezettel vezette körbe otthonában, és szívesen mesélt nekik tárgyairól, könyvtára egyes

---

⁶⁰³ Az eredeti, autográf Kovács József-verset a dolgozat XV. melléklete tartalmazza.

⁶⁰⁴ JÓKAI, II, 1965, 52.

⁶⁰⁵ Fontos azonban megemlíteni, hogy a Jókay József által írt életrajz Kovács raboskodását és halálát ugyan megemlíti, de büntetéről tapintatosan hallgat. Mindössze ennyit kívánt közölni reménybeli olvasóival: „Mi ok által esett ő szegény azon fogságba, a *Hol a tomisi Oviddal / ő nála is a szelíd dal / Bús tristiummá vála* és amely fogságba, kesergő bánatnak eresztvén magát igen hamar elhőlt? Mivel egész bizonyossággal magam sem tudom, ámbár 1813-ba Somogyba járván, a tekintetes vármegye fő ügyviselőjétől hallottam légyen is, ide írni nem tartom szükségesnek; hanem az ő, mind a hét égen keresztül járt poétai lelke szüleményeiből egynehányat kívánok közölni, a távolabb lakó szerelmes magyar testvéreinkkel is. A bölcs kevésből is tud alkalmas ítéletet hozni.” JÓKAY, 2000/1, 25.

darabjairól.⁶⁰⁶ Az édesapjától örökölt kéziratos Kováts-versgyűjteményt is minden bizonnyal sokaknak megmutatta, és valószínűleg nagy örömmel töltötte el az, amikor gyűjteménye egy másik, szintén Kováts-verseket tartalmazó kéziratos kötettel is gyarapodott. Ezt Sebestyén Zsigmond ajándékozta neki 1871-ben – kicsivel az *És mégis mozog a föld* elkészülte után –, a „Rokoni tisztelet és Hazafiság nevébe[n].”⁶⁰⁷ Nem akármilyen kötet volt ez: a néhány évvel korábban elhunyt Sebestyén Gábornak az az 1813-ban készült versgyűjteménye, amelyben a másolatokban terjedő Kováts-életrajz egyik kibővített változata is megtalálható, és amelynek néhány részlete e dolgozatban is helyet kapott.⁶⁰⁸

Jókai Mór, négy évvel halála előtt egy regényében (*Öregember nem vén ember*, 1910), ha csak néhány sor erejéig is, de újra visszatér Kováts József alakjához, akinek egy versrészlete láthatóan őt is megihlette:

Aztán mikor a rózsák elkezdenek nyílani, akkor meg előjönnek azok a cserebogár alakú rovarok, amiknek szárnya aranyzöld, páncélja rézbíbor, amiket rózsabogaraknak híznak a kertészek. Ezek csak rózsákkal táplálkoznak: befúrják magukat a feselő rózsza kelyhébe, kirágnak az illatos szirmokat, s hagynak helyébe kábító ábraművet. Még azzal is elárulják, hogy ők Cythere szárnyas szolgálói, hogy a rózsát, a szerelemistennő választott virágát szemelték ki áldozataik helyéül, ki azt istennői vérével festette pirosra, ahogy azt halhatatlan költőnk, Kováts József versben megörökíté:

„Te vagy szépek szépe s te
Rád rózsát a szép este
Ecsetje Vénus teste
Vérével feste.”

Hát ezzel a két szárnyas küldöncével a szerelem istenasszonya, Aphrodité több férfit megölt már, mint a harc istene, Mars, éles fegyvereivel.

De hát szép halál mind a kettő.⁶⁰⁹

Jókai Mór halhatatlannak nevezi Kovátsot. Talán valóban így is gondolta. Vagy talán csak általa kívánt édesapja emlékéből egy kis darabot megőrizni és továbbörökíteni az őt követő nemzedékek számára.

---

⁶⁰⁶ E. CSORBA, 2019/1, 21.

⁶⁰⁷ Az adat magából a kötetből derül ki, a címlapon olvasható ez az információ.

⁶⁰⁸ A Sebestyén Gábor-féle kézirat Jókai Mór halála után szintén Nagy Bella tulajdonába került, akitől a Jókay-hagyaték jelentős részét a magyar állam vásárolta meg. A kézirat végül így került az Országos Széchényi Könyvtárba, Jókay József kéziratos versgyűjteményével együtt. Bár Sebestyén Gábor versgyűjteményéről már többször is szó esett, talán nem hiábavaló jelzetét újra megadni: OSZK Oct. Hung. 696. SEBESTYÉN Gábor, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*.

⁶⁰⁹ JÓKAI Mór, *Öreg ember nem vén ember*, Bp., 1900, 150-151.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom megírásakor legfőképpen arra törekedtem, hogy számos kéziratoss és nyomtatott forrásanyag felhasználásával Kováts József életéről és életművéről olyan új információkkal szolgáljak, amelyek mindezekig rejtve maradtak az irodalomtudomány és az olvasók előtt. A kutatás eredményeként immár rendelkezésünkre áll egy olyan összefüggő életrajz, amelynek segítségével valamelyest képet alkothatunk a költő életéről, költői ambícióiról, illetve irodalmi kapcsolatairól is. Kováts pápai kollégiumi éveiről, felsőőri, illetve pátkai rektorkodásáról, városhídvégi káplánkodásáról, illetve életének utolsó, raboskodásban eltöltött évéről viszonylag sok új adat került elő, amelyek gazdagították az eddig róla alkotott képet. Szerettem volna családi kapcsolatairól, gyermekkoráról, személyiségéről, érdeklődési köréről, jövőbeni költészeti terveiről is bővebben írni, de sajnos ehhez a meglévő források nem bizonyultak elegendőnek.

Bár igyekeztem egy olyan narratívát megalkotni, amely Kováts életét a születésétől egészen a haláláig nyomon követi, ennek ellenére az életrajz vakfoltjait mégsem kívántam mindenáron kitölteni. Két okból is óvakodtam attól, hogy saját elképzeléseimmel magyarázzam az életrajz hiátusait, illetve hogy lélektani okokat keressek Kováts József egy-egy cselekedetével kapcsolatban. Egyrészt nem kívántam egy regényszerű, irodalmi igénnyel megírt anekdotikus elemekkel tarkított életrajzot alkotni, másrészt pedig azért, mert a kutatást korántsem tekintem még befejezettnek. Bízom abban, hogy a későbbiekben több olyan dokumentum is előkerül még, amelyek segíthetik az egyes életrajzi periódusok jobb megismerését, és általuk világossá válnak a ma még homályban maradt részletek.

Ahogy Kováts Józsefnek Sárközyhez, Pálóczi Horváth Ádámhoz és Horváth Istvánhoz fűződő baráti kapcsolataira fény derült, ugyanígy nem kizárt, hogy a korszak írói levelezésében, naplóiban rábukkanunk még egyéb visszaemlékezésekre is Kovátsal kapcsolatban, amelyek által tovább színesedhet a róla megalkotott kép.

A disszertáció megírásának elengedhetetlen feltétele volt az, hogy sorra vegyem és értelmezzem, esetenként némi kritikával illessem a Kovátsról szóló lexikonbejegyzéseket, tanulmányokat, illetve azokat az írásokat is, amelyekben Kováts alakja mintegy mellékesen

tűnik csak fel. Ahogy arról a dolgozat elején is szó esett, célom nem az volt, hogy ellentmondjak mindannak, amit a szekunder források állítanak Kováts Józsefről – már csak azért sem, mert számos munka közülük rendkívül értékesnek és hasznosnak bizonyult a kutatás során –, hanem inkább arra törekedtem, hogy az általam megbízhatónak vélt elsődleges forrásokkal igazoljam azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, illetve korrigáljam az esetleges tévedéseket, amennyiben erre mód adódik.

A 19. század végi, illetve a 20. századi hagyomány hajlamos Kovátsot afféle renitens költőnek beállítani, akit pusztán botrányai tettek híressé kortársai és az utókor szemében egyaránt. Reményeim szerint sikerült érzékeltetnem, hogy ennél jóval többet jelentett nemcsak kora olvasói, hanem a versírással próbálkozók számára is. A somi templomban történt botránya és a börtönben való raboskodása ellenére szerették és tisztelték azok, akik személyes kapcsolatban álltak vele, sőt kifejezetten tehetségesnek és nagyreményű ifjúnak tartották. Szintén hasonlóképpen vélekedtek róla azok is, akik csak költészete által ismerhették őt, ezt mi sem bizonyíthatná meggyőzőbben, mint verseinek számos fennmaradt másolata.

Nem törekedtem arra, hogy az életmű áttekintése során az egyes költemények részletes elemzését tárjam az olvasók elé, ez azonban nem jelenti azt, hogy célom nem az életmű megértése, illetve értelmezése lett volna. A *mit? miért? mikor? és hogyan?* kérdések állandóan ott keringenek a dolgozatban, mint ahogy az íróvá válás folyamatának megragadására tett kísérlet is fontos szerepet kap. Az elmúlt évek során elvégzett filológiai és textológiai munka lehetővé tette, hogy a nyomtatásban megjelenő Kováts-verseken túl az autográf kéziratokban maradt, illetve a másolatokban megőrződött verseket is számba vegyem, és egyúttal az életmű nagyságának felmérésére is kísérletet tegyek. Nem állítom azt, hogy az általam számon tartott, kicsivel több mint félszáz Kováts-vers jelentette volna egykor az életmű egészét, de jelen pillanatban a dolgozat *VIII. mellékletében* felsorolt versekről állíthatjuk biztosan, hogy azok a költőtől származnak.

Az életművel foglalkozó fejezet egyik újdonsága Kováts autográf iratainak számbavétele, főként saját kéziratosságyűjteményének értelmezése. Szerencsésnek tekinthető az a véletlen, hogy bár Kováts valamennyi személyes irata elveszett, verseinek nagy része mégis fennmaradt a költő kézírásában. Ezek segítségével számos tévedés, illetve félreértés is tisztázhatóvá vált, amelyekkel az egyes tanulmányokban találkozhatunk.

A Ferdős Dávid által kiadott verseskötetek részletes ismertetésével remélhetőleg a dolgozat hasznos adatokkal szolgál a kor kiadói szokásai iránt érdeklődő kutatók számára is.

Bár Kováts versei a 19. század első felében e nyomtatott kiadásokban is napvilágot láttak (1817, 1835), korabeli népszerűségüket mégsem ezeknek a kiadásoknak köszönhetik, hanem a kéziratos versgyűjteményekben való terjedésüknek. A nagyszámú másolat világossá teszi számunkra, hogy a korabeli olvasóközönség leginkább e gyűjteményekből ismerte a költeményeket. A hatástörténettel kapcsolatos kutatásokhoz célszerűbb volt tehát ezeket a forrásokat segítségül hívni. A pápai, a sárospataki és a debreceni kollégium diákjai, illetve a kollégiumokból kikerülő református fiatalok által készített verseskötetek áttekintésével sikerült képet alkotni arról, Kovátsnak mely versei voltak a legnépszerűbbek ekkoriban, illetve arról is, hogyan kapcsolódtak be ezek a költemények a közköltészeti folyamatokba.

Az olvasók/másolók által leginkább kedvelt Kováts-versek népszerűségi listája – amelyhez több mint száz kéziratot tekintettem át – érdekes adatokkal szolgálhat a közköltészettel foglalkozó kutatók számára. Csokonai, Amade és Pálóczi Horváth Ádám verseinek kéziratos terjedése mellett immáron Kováts közköltészeti szerepéről is többet megtudhatunk. E versek bár műköltészeti alkotások, a számos másolat során folyamatosan változtak, variálódtak, esetenként dallá váltak. Folklorizálódásuk szinte az első pillanattól fogva természetes folyamat volt. Mindeztidáig számos érdekes adat került már elő, és az egyes versek másolatokban történő katalogizálása (*VII. melléklet*) további, az eddiginél még részletesebb elemzéseket tesz majd lehetővé a későbbiekben.

Az életművet tárgyaló fejezet zárásában, a lehetséges hatások és utóhatások vizsgálatakor Csokonai Vitéz Mihály, Szemere Pál és Jókai Mór alakja is feltűnik. Bár itt csak három irodalmi kapcsolat tárgyalására vállalkoztam, úgy vélem, a későbbiekben nem lenne érdektelen a vizsgálódást olyan kevésbé ismert írókra, költőkre is kiterjeszteni, akik vagy valamilyen mértékben hatottak Kováts Józsefre, vagy akiket épp az ő költészete inspirált.

A dolgozat utolsó részét a *Melléletek* képezik, ezek között számos lista is található. (A költő autográf iratai, a Kovátsról szóló legfontosabb tanulmányok és lexikonbejegyzések, a Kováts-verseket tartalmazó kéziratos versgyűjtemények, illetve az egyes versek másolatokban való előfordulásának listája.) Ugyancsak itt kapott helyet két Kováts Józsefről szóló tanulmány, néhány, a dolgozatban tárgyalt vers és egy autográf költemény illusztrációja is.

Az ezekben közölt adatok több évnyi kutatómunka eredményét tükrözik, és ezek nélkül a melléletek nélkül a dolgozat meglehetősen csonka lenne. Céljük, hogy az életrajzot és életművet tárgyaló fejezetekhez meggyőző adalékul szolgáljanak.

A disszertáció nem titkolt célja, hogy segítséget nyújtson a Kováts-versek kritikai kiadásának elkészítéséhez, amellyel már régóta adós az irodalomtudomány. Az életrajz feltárása és az egész életműre kiterjedő alapos vizsgálat a versek kiadásának elengedhetetlen feltétele. Egy 21. századi Kováts-kiadás segítségével az életmű tárgyalása a jelenleginél még árnyalhatóbbá válhat majd, és további kérdések tehetőek fel nemcsak Kováts egykori népszerűségével, hanem a kor irodalmi életével, a másolók ízlésével, valamint az olvasási szokásokkal kapcsolatban is.

Némi túlzással élve, a munka szinte csak most kezdődik igazán.

IRODALOMJEGYZÉK

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761-1849, szerk. KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt, Pápa, 2018 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 15-16).

A magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről Kováts József Somogyban, Sopron, 1808.

A magyar sajtó története I. (1705-1848), szerk. KÓKAY György, Akad. Kiad., Bp., 1979.

A Pallas Nagy Lexikona, X, Bp., 1895, 844.

A pápai református kollégium diákjai 1585-1861, szerk. KÖBLÖS József, Pápa, 2006 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9).

ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Tarantus Kiadó, Győr, 2012.

ALSZEGHY Zsolt, *Epigon lírikusaink*, Itk, 1917, 419-437.

Anakreoni Dalok Cs[okonai] Vitéz M[ihály] által, Bétsben, Pichler Antal betüivel, 1803. [1806].

Arany János népdalgyűjteménye, kiad. KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Akad. Kiad., Bp., 1952.

ARANY János, *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések*, szerk. VOINOVICH Géza, Akad. Kiad. Bp., 1952, 153 (Arany János Összes művei, 6).

Arany János Levelezése (1852-1856), kiad. SÁFRÁN Györgyi, KERESZTURY Dezső, Akad. Kiad., Bp., 1982, 556 (Arany János Összes Művei, 16).

Arany János költeményei, I, szerk. VEKERDY Tamás, Helikon, 1999, 773.

ARANY János, *Irányok = A.J., Tanulmányok és kritikák*, szerk. S. VARGA Pál, Debrecen, 1998, 100-111.

BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., 1964.

BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelő, avatás – Egyházi és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, 2005.

- BATÓ Szilvia, *Mert az ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*, L'Harmattan, Budapest, 2012.
- Bernard CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete*, (ford. KESZEG Anna) = *Metafilológia 1. Szöveg – Variáns – Kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, Ráció Kiadó, Bp., 2011, 219-297.
- BERTA Gyula, *Betyárok, hóhérok, börtönök Somogyban*, Kaposvár, 2002.
- Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785-1848*, Akad. Kiad., Bp., 1963.
- Bokréta melyel Hazájának kedveskedik Fáy András*, Trattner János Tamás betűivel, Pest, 1807.
- CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ráció Kiadó, Bp., 2013.
- Csokonai emlékek*, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1960.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 1, (1785-1790), sajtó alá rendezte, jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1975 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 1).
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 4, (1797-1799), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Budapest, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 4).
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 5, (1800-1805), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Budapest, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 5).
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, szerk. DEBRECZENI Attila, SZUROMI Lajos, Bp., 1999 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei).
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla. Érzékeny dalok III könyvben*, Nagyvárad, 1805.
- CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, It, 2004/3, 353-353.
- CSÖRSZ Rumen István, „Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli”: *Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében = Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akad. Kiad., 2005, 61-78 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 1).
- CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*, Literatura, 2006/2, 273-282.

CSÖRSZ Rumen István, *Csokonai közkezen, avagy egy költő kéziratosa toplistája = „'s végre mivé lesz?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007, 278-294 (Ráció – Tudomány, 10).

CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere (1700-1840)*, Argumentum Kiadó, Bp., 2009.

CSÖRSZ Rumen István, „...Melyben a dal megfogható.” *Arany János Dalgyűjteménye (1874) mint ihletforrás = „...és palota épül a puszta beszédből.” Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*, szerk. GÁBORI KOVÁCS József, MAJOR Ágnes, Reciti Kiadó, Bp., 2017, 163-212.

CSÖRSZ Rumen István, *A mesterkedő mester*, It, 2017/4, 432-449.

CSÜRÖS Ferenc, *Mándi Márton István pöre*, ItK, 1912, 11–38, 175–199.

DEBRECZENI Attila, *Csokonai életművének kronológiai rendje*, Budapest - Debrecen, 2012 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei, pótkötet).

DOROGI-ORTUTAY Gyula, *Csokonai utóélete*, Pécs, 1936, 14.

DÖMÉNY József, *Pálóczi Horváth Ádám egyházmegyei gondnok, mint egyházi jogaink s vallásunk kitűnő védője*, Magyar Protestáns Egyházi Figyelmező, 1876, 510–540.

Dr. k[ézdivásárhelyi] NAGY Gyula, *A Pátkai Református Egyházközség Története*, Pátka, 1943.

E. CSORBA Csilla, „Egy ember, akit eddig még nem ismertünk.” *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa, Harmadik kötet*, Irodalmi Magazin, 2019/1, 20-24.

ÉDES Albert, *Kováts József, a somogyi tanító*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1877/2, 193-201.

EÖTVÖS Károly, *Jókay(!) Mór édes apja*, Pesti Hírlap, 1905. március 14, 27. évf., 74. szám, 28.

FÁBIÁN József, LÁTZAI SZABÓ József, *Prédikátori Tárház*, Harmadik kötet, Negyedik fogás, Vátzon, 1808.

FARKAS Márton, *Kováts József és Szemere Pál*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1887, 250-255.

Friss Bokréta mellyel Hazájának Kedveskedik Fáy András Pesten, Trattner János Tamás betűivel 's költségével, 1818.

Félezer év, A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi évkönyve, szerk. HUDI József, MEZEI Zsolt, Pápa, 2000.

- FÉNYES Elek, *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I*, Pest, 1836.
- FERDŐS Dávid, *Külömb külömbféle versek*, Pest, 1818.
- Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*, szerk. KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, 2018 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 32).
- FÖRDŐS (!) Dávid, *Külömb külömbféle versek*, Debrecen, 1827.
- FRIED István, *Jókai Mór életrajzai*, It, 2017/1, 16-31.
- FÜLEKI Ádám, *A tejet adó tölgy: Magyarázatok Kováts József szavaihoz*, Iris, 2004/4-5, 74-84.
- GARAY János, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), Honművész, 1836, 389-390.
- GERHARDT Éva, *Magyarország katonai szerepe az európai nagyhatalmi politikában a Franciaország elleni háborúk idején. Mágnások, birtokosok, címerlevelek*, Debrecen, 1997 (Rendi társadalom – Polgári társadalom 9.), 97-131.
- GUETH Sándor, *A felső-eőri evangélikus református egyház története*, Szombathely, 1873.
- GULYÁS József, *A rimkovács Kováts József ismeretlen versei*, ItK, 1937, 306-307.
- HANKISS János, *Jókai forrásaihoz*, ItK, 1936/1-2, 24-25.
- HEGEDÜS Sándor (ifj.), *A megkerült örökség*, Új Idők, 1934 (40. évf.), 368-369.
- HERMANN Zoltán, *A poétai román mint kontextus. Kisfaludy Sándor: Himfy szerelmei = A regény nyelvei*, szerk. KOVÁCS Árpád, Bp., 2005, 233-242.
- Horváth(!) István minden napra szolgáló jegyzőkönyve*, ItK, 1914, 204.
- HOVÁNSZKI Mária, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013.
- HUDI József, *Fábián-émlékkönyv. Fábián József (1761-1825) református esperes pályafutása*, Pápa, 2002 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 4).
- HUDI József, *Oroszy Pál táblabíró könyvtára*, Honismeret, 1993/4, 48-53.
- ILLÉSY János, *Kováts József és Szemere Pál, (Helyreigazítás)*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1889, 379-383.
- ILLÉSY János, *Somogyi Kováts József kiadatlan versei*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1885, 390-393.
- JERNEY János, *Tiszteletes nemes Kovács József úr élete*, MÁRKI Sándor szövegközlése, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1882, 157-158.

- Jókai atyja. Jókay József (1781-1837) naplójából közli:* HEGEDÜS Loránt, Vasárnapi Újság, 1899 (46. évf.), 20. szám, 327-331.
- JÓKAY József, Kováts József, *hazánk jeles poétájának emlékezetére*, (szövegközlés OROSZ Andrea olvasata szerint, SZEREDY Ádám jegyzetével), Iris, 2000/1, 24-27.
- JÓKAY Mór, *Öregember nem vén ember*, Bp., 1900.
- JULOW Viktor, *Csokonai és Petőfi között: A debreceni késő-felvilágosodásról = J. V., Árkádia körül*, Bp., 1975, 103-104.
- KÁLLAY István, *Pátka*, Székesfehérvár, 1990 (Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 21).
- Kálvinista kezdetek Kaposváron*, Somogyi Hírlap, 2011, február 22. (5. lap) (szerző nélkül)
- KANYAR József, *Somogy megye levéltára*, Kaposvár, 1962.
- KARDOS Albert, *Csokonai és a két Kováts József*, EPhK, 1908, 724.
- Kazinczy Ferenc levelezése*, kiad. VÁCZY János, Bp., 1890-1911.
- KESZEG Anna, *Gyöngyössi János. Szövegek és Kontextusok*, Ráció Kiadó, Bp., 2011.
- KESZI HAJDÚ Lajos, *A két Kováts József*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1877/2, 193-201.
- KESZI HAJDÚ Lajos, *Simai Mező István*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny Irodalomtörténeti Közlöny, 1876, 213-222.
- KILIÁN István, *Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbőről = Archivum (A Heves Megyei Levéltár Közleményei)*, Eger, 1977, 63-66.
- KIS Ernő, *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Története 1531-1895*, Pápa, 1896.
- KISFALUDY Sándor, *A kesergő szerelem*, Budán, 1801.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rímkovács*, Nyugat, 1915, 690.
- KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., 1989.
- Kováts József versei*, kiad. FERDŐS Dávid, Pest, 1817, Kolozsvár, 1835.
- KÖVÁRY Béla, *Kováts József, Csokonai költészeti tanítója*, Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny, 1876, 356-359.
- KÜLLŐS Imola, *Amadé László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akad. Kiad., Bp., 2005, 79-101.
- KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet, A XVII-XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, L'Harmattan, Bp., 2004.
- LACZHÁZI Gyula, *A Kovátsba temettetett Vitéz*, Iris, 2000/1, 37-40.

- Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., 1927, 485.
- Magyar költők 18. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983, 484-491.
- Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvényczikkek*, Bp., 1901.
- Mesterkedők*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 1999.
- MEZEI Márta, *Felvilágosodáskori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974.
- MIKOS Éva, *Szerelemdal... Megjegyzések egy Csokonai-vers társadalmi és művelődéstörténeti kapcsolatairól valamint népszerűségéről a XIX. századi kalendáriumok alapján = Minden Gyűjtemény. Folklorisztikai tanulmányok Küllős Imola tiszteletére II.*, szerk. GULYÁS Judit, TÓTH Arnold, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2005, 169-189 (Artes Populares, 22).
- Mindennapi*, Horvát István pest-budai naplója 1805-1809, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Tankönyvkiadó, Bp., 1967.
- NAGY Júlia, *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII-XIX. században*, Bp., 2000.
- NAGY Levente, *Kováts és a korabeli irodalmi gépezet*, Iris, 2000/1, 27-36.
- NÉMETH József, *Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő*, Veszprém, 1984 (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17).
- ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthológia-praetexta-narratíva)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.
- ORLOVSZKY Géza, *Micsoda madár = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akad. Kiad., Bp., 2005, 47-53.
- OROSZ Andrea, *Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József = Édes Gergely emlékezete*, szerk. CSILLAG István, Pápa, 1999, 121-132.
- OROSZ Andrea, *Perirat 1808-ból (Újabb adalékok Kováts József „csínytevéséről”)*, Iris, 2004/4-5, 85-87.
- OROSZ Andrea, *„Ordo Juris amnestiam in nullius favore”. Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában*, It, 2006/4, 629-637.
- OROSZ Andrea, *Egy Pálóczi Horváth Ádám-levél margójára = Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, Reciti, Bp., 2011, 57-62.
- OTROKOCSI NAGY Gábor, *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen, 1942.
- PÁLYI Zsófia Kata, *Látzai Szabó József tudós prédikátor élete és munkássága*, Egyháztörténeti Szemle XV/3, 2014, 33-34.

PATAKY László, *Az őrségi református egyházmegye története*, Szabad Tér Kiadó, 1992.

PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Kossuth Kiadó-EKF, Budapest-Eger, 2013.

PÉTERFFY Ida, *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, Akad. Kiad., Bp., 1985.

PORKOLÁB Tibor, *A Virág Benedek’ Poétai Munkáji kötetrendjéről és peritextusairól*, ItK, 2007/4-5, 388-417.

PUSKÁS Béla, *Temetők üzenete*, Kaposvár, 2001.

Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815, szerk. SZERECZ Imre, Veszprém, 1970.

RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *Jókai Mór kéziratos hagyatéka*, Irodalmi Magazin, 2019/1, 52-57.

SEBESTYÉN Attila, *Népszerű irodalom, mesterkedő költészet, popularitás, poetica classisok: vázlat a 18. századi debreceni diákköltészet irodalomtörténeti helyéről = Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények*, Debrecen, 2004, 87-110 (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 26).

SEBESTYÉN GÁBOR, *TUBA. Az égő és oktató SZERELEM két részben*, Budán, 1819.

Somogyi Helikon, szerk. HORTOBÁGYI Ágost, Kaposvár, 1928, 100.

STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542-1840)*, Balassi Kiadó, Bp., 2002.

SZALAI László, *Történt Boldogasszony havának 25. napján 1808-ban*, Somogyi Néplap, 1964. december 31, 21. évfolyam, 305. szám.

Szemerei Szemere Pál Munkái, I-III, szerk. SZVORÉNYI József, Bp., 1890, 96-97.

SZIKLAY János, *Dunántúli kulturmunkások*, Bp., 1941, 375.

SZILÁGYI Ferenc, *„Az ész világa mellett...”, Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998, 93.

SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001.

SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014.

SZILÁGYI Márton, *„Mi vagyok én?” Arany János költészete*, Kalligram, 2017.

SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái, VI*, Bp., 1899, 1295-1296.

SZ. KRISTÓF Ildikó, *A gulyások, a szentek és a bor. Egy 18. század végi istenkáromlás sűrű története = Népi kultúra – népi társadalom* 21, 2003, 5 (A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve).

SZÚCS Zoltán Gábor, *Reménységtől s félelemtől szabad lélek: diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról*, Irodalomtörténet, 2009/4, 428-461.

Tavaszi virágok, szerk. BOZÓKY István, Pozsony, 1805.

TAXNER-TÓTH Ernő, *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Bp., 1987 (Az MTAK Közleményei, 17).

TERHES Sámuel, *ZIZA, vagy az én tüzem. Ötven eredeti magyar dalokban*, Sárospatak, 1811.

THÚRY Etele, *A veszprémi református egyház története*, Budapest, 1893.

TOLDY SCHEDEL Ferenc, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), Figyelmező, 1838/1, 8-11.

TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig*, Pest, 1864-1865.

TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története. Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*, Pest, 1867.

Tompa Mihály összes művei, Lírai költemények, 1850.

TÓTH Endre, *Jókai és Pápa*, Pápa, 1943.

TÓTH Endre, *Mándi Márton István élete*, Pápa, 1931.

UGRAY János, *Szoknyák, versek, viszályok. Egy lelkész kétszeres rangvesztése*, Aetas, 2006/4, 71-87.

Új magyar Athenas, Újabbkori magyar protestáns irok életrajz-gyűjteménye, szerk. SZ. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas, BIERBRUNNER Gusztáv, Bp., 1882, 235-236.

Új Magyar Életrajzi Lexikon, III, szerk. MARKÓ László, Bp., 2002, 1159-1160.

VADERNA, Gábor, *Sebestyén Gábor és a közköltészet = Doromb 4.*, Reciti, Budapest, 2015, 267-282.

VADERNA Gábor, *A költészet születése, A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Universitas, 2017.

VARGHA Balázs, *Csokonai verseinek első kiadásai*, Bp., 1974.

VÁRI Emil, *A mesterkedőkről*, A kisvárdai áll. főgimn. ért., 1913.

VERESS D. Csaba, *Tótvázsony múltja és jelene*, Veszprém, 1994.

Virág Benedek' Poétai Munkáji, Pesten, 1799. Trattner Mátyás' betűivel.

WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, Bp., 1982.

MELLÉKLETEK

A mellékletek jegyzéke

- I. Kováts József autográf iratainak jegyzéke
- II. Kováts Józseffel kapcsolatok tanulmányok listája
- III. Kováts József említések – A legfontosabb tanulmányok listája
- IV. Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről
- V. A kéziratok jegyzéke
- VI. A lelőhelyek mutatója
- VII. A versek kezdősorainak mutatója
- VIII. A versek címeinek mutatója
- IX. Kosztolányi Dezső, *Rimkovács*
- X. Fotómásolat Kovács József egyik kéziratából
- XI. Gárdonyi Szabó István Kováts-epitáfiuma
- XII. Kováts József, *Válasz Szemerei Szemere Pálhoz*
- XIII. Kováts József, *Csokonai úrhoz, mikor Anakreoni Daljai kijöttek*
- XIV. Jókay József Kováts-életrajza
- XV. Kováts József, *A kopottabb nemesekhez*
- XVI. Az 1817-es Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet (illusztráció)

I.

KOVÁTS JÓZSEF AUTOGRÁF IRATAINAK JEGYZÉKE

Kováts József: Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán, MTAK K 3/81,
Autográf, 4 folio, 1 verset tartalmaz.

Kováts József levele Horvát Istvánhoz, 1806, OSZK Levelestár,
Autográf, benne a Horváthoz írt levél, majd néhány verse Kovátsnak.

Kováts József levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 63,
Autográf, A cím kissé megtévesztő, ugyanis csak a Szemeréhez írt vers van benne, a levél hiányzik.

Kováts József két levele Szemere Pálhoz, 1807, DRE Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 65,
Autográf, Valójában csak egy levelet tartalmaz és a Szemeréhez írt verset.

Mi s Más Versei Kováts Josefnek 1803. augusztus 6-án Pátkán, Csurgó, K 205,
Autográf, 159 folio, 190x120 mm, Benne a legtöbb Kováts-vers eredetije megtalálható. A kézirat Sárközy István tulajdonában volt, a család hagyatékát 1911-12-ben kapta meg a Csurgói Református Gimnázium. A verseskötet 53 Kováts-verset tartalmaz, ebből 51-et Kováts jegyzett be a kötetbe. Helyenként Sárközy bejegyzéseit olvashatjuk.
Stoll, II, 1164. Meglepő, hogy Stoll felveszi a gyűjteményébe, mivel egy rövid Virág Benedek mottótól eltekintve, kizárólag Kováts verseit tartalmazza.

II.

KOVÁTS JÓZSEFFEL KAPCSOLATOS TANULMÁNYOK LISTÁJA

(Időrendben közölve.)

- GARAY János, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), *Honművész*, 1836, 389-390.
- TOLDY SCHEDEL Ferenc, (*A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül*), *Figyelmező*, 1838/1, 8-11.
- KÖVÁRY Béla, *Kováts József, Csokonai költészeti tanítója*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1876/1, 356-359.
- ÉDES Albert, *Kováts József, a somogyi tanító*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1877/2, 193-201.
- KESZI HAJDÚ Lajos, *A két Kováts József*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1877/2, 193-201.
- JERNEY János, *Tiszteletes nemes Kovács József úr élete*, MÁRKI Sándor szövegközlése, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1882, 157-158.
- ILLÉSY János, *Somogyi Kováts József kiadatlan versei*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1885, 390-393.
- FARKAS Márton, *Kováts József és Szemere Pál*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1887, 250-255.
- ILLÉSY János, *Kováts József és Szemere Pál, (Helyreigazítás)*, *Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny*, 1889, 379-383.
- KARDOS Albert, *Csokonai és a két Kováts József*, *EPhK*, 1908, 724.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Rímkovács*, *Nyugat*, 1915, 690.
- GULYÁS József, *A rímkovács Kováts József ismeretlen versei*, *ItK*, 1937, 306-307.
- OROSZ Andrea, *Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József*, In: *Édes Gergely emlékezete*, szerk. CSILLAG István, Pápa, 1999, 121-132.
- JÓKAY József, *Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére*, (szövegközlés OROSZ Andrea olvasata szerint, SZEREDY Ádám jegyzetével), *Iris*, 2000/1, 24-27.
- LACZHÁZI Gyula, *A Kovátsba temettetett Vitéz*, *Iris*, 2000/1, 37-40.
- LACZKÓ András, *Sárközy, Kováts, Kaposvár*, *Iris*, 2000/1, 40-42.

- NAGY Levente, *Kováts József és a korabeli irodalmi gépezet*, Iris, 2000/1, 27-36.
- OROSZ Andrea, „Nincsen máshol, csak Pápán...” Emlékezés Kováts Józsefre, *Lapok Pápa Történetéből*, 2000/5 (különszám).
- OROSZ Andrea, „Patrióta, mint a flóta, füttyörész...” Kísérlet Kováts József kéziratának és versemásolatainak összegyűjtésére, Iris, 2002/1, 42-44.
- FÜLEKI Ádám, *A tejet adó tölgy: Magyarázatok Kováts József szavaihoz*, Iris, 2004/4-5, 74-84.
- OROSZ Andrea, *Perirat 1808-ból (Újabb adalékok Kováts József „csínytevéséről”)*, Iris, 2004/4-5, 85-87.
- OROSZ Andrea, „*Ordo Juris amnestiam in nullius favore*”. Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában, It, 2006/4, 629-637.
- OROSZ Andrea, *Egy Pálóczi Horváth Ádám-levél margójára = Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, Reciti, Bp., 2011, 57-62.

III.

KOVÁTS JÓZSEF EMLÍTÉSEK – A LEGFONTOSABB TANULMÁNYOK LISTÁJA

(Időrendben közölve.)

TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig*, Athenaeum, Pest, 1864-1865.

TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története. Az ősidőkől Kisfaludy Sándorig*, Franklin Társulat, Pest, 1867.

VÁRI Emil, *A mesterkedőkről*, A kisvárdai áll. főgimn. ért., 1913.

ALSZEGHY Zsolt, *Epigon lírikusaink*, Itk, 1917, 419-437.

OTROKOCSI NAGY Gábor, *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen, 1942.

Csokonai emlékek, szerk. VARGHA Balázs, Bp., 1960.

BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., 1964.

MEZEI Márta, *Felvilágosodáskori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974.

KILIÁN István, *Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárzböről = Archivum* (A Heves Megyei Levéltár Közleményei), Eger, 1977.

WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel*, Bp., 1982, 443-444 (tanulmány és versek).

Magyar költők 18. század, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983, 484-491 (versek).

Mesterkedők, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 1999, 198-224 (tanulmány és versek).

ONDER Csaba, *A klasszika virágai, (anthológia-praetexta-narratíva)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.

IV.

LEXIKONBEJEGYZÉSEK KOVÁTS JÓZSEFRŐL

(Időrendben közölve.)

1. *Uj magyar Athenas, Ujabbkori magyar protestáns irok életrajz-gyűjteménye*, szerk. SZ. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas, BIERBRUNNER Gusztáv, Bp., 1882, 235-236.
2. *A Pallas Nagy Lexikona*, X, Bp., 1895, 844.
3. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., 1899, 1295-1296.
4. *Révai Nagy Lexikona*, XII, Bp., 1915, 102.
5. *Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., 1927, 485.
6. *Tolnai Uj Világlexikona*, IX, Bp., 1927, 143.
7. *Somogyi Helikon*, szerk. HORTOBÁGYI Ágost, Kaposvár, 1928, 100.
8. SZIKLAY János, *Dunántúli kulturmunkások*, Bp., 1941, 375.
9. *Magyar Irodalmi Lexikon*, I, szerk. BENEDEK Marcell, Bp, 1963, 624.
10. *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, szerk. KENYERES Ágnes, Bp, 1967, 995.
11. *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat*, XVII, szerk. GULYÁS Pál, VICZIÁN János, Bp., 1995, 337.
12. *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon*, szerk. VARGA Béla, Veszprém, 1998, 292.
13. *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, III, szerk. MARKÓ László, Bp., 2002, 1159-1160.

V.

A KÉZIRATOK JEGYZÉKE

(Az egyes kéziratokat saját számozással láttuk el – és a későbbiekben így hivatkozunk rájuk, – Stoll Béla kiváló rendszerét követve. A kézirat száma után következik elnevezése, keletkezési ideje, lelőhelye, jelzete, majd terjedelme. Mindezek után legfontosabb jellemzői találhatók – mit tartalmaz a kézirat, kiről neveztek el, Kováts versei mennyire számottevőek benne stb., – majd arra való utalás, hogy Stollnál megtalálhatjuk-e, és ha igen, akkor milyen szám alatt. Végül a kézitról való szakirodalom következik, ha van ilyen.)

1.

Kenyeres József gyűjteménye (1815), OSZK Oct. Hung. 50, Poétai Gyűjtemény, „Leíratott 1815-dik Esztendőben” I-II. kötet, 133, 123 folio, (147 üres p.), Kováts József munkáit az első kötet tartalmazza, amelyben néhány más szerző verseit is olvashatjuk (Szemere Pál, Szanits Dániel). Stoll 651; SzTA II, 245. sz.

2.

Kováts József versei (1815), Egykorú kézirat, hangjegyekkel. OSZK Oct. Hung. 56, 57 folio, Többnyire Kováts versei, a befejező oldalakon 18 „nota” található. Stoll 652

3.

Tomka József gyűjtemény, Kováts József költészeti munkái (19. sz. első fele), OSZK Oct. Hung. 340, 120 folio, Kováts munkái mellett Csokonai egyes darabjait is olvashatjuk. Stoll 877

4.

Farkas Károly gyűjtemény (1814), OSZK Oct. Hung. 360, 87 folio, II. kötet, „Különb-különbféle, még ki nem nyomtatódott versek és versezetek, melyeket Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és más nevezetesebb versírók írtak, de még sajtó alá nem bocsátódtak: holmi egyéb mulatságos versekkel együtt összeszedett Lossontzy Farkas Károly által. Debrecenben 1814. Hozzájárulnak némely stammbuchba írható versek is.” Farkas Károly másolata. Stoll 648, SzTA II, 91. sz., O. Nagy XV. sz.

5.

Kováts József versei (19. század eleje), OSZK Oct. Hung. 590, 56 folio, Közel egykorú másolatok. Stoll Ø, Mivel csak K. J. verseit tartalmazza, Stoll természetesen nem veszi fel az énekeskönyvek közé.

6.

Tiszteletes Kováts József Úr versei (1816), OSzK Oct. Hung. 595,
70 folio, Egykorú másolat, A kéziratban számos vers tévesen K. J. neve alatt szerepel.
Stoll Ø,

7.

Üdvözlőversek gyűjteménye, Kováts József versei (19. sz. eleje), OSZK Oct. Hung. 602,
32 folio, Egykorú kézirat.
Stoll 545, SzTA II, 345. sz.

8.

Némely versek, melyek készíődtek Kováts József pátkai rektor által. „Violaszín gyűjtemény. Debrecenben 1809. Vass Benjámíné.” OSZK Oct. Hung. 683,
23 folio, Csanády György másolata (1839), Néhány költemény itt is tévesen K. J. neve alatt szerepel.
Stoll Ø

9.

Sebestyén Gábor gyűjteménye (1813-14), OSZK Oct. Hung. 696,
126 folio, „Elegybelegy, azaz némely versszerzők versei..., Leírta Sebestyén Gábor Debrecenben anno 1813.” (Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és mások versei) Sebestyén Gábor kézírása.
Stoll 641, (Stoll Béla tévesen 146 foliót említ.)

10.

Jókay József-gyűjtemény, „Helikoni virágok, melyek összeszedeggettettek Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és más verselőknék világ eleibe nem jöhetett töredékeikből...
Leíráttak Jókay József hites ügyvédő által a maga s mások gyönyörködtetése végett különböző időszakokban.” (19. század eleje), magyar, német, latin, OSZK Oct. Hung. 695,
80 folio, Nagyrészt Jókay József kézírása, A kézirat 1-1 verset tartalmaz Bányai Józseftől, Szél Gáspártól, Gárdonyi Szabó Istvántól is. A kötetet összeíró Jókay József Jókai Mór édesapja volt.
Stoll 596, O. Nagy 19.

11.

Pápai énekeskönyv (1800-06), Kiss Dienes versgyűjteménye a 19. század első feléből.
OSZK Oct. Hung. 926,
Egykorú kézirat, 189 folio, Vegyes énekek, búcsúztató versek, 106-162 fol.: „Kováts József elmét gyönyörködtető s mulattató versei.” A kötetet egy ismeretlen pápai diák írta össze. Kiss Dienes a kézirat későbbi tulajdonosa szintén Pápán tanult.
Stoll 555

12.

Márton István énekeskönyv, (Nagyrészt Kováts József és Márton István versei.)
Nagykőrös és Sárospatak (1818 körül), 18-19. századi másolatok és eredeti kéziratok konvolutuma. OSZK Oct. Hung. 1282,
95 folio, Nagyrészt Kováts József és Márton István versei, de néhány Szemere Pál verset is találunk közöttük.
Stoll 674

13.

Ásvai Jókay József munkái (19. század első fele), OSZK Quart. Hung. 753,
27 folio, 1-26 fol.: „Az 1809-ik esztendőben Kaposváron tekintetes Somogy vármegyében
meghalt Kováts József, hazánk egyik jeles poétájának emlékezetére.”
Stoll Ø

14.

Az Istenek osztozása s egyéb kisebb költemények. Nagy részben Csokonai Vitéz Mihály
szerzeményei (18-19. század), OSZK Quart. Hung. 962,
12 folio,
8-9 fol.: „Kováts József versei, A Lehel akasztófája alatt.”
Stoll 1184

15.

Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és Fodor Gerzson verseiből másolatok, MTAK Ms
5079/8,
10 folio, A versek közül ötnek Kováts a szerzője, melyek a 9-10. folián találhatóak, de a
lapszámolás téves.
Stoll 522

16.

Fehérgyarmati-énekeskönyv, MTAK Ms 5079/7,
Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és mások munkái, 32 folio,
Stoll 613

17.

Kováts József versei, MTAK Ms 1392,
45 folio, Szalkay Antal Blumauer *Aeneis* fordítása, kézirat,
34-45 fol.: Kováts József versei.
Stoll Ø

18.

Gyűjtemény (1810-es évek), Antológia Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József, Szabó István,
Szemere Pál és mások verseiből, MTAK RUI 8r. 59,
78 folio, Kováts versei nagyrészt az első 42 folián találhatóak.
Stoll 685

19.

Kóczán Lajos gyűjteménye, Vers- és egyéb feljegyzésgyűjtemény (1820 körül), MTAK Ms
630,
173 folio, Kováts versei a 39b-53a lapokon.
Stoll 624

20.

Kováts József, a „rím-kovács” versei, MTAK Ms 4825/39,
4 folio, Tévesen autográf iratként feltüntetve. 3 verset tartalmaz, de az első kettő nem fordul
elő sehol máshol Kováts neve alatt, további kutatást igényelnek. Az íráskép sem egyezik meg
Kovátséval.
Stoll Ø

21.

Kováts József: Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor anacreoni dalait legelőször megolvastam, MTAK K 3/80,
2 folio, Tévesen autográfként feltüntetve. 1 verset tartalmaz.
Stoll Ø

22.

Kováts József és Csokonai versei (1810-1824), Debrecen IM K X. 75.118,
40 folio, A kézirat a szárazbői Papszász család hagyatékának egyik darabja. Kováts József verseit talán Papszász György másolta a füzetbe, a keltezés ezen alapul.
Irodalom: KILIÁN István, *Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbőről = Archivum* (A Heves Megyei Levéltár Közleményei), Eger, 1977, 63-66.
Stoll 1190

23.

A Magyar Nemzeti Könyvtár alkotójának fenséges érdeméről Kováts József Somogyban (1808), MTAK Vegyes 2-r. 37. sz.,
2 folio. 1 verset tartalmaz. Tévesen autográfként feltüntetve, valójában az 1808-ban kiadott Széchényi-óda másolata (a cím alatt ez áll: „Sopronban, Sziesz Antal József maradéki betűivel”). Az íráskép sem egyezik Kovátséval.
Stoll Ø

24.

Győry Mihály-gyűjtemény (1821), Prága, Egyetemi Könyvtár, Kubelik-gyűjtemény č 61, MTAK Mikrofilmtár A 161/I,
63 folio, Kováts József versei az első 13 folián található, utána Fodor Gerzson, Nagy Sámuel, Csokonai versei.
Stoll 697, Kl. II. 10. sz.

25.

Kováts József és mások versei (1823 k.), Prága, Egyetemi Könyvtár, Kubelik-gyűjtemény č 56, MTAK Mikrofilmtár A 161/VI,
192 folio, Rendkívül sok vers tévesen Kováts neve alatt szerepel.
Stoll 714, Kl. II. 6. sz.

26.

Különböző versek (19. század eleje), Prága, Egyetemi Könyvtár, Kubelik-gyűjtemény č 104, MTAK Mikrofilmtár A 161/VIII,
112 folio, Benne versek Csokonaitól, Fazekastól, Kovátstól, a kötet eleje és vége csonka. Versanyaga a debreceni diákgyűjteményekre jellemző.
Stoll 533, Kl. II. 5. sz.

27.

Kováts József versei és egyebek (1836-45), Prága, Egyetemi Könyvtár, Kubelik-gyűjtemény č 55, MTAK Mikrofilmtár A 162/III,
164 folio, Benne Csokonai, Sebestyén Gábor, Kováts versei. Néhány vers tévesen K. J. neve alatt.
Stoll 814

28.

Csvyre István-énekeskönyv (1815-16), Kolozsvár, 2. sz. Akad. Könyvtár, (ref. koll.) 1468, MTAK Mikrofilmtár A 368/V, 126 folio, Csokonai, Szentjóbi Szabó László versei, 65a-126a Kováts versei. Stoll 649, Kl. I. 20.

29.

Keresztes Sámuel és Zsigmond gyűjteménye (1811), Sepsiszentgyörgy, gimnázium, MTAK Mikrofilmtár A 197/XXIV, 122 folio, Benne Gyöngyösi János versei, erdélyi vonatkozású gúnyversek, Kováts József versei. Stoll 623

30.

Hódmezővásárhelyi-gyűjtemény (1820-as évek), Hódmezővásárhely, gimnázium, A. sz. V. p. 331., MTAK Mikrofilmtár A 643/II, 75 folio, Szél Gáspár, Szemere Pál, Kazinczy és Kováts versei. Stoll 767, O. Nagy XIII. sz.

31.

Lévay Ádám-gyűjtemény (1825-40), MTAK RUI 8r 126, 120 folio, Benne „Kovátsnak azok a versei, amelyeket nem engedett kiadni a cenzor” Bereczki Márton, Bányai József, Csokonai versek. Stoll 729

32.

Császár István-gyűjtemény (1808), MTAK RUI 8r 159, 132 folio, Benne: Csokonai Vitéz Mihály és Kováts József versei, A kötetet összeíró pápai diák csak nevének kezdőbetűit jegyezte fel; a névadó Császár István csak későbbi tulajdonos volt. Stoll 593

33.

Bujdosó József-énekeskönyv (1817-20), MTAK RUI 8r 125 74 folio, Benne: Kováts József versei. Stoll 663

34.

Kováts József és mások versei (1810 k.), MTAK Ms 198/I, 29 folio, Többynire K. J. versei, a végén Szemere Pál két versét olvashatjuk. Stoll 615

35.

Magyar versek (19. sz. első fele), MTAK Ms 198/II, 16 folio, K. J. versek leginkább. Stoll 866

36.

Kecskeméti Csapó Dániel-gyűjtemény (1830-32), MTAK RUI 8r 206/55, 38 folio,
Benne: Csokonai Vitéz Mihály és Kováts József versei. Ez a kézirat egyelőre kérdéses, mert K. J. neve alatt szerepel ugyan néhány vers, de nem valószínű, hogy az övé lenne valamelyik is. Lehet, hogy Stoll téved, ezért további vizsgálatokra van szükség.
Stoll 768

37.

Kecskeméti Csapó Dániel: Holmi, I. kötet (1826-30), OSZK Oct. Hung. 53,
70 folio, Benne: Kováts József versei, de a kutatás szempontjából nem annyira jelentős ez a kézirat, ugyanis az 1817-es nyomtatott kiadás pontos másolata.
Stoll 735

38.

Kecskeméti Csapó Dániel: Holmi, II. kötet, (1826-30), OSZK Oct. Hung. 53,
77 folio, Benne: Kováts József 4 verse, és Mátyási József, Sebestyén Gábor, Csokonai versei.
Stoll 735

39.

Nyitrai-énekeskönyv (1809), OSZK Oct. Hung. 1352,
91 folio, Benne: Kováts József néhány verse. A kézirat az összeírás helyéről lett elnevezve.
Stoll 606

40.

Makói-gyűjtemény (1811-12), OSZK Oct. Hung. 1669,
123 folio, Benne: Csokonai Vitéz Mihály és Kováts József művei. Jó néhány vers tévesen Kováts neve alatt.
Stoll 625

41.

Nagy József-gyűjtemény (1820-21), OSZK Oct. Hung. 1696,
111 folio, Benne: Csokonai Vitéz Mihály és Kováts József versei keveredve.
Stoll 689

42.

Költemények, (Sárközy István, Komárom), egykorú másolat, MTAK Ms 198/III,
20 folio, Benne: Kováts József versei, és egynéhány tévesen az ő neve alatt. Érdekes módon Stoll Béla ezt nem vette fel gyűjteményébe, nyilván minden költeményt Kovátsnak tulajdonított.
Stoll 1174

43.

Váczy József-gyűjtemény (1826), Debrecen Ref. Koll. R 668,
103 folio, Jellegzetesen debreceni gyűjtemény, benne Csokonai és Kováts versek.
Stoll 740, O. Nagy XXIII. sz.

44.

Csokonai Vitéz Mihály és mások művei (1814 k.), Debrecen Ref. Koll. R 1025,
72 folio, Az eredeti lapszámozás 59-ről tévesen 100-ra ugrik,
Kováts, „B”, Bessenyei versei.
Stoll 646,

45.

Csatári József versgyűjteménye (1814-19), Debrecen Ref. Koll. R 2757,
218 folio, Csokonai, Kováts, Pálfi Sámuel és mások versei, Kovátstól 2 vers összesen.
Stoll 645

46.

Irodalmi gyűjtemény (1810 k.), Debrecen Ref. Koll. R 2763,
90 folio, egybemásolt kéziratok, Beretzki Márton, Gyöngyösi János, Kováts József és mások
versei, prózarészletekkel.
Stoll 621

47.

Irodalmi gyűjtemény (1817-1869), Debrecen Ref. Koll. R 2778,
151 folio, A gyűjtemény harmadik részében Kováts 2 verse található, autográfnek tűnnek, de
ennek ellentmond a gyűjtemény keletkezésének időpontja.
Stoll Ø, kérdéses, miért nem veszi fel Stoll a versgyűjtemények közé. V.ö. 46; 48. tétel.

48.

Iskolai versgyűjtemény (1821 k.), Debrecen Ref. Koll. R 2735,
51 folio, Benne Kováts József versei.
Stoll 698

49.

Szikszai László-gyűjtemény (1828-30), Debrecen Ref. Koll. R 2759/1,
160 folio, A 7 kötetes gyűjtemény első darabjában 3 vers található Kovátstól. A kézirat egyike
a legterjedelmesebb sárospataki diák-gyűjteménynek. Mindenest gyűjtemény.
Stoll 759

50.

Wass Benjámín-gyűjtemény (1809), Debrecen Ref. Koll. R 449 m,
82 folio, „Violaszín gyűjtemény első darab.” Benne Kováts versei.
Stoll 609, O. Nagy XI. sz.

51.

Szikszai László-gyűjtemény (1828-30), Debrecen Ref. Koll. R 2764/3,
36 folio, A 7 kötetes gyűjtemény 3. darabja. Benne 8 vers Kovátstól. Mindenest gyűjtemény.
Stoll 759

52.

Dusza Lajos-gyűjtemény (1808 k.), Sp. Kt. 1716,
30 folio, A kötet igen töredékes, mindössze 1 Kováts verset tartalmaz. Ajándékozójáról,
Dusza Lajos lelkésztől nevezték el.
Stoll 594

53.

Csonka omniárium (1835-36), Sp. Kt. 1590,
92 folio, Gyűjtemény, kivonatok, versek, (474 és 538 között hiányos), K. J., Csokonai és
mások munkái.
Stoll 806

54.

Nagy Ferenc-gyűjtemény (1830), Sp. Kt. a. 58,
160 folio, Csokonai, Fáy, Szemere és K. J. munkái vegyesen.
Stoll 770

55.

Polgár János-gyűjtemény (1830), Sp. Kt. 1667,
199 folio, Válogatott világi nóták, benne Kováts versei. A számozás a könyv felénél
újraindul, a költő versei inkább a második részben találhatók.
Stoll 771, SzTA II, 246. sz.

56.

Kováts József versei (19. sz. eleje), Sp. Kt. 463,
132 folio, Autográfként feltüntetve, de ez már csak azért sem lehetséges, mert eleve több kéz
munkája.
Stoll 1396

57.

Molnár István, Gyűjteményes kötet (1822-30), Sp. Kt. 762,
153 folio, magyar, latin, német. Benne Kováts versei.
Stoll 1264

58.

Palcsó György-gyűjtemény (1811-1840-es évek), Sp. Kt. 1810,
107 folio, Kováts József és mások versei. Vegyes prózai és verses szövegek.
Stoll 626

59.

Stock János-gyűjtemény (1820-32), Sp. Kt. 1735,
133 folio, K. J., Fáy András és mások versei, Jó néhány kérdéses vers Kováts neve alatt.
Stoll 690, O. Nagy XVIII. sz.

60.

Nihelszki Dávid énekeskönyv (1806-24), Sp. Kt. 1707,
261 folio, Kb 200 darab érzelmes ének, köztük néhány Kováts-tól származik.
A névadó, N. D. a kötet egyik későbbi tulajdonosa lehetett.
Stoll 584

61.

Rátz József-gyűjtemény (1807-13), Sp. Kt. 1728,
145 folio, K. J., Szemere és mások versei.
Stoll 588, O. Nagy XIV. sz.

62.

Sz. G. gyűjteménye (1820 k.), Sp. Kt. 720,
87 folio, Minden gyűjtemény. Harsányi István könyvtáros szerint az Sz. G. Szkárosi
Gusztáv egykori tulajdonost jelöli.
Stoll 691

63.

Mándy Károly-gyűjtemény (1836), Sp. Kt. a. 334,
259 folio, Benne Csokonai, Kováts, Kölcsey, Kisfaludy Sándor munkái.
Stoll 815, Takács Béla ItK 1962, 632-33

64.

Battha Bálint kótatára (1804-08), Sp. Kt. 1666,
200 folio, Benne Kováts versek is.
Stoll 572, O. Nagy VIII. sz., SzTA II, 26. sz., Bartha ItK 1932, 391-92

65.

Csokonai Vitéz Mihály verseinek gyűjteménye, Kováts József poétai irományai (1809
k.), Sp. Kt. 1722
220 folio, Terjedelmes anyag, különböző betoldások miatt egy-egy vers többször is szerepel.
Stoll 607, O. Nagy VII. sz.

66.

Felvidítő II, Egyveleg I, N.O.K. (1824), Sp. Kt. 129,
290 folio, Vegyes prózai és verses szövegek, benne elszórtan kb. 10 Kováts vers.
Stoll 720

67.

Felvidítő XV, Egyveleg V, 827 N.O.K. (1824), Sp. Kt. 133,
155 folio, A kéziratban számos vers tévesen Kováts neve alatt.
Stoll 720

68.

Karap Sándor kézírata (1812), Debrecen IM K X. 75.88,
100 folio, Vegyes szövegek, benne néhány Kováts vers. Kováts halála után néhány évvel
készült a kötet. Karap Sándor írta be a verseket, Debrecenben. Kováts Józsefnek néhány
versét tartalmazza a kötet.
Stoll 629, SZTA II, 139. sz.

69.

Vajda Julianna emlékkönyve (1816-1817), Debrecen IM K.X.75.87, Mf: OSZK FM 1/669,
66 folio, Vegyes gyűjtemény, emlékkönyvszerű, akvarell festésekkel díszítve. Egyetlen
Kováts verset tartalmaz, a *Lyánka a végzés tőlem tégedet* kezdetű vers egy rövidített
változatát.
Stoll 662.

70.

Barla Szabó János-gyűjtemény (1824-1825), Debrecen IM K. X. 75.84.1, 116 folio, A kötet nagyrészt Csokonai műveket tartalmaz, de Kováts viszonylag gyakran szerepel benne más költőkhöz képest. A leírásban a János Jenőre van változtatva. A kisújszállási tanár, egykori debreceni kollégiumi diák ajándéka a kötet a Csokonai kör számára. Kardos Albert bejegyzései és a Csokonai kör bélyegzője is megtalálható a kötetben. Irodalom: KILIÁN István, *Barla Szabó János versgyűjteménye 1824-ből*, Debrecen, 1983, 481-494.
Stoll 343, SZTA Pótlás II, 61. sz.

71.

Vöröss János minden gyűjteménye (1814-1819), Debrecen IM K. X. 76.144, 231 folio, Minden gyűjtemény a Papszász-hagyatékából. A kéziratos Kováts-életrajzot is tartalmazza és néhány Kováts verset. Néhány vers tévesen neki tulajdonítva.
Stoll 1206

72.

Jeney László minden gyűjteménye (1823-1833), OSZK Quart. Hung. 2352, 159 levél, jó néhány Kováts-vers másolatát tartalmazza. A kézirat legfőbb érdekessége az, hogy tartalmaz egy Kováts József-epitáfiumot, amelynek szerzője ismeretlen. Más kéziratokban egyelőre nem találtuk nyomát ennek a versnek.
Stoll 1247

73.

Szeremlei Mihály, Helikoni virágok (1813), Debrecen IM K. X. 76.145.1, 23 folio, Mindössze egy Kováts vers található benne (*A' módruházaton valo felfohászkozás*).
Stoll 1203

74.

Csokonai és mások versei (1815), Debrecen EK Ms 45/1, 88 folio, Az erősen elhasznált kötet csak néhány Kováts-verset tartalmaz. A lapok mintha keverve lennének egybekötve, így időnként csak verstörések találhatók benne.
Stoll 1208

75.

Collectio foeditatum (19. század első fele), Debrecen EK Ms 45/5, 97 folio, A debreceni kollégiumi diákirodalom jellegzetes gyűjteménye. Keltetése bizonytalan. Ahogy a cím is utal rá, a kötet nagyrészt trágár szövegeket tartalmaz. Bár több vers is Kováts neve alatt olvasható, valójában csak egy versről állíthatjuk biztosan, hogy Kováts-tól való.
Stoll 1376

76.

Paál Géza-gyűjtemény (1823 után), Debrecen EK Ms 228/8, 113 folio, Több Kováts József-vers is található benne. Néhány vers tévesen neki tulajdonítva.
Stoll 1253

77.

Nótás könyv (1821-1828), Debrecen EK Ms 167,
272 folio, A kötet több mint 200 nótát tartalmaz, ezek közé kerültek be egyes Kováts versek is. A versek melletti KJ monogramot piros ceruzával valaki kiegészítette: Rím-Kováts Józsefre.
Stoll 1234

78.

Borbély János-gyűjtemény (1803-1842), Debrecen EK Ms 92/1,
86 folio, Benne 5 Kováts-vers.
Stoll 1162

79.

Gyárfás Pál-gyűjtemény (1806-1830), OSZK Quart. Hung. 3148,
63 folio, A kecskeméti, debreceni kötet mindössze három Kováts verset tartalmaz, ezek közül kettő olyan alkalmi költemény, amelyet Kováts kaposvári raboskodása idején írt.
Stoll 1176

80.

Etsedy Gábor, Sokféle (1823-1857), Debrecen Ref. Koll. R 364,
462 és 446 folio, Három Kováts vers található a gyűjtemény első kötetében. Ezek közül az egyik (*Rejtett Szó,- és más is*), Csokonainak tulajdonítva.
Stoll 1244

81.

Váczy József-versgyűjtemény (1821-1824), Debrecen Ref. Koll. R 449/1/B,
207 folio, Egyetlen Kováts vers (*Poëta Lessz katonává*) található csak benne, de a költő nevének feltüntetése nélkül. Stoll nem említi Kováts nevét a kötet kapcsán.
Stoll 1238

82.

Debreceni gyűjtemény (1833), Debrecen Ref. Koll. R 607.b,
281 folio, Benne néhány Kováts vers név nélkül szerepeltetve. Stoll nem említi Kováts nevét a kötet kapcsán.

Stoll 789

83.

Balogh Lajos, Semminél több valami (1830), Debrecen Ref. Koll. R 702g.3,
239 folio, Benne néhány vers Kovátstól.
Stoll 1298

84.

Szívós József és mások versei (1802 után), Debrecen Ref. Koll. R 5348/1,
32 folio, Benne csak egyetlen Kováts vers (*Rejtett Szó,- és más is*), de az is Csokonainak tulajdonítva. Stoll nem említi Kováts nevét a kötet kapcsán.
Stoll 1161

85.

Győri Mihály-versgyűjtemény (1821), Debrecen Ref. Koll. R 1172,
62 folio, A másoló láthatóan nagyon kedvelte Kováts József költeményeit, külön címlapot is készített hozzájuk a gyűjteményében. A kötet tartalmazza Kováts József életrajzát is, a hozzá írt epitáfiumot és számos Kováts költeményt.
Stoll 1233

86.

Dalok (1823), Debrecen Ref. Koll. R 4092,
48 folio, A kötet számozott dalokat tartalmaz, közöttük két Kováts költemény is található, a szerző nevének említése nélkül.
Stoll 1243

87.

Győri Lajos-gyűjtemény (1824-1825), Debrecen Ref. Koll. R 2505,
156 folio, Benne néhány Kováts vers KJ monogrammal. Néhány költemény tévesen az ő neve alatt szerepel.
Stoll 721

88.

Á. L. gyűjteménye (1808-1809), Debrecen Ref. Koll. R 4189,
115 folio, Több kéz által írt kötet. Néhány Kováts-verset tartalmaz, ezeket egyetlen kéz írta be a gyűjteménybe. A másoló szerint az egyik Kováts költemény (*Poëta Lessz katonává*) egy autográf kéziratból lett bemásolva a kötetbe.
Stoll 1181

89.

Kováts József és Csokonai versei (19. század első fele), Eger Ms 0019/39,
15 folio, Számos számozott vers Kováts-tól, de a szerző nevének említése nélkül. Egy kéz másolta be valamennyit. Kék színű, kettőbe hajtott lapocskák, két csomóba fűzve. Sajnos a tulajdonos kiléte nem derül ki a kéziratból, és egyelőre arra sincs magyarázat, hogyan kerültek Kováts versei egy katolikus egyházi kéziratárba.
Stoll 1395

90.

Kováts József, Csokonai és mások versei (1812), Eger Ms 0079,
44 folio, Kis alakú, kék borítású gyűjteményes kötet, amelynek tulajdonosát sajnos nem ismerjük, mivel a kötet belső borítóján található név első tagja gondosan ki van törölve. A kötet első lapjának felét kivágták, úgy tűnik, valamit el akartak távolítani belőle. Ez azért érdekes számunkra, mert a kötet tartalmazza Kováts életrajzát, és viszonylag korai, Kováts halála után mindössze három évvel készült. Időben ez a legkorábbi változata az életrajznak, amit jelenleg ismerünk. Viszonylag sok verset tartalmaz Kováts-tól. Az utolsó vers Zsoldos Jánostól való, akik Kováts-hoz hasonlóan, ugyancsak pápai diák volt egykor, és személyesen is ismerték egymást.
Stoll 1197

91.

Szerencsi gyűjtemény (1830-as évek-1843), Szerencs, múzeum, 137 folio, A kézirat tartalmazza Kováts József kéziratos életrajzát is, illetve Gárdonyi Szabó István epitáfiumát. Viszonylag sok Kováts-vers megtalálható a gyűjteményben.

Stoll 1365

Irod. JÁNOS István, *Reformkori kéziratok versgyűjtemény a Szerencsi Múzeumban = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, Miskolc, 1989 (26), 206-210.

92.

G. Gy. versgyűjteménye (1814), Tokaji Múzeum, Itsz. 40/1966, 96 folio, A kötet eredetileg sárospataki lehetett, főként Kováts József-verset tartalmaz, és néhány más költőtől egy-egy verset.

Stoll 1204

Irod. JÁNOS István, *Ismeretlen kéziratok versgyűjtemény a XIX. század elejéről = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, Miskolc, 1986 (24), 87-92.

93.

Kiskinizsi-gyűjtemény (1837-1841), Sárospatak Kt. 1739, Mf. MTAK A 3276/IV.

214 folio, A gyűjtemény másolójának nevét nem tudjuk, ezért Stoll a másolás helyéről nevezte el a kötetet. Pukánszky Kádár Jólán szerint a másoló Szathmári József lehetett, aki 1804-ben, 17 éves korában subscribált a sárospataki kollégiumban. A kötetben mindössze két vers található Kováts-tól.

Stoll 1350

94.

Holmik és nóták (1823-1824), OSZK Oct. Hung. 1976, 1-2. kötet egybekötve,

122 folio, A gyűjtemény első kötete 9 Kováts verset tartalmaz, illetve néhány verset tévesen az ő neve alatt közöl. A második kötet új számozással indul, számozott dalokat (nótákat) tartalmaz, ezek között megtaláljuk Kováts egy versét is név nélkül.

Stoll 1246

95.

Váradi Péter versgyűjteménye (1822-1823), OSZK Duod. Hung. 154,

38 folio, A kislakú kötet nyolc verset tartalmaz Kováts-tól. Nem minden vers esetében tünteti fel a szerzőt.

Stoll 1241

96.

Bibó versgyűjteménye (1827), OSZK Duod. Hung. 76,

64 folio, A kislakú gyűjtemény eredetileg a Kiskunhalasi Református Gimnázium Könyvtárának tulajdona volt. Egyetlen Kováts verset tartalmaz.

Stoll 1271

97.

Magyar áriák fortepiánóra B.A. (1819), OSZK Ms. mus. 2.243. p.131-138,

4 levél, A kézirat mindössze egyetlen Kováts verset tartalmaz, név nélkül. A dalként feltüntetett Kováts-költemény mellé a lejegyző kottát is mellékelte.

Stoll 1219

98.

Nótás könyvecske (1821), OSZK Oct. Hung. 1752,
65 folio, A kézirat számozott dalokat (nótákat) tartalmaz, ezek között néhány Kováts vers is szerepel. A másoló Kováts szerzőségét is feltüntette a gyűjteményben.
Stoll 1235

99.

Versgyűjtemény (1810-es évek), OSZK Oct. Hung. 1829,
224 folio, A gyűjteményben szereplő versek legtöbbször szerző nélkül szerepel, egyedül Kováts versei mellett tünteti fel a másoló a K.J. monogramot. Néhány Kováts verset tartalmaz.
A másoló két esetben egy-egy Kováts-vers strófáját külön versként értelmezte.
Stoll 1225

100.

Tóth Mihály színmű- és versgyűjteménye (1808-1819), OSZK Oct. Hung. 1791,
196 folio. A debreceni kötetet 1808-ban kezdte el a másoló írni, versek és prózai művek egyaránt találhatóak benne. A kötet több Kováts verset is tartalmaz.
Stoll 1182

101.

Tóth-Pápai Zsigmond, Miscellanea curiosa (1812-1847), OSZK Quart. Hung. 4351, 1. kötet, 414 folio. Sárospataki gyűjtemény. A háromkötetes mű első kötete tartalmaz csak Kováts verseket. A nagy gonddal elkészített, dekoratív gyűjtemény néhány Kováts-verset is tartalmaz. Néhány vers tévesen az ő neve alatt van feltüntetve.
Stoll 1201

102.

Versgyűjtemény (1818 után), OSZK Oct. Hung. 1801,
79 folio, A kézirat mindössze két Kováts verset tartalmaz, ezek közül az egyik Beretzky Márton neve alatt feltüntetve.
Stoll 1183

103

Sárkány Sámuel-gyűjtemény (1827-1829), OSZK Oct. Hung. 1998,
86 folio, Az eredetileg sárospataki gyűjtemény több Kováts verset is tartalmaz. A másoló nem minden versnél tünteti fel Kováts József szerzőségét.
Stoll 1278

104.

Sokféle (1835-1851), OSZK Oct. Hung. 1708,
90 folio, Mindössze két Kováts-verset tartalmaz, azokat számozott dalként adja meg a másoló, Kováts nevének említése nélkül.
Stoll 1338

105.

Mindenes gyűjtemény (1830-as évek), OSZK Oct. Hung. 1115,
252 folio, A kéziratról Stoll megjegyzi: A mintegy félezer darabot tartalmazó kötetbe a debreceni diák-költészet valamennyi ismert és ismeretlen művét bemásolták.” A gyűjtemény valóban nagyon sokszínű és számos Kováts-vers is megtalálható benne.
Stoll 1363

106.

Dónits András-gyűjtemény (1809 után), MTAK K604/I. 199a-243b, 44 folio, A gyűjtemény a Kazinczy Ferenc tulajdonában lévő kéziratok kolligátumában (Apróságok I.) található. Versek Csokonaitól, Kováts Józseftől, Kisfaludy Sándortól, valamint néhány „Nóta” névtelenektől. Mintegy hat Kováts-vers található benne.

Stoll 1185

Irod. GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, Bp., 1993, 30-31.

107.

Mulattató de leginkább búcsúztató versek (19. század eleje), Kecskemét, Ref. Egyház K134, Mf. MTAK 6381/III.,

106 folio, A kézirat minden bizonnyal szorosán kötődik a pápai kollégiumhoz, mivel a benne szereplő halotti búcsúztatók szerzői pápai tanárok, diákok voltak (Láczai József, Tóth Ferenc, Zsoldos János). Kovátsnak három verse szerepel a gyűjteményben, név nélkül.

Stoll 1159

108.

Vegyes gyűjtemény (1811-1814), Kecskemét, Ref. Egyház K 199, Mf. MTAK 6400/I.

372 folio, A kézirat a 13. laptól kezdődik, néhány lap bizonyára hiányzik, mivel az első benne szereplő Kováts-vers nem az elejétől kezdődik. Negyvennél is több verset tartalmaz a költőtől. Stoll Béla szerint a kötet a kiskunfékegyházi Kovács családtól került jelenlegi helyére, de magáról a családról semmi közelebbit nem tudunk. Eredetileg sárospataki lehetett a gyűjtemény. Kováts versei egymás után folyamatosan, a kötet elején találhatóak.

Stoll 1194

109.

Debreceni minden es gyűjtemény (1828-1831), Kecskemét, Ref. Egyház K 91, Mf. MTAK 6363/VI-6364/I.

435, 199 folio, Ahogy a kötet címéből is kiderül, a gyűjtemény eredetileg a debreceni kollégiumhoz köthető. Benne minősze két Kováts-vers szerepel.

Stoll 1281

110.

Kováts Sámuel-gyűjtemény (1812-1842), Miskolc, Lévay József Tudományos Könyvtár 9139, Mf. MTAK 6193/II.

119 folio, A kötet egy sárospataki diáké, Kováts Sámuelé volt. Viszonylag sok (20) Kováts-verset tartalmaz a kötet, Csokonai, Szemere Pál és más költők verseinek társaságában.

Stoll 1198

A felsorolásban használt rövidítések jegyzéke

Csurgó = Református Gimnázium, Csurgó

Debrecen Ref. Koll. = Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen

Debrecen EK = Egyetemi Könyvtár, Debrecen

Debrecen IM = Irodalmi Múzeum, Debrecen

Eger = Eger, Érseki Levéltár

ItK = Irodalomtörténeti Közlemények

Kecskemét, Ref. Egyház = Református Egyházközség Könyvtára, Kecskemét

Kl. I. = KLANICZAY Tibor, *Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról*, I. OK. V.

Kl. II. = KLANICZAY Tibor, *Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban*, I. OK. VII.

MTAK = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

MTA MF = Magyar Tudományos Akadémia, Mikrofolmtár

O. Nagy = OTROKOCSI NAGY Gábor, *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen, 1942.

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

Sp. = Sárospataki Református Kollégium Gyűjteménye

Stoll = STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1542-1840*, Bp., 2002.

SzTA = SZABÓ T. Attila, *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI-XIX. században*, Zilah, 1934.

VI.

A LELŐHELYEK MUTATÓJA

Országos Széchényi Könyvtár:

Oct. Hung. 50=1.; Oct. Hung. 53 I. kötet=37.; Oct. Hung. 53 II. kötet=38.; Oct. Hung. 56=2.; Oct. Hung. 340.=3.; Oct. Hung. 360=4.; Oct. Hung. 590=5.; Oct. Hung. 595=6.; Oct. Hung. 602=7.; Oct. Hung. 683=8.; Oct. Hung. 695=10.; Oct. Hung. 696=9.; Oct. Hung. 926=11.; Oct. Hung. 1115=105; Oct. Hung. 1282=12.; Oct. Hung. 1352=39.; Oct. Hung. 1669=40.; Oct. Hung. 1696=41.; Oct. Hung. 1708=104; Oct. Hung. 1752=98; Oct. Hung. 1791=100; Oct. Hung. 1801=102; Oct. Hung. 1829=99; Oct. Hung. 1976=94; Oct. Hung. 1998=103; Quart. Hung. 753.=13.; Quart. Hung. 962=14.; Quart. Hung. 2352=72; Quart. Hung. 3148=79.; Quart. Hung. 4351=101; Duod. Hung. 76=96; Duod. Hung. 154=95; Ms. mus. 2.243=97

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár:

Ms 198/1=34.; Ms 198/II.=35.; Ms 198/3=42.; Ms 630=19.; Ms 1392=17.; Ms 4825/39=20.; Ms 5079/7=16.; Ms 5079/8=15.; K 3/80=21.; K 3/81=22.; K 604/1=106; RUI 8° 59=18.; RUI 8° 125=33.; RUI 8° 126=31.; RUI 8° 159=32.; RUI 8° 206/55=36.; Vegyes 2° 37/II.=23

Sárospataki Református Kollégium Gyűjteménye:

Kt 129=66; Kt 133=67; Kt 463=56; Kt 720=62; Kt 762=57; Kt 1590=53; Kt 1666=64; Kt 1667=55; Kt 1707=60; Kt 1716=52; Kt 1722=65; Kt 1728 =61; Kt 1735=59; Kt 1739=93; Kt 1810=58; Kt a 58=54; Kt a 334=63

Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen:

R 364=80; R 449/1/B= 81; R 449m=50; R 607.b=82; R 668=43; R 702.g. 3=83; R 1025=44; R 1172=85; R 2505=87; R 2778=47; R 2735=48; R 2757=45; R 2759/1=49; R 2763=46; R 2764/3=51; R 4092=86; R 4189=88; R 5348/1=84;

Egyetemi Könyvtár, Debrecen:

Ms 45/1=74; Ms 45/5=75; Ms 92/1=78; Ms 167=77; Ms 228/8= 76

Irodalmi Múzeum, Debrecen:

K X. 75. 84.1=70; K X. 75. 87=69; K X. 75. 88=68; K X. 75. 118=22; K X. 76. 144=71;
K X. 76. 145.1=73

Eger, Érseki Levéltár:

Ms 0019/39=89; Ms 0079=90

Református Egyházközség Könyvtára, Kecskemét:

K 91=109; K134=107; K199=108

Lévay József Tudományos Könyvtár, Miskolc:

9139=110

Múzeum, Szerencs:

Jelzet nélkül: *Szerencsi-gyűjtemény*=91

Múzeum, Tokaj:

Itsz.40/1966=92

Hódmezővásárhely, gimnázium:

A.sz.V.p331=30

Sepsziszentgyörgy, gimnázium:

A 197/XXIV=29

Kolozsvár, 2. sz. Akadémiai Könyvtár (ref. koll.):

1468=28

Prága, Egyetemi Könyvtár, Kubelik-gyűjtemény:

č 55=27; č 56=25; č 61=24; č 104=26

VII.

A VERSEK KEZDŐSORAINAK MUTATÓJA

(A vers kezdősora és címe után a verset tartalmazó kézirat sorszáma, majd –ettől kettősponttal elválasztva– a kézirat lapszáma hivatkozik. A Ferdős Dávid-féle nyomtatott kiadásban meg nem jelent versek kezdősorai **vastagon** vannak szedve. Aláhúzva találhatjuk azokat a verseket, amelyek Kováts József eredeti kézírásában fellelhetők. A legtöbb vers címének és kezdősorának a helyesírása Kováts autográf kézíratain alapul. Azoknál a verseknél, amelyek csak másolatban maradtak fenn, egy olyan változat kezdősorát és címét adtam meg, amely a kritikai kiadás alapjául szolgál majd a későbbiekben.)

A deák, a görög és a sidó R-nek... (Rejtett szó, – és más is) 2: 43a; 4: 15a; 5: 40a; 6: 33b; 9: 51a; 11: 135b; 22: 28a; 32: 23a; 34: 23a; 37: 30a; 40: 57b; 50: 118; 56: 44; 65: 140; 71: 196b; 80: 137; 84: 20b; 89: 1a; 91: 58b; 100: 178a; 108: 96

A friss rét nyers bársonyiba... (A Sió vize partján) 25: 12; 37: 52b-53a; 56: 90-91; 59: 194; 67: 65-66

A hajad úgy áll mint ha benne egy fene... (Cím nélkül) 1: 64b-65a; 2: 43b-44b; 3: 16a; 4: 58a-58b; 5: 41b-42b; 6: 34b-35a; 8: 21b-22a; 9: 51a-51b; 11: 136b-137a; 12: 66b-67a; 17: 35b-36a; 18: 21b-22a; 22: 7b-8a; 25: 81-82; 27: 24-26; 31: 9-10; 32: 23b-24a; 33: 14a-14b; 34: 24a-24b; 38: 27a-28a; 40: 81b; 48: 79a-79b; 49: 316-317; 50: 78-79; 51: 25b-26a; 56: 46-47; 57: 131b-132a; 60: 116-118; 62: 12-13; 64: 12-13, 65: 142-143 és 187-188; 66: 133-134; 71: 40a-40b; 72: 22b-23a; 76: 31b-32a; 82: 55-57; 85: 14a-14b; 87: 103-104; 89: 3a-3b; 90: 9b-10a; 103: 56b-57a; 108: 48-49; 110: 8-9

A zöld halmok alján a juhász, a... (A többek közt a nagy Pfeffel, ezt a mesét jegyezte fel) 1: 100b-101a; 2: 31b-32a; 6: 69a-69b; 7: 29b-30a; 10: 44b; 11: 118b-119a, 18: 8b; 31: 2-4, 32: 10b; 33: 12a-12b; 34: 12b-13a; 40: 85b-86a; 50: 92-93; 56: 22-23; 64: 84-85; 65: 114-115 és 218-219; 67: 59-60; 90: 24a-24b; 92: 91b-92a; 101: 176; 108: 20-21

Alszik Fanni, – ah! isteni... (Cím nélkül) 1: 3b; 2: 14b; 3: 7a; 4: 15a; 5: 44b-45a, 6: 37a; 9: 51b-52a; 10: 6b; 11: 139a; 12: 71a; 18: 23a, 27: 46-47; 32: 25a; 34: 9b-10a; 38: 28a; 40: 44a; 42: 15b; 43: 27; 50: 100-101; 53: 260; 56: 48; 59: 136; 60: 41; 61: 94; 64: 126; 65: 146 és 197; 72: 55b-56a; 78: 3b; 89: 4a; 90: 9a; 92: 6a; 98: 36a; 100: 177a; 101: 187; 108: 53

Árkádia Szent telekén... (Et. In. Arcadia. Ego.) 25: 215-217; 27: 83-85; 37: 57a-58a; 56: 93-95; 95: 15b-16b; 105: 241b-242b

Az ezüst Hold tiszta világa... (Alszik Fanni) 1: 12a-13b; 2: 36b-37b; 3: 10b-11b; 4: 49b-51a; 5: 27a-28b; 6: 23a-25b; 9: 41a-42b; 10: 6b-7b; 11: 126a-128a; 18: 14b-15b; 24: 9a-10b; 25: 197-200; 32: 16b-17b; 35: 11a-13a; 37: 42a-43b; 40: 61b-62b; 42: 17b-19a; 43: 27; 50: 125-127; 56: 34-36; 58: 100-102; 61: 121-124; 64: 184-187; 65: 127-129; 92: 21a-22b; 108: 33-35; 110: 35-38

Azt mondják, hogy ahol vannak Mecénások, ott látsz, ott... (A Magyar és a Hazafi) 1: 47b; 2: 6a; 3: 23b; 4: 40a; 5: 10a-10b; 6: 9a; 9: 29b; 10: 44a; 11: 110a; 18: 3a; 25: 70; 27: 109-110; 32: 4b; 34: 7a; 37: 53a; 40: 83b; 50: 92; 54: 189; 56: 10; 57: 133; 64: 6-7; 65: 100; 91: 58b; 92: 32b; 103: 2a; 105: 214b; 110: 148-149

Bájolt elménk, te miattad lágy álom, a hetedik... (Petroniusbol) 1: 61a-61b; 2: 14a-14b 4: 67a-67b; 5: 43b-44b; 6: 36a-37a; 9: 69a-69b; 10: 49a; 11: 138a-138b; 18: 23a; 22: 22a-22b; 25: 77-78; 27: 102-104; 32: 24b-25a; 37: 43b-44a; 40: 77a-77b; 50: 121-122; 56: 48; 58: 95-96; 59: 189-190; 61: 256-257; 64: 159-160; 65: 145-146; 89: 10a-10b; 92: 17a-18a; 101: 190-192; 105: 246b-247a; 108: 50-52

Csitt! rabláncok zörgési csitt! (Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára) 1: 5b-8b; 2: 23b-26a; 3: 44b-46a; 4: 18b-21a; 6: 55a-57b; 7: 12b-16a; 8: 17b-20a; 9: 87a-89b; 11: 156a-159a; 12: 66a; 17: 40a-42b; 18: 39a-41a; 19: 63b-66a; 22: 2b-5a; 25: 17-22; 27: 27-34; 31: 25-32; 40: 62b-65a; 41: 25b-27b; 50: 57-61; 56: 67-70; 58: 90-94; 59: 111-112; 60: 119-123; 62: 13-17; 64: 134-139; 66: 193-200; 79: 42b-43b; 85: 4a-9a; 89: 10b-11a; 90: 27a-28a; 92: 37b-40b; 94: 201-205; 100: 166a-169a; 103: 33a-35b; 105: 221a-223a; 108: 75-79; 109: 185-190; 110: 42-47

Diogenesként kongok egy... (Tünődés) 1: 44a-46a; 2: 18a-20a; 3: 43b-44b; 4: 69b-71b; 5: 53b-56b; 6: 43b-45b; 9: 76b-79a; 10: 51a-52b; 11: 144a-146a; 18: 28a-29b; 19: 39b-41b; 25: 57-61; 27: 41-45; 32: 29b-31a; 37: 50a-52a; 40: 66a-67b; 41: 108a-108b; 50: 84-87; 56: 57-60; 61: 205-208; 64: 150-153; 65: 158-161 és 190-193; 91: 69a-70b; 92: 34b-36a; 95: 12a-14a; 100: 179b-181b; 105: 214b-216a; 107: 14b-16b; 108: 58-61

Ekkor bújtak egy apostol hív lába alá a sok... (Idő-vers) 5: 43b; 6: 36a; 37: 43b; 40: 87b; 50: 118; 64: 2; 65: 145 és 189-190; 90: 10b; 105: 247a; 108: 96

El dült Carthágo, - semmivé... (Non solet ingeniis summa nocere dies - Ovidius) 1: 96a-96b; 2: 15a-15b; 4: 73b-74a; 5: 48b-49a; 6: 40a-40b; 8: 15b-16a; 9: 84b-85a; 10: 11b-12a; 11: 140b-141a; 13: 3a-4a; 18: 25b-26a; 25: 158-159; 27: 69-71; 32: 27a-27b; 35: 15b; 37: 46b-47a; 40: 58a-58b; 42: 4a-4b; 50: 96-97; 56: 52-53; 61: 213-215; 64: 202-204; 65: 151-152; 91: 66a-67a; 95: 11a-11b; 100: 178b-179a; 101: 189-190

Estve ment Dafne Dafnisa... (Dafné keserve) 1: 48a-51a; 2: 6a-9a; 3: 27a-30a; 4: 40a-42b; 5: 10b-13b; 6: 9a-12a; 9: 29b-32b; 10: 13a-15a; 11: 110b-113b; 17: 37b-40a; 18: 3b-5b; 25: 115-121; 27: 110-119; 32: 4b-6b; 34: 7a-9b; 35: 5a-8a; 37: 34a-37a; 40: 47b-48b (és folyt.) 59a-60b; 42: 8a-11a; 50: 64-69; 56: 10-15; 61: 208-213; 64: 145-150; 65: 101-106 és 205-210; 90: 5a-5b; 91: 60a-62b; 92: 18a-21a; 103: 10a-14a; 105: 242b-244b

Ez az arany-kereszt előtt rogyik el... (Melt[óságos] Gróf Széchényi Ferencz Ő Exc[ellenciájá]hoz, a Nemzeti Könyvtár felállítójához) 1: 3b-5b; 2: 20a-21b; 3: 24b-26a; 4: 74b-75b; 6: 46a-47b; 7: 1a-3a; 9: 85a-86b; 10: 52b-53b; 11: 146a-147b; 18: 30a-31a; 23: 1a-2b; 27: 52-56; 32: 31b; 33: 14b-16a; 37: 54a-55b; 56: 61-63; 61: 193-195; 64: 169-171; 91: 70b-71b; 92: 27a-28b; 95: 14a-15b; 103: 77a-79a; 105: 227b-228b; 108: 62-64

Fébé gyöngy szüze szerelmes tüze... (Dall) 1: 67b-68b; 2: 33b-34a; 4: 54a-54b; 9: 46a-47a; 10: 8b; 27: 172-175; 32: 14a-15a; 37: 17b-18b; 39: 72a; 40: 51a-51b; 42: 11a-11b; 46: 138-139; 50: 38-40; 56: 90; 61: 218-220; 63: 65-68; 76: 39a; 88: 5a-5b; 89: 1b-2a; 92: 42b-43a; 108: 82-83

Földiek! lehetnek nemesek meddő, tök... (A kopottabb nemesekhez) 1: 76a-76b; 2: 13b-14a; 3: 17a-17b; 4: 55b-56a; 5: 37a-38a; 6: 31a-31b; 8: 10a-11b; 9: 48a-48b; 10: 47b-48a; 11: 133a-133b; 12: 34b-35a; 18: 19b-20a; 19: 14a-15b; 22: 10b-11a; 25: 130-131; 27: 26-27; 32: 21b; 40: 49a-50a; 41: 107a-107b; 44: 59-100 (Téves számozás), 50: 29-32; 54: 188; 56: 41-42; 60: 115-116; 61: 26; 63: 142-145; 64: 11-12; 65: 136-137; 66: 139-140; 85: 36b-37a; 89: 9b-10a; 90: 25a-25b; 92: 32b-33a; 101: 123; 103: 40a-40b; 105: 42b-43b; 108: 43-44; 110: 71-72

Fürdött Fanni egy szép este... (Fürdött [Fanni]) 1: 39b-42b; 2: 27b-29b; 3: 8a-10b; 4: 43a-45a; 5: 13b-17a; 6: 12b-15a; 9: 32b-35b; 10: 8b-10b; 11: 113b-116a; 12: 65a-66a; 14: 9a-9b; 15: 10a; 16: 20b-21a; 17: 42b-43a; 18: 5b-6b; 19: 42b-45a; 24: 7a-9a, 27: 119-126; 32: 6b-8b; 34: 10a-12b; 37: 37a-40a; 40: 53a-54a; 42: 4b-6b; 50: 54-57; 55: 90-93; 56: 15-19; 61: 116-121; 64: 154-157; 65: 106-111 és 210-214; 68: 20a-23b; 72: 89a-89b; 74: 8a-9b; 76: 40b-41b és 47a-49a; 78: 3a-3b; 79: 30a-30b; 88: 4a-5a; 89: 6b-8b; 91: 73a-75a; 92: 6a-8b; 94: 209-211; 105: 228b-230b; 108: 13-17

Hála Isten! már elmégyek az örömbé... (A ki cs[apott] mester éneke) 1: 43a-43b; 2: 12b-13b; 3: 18a-18b; 4: 78a-79a; 5: 35b-37a; 6: 30a-31a; 9: 3b-4b; 10: 47a-47b; 11: 132a-133a; 15: 9b-10a; 18: 18b-19b; 22: 6a-7a; 25: 108-110; 31: 6-8; 32: 20b-21a; 38: 70a-71a; 40: 89b-90a; 41: 17a-17b; 44: 58-59; 48: 67b-68b; 50: 24-25; 51: 27a-27b; 53: 257-259; 54: 186-187; 56: 40-41; 57: 132b-133a, 59: 204; 60: 42-44; 63: 27-29; 65: 135-136 és 180-181; 66: 127-129; 68: 26a-28a; 70: 18a-18b; 71: 196a-196b; 72: 88a-89a; 76: 30b-31b; 78: 49a-50a; 85: 43b-44b; 87: 159-161; 90: 24b-25a; 92: 33b-34b; 94: 111-113; 103: 41a-41b; 104: 60b-62a; 108: 41-43; 110: 9-11

Hát – illy idegen föld hantya... (Lehel) 1: 21a-21b; 2: 5b-6a; 3: 17b-18a; 4: 18a; 5: 9b-10a; 6: 8b-9a; 8: 9b-10a; 9: 3a-3b; 10: 6a-6b; 11: 109b-110a; 12: 69b; 14: 8b-9a; 15: 9b; 18: 3a; 19: 1b; 22: 22b-23a; 25: 16-17; 27: 23-24; 31: 1-2; 32: 4a; 35: 8a-8b; 37: 63a; 40: 45b-46a; 41: 15a; 42: 16a; 48: 86a; 50: 27-28; 56: 9; 60: 135; 61: 233; 64: 208-209; 65: 100 és 175-176; 66: 124-125; 68: 78a-78b; 70: 21b-22a; 76: 37a; 78: 3b; 82: 312-313; 83: 314-315; 85: 15b; 88: 2a; 92: 32a-32b; 94: 197-198; 96: 16b; 110: 3-4

Hogy egy vért ivó esztendő el vásott... (Idő-vers) 2: 41b; 5: 35b; 6: 30a; 11: 132a; 31: 5, 32: 20b, 40: 80a; 50: 118; 65: 135; 108: 96

Ide, édes Lyányom? ide?... (A Poéta és Musa) 1: 29a-30b; 2: 3b-5a; 3: 1b-3a; 4: 38b-39b; 5: 7b-9a; 6: 6b-8a; 8: 16a-17b; 9: 27b-29a; 10: 20b-21b; 11: 107b-109a; 13: 6b-7b; 18: 1b-2b; 19: 11a-12b; 22: 17a; 25: 7-10; 27: 73-77; 32: 2b-3b; 33: 7a-8b; 35: 8b-10a; 37: 31b-33a; 40: 54a-55b; 50: 51-54; 56: 6-8; 61: 215-217; 64: 178-181; 65: 97-99 és 183-186; 68: 11a; 76: 45b-47a; 80: 168-171; 90: 6a-6b; 91: 59a-60a; 92: 4b-6a; 99: 112-116; 105: 230b-231b

Így szolt egyszer Voltér... (Cím nélkül) 1: 93a; 4: 45b; 8: 15b; 9: 36b; 18: 9a, 32: 11a; 40: 58a; 49: 315-316; 50: 89; 54: 189; 56: 106; 57: 138a; 67: 25; 92: 33a; 100: 178a; 108: 22

Jer Doris! hiv dolgozásom... (Dorishoz) 1: 53b-54a; 2: 47a; 4: 68a, 5: 56b, 6: 45b; 9: 76b; 11: 146a; 18: 30a; 25: 78; 27: 46; 31: 12; 32: 31b; 56: 60; 65: 162; 66: 141; 67: 60; 72: 56; 89: 8b; 108: 62

Képzelttem Lizát – s a gyenge... (Cím nélkül) 1: 95b-96a; 2: 14b-15a; 4: 58b-59a; 5: 48b; 6: 39b; 9: 52a; 10: 59b; 11: 140a; 18: 25a; 25: 52; 27: 46; 32: 27a; 34: 23b-24a; 37: 46b; 40: 80b; 50: 119; 56: 52; 64: 160; 65: 150-151 és 201; 89: 11a; 92: 8b; 100: 184b; 105: 223a-223b; 108: 53-54

Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni... (Dórishoz) 1: 95a-95b; 2: 44b-45a; 3: 14b-15a; 4: 67b-68a, 5: 42b-43a; 6: 35b-36a; 9: 76a-76b; 10: 48b-49a; 11: 137b; 12: 67a; 18: 22b; 22: 9b; 25: 71; 31: 11-12; 32: 24a-24b; 34: 21a-21b; 40: 82a-82b; 41: 107b-108a; 43: 14-15; 50: 79-80; 56: 47-48; 59: 114; 61: 132-133; 65: 144 és 189; 66: 140-141; 71: 39b-40a; 72: 32a-32b; 76: 32a-32b; 87: 102-103; 89: 1b; 90: 10a-10b; 108: 50; 110: 68-69

Kis virág egy lassú szellet... (Dall) 1: 62b-63a; 2: 34b-35a; 3: 21b-22b; 4: 47a-47b; 5: 24a-25a; 6: 20b-21b; 9: 37b-38b; 10: 45a-45b; 11: 123b-124b; 12: 73b; 18: 12b-13a; 19: 50b-51b; 25: 65-67; 27: 89-91; 32: 15a-15b; 34: 15a-16a; 37: 18b-19b; 40: 72a-72b; 50: 109-110; 56: 30-31; 61: 220-221; 64: 193-195; 65: 123-124; 89: 2a-3a; 91: 75b-76a; 92: 10a-11b; 100: 183a-184a; 108: 29-30; 110: 133-135

Leskelődjetek utánnom... (Hegedűszóba szép mesét jelentek) 1: 33a-35b; 2: 47a-49b; 3: 119a-120b; 4: 15b-18a; 6: 47b-50a; 7: 3a-6a; 9: 54b-57a; 10: 40a-41b; 11: 147b-150a; 12: 72a-72b; 18: 31a-33a; 22: 11a-12b; 25: 52-56; 27: 264-268; 31: 13-18; 34: 2a-3b; 41: 30a-32b; 46: 77-80; 56: 63-66; 60: 178-180; 61: 143-146; 65: 165-170 és 201-204; 66: 121-124; 71: 12a-13a; 72: 91b-92a; 77: 47-51; 89: 4b-6b; 90: 26a-26b; 93: 98-101; 94: 122-124; 95: 17a-17b; 103: 82a-84b; 108: 64-69

Liza egy szép nyári estvén a gyenge rét... (Naplenyúgváskor) 1: 44a; 2: 47a; 3: 11b-12a; 4: 59a; 5: 56b; 6: 46a; 9: 52a; 10: 60a; 11: 146a; 18: 29b-30a; 25: 4; 27: 46-47; 32: 31b; 37: 52b; 40: 83a; 50: 80; 56: 61; 58: 110; 64: 126; 65: 162-165; 90: 9a; 91: 58b; 92: 18a; 93: 89; 103: 17a; 105: 240a; 108: 61

Liza! engem Istenséget... (Cím nélkül) 1: 63b-64a; 2: 40a-40b; 3: 4a-4b; 4: 53b-54a; 5: 31b-32b; 6: 26b-27a; 9: 45b-46a; 10: 58a; 11: 130a-130b; 12: 71b; 18: 17b-18a; 19: 52b-53a; 25: 75-77; 32: 19b-20a; 34: 20a-20b; 37: 22b-23a; 40: 83b-84a; 50: 82-83; 56: 37-38; 58: 106; 59: 193-194; 61: 255-256; 64: 195-196; 65: 132-133; 91: 78b-79a; 92: 14a-14b; 105: 213a-213b; 108: 39; 110: 31-32

Lyányka! a Végzés tőlem tégedet be... (Vas vármegyébe) 1: 66a-67a; 2: 11a-11b; 3: 13a-14b; 4: 49a-49b; 5: 22a-23a; 6: 18b-19b; 9: 40a-41a; 10: 19a-19b; 11: 121a-121b; 18: 10a-11a; 19: 47a-47b; 22: 18b-19a; 25: 61-63; 27: 77-79; 32: 12a-12b; 34: 13b-14b; 37: 26a-26b; 40: 52b, 61a; 42: 2a-2b; 46: 139-140; 50: 28-29 és 128-129; 55: 13-15; 56: 26-27; 61: 257-258; 64: 187-188; 65: 119-120 és 178-179; 69: 37a-37b; 76: 37a-37b; 77: 81-83; 78: 20b-21a; 86: 12b és 29b-30a; 92: 28b-29b; 94: 30b és 36b-37a (2. része a kötetnek); 95: 30b-31b; 97: 133; 98: 27a-28a; 104: 29b-30a; 108: 24-26

Más a kedves Asszonyságot... (Somogy vármegyei nótárius felesége neve napjára) 1: 96b-98b; 2: 26a-27b; 3: 24a-24b; 4: 75b-77a; 6: 57b-59b; 7: 16a-18a; 9: 89b-91a; 11: 159a-160b; 12: 70a-70b; 18: 41a-42b; 25: 22-25; 27: 146-150; 31: 33-37; 40: 65a-65b; 41: 27b-29a; 50: 62-64; 56: 71-73 és 103-105; 61: 190-192; 62: 17-19; 64: 77-79; 64: 77-79; 67: 33-36; 79: 43b-44a; 85: 9a-10b; 92: 40b-42b; 94: 205-208; 98: 28b-30a; 100: 169b-171a; 105: 220a-221a; 108: 80-82; 109: 190-193

Mi lelt lyányom? Jaj a holtakat... (Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán) 2: 15b-18a; 3: 30a-32b; 4: 71b-73b; 5: 50a-53b; 6: 41a-43b; 8: 13b-15a; 9: 79a-81b; 10: 17a-19a; 11: 141a-144a; 13: 10a-12a; 17: 45a; 18: 26a-28a; 22: 12b-15a; 24: 2a-4b; 27: 34-40; 32: 27b-29b; 35: 2a-5a; 37: 47b-50a; 40: 67b-68a; 42: 13b-15b; 43: 21-26; 50: 73-75; 56: 53-57; 59: 132-135; 60: 123-129; 61: 201-205; 64: 164-169; 65: 152-158 és 193-197; 91: 67a-69a; 92: 24b-27a; 103: 73b-76b; 105: 224b-226a; 106: 211b-213b; 108: 54-58

Míg Fannim egy hüss víz parton... (Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek) 1: 10a-12a; 2: 29b-31b; 5: 17a-19b; 6: 15a-17a; 8: 11b-13b; 9: 35b-36b; 10: 15a-17a; 11: 116b-118b; 12: 63b-65a; 13: 8a-9b; 16: 23a-24b; 18: 7a-8a; 19: 45a-46b; 20: 2b-3a; 21: 1a-2b; 27: 153-158; 32: 8b-10a; 37: 40a-42a; 40: 46a-47b; 42: 11b-13a; 50: 42-46; 55: 94-98; 56: 19-22; 59: 129-131; 61: 195-198; 62: 10-11; 64: 172-175; 65: 111-114 és 214-218; 88: 6a-7b; 90: 20a-21a; 91: 63a-64b; 92: 22b-24b; 103: 79a-81b; 105: 226b-227b; 106: 206b-207b; 108: 17-20

Mivel homlokomra Liza... (Vallástétel) 1: 47a-47b; 2: 2a-2b; 4: 38a-38b; 5: 5b-6b; 6: 4b-5a; 9: 26b-27a; 10: 42b-43a; 11: 107a-107b; 12: 1b; 25: 4-5; 27: 98-99; 32: 1a-1b; 33: 6b-7a; 34: 6a-6b; 37: 15b-16a; 40: 85a; 50: 90-91; 56: 3-5; 59: 189; 65: 93-94; 76: 35b-36a; 90: 5b-6a; 91: 76b-77a; 92: 3a-3b; 103: 17b-18a; 110: 50

Ne bánts engem Szemere – ne! (Válasz Szemerei Szemere Pálhoz) 1: 91b-93a; 2: 22b-23b; 3: 42b-43b; 4: 59b-61a; 6: 51b-52b; 7: 7b-9b; 9: 53a-54a; 11: 151b-152b; 18: 34a-35a; 19: 62a-63a; 25: 27-30; 27: 56-60; 34: 29a-29b; 37: 55b-57a; 54: 59-61; 56: 91-93; 59: 124-126; 61: 236-238; 64: 81-84; 65: 172; 76: 34a-35a; 91: 71b-73a; 92: 30b-32a; 95: 18a-19b; 101: 156-158; 103: 26a-27b; 105: 218b-219b; 107: 17b-18b; 108: 70-73

Nézd ezt a kísértőkép' felmaskarázott... (A parókás n[émet]) 1: 59a-59b; 2: 9a-9b; 3: 16b-17a; 4: 45a; 5: 20a; 6: 17a-17b; 8: 15a; 9: 36b; 10: 44b-45a; 11: 119a-119b; 12: 70b-71a; 18: 8b-9a; 22: 7a-7b; 25: 140-141; 31: 4-5; 32: 11a; 33: 6a-6b; 34: 13a-13b; 40: 81a; 45: 2-3; 50: 77; 54: 189-190; 56: 23-24; 57: 138a; 61: 94; 65: 115-116 és 219-220; 75: 126; 76: 36a; 82: 186-187; 83: 190-191 és 313-314; 89: 3b; 92: 36a-36b; 104: 15a-15b; 105: 240a; 108: 21-22

Nincs könnyem, s Gádesbe már többet nem... (Poéta lesz katonává) 1: 2b-3b; 2: 2b-3b; 4: 77a-78a; 5: 6b-7b; 6: 5b-6b; 8: 20b-21b; 9: 2a-3b; 10: 43a-44a; 16: 21b-22b; 19: 41b-42b; 22: 20a-21b; 25: 5-7; 27: 64-67; 32: 1b-2b; 37: 29a-30a; 39: 81a-82a; 40: 43a-44a; 44: 100-102; 45: 134-135; 48: 69a-70b; 50: 32-35; 54: 184-186; 60: 39-41; 64: 175-178; 65: 94-96 és 182-183; 68: 31b-34b; 70: 67b-69a; 77: 44-46; 78: 1b; 80: 165-167; 81: 203a-204a; 83: 66-68; 85: 3a-4a; 88: 8b-10b; 90: 31a-32a; 91: 57a-60a; 92: 3b-4b; 94: 195-197; 95: 29b-30b; 99: 108-111; 103: 18a-19a; 106: 202a-203a; 110: 1-3

Nincsen máshol csak Pápán van, Pápánn a... (Dall) 1: 60a-60b; 2: 33a; 3: 14a-14b; 4: 46b-47a; 5: 32b-33a; 6: 27b; 9: 37a-37b; 11: 123a-123b; 18: 12a-12b; 25: 64-65; 27: 81-82; 32: 13b-14a; 33: 5b-6a; 37: 23a-23b; 40: 88a; 50: 117-118; 56: 29-30; 65: 122-123; 76: 37b-38b; 108: 28

Nossza a hattyú tollat... (Dall) 1: 51a-51b; 2: 11b-12b; 3: 4b-5a; 10: 45a; 11: 122b-123a; 12: 73a-73b; 18: 11b-12a; 27: 93-94 és 170-171; 32: 13a-13b; 33: 12b-13a; 37: 16a-16b; 56: 28-29; 61: 233-234; 65: 121-122; 89: 1a; 92: 9b-10a és 90b-91a; 99: 145-146; 106: 210b; 108: 27-28; 110: 132-133

Oda vagy Corinna! s szemednek szikrázó... (Csípős vers) 1: 94b-95a; 2: 43a; 3: 15b-16a; 4: 57b; 5: 40b; 6: 33b-34b; 9: 50a; 10: 48a-48b; 11: 135b; 18: 21a-21b; 22: 10a-10b; 25: 70; 27: 71-72; 32: 23a; 34: 23b; 37: 27a; 40: 80b; 41: 64b-65a; 43: 14; 50: 120; 56: 44-45; 60: 137; 61: 95-98; 65: 141; 66: 28; 76: 30b; 89: 3b-4a; 91: 78a-78b; 100: 184a-184b; 101: 192; 106: 209a-210b; 108: 47

Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem... (Cím nélkül) 3: 16b

Óh Egek mit érünk! - mikor Bécs és London... (A módruházaton való felfohászkodás) 1: 73b; 2: 14a; 4: 15a; 5: 42b; 6: 35b; 9: 51b; 10: 48b; 11: 137a; 12: 3a; 18: 22b; 22: 16b; 25: 11; 26: 108; 27: 72; 32: 24a; 34: 21a; 37: 30b; 39: 82a; 40: 81a; 41: 17b; 46: 83; 50: 77; 53: 265-266; 56: 47; 57: 137b; 60: 118; 61: 124; 64: 12; 65: 143-144 és 188-189; 70: 12a; 71: 193b-194b; 72: 20a; 73: 22b; 82: 74; 83: 314; 87: 162; 88: 8a; 89: 4a; 90: 10a; 91: 62b-63a; 94: 198; 101: 183; 108: 49

Óh fekete vérű szivbeli kereszték... (Szomorú dall) 1: 8b-10a; 2: 9b-11a; 3: 46a-47b; 4: 45b-46b; 5: 20b-22a; 6: 17b-18b; 9: 36a-37a; 10: 21b-22b; 11: 119b-120b; 12: 68b-69b; 15: 9a-9b; 18: 9a-10a; 19: 47b-49a; 22: 21a-22a; 25: 1-2; 27: 61-64; 32: 11a-12a; 35: 13a-14b; 37: 23b-25a; 40: 44b-45b; 42: 7a-8a; 44: 112-114; 47: 1a-1b; 50: 35-38; 54: 181-183; 55: 98-101; 56: 24-26; 57: 128a-128b; 60: 110-113; 61: 258-260; 62: 4-6; 64: 143-145; 65: 116-118 és 176-178; 68: 63b-66b; 86: 10b-12a; 88: 3a-4a; 91: 53b-54b; 92: 36b-37b; 98: 26a-27a; 102: 55a-55b; 103: 29b-30b; 108: 22-24; 110: 32-35

Oh szép zöld rét néked, néked! (Cím nélkül) 1: 52a-53b; 2: 41b-42a; 3: 19b-20b; 4: 56a-57a; 5: 38a-40a; 6: 32a-33b; 9: 48b-50a; 10: 59a-59b; 11: 133b-135b; 18: 20a-21a; 25: 112-115; 27: 94-98; 32: 21b-23a; 34: 21b-23b; 37: 27b-29a; 40: 73a-74a; 50: 69-72; 56: 42-44; 64: 181-183; 65: 137-139; 91: 55b-57a; 92: 15b-17a; 103: 8a-10a; 105: 244b-245b; 108: 44-47; 110: 51-54

Por voltál, s ismét por vagy miolta a rád... (A festett-orca) 1: 75a-75b; 2: 43a-43b; 3: 15a-15b; 4: 57b-58a; 5: 41a-41b; 6: 34a-34b; 9: 50b; 10: 12a-12b; 11: 136a-136b; 12: 67a-67b; 17: 36a-37a; 18: 21b; 22: 10a; 25: 3-4; 26: 35-36; 27: 60-61; 32: 23a-23b; 38: 26a-27a; 40: 82b-83a; 41: 29a-30a; 42: 19a-20a; 43: 46; 48: 68b-69a; 49: 313-315; 50: 95-96; 51: 26a-27a; 53: 539; 56: 45; 57: 132a-132b; 60: 113-114; 61: 128-129; 63: 62-63; 64: 74; 65: 141-142 és 186-187; 71: 39a-39b; 72: 32b; 76: 32b-33a; 82: 54-55; 83: 253-254; 85: 13b-14a; 87: 101-102; 88: 7b-8a; 89: 4b; 94: 198-200; 101: 128; 103: 56a-56b; 108: 47-48; 110: 5-6

Repülj balsamos s kékellő... (A hyacintus virág) 1: 65b-66a; 2: 38a-38b; 3: 22b-23b; 4: 52a-53a; 5: 29a-30a; 9: 44a-45a; 10: 46a-46b; 11: 128a-128b; 18: 15b-16b; 25: 72-73; 27: 106-108; 32: 18a-18b; 34: 18b-19b; 37: 16b-17b; 40: 50b-51a; 50: 26-27; 56: 88-90; 58: 108-109; 64: 198-200; 65: 129-130; 88: 2a-2b; 91: 54b-55b; 92: 11b-12b; 100: 177a-178a; 102: 54a-54b; 105: 232a-232b; 108: 35-37

Szép Fébé! egy szüzet láttam, s e szinte... (Dall) 1: 93a-94a; 2: 32a-32b; 3: 7a; 4: 51b-52a; 5: 23a-24a; 6: 19b-20b; 9: 43a-44a; 10: 19b-20b; 11: 122a-122b; 12: 72b-73a; 15: 10b; 18: 11a-11b; 19: 49a-49b; 25: 63-64; 27: 79-81; 32: 12b-13a; 34: 16a-17a; 37: 25a-25b; 40: 51b-52a; 42: 17a-17b; 50: 40-42; 51: 3a-3b; 56: 27-28; 58: 98-99; 61: 253-254; 62: 6-7; 64: 161-162; 65: 120-121 és 220; 76: 39b-40a; 88: 5b-6a; 92: 9a-9b; 108: 26-27

Szép szegfű a Flóra keze... (A fehér szekfű) 1: 74a-75a; 2: 35b-36b; 3: 21a-21b; 4: 48a-49a; 5: 25b-26b; 6: 22a-22b; 9: 39a-40a; 10: 45b-46a; 11: 125a-126b; 18: 13b-14b; 25: 68-69; 27: 99-101; 32: 16a-16b; 33: 4a-4b; 34: 17b-18b; 40: 80a; 50: 119; 51: 2a-2b; 52: 14a; 56: 32-34; 57: 131a-131b; 59: 126-127; 64: 162-164; 65: 125-127; 71: 60a-60b; 105: 232b-233a; 108: 31-32

Szép Szüz! mikor szívem deli... (Cím nélkül) 1: 94a-94b; 2: 35a-35b; 3: 5b-6a; 4: 47b-48a; 5: 25a-25b; 6: 21b-22a; 9: 38b-39a; 10: 56b; 11: 124b-125a; 17: 37a-37b; 18: 13a-13b; 22: 19a-19b; 25: 67-68; 27: 91-92; 32: 15b-16a; 33: 5a-5b és 13b; 34: 17a-17b; 37: 19b-21a; 40: 84a-84b; 50: 81-82; 51: 10a-10b; 56: 31-32; 64: 76; 65: 125; 86: 31a; 91: 55b; 92: 93b-94a; 106: 210b-211a; 108: 30-31; 110: 135-136

Te szép fa! önts meg a veled... (Cím nélkül) 1: 73b-74a; 2: 39a-39b; 3: 3a-3b; 4: 53a-53b; 5: 30b-31a; 6: 26a-26b; 9: 45a-45b; 10: 58a; 11: 129b-130a; 12: 17a-17b; 17: 44b-45a; 18: 17a-17b; 25: 74-75; 27: 85-87; 32: 19a-19b; 37: 22a-22b; 40: 78b-79a; 50: 120-121; 56: 37; 58: 94-95; 64: 158; 65: 131-132; 91: 77b-78a; 92: 13a-14a; 105: 213b-214a; 107: 14a-14b; 108: 38

Te zöld fa! te kivel Pánnak... (Cím nélkül) 1: 51b-52a; 2: 38b-39a; 3: 19a; 4: 51a-51b; 5: 30a-30b; 6: 25b-26a; 9: 42b-43a; 10: 46b-47a; 11: 129a-129b; 18: 16b; 24: 6b-7a; 25: 73-74; 27: 87-89; 32: 18b-19a; 34: 19b-20a; 37: 21a-21b; 40: 74a-74b; 43: 26-27; 50: 75-76; 56: 36; 57: 133a-133b; 61: 221-222; 65: 130-131; 90: 7a; 91: 77a-77b; 92: 12b-13a; 105: 214a-214b; 108: 37

Van egy zöld pompájú liget, melly a deli...(Cím nélkül) 1: 61b-62b; 2: 40b-41b; 3: 6a-6b; 4: 54b-55b; 5: 34a-35b; 6: 28b-29b; 9: 47a-48a; 10: 58a-58b; 11: 131a-131b; 18: 18a-18b; 25: 111-112; 32: 20a-20b; 37: 30b-31b; 40: 77b-78b; 47: 2a-2b; 50: 122-123; 56: 38-40; 58: 107-108; 59: 192-193; 61: 239-240; 64: 196-198; 65: 133-134; 67: 26-28; 85: 12b-13b; 92: 14b-15b; 105: 212b-213a; 108: 40-41

Venus heves barna fattya... (A szerelemről) 1: 77a-78a; 2: 49b-51a; 3: 12a-13a; 4: 22a-22b; 6: 59b-60a; 7: 18a-19b; 9: 111b-112b; 11: 153a-154a; 12: 2a-3a; 18: 35b-36a; 19: 51b-52b; 25: 79-81; 32: 112b; 56: 99-101; 89: 8b-9b; 98: 30a-31a; 108: 73-75

Virrogass, oh Szeplőtelen... (A holdvilágon) 1: 48a; 2: 5a-5b; 3: 3b-4a; 4: 39b-40a; 5: 9a-9b; 6: 8a-8b; 9: 29a-29b; 10: 44a; 11: 109a-109b; 18: 2b-3a; 25: 15-16; 27: 108-109; 32: 3b-4a; 34: 6b; 37: 33b; 39: 72b; 40: 85b; 50: 91-92; 56: 8-9; 58: 99; 61: 254-255; 64: 183-184; 65: 99-100 és 186; 91: 58a-58b; 92: 28b; 105: 219b-220a

Vitéz! ki elénekeléd... (Él a keszthelyi gróf, és az örök napok jussán nagy neve tündököl) 1: 26b-29a; 2: 45a-47a; 3: 26a-27a; 4: 21a-22a; 5: 45a-48a; 6: 37a-39b; 9: 82a-84a; 10: 49b-51a; 11: 139a-140a; 13: 4a-6a; 18: 23b-25a; 25: 30-34; 27: 47-52; 32: 25a-26b; 34: 24b-26b; 37: 44a-46a; 40: 55b-57b; 50: 21-24; 56: 49-52; 58: 102-105; 64: 188-193; 65: 146-150 és 197-201; 91: 64b-66a; 92: 43a-45a; 99: 234-239; 105: 216b-218a; 108: 83-87; 110: 13-17; 110: 48-50

VIII.

A VERSEK CÍMEINEK MUTATÓJA

(A legtöbb vers címének és kezdősorának a helyesírása Kováts autográf kézíratain alapul. Azoknál a verseknél, amelyek csak másolatban maradtak fenn, egy olyan változat kezdősorát és címét adtam meg, amely a kritikai kiadás alapjául szolgál majd a későbbiekben.)

A fehér szegfű (Szép szegfű a Flóra keze...)

A festett-orca (Por voltál, s ismét por vagy miolta a rád...)

A holdvilágon (Virrogass, oh Szeplőtelen...)

A hyacintus virág (Repülj balsamos s kékellő...)

A ki cs[apott] mester éneke (Hála Isten! már elmégyek az örömbe...)

A kopottabb nemesekhez (Földiek! lehettek nemesek meddő, tök...)

A Magyar és a Hazafi (Azt mondják, hogy ahol vannak Mecénások, ott látsz, ott...)

A módruházaton valo felfohászokodás (Óh Egek mit érünk! - mikor Bécs és London...)

A parókás n[émet] (Nézd ezt a kísértőkép' felmaskarázott...)

A Poéta és Musa (Ide, édes Lyányom? ide?...)

A Sió vize partján (A friss rét nyers bársonyiba...)

A szerelemről (Venus heves barna fattya...)

A többek közt a nagy Pfeffel, ezt a mesét jegyzette fel (A zöld halmok alján a juhász, a...)

Alszik Fanni (Az ezüst Hold tiszta világa...)

Cím nélkül (A hajad úgy áll mint ha benne egy fene...)

Cím nélkül (Alszik Fanni, – ah! isteni...)

Cím nélkül (Így szolt egyszer Voltér...)

Cím nélkül (Képzelttem Lizát – s a gyenge...)

Cím nélkül (Liza! engem Istenséget...)

Cím nélkül (Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem...)

Cím nélkül (Oh szép zöld rét néked, néked!...)

Cím nélkül (Szép Szüz! mikor szívem deli...)

Cím nélkül (Te szép fa! öntsd meg a veled...)

Cím nélkül (Te zöld fa! te kivel Pánnak...)

Cím nélkül (Van egy zöld pompájú liget, melly a deli...)

Csípős vers (Oda vagy Corinna! s szemednek szikrázo...)
Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek (Míg Fannim egy hüss víz parton...)
Dafné keserve (Estve ment Dafne Dafnisa...)
Dall (Fébé gyöngy szüze szerelmes tüze...)
Dall (Kis virág egy lassú szellet...)
Dall (Nincsen máshol csak Pápán van, Pápánn a...)
Dall (Nossza a hattyú tollat...)
Dall (Szép Fébé! egy szüzet láttam, s e szinte...)
Dorishoz (Jer Doris! hiv dolgozásom...)
Dórishoz (Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni...)
Él a keszthelyi gróf, és az örök napok jussán nagy neve tündököl (Vitéz! ki elénekeléd...)
Et. In. Arcadia. Ego. (Árkádia Szent telekén...)
Fürdött [Fanni] (Fürdött Fanni egy szép este...)
Hegedűszóba szép mesét jelentek (Leskelődjete utánnom...)
Idő-vers (Ekkor bújtak egy apostol hív lába alá a sok...)
Idő-vers (Hogy egy vért ivó esztendő el vásott...)
Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán (Mi lelt lyányom? Jaj a holtakat...)
Lehel (Hát – illy idegen föld hantya...)
Melt[óságos] Gróf Széchényi Ferentz Ő Exc[ellenciájá]hoz, a Nemzeti Könyvtár felállítójához (Ez az arany-kereszt előtt rogyik el...)
Naplenyúgváskor (Liza egy szép nyári estvén a gyenge rét...)
Non solet ingeniis summa nocere dies - Ovidius (El dült Carthágo, – semmivé...)
Petroniusbol (Bájolt elménk, te miattad lágy álom, a hetedik...)
Poéta lessz katonává (Nincs könnyem, s Gádesbe már többet nem...)
Rejtett szó, – és más is (A deák, a görög és a sidó R-nek...)
Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára (Csitt! rabláncok zörgési csitt!...)
Somogy vármegyei nótárius felesége neve napjára (Más a kedves Asszonyságot...)
Szomorú dall (Óh fekete vérű szivbeli kereszték...)
Tünődés (Diogenesként kongok egy...)
Válasz Szemerei Szemere Pálhoz (Ne bánts engem Szemere – ne!...)
Vallástétel (Mivel homlokomra Liza...)
Vas vármegyébe (Lyányka! a Végzés tőlem tégedet be...)

IX.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *RÍMKOVÁCS* (Nyugat, 1915, 690.)

Régi magyar irodalmi tanulmányaim során kezembe kerülnek Kováts Jó'sef versei. Ez az a pátkai Kováts, akiről Arany János is megemlékezik egyik versében s akit közönségesen »rímkovács«-nak nevez az irodalomtörténet. A verseskönyvet a költő halála után 1817-ben adta ki Ferdős Dávid, gyönki professzor Pesten s utána 1835-ben második kiadásban is megjelent, Kolozsvártt. Ugylátszik, volt olvasóközönsége és korára valamelyest hatást is gyakorolt.

Nem érdektelen fellapozni ezeket a verseket ma sem. Annak pedig, aki a régi magyar szellem fejlődése iránt érdeklődik, egyenesen izgató olvasmány. Itt van egy bogaras, külön, dadogó magyar úttörő, aki fogyatékos képességgel a szépet keresi. A szerszáma meggörbült. Bicskája beletört az ereje felül való vállalkozásba. De bizonyos, hogy egy távoli korban, amikor csak a legjobbak tudtak a csínről, a dallamosságról, a szók puha és kemény voltáról, aféle bolondos előfutárja az eljövendő új iránynak, a l'art pour l'art-nak. Akkor bizonyára túlbecsülték őt, de újabban – az a hitem – túlságosan lebecsülik, mikor csak »rímkovács«-nak tartják. Úgy becsülik le, hogy meg se értik. Ez a költő, aki a debreceni iskola könnyed és választékos hagyományaihoz ragaszkodik, görcsös akarattal akarta nálunk a teljes harmóniát lélek és forma közt. S félig-meddig egy megfeneklett magyar Theodor de Banville-nek, egy félszeg Stefan George-nek tekinthető.

Mindenesetre érdekes külön. A vesszőparipája természetesen a rím. Tündöklő és pikáns szózenét keres. Érte pedig sok mindent feláldoz. A Pesti Napló még 1865-ben is a legkülönb magyar rímelőnek tartja. Ha ma benyitunk versei csarnokába, különös érzés fog el. Az a benyomásunk, hogy egy népünnepély zsidongása vesz körül, egy régi módi groteszk kabaré, ahol csimpolyások, kürtösök, síposok, fa-zongorások és fésűzenészek muzsikálnak, pokoli zenebonával. Versei gyakran olyanok, mint a bohócok. Felemás eleganciájukkal tűnnek fel. Nadrágjuk vásott, de lakkcipőt viselnek, a kabátjuk újja szakadt, de a kézen fehérkeztyű van. Petőfi a verseit »rongyos vitézek«-nek nevezte. Kováts Jó'sef versei rongyos gavallérok, ékszeres koldusok.

Mi a szándéka? Nyilvánvalóan több a rímkovácsolásnál. Azt, amire csak a legmodernebb és legigazibb költők jöttek rá, hogy forma és lélek elválaszthatatlan-egy, hogy rím és ütem egyáltalán nem külső dísz, de a belső zene hullámvázából alakuló szükségesség, már sejti – ösztönösen, a lelke homályos lobogásával – ez a XVIII. századbeli poéta. A rím metafizikai valóság is »Egy tárgy áll előttünk – írtam évekkel ezelőtt a rímről – s nem érezzük a súlyát, csak a zenéjét. Meglazítjuk a fogalom és neve között való ősi kapcsolatot, amelyet évezredek óta nem mert bolygatni senki s a fogalmat mással – egy merőben idegen tárggyal kötjük össze, nem az okság törvényeinek, de egy magasabb elvnek, a minden dolgokat átható zenének alapján. Micsoda illúzió és micsoda felszabadulás. Annak a külső jelképe, hogy a vers függetlenül minden valóságból.« Böngészvén a régi magyar könyvben, újra látom a fentiek igazságát. Ez a költő még nem tudja tetté váltani érzését. De fontosnak és forradalmi jelenségnek tartom, hogy – bizonyára olasz, francia, német példák nyomán – sürgeti a rím tisztaságát, a szók teljes egybecsattanását. Sajnos, rossz utakon keresi. Mesterkéltséget és ravaszkodó módszerével ad absurdum viszi az akkori és mai rímelméletét. Éppen ezért érdekel a könyve. Egy ízben már hangsúlyoztam, milyen kár, hogy rímeinket bizonyos doktrinér megszorításokkal elnyomorították és feladattá, még pedig filológiai feladattá tették,

kimondván, hogy névszó névszóval, ige igével nem rímelhet. Miért nem? E korlátozás ellen éppen a népdalaink szólnak, amelyek – igaz – a ritka és fűszeres asszonáncok számos példáját mutatják, de hányszor csapják rá az írok-ra a sírok-ot, az élet-re az ítélet-et. Világos, hogy a jó rím kritériuma nem lehet nyelvtani erőpróba, csak az, hogy a két szó között, amely alakra hasonlatos, fogalmi ellentét legyen. Maga a rím pedig könnyű, tiszta, dalos játék.

Néhai jó Kováts Jó'sef ezt a könnyű játékot megveti és a nehezet keresi. Minden szépérzéke ellenére így reked meg – csunyán – egy kátyúban, hasonlóan sok magyar költőhöz, aki még ma sem mer szakítani a rím iskolai szabályával, s a teljes muzsikánál többre becsüli a szók mesterségesen összecsirizelt, néha meglepő és csiklandó, de legtöbbször süket zenéjét.

Kováts Jó'sef különben költő. Láncoz, kalodás, tánca közben néha félrelép és akkor gyengéd, eredeti, még ma is újszerű. Egy helyütt például kedvese melleit a szappanbuborékokhoz hasonlítja. Másutt a lány szája: »zimbalom.« Azt írja, hogy a költő »piros vére közé« barna ténfa elegyedik. Kipécézem pár meglepő sorát, a Nyugat olvasói számára:

Lopódj be most, képzelet! s angyalul
Lebegj, boldog képzelet!
A pihegő paplan alul
Kilátszó alábastrum mely felett.
'S hol az érzékeny tafoták lihegnek,
énekeljed el
Halott éneked

Ni! a' hold fehér fényt lökött rá, 's dagadt
melyének
Javai úgy pihegnek ebben,
Mintha patyolat hólyagok lebegnének
A szappanlév habos özönében

Légy a' hév nap' irigy lángja
Ellen neki zöld firhángja...
Szellőt hajtó szárnyad' ajja
Legyen legyező lokalyja.

Ezek és hasonló helyek megállítanak és felkeltik bennünk, maiakban a személye iránt való érdeklődést is. Milyen volt a régi szómíves agya? és szíve? és kamrája, ahol verseit írta? és papírja, amelyre körmölt? és az élete, a rímek hüvelyezésében elmúlt munkás élete? Néhány szónyi választ kapok kérdéseimre. 1780-ban született és 1809-ben halt meg, a kaposvári börtönben, huszonkilencéves korában, mint kálvinista segédlelkész, Állítólag éhségstrájjal ölte meg magát. Elítéltetett pedig azért, mert mint pápistagyűlöelő boros fővel berontott egy katolikus templomba és a szent gyertyákat meggyújtva garázdálkodott. Érdekes lenne alaposabban foglalkozni vele, bevilágítani költészetébe az új esztétika lámpásával és megérteni az életét, az új lélektan által. Megtudni, hogy ki is lehetett ez a tépett életű, hóbortos, tehetséges Kováts, ez a szegény-szegény »rímkovács«.

FOTÓMÁSOLAT KOVÁCS JÓZSEF EGYIK KÉZIRATÁBÓL

Kovács József levele Horvát Istvánhoz, 1806, OSZK Levelestár.

Autográf, benne a Horváthoz írt levél, majd néhány verse Kovátsnak.

Melt. Gróf BECSENYI FERENCZ
 ö Ercs-hoz, a' Nemzeti Könyvtár,
 Felajánlójához.

Ez az arany-kereft előtt fogják el
 Idessen Lelkkel, - a' meg
 Remét az ék-szögöl' keményekkel
 Kapartatván vakítja meg,
 Ugyan mondjátok meg ki fediük Lelket, é
 Mibe, hogy éket egy örfő székkel é?
 Hát Nagy az, a' kit szépen a' Here
 Homályos, - a' hín Dame
 Talpa malapjának árvány trimeze, -
 A' porba máfás' papfama?
 Vitelkínak, a' toros Wnak, foba
 Sem önt érdemet a' híres Miron' koba.
 Fete d'nt Semmit! Csifra martakéti
 ,Ar időnek fete! - én nem
 Onakkél még martaklamot, - nem, - méti
 Nem Zeng az én Melpoméném.
 Ah Nemzeti Erdem. - Te Dixő Bessényi!
 Tenekél rognak ottáron' Lönjényi!

XI.

GÁRDONYI SZABÓ ISTVÁN KOVÁTS-EPITÁFIUMA

Hát nincs Cupressz, nincs koszorú
A somogysági vadon
Között, oh Kováts szomorú
S alacsony sírhalmodon?

Nincs fájdalom Melpomené!
Ki porodra sírodnál
Gyász áriát éneklene
Míg öszve hamuhodnál!

Nincs ki bús koporsód ormán
Az hült tested ölelvén,
Egy kesergő barát formán
Jajt rebegjen holt nyelvén.

Nincs ki sírva kíséren ki!
Nincs ki sírva rohanni
Készülne reád, nincs senki
Csupán az egy bús Fanni!

Ah Múzsák! Múzsák! veletek
Járt ugyé a Helicon
Szent hegyén, a szép képzetek
Aranyos szárnyaikon?

Egy apollói szent emlő
Apolgatta veletek
Ezt a koszorút érdemlő
Pindusi testvéretek!

A nagy lelkű Csokonait
Veletek éneklerte,
Mégis az ő hült hamvait
Csak egy lant se tisztelte.

Másoknak babért, oszlopot
Cupresszuszt adtok itt Ti!
Ám Kovátsot csak egy kopott
Fejfa sem híresíti!!!

Jer hát Fanni! mi csak ketten
Legyünk kesergők! már ah
Boruljunk le keseredten
Megvetett sírhalmára!

Én a veres sírkeresztek
Bús düledékin, ezen
Gyáva lantommal ébresztek,
Fanni pedig könnyezzen.

Kovátsot jó szív, – ezzel egy
Víg elme, a bölcs sírák
Bölcs gondolattal elegy
Gyöngy gondolatok bírák.

Mikor egyszer háládatos
Szívvel, a nagy Lehelt, e
Könnyek közt a gylázatos
Golgotán énekelte;

Jajt nyögött vissza; a több le
Olvadt néma bércek hó
Pelyhe közt, a Kárpáth öble
Mejjéről, a bús Echo.

Mikor amaz örök hírre
Méltó Festetics drága
S halhatatlan érdemire
Öröm koncertet vága.

Neszézett a mord Balaton,
A riadó Tihani
Echo, a kedves szózaton
Nem győzvén andalgani.

Az ő elhervadhatatlan
Koszorúi pompáznak.
Ágain a halhatatlan
Földit fedő akásznak.

Hát midőn a siket poklot
Andalító hajdani
Orfeusszal, a haldoklott
Vitézt kezdte dallani!

Bámult maga, s mintegy némán
Andalogva Vitéze,
Mennyei forma poémán
Kovátsra visszanéze!

De mit? esmérted jól ezt te
Hazám! ezt a magzatot,
Mert benned sokszor gerjeszte
Érzékeny indulatot.

Jöjjetek hát, oh jöjjetek
Kis Zefirkék megvetett
Sírhalmára, ti bennetek
Légyen hűség, szeretet.

Ti legyezzétek érdemes
Porait, az estveli
Nedves rózsákkal kellemes
Ambróziákkal teli.

Lágy szárnyatok jó illattal
Gőzölgvén érzéken
Susogással s e szózattal
Legyetek e vidéken:

Názó, Horáccal s Virgillel,
Sőt a legszebb poézis
Vitézbe temettetett el,
S Kovátsba a Vitéz is.

Én pedig rózsaszálakat
Plántálok sírján – Fanni
A kegyes Fanni azokat
Ne hagyja elhervanni.

Gárdonyi Szabó István versének autográf kéziratáról nincs tudomásom. A verset másolatból közlöm, helyesírását a könnyebb érthetőség kedvéért a mai szabályokhoz igazítottam.

A verset számos kéziratot versgyűjtemény tartalmazza.

Az általam közölt másolat eredeti lelőhelye: Kecskemét Református Egyház K199. Az epitáfium a 96-100. lapon található.

Néhány további másolat (a teljesség igénye nélkül):

OSZK Oct. Hung. 695. (78b-80a); Eger, Főegyházmegyei Könyvtár Ms 0079 (2a-2b); Kolozsvár, Akad. Könyvtár Református Kollégium 1241 (141-144); Debrecen, Református Kollégium R. 783 (239-242); Szerencs, Zempléni Múzeum, Szerencsi-gyűjtemény (jelzet nélkül) (52a).

XII.

KOVÁTS JÓZSEF VERSE SZEMERE PÁLHOZ

VÁLASZ SZEMEREI SZEMERE PÁLHOZ.

*érezem isteni
Ihlésteket, 's Lantot ragadván
Hódolok ellene álhatatlan
Sugáritoknak*

Csokonai

Ne bánts engem' Szemere – ne,
Én a' búsult Melpomene
    Bús ihletésit zengem, –
Hadj engem' elfelejtettet
Tünődnom, – a' megvetett
    Sorsba tünődni engem'.

A' Te pályád ro'sás, – a' Te
Lantod vig; hát vidithat e'
    Téged' az én énekem?
Mikor Halottat énekel
Mú'sám, – mikor könnyezve kell
    A' Lanthoz nyulni nekem.

Most is rososz vérem fekete
Képzeteket repithete
    Pimpla polgárja feléd,
Nálam olly Tempe nevelte
Virág nints, mint a' mivel Te
    Az én Lyányom' tiszteléd.

Hajdan Hazámat és alant
Sorsu böltseinket a' Lant
    Siratta kezem között, –
Oh hajdan a' Páfus (?) felett
Andalgó déltzeg képzelet
    Ró'sa Lantra kötözött.

De még ekkor is edessem,
Hozzad méltó nem leve sem
    Mú'sám, sem kis Cziterám.
Pirultam is a' Tempének
Völgyébe, mig a' szép ének
    Koszorúd' kötötte rám.

Szememre eresztem szelid
Fejemről babér levelid'
Fürtjeit szemérmessen
Hogy engem' ne esmérjen ki
Senki; – 's hogy Lyányom is senki
Szemébe ne nézhessen.

Músám a' réteken holmi
Tollakat lelt, és abból mi
Szárnyat enyveztünk neki,
Olvadunk hát ott, 's szédeleg
Fejünk, hol a' napok meleg
Súgókat lőnek ki. –

Te nagy vagy, szemed is mivel
Arany-kultsok' fényével
Nyitódik ki Szemere.
A Somogyba hozzánk hallott
Mint fuvata veled dallot
A' Lónyai Czimere (?)

Ha érdem van német adta
Értz-bellyegednek alatta,
Nem jó érdem-bellyeg ez:
Ez már ma nem Hazafit, – nem!
Hanem..... nem szabad említnem –
Nem Kazintzyt bellyegez.

Nézd a' pernye-fergeteget,
Nézd az idők' háta megett
A' szórt hamvak'szélveszét;
Lát'd az arannyal borított
Királyok' koporsóit ott
Az idő most tépte szétt. –

Maga halhatatlanitván
A' Lant magát, nem illy hitván
Sár aranyat érdemel;
Tsillag, kults, kereszt, mind szemet
Előttem csak a' nevemet
Te lantold édessem el. –

Jer szép völgy, hol levendula
És nyílt ibolya simul a'
Lábunk alá, – oh jere:
Nesze itt adom éneked'
Szavára, tserébe neked
A' szívemet Szemere.

XIII.

KOVÁTS JÓZSEF, CSOKONAI ÚRHOZ, MIKOR AZ ANAKREONI DALJAI KIJÖTTEK

Míg Fannim egy hús vízparton
Danola, a majorán
Illatot gőzölgő karton
Virágok' gyöngy bíborán:

Addig szép zöld olaszfalat
Képező, és feketén
Árnyékozó lugas alatt
Szedegetek epret én.

Bájlolva jött a hang felém,
Megyek, – s a rózsák' tépett
Ereklyéji közt meglelém
Fannit a csupa szépet.

Ki gyulladt szép orcáján lyán
Szemérme, mikor ékkel
Virító szűz kanahánján
Ájulva olvadék el.

Idvezlettem az életet
Imádva, míg szép szentem'
Templomába, a szeretet'
Oltáránál pihentem.

Citeráztam, de citerám'
Elejtém; – mert egy kellő
Ezüst hang úgy pihege rám,
Mint a Jávai szellő.

Egy Poéta, s egy gyenge kis
Szűz, – ah! úgy danolánok;
Hogy maga a zöld berek is
Buzdulva járt utánok.

Ha ezt a Muzsák hallanák,
Ah! – maga danol vala
Az anakreóni Danák'
Koszorúzott Angyala.

Ni egy szép leány kebele
Tárodik ki, s abban csók
Vásárt üt Amor, és vele
Meg alkuszna a kancsók.

Pongyolán tollászkodnak ah!
A mirtusz fák anyányi
Galambfiai, – Fársnak a
Leggyönyörűbb leányi!

Ah! ni a szerelmessé lett
Édes érzésű szív, ott
Hal el, hol maga az élet
Először nektárt ivott.

Ég a VITÉZ! egy szűz lyánytúl
Kicsapott láng gyűlt bele,
S a Mennyek' láthatarán túl
Lobog szépen felfele.

Látlak Szent Prófétám mikép'
Ragadott el, egy Láis
Formájú szép angyali kép!
Izrael paripái, s -----

Csitt! Csokonai énekel,
Be szépen tud játszani
A parányi szerelmekkel
Érzed é azt te Fanni?

Sír Fanni, – s csak úgy piheg ő, –
Sír, – ah jaj! nagyon oda
Bámult, – nagyon a zenegő
Hárfára andaloda! –

Szólj! – oh szólj! csupa szeretet!
Nem szólt a kegyetlen ni!
Egek! tán másba szeretett!
Ni! ni! el akar menni!

Vénusz! Amor! jaj a rátok
Esküdt szép Istenke, im
Elpártolt! – Isten hozzátok
Néhai szerelmeim!

Hát én azért vezetélek
A babér berekbe bé;
Hogy bumra légy a szép lélek
Eránt érzékenyebbé?

Hát Fanni? – Édes Istenem!
Az én Flóra szentelte
Ligetemnek termése, nem
Illendően tisztelt é?

Pimplai rózsák' bársonyi,
Ha nem nyíltak is buja
Fejeden; nyílt a Bakonyi
Vad kükörccs koszorúja.

Nem élt Tokaji harmaton
Az én prücsök éneke!
Nem: – de adtak a Balaton
Szikláit nektárt nekem!

Hányszor tevém kebledbe le,
Oh jaj hányszor! szép pamat
Virággal s gyümölcessel tele
Tetézett kosaramat?

Menny hit szegett! – fogadásod'
Átka kísérjen, – s ha itt
Hagysz engemet itt? – ám lássod!
Köszöntsed Csokonait.

Menny! – s ezen szóra el illa, –
Sűrű volt a nyár-vessző, –
Nem láthattam – ah tán Lilla
Szobaleánya lesz ő!

XIV.

JÓKAY JÓZSEF KOVÁTS-ÉLETRAJZA

A szöveg eredetije: OSZK Quart. Hung. 753. *Kováts József poéta emlékezete* (1a-14b folio)

Megjelenet: JÓKAY József, *Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére*, (szövegközlés OROSZ Andrea olvasata szerint, SZEREDY Ádám jegyzetével), *Iris*, 2000/1, 24-27.

KOVÁTS JÓZSEF, HAZÁNK JELES POÉTÁJÁNAK EMLÉKEZETÉRE

Ásvay Jókay József hites ügyvédő által

Az 1809-ik esztendőben Kaposváron tekintetes Somogy vármegyében megholt Kováts József, hazánk egyik jeles poétájának emlékezetére

Ezen jeles, de óh fájdalom!, fiatal korában elhunyt hazánk poétáját, alig méltóztatják nemzetünk tudós írói annyira, hogy néki, a többi nevezetes verselőink közt, csak a subselliumon is helyet mutatnának. Én, aki magamat a nagyobb tudósok sorába éppen nem számlálhatom, úgy hiszem, hogy elsenyvednek édes hazám nevezetesebb oszlopai, ha a fent érdekllett Kováts Józsefről egy-két szót a világ eleibe terjeszteni bátorkodom.

Én Kováts Józsefet személyébe nem esmertem ugyan, hanem az ő munkáit kéziratba olvasván, s azokból magamnak is mint egy 80 darabot leírván, annyira megkedveltem ezen embert, hogy ámbár már most csaknem minden kezem közt lévő verseit könyv nélkül tudom; mégis ha kezembe veszem az ő verseivel béírott könyvecskémet, s olvasgatom, egészen elfogódom azoknak kellemetes gyönyörűségétől: ezt én el nem tudom gondolni, hogy honnan lehet? Mert én, a poétáknak különös kedvelője lévén, nemzetünknek nem csak a közhírre érdemesebb, de még a gyengébb, s nem csak az újabb, hanem a hajdanibb poétáit is szorgalommal s figyelemmel szoktam olvasgatni, s ahol mi különösebbet lelek, azt egy látással nem szoktam abbahagyni. E szerént merem azon észrevételemet is kimondani, hogy a néhai Gyöngyösi István úr munkáinak, böldeg emlékezetű Tisztelt Tekintetes Dugonics András úr által lett kiadattatásában, amint a Kemény János, Murányi Vénus és a Rózsakoszorú egy könyvbe vagynak kötve, hogy a Rózsakoszorú, annak munkája teljességgel nem lehet, akié a Kemény János és a Murányi Vénus, mert ezen két darab tisztább magyarsággal, és oly írásmóddal van szerkesztetve, amilyennél jobbat az akkori időbeli magyar ortográfiától várni nem lehet; a Rózsakoszorúban ellenben a magyarság is sok helyen selejtes, az ortográfiájába pedig az a tetemes hiba vagyon, hogy az a és az nem helyesen alkalmaztatnak, és úgy látszik, hogy aki a Kemény János és Murányi Vénus munkákba tudta, hogy hol kell azt és hol kell a-t írni, az a Rózsakoszorúba arról éppen semmit sem tudni [!], nyilván szemléltethetik; és

ennélfogva csak egy középszerű magyarnak is egész unalmat szerez, amidőn ilyeneket kell benne olvasni: az rózsza, az koszorú, az nagy, az kicsin, az piros, az szűz s t. é. [!] nem fogy rajta a csudán, hogy ezeket azon nagy tiszteletű tudós Dugonics úr észre nem akarta venni.

Tisztelettel, mégpedig különös tisztelettel viseltetem hazánknak minden jelesebb poétai lélekkel ékeskedő fiait eránt; mivel azonban Kováts József csak az itt körülünk lévő néhány vármegyének némely részeibe esmeretes, meg vagyok abban győződve, hogy nem fognak reám megneheztelni buzgón szeretett édes hazámfiak, amidőn azon törekedem, hogy Kováts József mind a két magyar nemes hazába egy kevésé jobban megismeretvén, ítéletet hozzattathasson arról, hogy mely becses poétai lélekkel lett légyen felruházva a 27 esztendő korában, sajnálkozásra méltó módon megholt, szerencsétlen Kováts József, balaton-hídvégi református káplán. Mi ok által esett ő szegény azon fogságba, a

Hol a tolimi Oviddal
ő nála is a szelíd dal
Bús tristiummá vála

és amely fogságba, kesergő bánatnak eresztvén magát igen hamar elhólt? Mivel egész bizonyossággal magam sem tudom, ámbár 1813-ba Somogyba járván, a tekintetes vármegye fő ügyviselőjétől hallottam légyen is, ide írni nem tartom szükségesnek; hanem az ő, mind a hét égen keresztül járt poétai lelke szüleményeiből egynehányat kívánok közleni, a távolabb lakó szerelmes magyar testvéreinkkel is. A bölcs kevésből is tud alkalmas ítéletet hozni.

Szolgáljanak hát például a következő darabok [...]*

Vagynak Kováts Józsefnek sok vidám, játszi, sőt gúnyoló versei is, melyek teljesegek felséges poétai leleményekkel és gondolatokkal. Csekély ítéletem szerént pedig az teszi a poétát, ha szépeket tud gondolni, vagy a már mások által azelőtti gondoltakat helyesen és elmésen tudja a maga gondolatai közé alkalmaztatni; mert verseket készíteni, hogy azoknak szótagjaik, s görögös vagy deákos mértékeik meglegyenek, nem igen nagy mesterség; de mit használ, ha hogy annak, aki azokat olvassa, nemhogy olvadozna a szíve, hanem inkább azt, az unalom fagya didergeti. Nem volt Kováts József járatlan a nyájas, s szerelmes verseknek írásába is, amint hogy magáról így szól:

Kóstolta Júnó tejét a
Nyájas szerelmű poéta,
S tudja, hogy melyek a régi
Eliseum édességi s a t.

---

* A szövegben idézett versek címei a következők: *Nem hal az ész meg* (3a-4a); *Él a keszthelyi gróf...* (4a-6a); *Virágh Benedek úrhoz* (6b-7b); *Csokonaihoz, az Anakreoni verseire* (8a-9b); *Csokonai Vitéz Mihály halálára* (10a-12a); *Lalagéhoz* (12b-14a). A szövegközlésben a rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk. (O. A.)

Sőt, számosabb versdarabokat és dalokat írt, az ő kedves Lizájának emlegetésére és magasztalására, amelyek közül egyet legalább, amelyet Lalagé név alatt Lizájához készített, nem lesz méltatlan itt előhoznom: [...]

Ezen versdarabból is, valamint a feljebb leírtakból kitetszik, hogy mely nagy poétai talentom temettetett el Kováts Józsefben, s kit vesztett el a magyar irodalom. Mit lehetett volna még ettől várni, ha hosszabb időre terjedt volna az ő élete, akiről még azt is meg kell jegyeznünk, hogy ő oly széles tudományú és nagy tapasztalású ember nem volt, mint hazánk több jeles poétái, akik a nemzeti, s itthon tanult deák nyelveken kívül a német, francia, s olasz nyelvekbe is jártasok lévén, nagyobb alkalmatosságok lehetett, az ég áldásából vett talentumaikat kifejteni. Kováts József az ő tanulását csak a Pápai Református Kollégiumban végezte, és a magyar s deák nyelveken kívül csak a németet értette valamennyire. Én ugyan nem győzöm eléggé csudálni a Kováts József verseinek az ő fellengős, ámbar néhol zsenialis voltok mellett is azoknak természetes folyását, s azokban a kikeresett és mégis igen illő és rendez kadenciákat, melyekhez hasonlókat még eddig egy magyar poéta munkáiba sem volt szerencsém látni, hanem már Kováts József halála óta többekébe is olvastam.

Utóljára is azt mondom, hogy úgy vélem, nem fognak rólam az értelmesekek balul ítélni, hogy ezen korán elhunyt jeles hazánkfiának hírét, nevét terjeszteni és örökösíteni törekedem, s őtet annyira dicsérem, meggondolván azt, hogy az ízlés sokféle, és hogy igyekeztem, habár csekély is, de nemzetünk dicsőségére céloz.

Szegény, szerencsétlen Kováts József, nem maradt ő csakugyan megsiratlan, mert készített az ő sírhalmára Gárdonyi Szabó István úr gyászoló verseket, melyeknek ezen sorai:

Názó, Horáccal, Virgillel,
Sőt a legszebb poézis
Vitézbe temettetett el,
Kovátsba a Vitéz is

igen bőven ki van fejezve a Kováts József poétai lelkének dicsérete. Ezen szomorú verseket pedig azért nem kívántam ide leírni egészen, mert azokat a közönséges újságlevelekbe is kinyomtatva lenni szemlélttem. Nyugodjon békével! Én az ő sírja felett, még az ő maga verseiből ezeket mondom:

Rázd le vén tölgy levelid, ők
Hadd hulljanak reá, s a
Szemfedél te légy óh idők
Korosodott kovácsa!!

***

XV.

Kováts József, *A kopottabb nemesekhez*

1800. május 13-án

Földiek! lehettek nemesek meddő tök
Fejjel is, ha egyszer van kutyabőrötök? –

Lehettek, ha fügnek gunyhotokba ösi
Atyátoknak rosdás fegyveri s köntösi? –

Rosdások! – mert rajtok zomántz gyanánt áll, oh! –
Kortsos világ! – a sokrétű rongy pókháló! –

Mind nemes az, aki megmohosult neve
Elébe edgy fakó görtsös N-et teve? –

Oh mért nints felsütve gyáva tekintetű
Homlokotokra is ez a hitván betű? –

Hisz a régiség is néktek az efféle
Tsuffá lett rangot lám eb bőrre festé le. –

Oh idők! s erköltsök! már ma, a nemesi
Rang, az agarak közt tsak a nyulat lesi! –

De nem! nem illy szinnel kell azt az isteni
Szivbe lakó nemes rangot lefesteni;

Mert ráillik ám a keseredett DÓZSA'
Katonájára is, a koszorús rósa:

Ha megsértett szive a felfegyverkezett,
Nemes elszántsággal azért foga kezét,

Hogy az elájult just, a lármás kard' nesze
Által orvosolván, ismét felélleszze, –

Tsuda dühösséggel vért lotsolván rája
Halálos méregbe feresztett szablyája. –

Azok érdemlik meg ezt a nevet a kik
Közt e' halhatatlan drága virtus lakik,

Nem az, aki a holt ösöknek penészszel
Be vont érdemek közt szunyókálva véssz el. –

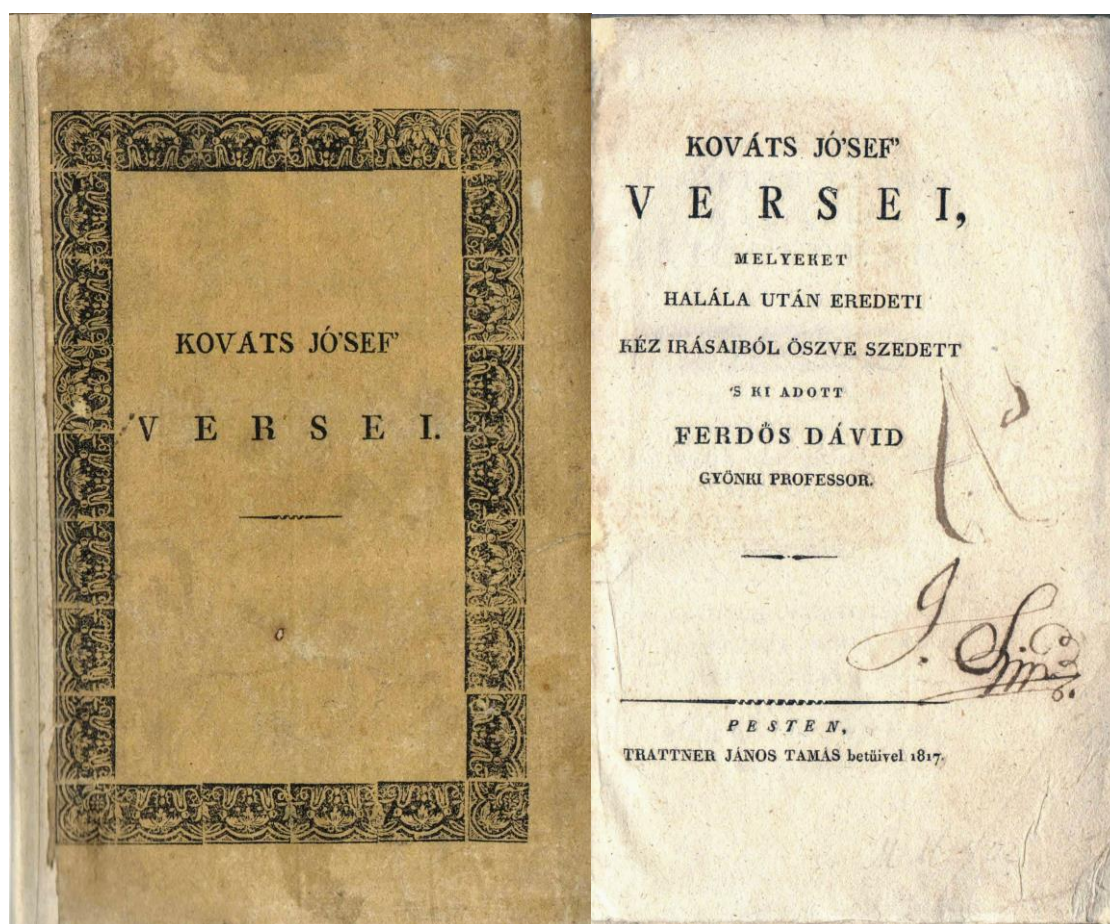

Én nemes vagyok, de nem tudom a nagy nem'
Fényétől megvakult Apám az é, vagy nem! –

XVI.

Az 1817-es Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet
(Borító és címlap)

(A kötet a szerző saját tulajdona.)